

СУХАНШИНОСИ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РҶДАКИИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН
2024, №3 (47)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
2024, №3 (47)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED
AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
TAJIKISTAN
2024, №3 (47)

ДУШАНБЕ – 2024

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ

2024
№ 3 (47)

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755
<https://sukhansinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012, тахти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри соли 2015, тахти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми сентябри соли 2017, тахти № 023/ МҶ-97 ва бори чорум 22-юми феввали соли 2024, тахти № 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасан Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ХОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина Абдуллоева (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СӮФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдухолик НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕХУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.),

Ҳайати мушавара: Масъуди МИРШОҲӢ (Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ АКБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр ХЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ САӢДИЕВ (Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, 2024.

Маҷаллаи илми «Суханшиносӣ» ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ

2024
№ 3 (47)*Научный журнал*НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон АБДУМАННОНОВ

Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Редакционная коллегия:
Фарангис ШАРИФЗОДА (директор ИЯЛ
НАНТ),
Носирджон САЛИМИ (академик НАНТ,
д.ф.н.),
Хасан Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА (член-корр. НАНТ,
д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА (член-корр.
НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н.,
профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н. проф.),
Сафина Абудуллоева (д.ф.н.),
Умридин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 26, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227
11 70.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик»
-77755

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством
культуры Республики Таджикистан 15 апреля
2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12
ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября
2017 г. за № 023/ мч- 97 и 22 февраля 2024 г. за
№ 332/МЧ-97.

Редакционный совет: Масъуди МИРШОХИ
(Франция), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Али
АКБАРШОХ (Индия), Александр ГЕЙЗЕР
(Германия), Садри САЪДИЕВ (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2024.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных журналов ВАК
при Президенте Республики Таджикистан и ВАК
при Министерстве науки и высшего образования
Российской Федерации (17.07.2023, №2498).

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI

2024
№ 3 (47)

Established in
2010 published
quarterly

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov ABDURAHMON,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA
Candidate of Philological Sciences

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)

Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)

Hasan Sulton (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)

Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)

Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)

Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)

Safina Abodulloeva (d.ph.s.)

Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)

Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)

Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)

Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)

Abdulamin MAJNUNOV (c.ph.s.)

Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)

Aziz MIRBOBIEV (c.ph.s.)

Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)

Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)

Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>

E-mail: suhansinosi@gmail.com

Subscription Index in «Pochtai Tojik» 77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч- 97 22 February, 2024 year, № 332/МЧ-97.

International editorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan)

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan 2024

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Хасани Султон. Андешаҳои забоншиносии Абурайҳони Берунӣ.....	7
Мирбобоев А., Гулнораи Н. Хусусиятҳои морфологии зарф дар «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Хусрав.....	14
Мухторов З., Гуломова Ф. Воҷасозӣ дар истилоҳоти ҳарбӣ бо пешвандҳои ҷудошавандаи забони олмонӣ ва муодили онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ.....	23
Нуров П. Вожаҳои камқорбурди «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар забони муосири тоҷикӣ.....	38
Раҳмонов Б. Лексико-семантические особенности глагола в «Та‘рихи Бухоро»	51
Гуломова Ф. Военные термины в синтаксических конструкциях таджикского, немецкого и русского языков.....	57
Хошимова Н.М. Глагольные фразеологические единицы в таджикском и английском языках.....	71
Шералиев Ш. Таркиби лексикӣ-грамматикии воҳидҳои фразеологии қолаби «дили касе пур» дар гӯйиши Ҷануби Шарқии забони тоҷикӣ.....	80
Умарова Ф. Вижагиҳои сохторию маъноӣ, семантикии зооними анҷирхор дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ва муродифҳои он дар бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ.....	86
Анварзода М.А. Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ.....	94
Ҳакимов Н.А. Инъикоси вожаҳои амалу ҳаракат ва таҳлили муқоисавии онҳо дар «Тафсири Кембрич» ва «Тафсири Хусайнӣ».....	107
Лутфишоева Ф. Ифодаи компонентҳои соматикӣ зорд // дел – heart – дил, ной – throat – гулӯ, кич // дӯр – stomach – шикам, дар ибораҳои фразеологии забонҳои шугунӣ ва англисӣ.....	117

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Анзурати Маликзод. Фирдавсӣ ва Абушақури Балхӣ.....	126
Шарифзода Л.А., Гулдастан Ҳайдаралӣ. Масъалаи таърихи эҷод ва наشري мактубҳо дар мукотиботи С. Айнӣ ва М. Турсунзода.....	134
Навбаҳорова Б. Девони Мирзоибоди Шидзӣ ва баъзе масъалаҳои рӯзгору осори ӯ.....	141
Хосияти Шаҳобиддин. Фаттоҳии Нишопурӣ – шоире аз мактаби ғазалсароии Саъдии Шерозӣ.....	152
Тағоев С. Ғазал ва ҷойгоҳи он дар ашъори Равшани Ҳамроҳ.....	160
Мустафозода А. Воқеияти зиндагӣ ва вусъати тасвир.....	171
Карахонов М.С. Адам Олеариус и возникновения перевода «Гулистана»... ..	179

ФОЛКЛОРШИНОСӢ / ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Раҳматуллоева Г. Устные народные произведения, связанные с обрядом «Гахворабандон» (Уклад в колыбеле) в Бадахшане.....	190
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЯЗЫКОЗНАНИЕ / LINGUISTICS

Hassani Sulton. The linguistic views of Aburayhan Beruni.....	7
Mirbobaev A., Gulnorai Naim. Morphological characteristics of adverbs in «zod-ul-musofirin» by nasir khisrav.....	14
Mukhtorov Z.M., Gulomova F.A. German compound prefixation in military terminology word-formation and their analogies in Tajik and Russian languages..	23
Nurov P.G. Low-used words «Shahnama» by Abulqasim Firdavsi in the modern Tajik language.....	38
Rahmonov B.N. Lexical-semantic features of the verbs of «Tarikhi Bukhoro».....	51
Gulomova F.A. Military terms in the syntax structure of the tajik, german and russian languages.....	57
Khoshimova N.M. Verbal phraseological units in Tajik and English languages.....	71
Sheraliev Sh. Lexical and grammatical structure in verbal phraseological unit, type of «subject+ changing part+ predicate» in southeast dialect of Tajik language.....	80
Umarova F. Structural-semantic characteristics of the zoonym «angirkhor» in «yusuf and zulaikho» of abdurakhman jami and it's synonyms in some dilects of tajik language.....	86
Anvarzoda M.A. Compound words indicating craft in «Yoddoshto» (Memories) by Sadridina Ayni.....	94
Hakimov N.A. Reflection of the words action and movement in the «cambridge commentary» and their comparison with the «Interpretation of Husayni».....	107
Lutfishoeva F. Expression of somatic components zorth//del –heart, noy– throat, qich//dur– stomach in phraseological expressions of shugni and english languages.....	117

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ / LITERARY STUDIES

Anzurati Malikzod. Firdavsi and Abushakur Balkhi.....	126
Sharifzoda L.A., Guldasta Khaidarali. History of creation and publication of letters problems in the correspondence of S. Aini and M. Tursunzade.....	134
Nawbahorova B.Q. The diwan of mirzoibod shidzi and some issues of his life and heritage.....	141
Khosiyat Shahobiddin. Fattoh Nishopuri – poet from the poetry school Saadi Sherozi.....	152
Taghoev S.S. Ghazal and its place in the poetry of Rashani Hamroh.....	160
Mustafozoda A. Reality of life and breadth of description.....	171
Karahonov M.S. Adam olearius and the origin of gulistan's translation.....	179

ФОЛЬКЛОРИСТИКА / FOLKLORISTICS.

Rakhmatulloeva G. Oral folk songs related to the ritual of «Gahvorabandon» (settle in the cradle) in Badakhshan.....	190
---	-----

АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ

Ҳасани Султон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар забоншиносии муосир бунёди забоншиносии муқоисавии таърихро ба номи забоншинос ва ҳиндшиноси британи Вилиям Чонс (*William Jones*) (1746-1794) марбут медонанд, ки дар як суханронияш соли 1786 дар бобати қаробати забонҳои юнонию латинӣ бо санскрит изхори назар кард ва дар доираҳои илмии онрӯзаи Аврупо аз мавҷудияти хонаводаи ягонаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ хабар дод [ниг. бештар: 9, 10]. Баъдан ин андеша расмияти илмӣ ва доираи густариши бештар пайдо намуд ва забоншиносии маъруфи амрикоӣ Леонард Блумфилд (*Leonard Bloomfeld*) (1887-1949) дар китоби «Забон», ки соли 1933 дар Нию Йорк ба нашр расид, қаробати байни забонҳои эронӣ ва санскритро бо таваҷҷуҳ ба ҳешовандии онҳо падидаи муқаррарӣ ба шумор овард [10; 13].

Вале шоидаи таъкид аст, ки донишманди бузурги эронинаҷод Абурайҳони Берунӣ (973-1048) соли 1030, яъне бештар аз 750 сол пештар аз Вилиям Чонс ва фузунтар аз 900 сол қабл аз Леонард Блумфилд дар китоби «Ҳинд» ё «Китобун мо ли-л-Ҳинди мин мақулатин мақбулатин фӣ-л-ақли ав марзулатин» (Китоб дар бораи Ҳинд аз гуфторе, ки ақл онро мепазирад ё намепазирад) дар намунаи калимаи форсии «сусмор» ва вожаи ҳиндии «шишумара» оид ба ҳампайвандии забонҳои форсӣ ва ҳиндӣ (санскрит) ва дар оғоз решаи ягонаи доштани онҳо ибрази андешаи намуда буд.

Ба баёни дақиқтар, Берунӣ дар боби бисту дувуми китоби «Ҳинд» ҳангоми тавзеҳи вожаи ҳиндии «шишумара» гуфта буд, ки «ба андешаи ман ин «шишумара» хазандаи калон аст, ки ба форсӣ онро «сусмор» мегӯянд ва дар байни ҳар ду ин ном қаробат мавҷуд аст» [6, 228]. Бегумон, матлаби дар байни номҳои «шишумара» ва «сусмор» «мавҷуд будани қаробат», ки Берунӣ мегӯяд, ба маънии ҳешовандӣ ва ҳампайвандии забонҳои форсӣю ҳиндист.

Бино бар ин, бо итминон метавон гуфт Абурайҳони Берунӣ дар таърихи илми забоншиносӣ яке аз нахустин донишмандонест, ки тарҳи масъалаи ҳешовандию ҳампайвандии забонҳои ҳиндуаврупоӣ дар мисоли забонҳои форсӣ ва ҳиндӣ (санскрит) ба вай тааллуқ мегирад ва маҳз Абурайҳони Берунӣ бо ин иқдоми худ ба падид омадани шоҳаи муҳимми забоншиносӣ – забоншиносии муқоисавии таърихӣ роҳ боз кардааст.

Зикри ин нукта ҳам муҳим аст, ки Берунӣ бо таваҷҷуҳ ба ҷойгоҳи эътибори дастури дастурнависӣ дар сарзамини Ҳинд ба ин самти муҳимми илм арҷ мениҳод ва пайгирию мулоҳизарониҳои ӯ дар бобати нақши дастури забон ва таърихи пайдоиши дастури дастурнигорӣ дар байни ҳиндувон муҳим ва қобили мулоҳиза ба назар мерасад. Масалан, вай дар

боби сездрахми китоби дар боло ёдшудаи «Ҳинд», ки ин боб дар бобати китобҳои дастур (грамматика) ва шеъри ҳиндувон ҳикоят мекунад, ба ин назар аст, ки илми дастур ва илми шеър ба сифати василаи илмҳои дигар хидмат мекунад ва ҳиндувон аз байни ин ду илм ба илми дастур, ки дар забонашон *вякарана* ном бурда мешавад, баргарӣ медиҳанд. Ин илм ба назари Берунӣ аз қоидаҳои дастурӣ иборат буда, нутқи онҳоро муруттаб месозад ва решашиносӣ, ки ҳиндувон ба вай таваҷҷуҳдоранд, ба навишти фасеҳ ва баёни ширини онҳо сабаб мегардад [6, 149].

Дар идомаи ҳамин матлаб Берунӣ аз ҳашт китоби дастури ҳиндӣ бо номҳои зер ёд мекунад:

1. Китоби «Айндра», ки таълифи онро ба сарвари фариштагон – Индира нисбат медиҳанд.

2. Китоби «Чандра», ки онро Чандра – яке аз пайравони сурхпӯши Будо таълиф кардааст.

3. Китоби «Шаката», ки Шаката ном донишманд таълиф кардааст.

4. Китоби «Панини», ки бо номи муаллифи он номгузорӣ шудааст.

5. Китоби «Катантра», ки Шарваварман таҳия кардааст.

6. Китоби «Шашидевавритти», ки Шашидева тасниф кардааст.

7. Китоби «Дургавивритти».

8. Китоби «Шишяхитавритти», ки Уграбхути таълиф намудааст.

Чунонки ба мушоҳида мерасад, аз китобҳои ҳаштгонаи номбаршудаи дастури забони ҳиндӣ (санскрит) дар забоншиносии муосир танҳо дар хусуси мавҷудияти китоби Панини маълумот дарҷ шудааст ва Панини (асрҳои V-IV пеш аз мелод) дар забоншиносии муосир аз бунёдгузори ин илм эътироф гардидааст.

Тавзеҳан, китоби манзуми дастури Панини «Аштадҳайаи» (Ҳашткитоб) ном дошта, аз 3959 ё 3981 сутра (қоида) иборат будааст, ки ба таври муҷаз қоидаҳои овозӣ, сарфӣ ва нахвӣ забони санскритро дар бар гирифтааст. Мегӯянд, ки ин китоби манзум нахуст гунаи шифоҳӣ дошт, ки аз насл ба насл интиқол меёфт ва танҳо пас аз чанд аср ба шакли хаттӣ даромад [8:14].

Дар бобати чигунагии пайдоиши илми дастур Берунӣ дар китоби «Ҳинд» ривояти ҷолиберо аз ҳиндувон нақл кардааст, ки ашаммияти фаро гирифтани қоидаҳои дастури забонро ба исбот мерасонад. Хулосаи ҳикоят ин аст, ки яке аз шохони ҳиндувон бо номи Самалваҳана ва ба забони фасеҳи эшон – Сатаваҳана рӯзе бо занони худ дар ҳавзе ба оббозӣ машғул буданд ва ба яке аз занон гуфт: *ма удакам деҳи*, яъне ба ман об мапош. Зан гумон бурд, ки вай *модакам деҳи*, яъне ба ман ширинӣ биёр, мегӯяд ва рафта ба вай ширинӣ овард. Шох ин рафтори занро нарасонид. Зан дар посух ба шох суханони дурушт гуфт. Шох саҳт ранҷид ва чунонки расми онҳост, тарки хӯрок карда, хилватнишин шуд. Дар ниҳояти қор яке аз донишмандони дарбор дар бадали тоату ибодаташ аз ҳудоӣ бузурги ҳиндувон – Маҳадева илтиҷо кард, ки ба хотири рафъи чунин мушкилот ба ӯ қоидаҳои дастур омӯзад. Маҳадева ба вай қоидаҳои аввалияи дастурро омӯхт. Донишманд ба назди шох баргашт ва ин қоидаҳоро ба вай омӯзонд ва оғози пайдоиши ин илм чунин буд [6, 150].

Берунӣ зимни ёдкарди ин ҳикоят тавзеҳ медиҳад, ки Маҳадева ба он донишманд қоидаҳои аввалияи забони ҳиндиро омӯхт, «чунонки Абуласвади Дуалӣ [ҳамчунин қоидаҳоро] барои забони арабӣ муқаррар кард» [6, 150].

Ин матлаб ҳамчунин далели он аст, ки Берунӣ дар баробари таърихи забоншиносии Ҳинд, аз таърихи пайдоиши забоншиносии араб, ки ба эътирофи аҳли таҳқиқ Абуласвади Дуалӣ (603-688) бунёдгузори он махсуб мешавад, огоҳии комил дошт.

Гузашта аз ин, дар баробари тарҳи масъалаи куллии ҳешию пайвандии забонҳои ҳиндуаврупой дар намунаи забонҳои эронӣ ҳиндӣ, дар аксари асарҳои боқимондаи Берунӣ ҳамчунин масъалаи марбут ба ҳампайвандии забон ва қавмҳои эронӣ ориёӣ ба мушоҳида мерасад, ки андешаи болоиро дар робита ба зуҳури забоншиносии муқоисавии таърихӣ тақвияти бештар мебахшад. Масалан, Берунӣ дар китоби «Осор-ул-боқия» ё «Ёдгори мондагор» мардуми Хоразмро «шоҳае аз дарахти форсиён» [1, 47] ба қалам оварда, ҳамчунин сарехан таъкид бар он дорад, ки «аҳли Хоразм ва аҳли Суғд дар оғози солу моҳ хамроҳанд» ё «расмҳои хоразмиён дар идҳо монанди расмҳои суғдиён аст» [1, 230]. Дар «Китоб-ут-тафҳим» дар бобати ҷашни ҳазон тавзеҳ медиҳад, ки «ҳазон суғдӣ нест, ҳарчанд суғдиён ба қор доранд, валекин таҳорӣ аст. Ва таҳорӣён инро нишони гаштани ҳаво доранд ба сармо...» [5, 270]. Аз ин ишораҳои Берунӣ ҳам ҳамин ҳақиқат ба назар мерасад, ки вай суғдиёну хоразмиёну таҳорӣёнро аз наҷоди яғонаи эронӣ ориёӣ ва зимнан забонҳои онҳоро низ ба ҳам пайванд медонад. Илова бар ин, Берунӣ матлаби нақӯҳиши худро нисбат ба Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайбаи Ҷабалӣ, китоби ӯ «Дар бартарии Араб бар Аҷам» ва инқори ҳама гуна бартаричӯии арабро нисбат ба порсиён дар охири фасли марбут ба идҳои моҳҳои аҳли Хоразм овардааст, ки далели равшани андешаи ӯ оид ба яғонагию ҳампайвандии мардуми ориёнаҷод, аз ҷумла порсиёну хоразмиён аст.

Ин нукта, ки Абурайҳони Берунӣ аз устодони бузурги забони модарӣ ва аз саромадони забоншиносии мо барои ҳамаи давру замонаҳост, ҷойи шакку тардид надорад. Вай дар баробари забони модарии мо, ҳамчунин аз забонҳои хоразмию суғдӣ ва таҳорӣ (бохтарӣ) ва лаҳҷаву гӯишҳои мухталифи забони модарӣ ҳам ба ҳубӣ огоҳ буд. Шаҳодати возеҳи таваҷҷуҳи ӯ ба лаҳҷаву гӯишҳои забони мо китоби «Сайдана» ё «Китоб-ус-сайдана фӣ тиб(б)» аст, ки дар он рустанию маъдану доруҳоро ба гӯишҳои гуногуни забони модарӣ, аз ҷумла гӯиши бухорӣ, бустӣ, балхӣ, сичзӣ ё систонӣ, зобулӣ, тирмизӣ, самарқандӣ, нишопурӣ ва ғ. ном мебарад.

Масалан, дар ҳамин китоб дар бобати гиёҳи *хурфа* мегӯяд, ки «аҳли Ҷурҷон *хурфаро нарпаҳн* гӯянд... омма ва ҷохилони сайодина ӯро *фарфир* гӯянд ва нунро ба ро мубаддал кунанд. Ва *фарфир* араб *бунафшаро* гӯянд ва ранги арҷувонро низ *фарфирӣ* гӯянд. Ва ба луғати сичзӣ *вашфанг* гӯянд ва ба луғати бустӣ *килнакак* гӯянд ва аҳли Ҷарӣ (Ҷирот) *синҷоб* гӯянд ва аҳли Нишобур *бавҳал* гӯянд ва аҳли Балху Зовулистон *хафраҷ* гӯянд [3, 119].

Ё дар бораи гиёҳи *фушог* мегӯяд, ки «вайро ба (лаҳҷаи - Ҳ.С.) бухорӣ *афзаганҷ*, ба суғдӣ *фажсанд*, ба тирмизӣ *фуч* ва ба балхӣю тахорӣ *ҷудрӣ* гӯянд» [3, 461].

Ва ё дар бобати меваи *кочанҷ* дар ин китоб мефармояд, ки «аҳли Марв *кочанҷро арӯси дар қубба* гӯянд ва аҳли Мовароуннаҳр *арӯси разонӣ* (аз калимаи раз ки ба маънии ангур аст. – Ҳ.С.) ва баъзе *арӯси дар нарда* гӯянд» [3, 515].

Ё дар бораи *каттон* чунин мегӯяд: «ба луғати порсӣ *ӯро тухми каттон* гӯянд ва дар баъзе мавозеъ *кафидонак* гӯянд. Ва гуфтаанд, баъзе тухми *ӯро бизр* гӯянд бо касри бо (*бизр*), раво бувад ва ба фатҳ фасеҳтар аст. Ва ба Суғду Самарқанду Фарғона *загер* ва *загера* ҳам гӯянд» [3, 521].

Ё ин ки дар бобати рустани *карафс* мегӯяд, ки «аҳли Тирмизу Хутталу Тахористон *карафсро сунбул* гӯянд» [3, 531].

Аз он чи гуфта омад, пайдост, ки Берунӣ лаҳҷаву гӯйишҳоро ҳазинаи муҳимми ғаноафзоии забон ба шумор меорад, ки калимаву номвожагони фаровони ноб дар ганҷинаи лаҳҷаву гӯйишҳо мавҷуд мебошанд.

Берунӣ ҳамчунин аз нахустин забоншиносони решашинос ва маънишинос аст, ки дар навиштаҳои худ ба аслу решаи калимаву истилоҳот ва маънию мазмуни онҳо ишора мекунад. Барои намуна, вай бо истинод ба Ҳамзаи Исфаҳонӣ мегӯяд, ки «*ҳаббатулхазоро усфурдона* ва *вандона* гӯянд ва *ванвашик* хонанд. Ва *ван* дарахти *ӯро* гӯянд ва *вашик* ба луғати порсӣ *донаро* гӯянд ва чун *донаро* ба *ӯ* изофат кунанд, *вандона... гӯянд...самғи ӯро* ба порсӣ *ванжад* хонанд» [4, 76].

Дар шарҳи *ичҷос* (=олу) чунин мефармояд: «...ва ба форсӣ *гирди сиёҳ*. Пешӣ мо номи форсии *олу* машҳур аст, ки бо сиёҳ тавсиф меёбад. *Зардолу* дар ном бо *ӯ* мушобех аст ва бо сифати зард тафовут дорад. Яке *зардолу*, он дигар *сиёҳолуст*» [4, 165]. Дар идомаи ҳамин матлаб менависад, ки *олуи калони сафеду ширинро* ба хотири афзалият аз анвои дигар аҳли Ироқ *шоҳлӯҷ* мегӯянд, ки *шоҳолу* дар назар аст [4, 165].

Дар бобати *артамисо* (бӯйи модарон) дар китоби «Сайдана» овардааст, ки «гоҳе дар кутуб *марви шерон* ва дар китоби Сихорбухт *марви ардашерон* вомехӯрад ва он *бӯйи модарон* аст» [4, 178].

Берунӣ бо мақсади ошкор намудани маънии аслии номи форсии анвои дору, рустани ё маъдан дар асарҳои худ маъмулан тарҷума ё муодили онро ба арабӣ, ҳамчунин зимни истифодаи истилоҳи арабӣ тарҷумаи онро ба форсӣ меорад. Масалан, дар бораи *гиёҳи бодовард* мегӯяд, ки исми форсӣ ба ба сабукии вазн далолат мекунад [4, 251].

Доир ба *бӯстонафрӯз* мегӯяд, ки аҳли Бағдод *бӯстонафрӯз* гӯянд, яъне афрӯзандаи бӯстонҳо, ҳамчунин *зинатуррайохин* хонанд, яъне зинати гулҳо [4, 271], ё рустани *аснонуззиъб*, ки ба форсӣ *дандони гург* аст [4, 191].

Дар ҳамаи асарҳои боқимондаи Берунӣ намунаи таҳқиқот дар иштиқоқ ва решашиносии калимаҳои форсии тоҷикӣ ба назар мерасад. Берунӣ дар китоби «Шинохти гавҳарҳо» ё «Китоб-ул-ҷамоҳир фӣ маърифати-л-ҷавоҳир», ки дар бораи гавҳарҳо ва ҷисмҳои маъданӣ навиштааст, дар баробари он ки номи форсӣ-тоҷикии гавҳару маъданҳои зиёдеро, чун *хушоб* [2, 112, 114], *хушқоб* [2, 113-114], *хӯша*, *ширбом*, *шаҳвор*,

оромарворид [2, 114], *бодресакӣ*, *ҷавдона* [2, 112], *камарбаст* [2, 113], *шарроба*, *хоядона* [2, 115] - анвои дур(р); *арҷувонӣ* (=арғувонӣ) [2, 38], *осмонҷунӣ* (=осмонгунӣ) [2, 50, 69, 262], *ҷулианорӣ* (=гулианорӣ) [2, 36, 49], *обҷун* (=обгун) - анвои ёкут; *фирӯзач*, *ширфом* [2, 158] - навъи фирӯза; *испедҷашим* [2, 79-80], *озаришуст* [2, 189], *оҳанрубой* [2, 200], *каҳрабо* [2, 197, 264], *санги муҳра* [2, 207], *ҷарогсанҷ* [2, 186], *нӯшозар* [2, 85], *нармоҳан* [2, 237] ва ғайра ном мебарад, дар иштиқоқу решашиносии калимоти форсии тоҷикӣ кӯшиш ба харҷ додааст. Масалан, мегӯяд, ки «гумон мекунам Миррих вобаста ба ранги сурхе, ки дорад, дар форсӣ *Баҳром* номгузорӣ шудааст» [2, 36].

Ё дар бобати калимаи *туркмон* мефармояд, ки «дар рӯзгори пешин ҳар турки ғузе, ки ислом меовард ва бо муслимин мепайваст, тарҷумони миёни ҳар ду гурӯҳ мешуд ...муслмонон мегуфтанд, ки ба онҳо туркмон ҳамроҳ гардид, яъне монандаи турк» [2, 193].

Ва ё дар шарҳи калимаи ноҳудо дар ҳамин китоб чунин омадааст: «*ноҳудо* яъне соҳиби нова ё киштӣ» [2, 44].

Ё ин ки дар бораи калимаи *арҷувон* муаллиф овардааст, ки «Ибни Дурайд дар бобати калимаи *урҷувон* мегӯяд, ки он муарраби (калимаи) форсӣ ба маънии сурхи баланд. Вале ин шакли арабӣ, форсӣ он *гули арҷувон* аст» [2, 38].

Дар китоби «Ҳадгузори канораи маконҳо» ё «Китоб ғӣ таҳдиди ниҳоёти-л-амокин» низ намунаи таҳқиқоти Берунӣ дар иштиқоқу решашиносии калимаҳои асили форсӣ тоҷикӣ ба назар мерасад. Масалан, дар фасли тақсими ободонии Замин ба ҳафт кишвар калимаи *кишварро* аз решаи *киш* - киша ба маънии хат медонад [7, 154].

Андешаи Берунӣ дар бобати дигаргунӣ ва падидаҳои овоии забон, аз ҷумла табдили овози **хе** ба **ре** дар калимаҳои форсӣ ҷолиб ва қобили тавачҷуҳ ба мушоҳида мерасад. Вай дар китоби «Сайдана» дар бораи *шерамлаҷ* мегӯяд, ки онро бехтарин навъи *амлаҷ* хонанд, чун *шоҳбалут*, *шоҳлуж*, *шоҳмуруд* ва амсоли ин. Овози **хе** гоҳе ба **ре** мегузарад, аз ин рӯ мегӯянд, *шори Фаршистон* (лақаби шоҳони Гарчистон – Ҳ.С.) ва *шер* *Бомӣён*. Ва *шерамлаҷ* *шоҳамлаҷ* гуфтан аст [3, 74].

Берунӣ ҳамчунин аз донишмандони бузурги истилоҳшинос ва истилоҳнигор дар забони модарии мост. Бехтарин намунаи маҳорату устодии ӯ дар истилоҳшиносию истилоҳнигорӣ ба забони модарии мо китоби «Тафҳим» ё «Китоб-ут-тафҳим ли авоили саноат-ит-танҷим» аст, ки бо хоҳиши Райҳона-ном духтари навомӯз дар соли 1029 дар шаҳри Ғазна таълиф кардааст. Вай ба андешаи ғолиб дар ин китоб дар баробари истилоҳоти маъруфи арабии илмҳои машҳури замонаш: ҳандасаву шумор, риёзиёту ҷуғрофиё ва нучуму аҳкоми нучум муодили форсӣ тоҷикӣ сохтаву баргузида, дар маҷмуъ кори бузургу шоистаи таҳсине анҷом додааст, ки чунин иқдом дар таърихи ташаккули забони модарии мо ба сифати забони илм беназиру бесобиқа аст.

Илова бар китоби «Тафҳим» ҳама осори дигари боқимондаи Берунӣ, аз ҷумла «ал-Осор-ул-боқийа ʻан ил-қуруни-л-ҳолия» (Осор-ул-боқия), «Китоб-ул-ҷамоҳир ғӣ маърифат-ил-ҷавоҳир», «Китоб ғӣ таҳдиди ниҳоёт-ил-амокин» низ ҳазинаи бемисли вожагону истилоҳоти асили форсӣ тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз ин мурури кӯтоҳ ба матолиби забоншиносии осори боқимондаи Берунӣ метавон ба ҳамин натиҷа расид, ки вай на танҳо аз бунёдгузори забоншиносии муқоисавии таърихӣ махсуб мегардад, балки азбаски дар шоҳаҳои ҷудогонаи забоншиносӣ, аз ҷумла лаҳҷашиносӣ (диалектология), овошиносӣ (фонология), решашиносӣ (этимология), маънишиносӣ (семасиология), вожашиносӣ (лексикология), истилоҳшиносӣ (терминология) андешаҳои ҷолиб ва қобили мулоҳиза баён кардааст, бе тардид аз саромадони забоншиносии форсии тоҷикӣ ба шумор меравад. Зарур аст, ки ин вежагии таълифоти ӯ аз тарафи муҳаққиқони забоншинос мавриди таҳқиқи арзёбии ҷудогона ва густарда қарор бигирад.

КИТОБНОМА

1. Ал-Байрунӣ, Абу-р-Райҳон. ал-Осор-ул-боқийа 'ани-л-қуруни-л-ҳолийа. Қад илтазама нашрах Эдуорд Захов. – Лейпсиг, 1923.
2. Ал-Бируни, Абу Райхан. Собрание сведений для познания драгоценностей (Минералогия). Перевод А.М. Беленицкого. - М.,1963.
3. Ал-Бирунӣ. Китоб-ус-сайдана фӣ-т-тибб. Ба тасхеху муқаддима ва таҳшияи Аббоси Зарёб. - Техрон, 1368.
4. Беруни, Абу Райхан. Фармакогнозия в медицине (Исследование, перевод, примечания и указатели У.И. Каримова). Избранные произведения. Т.IV. - Ташкент, 1973.
5. Берунӣ, Абурайҳон. Китоб ут-тафҳим. Бо муқаддима, шарҳи луғоти истилоҳот ва тавзеҳоти Ҳасани Султон. – Душанбе: МН «Дониш», 2022.
6. Бируни, Абу Рейхан. Индия. – Москва: Ладомир, 1995.
7. Бируни, Абу Рейхан. Определение границ мест для уточнения расстояний между населенными пунктами (Геодезия). (Исследование перевод и примечания П.Г. Булгакова) // Избранные произведения. Т.III. - Ташкент, 1966.
8. Лукин, О.В. История языкознания с VI в. до н.э. до середины XX в. / О.В. Лукин. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2015. – 80 с.
9. Lehmann, W.P. (ed.). A Reader in Nineteenth-Century Historical Indo-European Linguistics / W.P. Lehmann. – Bloomington – London, 1967.
10. Bloomfield, Leonard. Language. – Delhi, 1996.

АНДЕШАҲОИ ЗАБОНШИНОСИИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ

Дар мақола ба таври мухтасар дар робита ба саҳми Абурайҳони Берунӣ (973-1048) дар бунёди забоншиносии муқоисавии таърихӣ ва андешаҳои ӯ оид ба дигар бахшҳои забоншиносӣ, аз ҷумла лаҳҷашиносӣ (диалектология), овошиносӣ (фонология), решашиносӣ (этимология), маънишиносӣ (семасиология), вожашиносӣ (лексикология), истилоҳшиносӣ (терминология) суҳан меравад.

Зарур доништа шудааст, ки ин вежагии таълифоти ӯ аз тарафи муҳаққиқони забоншинос мавриди таҳқиқи арзёбии ҷудогона ва густарда қарор дода шавад.

Калидвожаҳо: забон, забони модарӣ, дастур, лаҳҷа, лаҳҷашиносӣ, овошиносӣ, решашиносӣ, маънишиносӣ, вожашиносӣ, истилоҳшиносӣ.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБУРЕЙХАНА БИРУНИ

В статье кратко излагается вклад Абурейхана Бируни (973-1048) в становлении сравнительно-исторического языкознания, также его суждения относительно таких разделов языкознания, как диалектология, фонология, этимология, семасиология, лексикология и терминология.

Подчеркивается необходимость отдельного и глубокого рассмотрения данной тематики в его произведениях исследователями истории языкознания.

Ключевые слова: язык, родной язык, грамматика, диалект, диалектология, фонология, этимология, семасиология, лексикология, терминология.

THE LINGUISTIC VIEWS OF ABURAYHAN BERUNI

The article briefly expound the contribution of Aburayhan Beruni (973-1048) in the formation of comparative-historical linguistics, as well as his statements concerning such sections of linguistics as dialectology, phonology, etymology, semasiology, lexicology and terminology.

The author also stresses the necessity of an individual and common peculiarities of this direction by reasearchers in the history of linguistics.

Key words: language, native language, grammar, dialect, dialectology, phonology, etymology, semasiology, lexicology, terminology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасани Султон) – узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сарҳодими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Тел.: **600-31-96, 93 -526 -98- 05.** е-майл: msultonov@nbt.tj

Сведения об авторе: Султон Ҳасан Баротзода (Ҳасан Султон) – член-корреспондент Национальной Академии наук Таджикистана, главный научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудакӣ, 734025, г. Душанбе, пр. Рудакӣ 21. Тел.: **600-31-96, 93 -526 -98- 05.** е-майл: msultonov@nbt.tj

Information about the author: Sulton Hassan Barotzoda (Hassan Sulton), corresponding member of NAST, Chief Scientific Worker in the Institute of Language and Literature named after Rudaki, 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21. Tel: **600-31-96, 93 -526 -98- 05.** е-майл: msultonov@nbt.tj

**ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ ЗАРФ ДАР
«ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН»-И НОСИРИ ХУСРАВ****Азиз Мирбобоев****Институти забон ва адабиёти тоҷик ба номи Рӯдакии АМИТ****Гулнораи Наим****Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Дар забон барои муайян намудани аломати амал ва аломати аломат нақши зарфҳо хеле бузург аст. Онҳо аз замони қорӣ будани забони форсии бостон сар карда, то забони форсии нав ҳам тавассути пешвандҳо, бархе аз ҷонишинҳои ишоратӣ ва баъзе ашқолу ҳолатҳо тавассути пасвандҳои чудогонаи воҷасоз ташаққул ёфтаанд.

Зарфҳои забони форсии бостон аз лиҳози вазиҷаҳои грамматикӣшон ба забони форсии нав баробар ҳастанд. Онҳо пеш аз ҳама хусусияти миқдорӣ доранд. Масалан: «(ариу «бисёр, хеле, басо»), ҳамчунин ба масофа (dura «дур», duraīу ариу «бисёр дур, басо дур»), (ašnaiу «наздиқ»), замон (арағам «пас, баъдан, dargam «дер»), макон (урағиу «боло, дар боло», fraṭata «ба сӯи поён, ба зер»), ҳолат ба воситаи пасванд (avaḡā «чунин, бар тарзи дигар»), самт (avaғара «аз он сӯй»)» [7, 57] ва ғ.

Дар забоншиносӣ доир ба пайдоиш ва ташаққули зарфҳо назару ақидаҳои мухталиф мавҷуданд, ки аксари муҳаққикон онро ҷонибдорӣ кардаанд. Аз ҷумла, муҳаққики тоҷик Саидова Н. доир ба басомади зарф чунин мегӯяд: «Агар ба басомади зарф назар афканем, он дар муқоиса бо дигар ҳиссаҳои мустақили нутқ дертар ба вучуд омада, дар ҳоли ҳозир бо роҳу воситаҳои гуногун рушд ёфта истодааст» [14, 15]. Муҳаққики мазкур зимни таҳқиқ аз забоншиносони хориҷӣ зиёд ёдовар мешавад ва аз ин аён мегардад, ки дар мавриди ҳиссаи нутқи зикршуда ба эшон така мекунад.

Дар солҳои пештар аз ин муҳаққики дигари тоҷик Шарипов Б. (1985) доир ба ин масъала иброз доштааст, ки зарф яке аз ҳиссаҳои нутқи баҳсноке мебошад, ки «...дар вақти ҳукм кардани ин ё он калимаву таркиб ба ин ҳиссаи нутқ ақидаи ягонае ҷой надорад» ва дар ҷойи дигар хулоса мекунад, ки «ақидаи аз дигар ҳиссаи нутқ сонитар пайдо шудан ва аз ҳисоби онҳо бой шудани зарф қомилан дуруст аст [15, 171-184].

Гузашта аз ин, дар аксари китобҳои дастури забони форсӣ ва баъзе китобҳои, ки доир ба грамматикаи забон баҳс мекунанд, аз доираи зарф ҷизе ёдоварӣ нашоудааст. Аз ин мушоҳида мешавад, ки шояд онро баъзе аз муҳаққикон дар қатори ҳиссаҳои нутқи забон ҷойгузин наменддоранд. Аммо дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки он далели бозғимоди илмӣ барои муҳаққикон ва умуман, барои як забони қадимаи дар арсаи байналмилалӣ эътирофшуда шинохта шудааст, мавқеи зарфро дар қатори дигар ҳиссаҳои нутқ баробар нишон додааст ва муҳаққикон ба он чунин таъриф додаанд: «Зарф ҳиссаи мустақили нутқ буда, аломати амал, предмет ва аломати аломатро мефаҳмонад» [1, 221].

Ҳамзамон, Ҳангоме ки ба корҳои таҳқиқоти муҳаққиқони таърихи забон назар мекунем, мебинем, ки зарф низ яке аз Ҳиссаҳои нутқи қадимтарин маҳсуб ёфта, қадимияти он то забони форсии бостон рафта мерасад. Ва ташаққули онҳоро аз Ҳисоби калимаҳои рехта, ки онҳо калимаҳои шахшудаанд арзёбӣ намудаанд [7, 171-184].

Зарфҳо ҳамчун Ҳиссаи мустақили нутқ дар ҷумла ба вазифаи ҳол меоянд ва дар асри XI миқдори онҳо на чандон зиёд аст. Зарф дар осори хаттии ин давра аз рӯи вазифаи грамматикаш ба сифат монанд аст, аз ин рӯ, зимни таҳлил хусусияти грамматикӣ ин Ҳиссаи нутқро набояд фаромӯш кард: агар сифат аломати ашӯро ифода кунад, зарф аломати амалро мефаҳмонад, инчунин бо алоқаи изофӣ ба кор намеравад ва маъмулан дар паҳлуи феълҳо мавқеъ пайдо карда, тарзи иҷрои амал, миқдору андоза, сабабу мақсад, замону макони иҷрои амал, яъне феълро мушаххас менамояд. Инчунин, зарфҳо мисли сифатҳо дорои дараҷаи қиёсе мебошанд, ки бо пасванди «-тар» ифода мешавад.

Вижагиҳои калимасозии зарф дар таҳқиқоти С.О. Ҳоҷаева, ки ин масъаларо дар доираи муқоисаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ намудааст, то андозае таҳлилу тафсир шудаанд [13, 61]. Зарфҳо дар баробари доштани хусусияти ҳоси худ дар ҳар забон боз дорои хусусиятҳои умумӣ низ мебошанд, ки ин нуктаро профессор Н. Офаридеов таъкид кардааст: «Дар дохили забон хусусиятҳои умумӣ ҳастанд ва метавон онҳоро нисбат ба аксари забонҳо татбиқ намуд» [10, 6].

Забони форсӣ-тоҷикӣ асрҳои миёна дар ташаққули забони адабии форсии дарӣ таъсиргузор будааст ва аз ин рӯ, дар осори хаттии намояндагони илму адаби ин даврон, ки ҳар кадоме намояндаи лаҳҷаи минтақае будааст, вижагиҳои корбурди вожагон ва таъбиротеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки зоҳиран ҳоси гуфтори мардуми минтақае будааст. Бино бар ин, муҳаққиқон таъкид кардаанд, ки «Забони гуфтугӯй ва шеваҳо ҳоло ниғаҳдорандаи чанде аз хусусиятҳои забони хаттии асрҳои миёнаанд [5, 3]. Бо тавачҷуҳ ба нуктаҳои зикршуда дар ин мақола вижагиҳои корбурди зарфҳоро дар «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Ҳусрав мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем.

Дар матни асари «Зод-ул-мусофирин» хусусияти корбурди зарфҳоро метавон ба гунаҳои зайл пайдо намуд:

Зарфи тарзи амал: тарзи иҷрои амал дар забони тоҷикӣ ба воситаи калимаҳои *оҳиста, тез, дарҳол, оромона, дағалона, якбора, ноҳост, ногоҳ* ва ғ. муайян карда мешавад. Ин нави зарфҳо пасвандҳои маҳсули калимасозе низ доранд, ки ба калима тобиши наву маҳсусро нисбат медиҳанд **/-ан, -а, -вор, -осо, -сон/** ва аксари онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик инкишоф ёфтаанд. Чунин калимазарфҳо барои гӯянда ва шунаванда имкон фароҳам меоранд, ки тасвири фикр ба таври воқеӣ ва айнан баён гардад. *Агар касе гӯяд, аз ҷисм омадааст, би ҷисмияти ӯ гӯем, агар чунин будӣ, боистӣ, ки Ҳама ҷисм ба як сурат аз баҳри он ки ҷисмият андар куллияти ҷисм яксон аст ва суратҳои мутазод ва мухталиф андар ҷисм мавҷуд аст* [9, 360]. *Ва чун қавӣ гаитан ва шодмона шудани чизҳои оламӣ ва ҳайвонот ва ҷуз он ба*

мувофиқони хеш ва заиф гаитан ва ранча шудан аз он мухолофони хеш бар дурустиш ин даъво гувоҳ аст [9, 412].

Зарфҳои тарзи амал дар шакли такрори як калима бо пешояндҳои истифода гардидааст: *Ва чун ин ду иллат яке мар фаноро аз марг ва дигаре мар бақоро аз зоиш рӯй бо рӯй ва мутакофиянд, лозим ояд, ки ҳамеша ҳамчунин ашхос фонӣ бошад ва анвоъ боқӣ бошад* [9, 62].

Микдору дараҷа: Агар дар забон барои муайян кардани микдори ашё аз воҳидҳои шумориш истифода шавад, барои мушаххас намудани ҳаҷму андозаи амал аз калимаҳои ифодакунандаи микдору дараҷаи **андак, бағоят, хеле, бисёр, зиёд, ҳарчанд** ва ғайраҳо истифода мешавад.

Дар китоби мавриди таҳқиқ низ зарфҳои микдору дараҷа ба гунаи хосси худ истифода бурда шудаанд: зарфи «**андак**» ба микдори хеле кам далолат мекунад ва дар ҷумлаи мазкур аломати аломатро ифода намудааст: *Ва мар ӯро бар феъл ёридиҳанда аст, то чун ба фалак расем, ҳамебинем, ки мар ӯро аз инфюл насибе сахт **андак** аст... чунон ки мар инфюли тамомро **андак** хок ҳамеёбем* [9, 133]. Зарфи «**бисёр**» бар хилофи «**андак**» ба микдори зиёд далолат мекунад: *Ва мар оташро ба **бисёр** рӯйҳо саъдӣ ва гарданкашӣ кор ҳамефармояд* [9, 174]. *Ва агар бар он як мушт хок баргирифта хоҳӣ, ки аз хок чизе биафзоӣ **андак** ё **бисёр**, ҳамон микдор, ки бар ӯ биафзоӣ, аз замин кам шавад ба зарурат* [9, 311]. Дар ҷои дигар зарфи «**бисёр**» бо калимаи «**пас**» омада, ки чунин тарзи нигориш махсули эҷоди ҳуди нависанда мебошад ва баъзан чунин тарзи баёнро дар осори дигар шоирону нависандагони классик вохӯрдан мумкин аст: *Ва ҳамаи илмҳои онро ба ҳикоят ёд гирифт ва ба ҷое расид аз ин илм, ки **бисёр пас** аз мардумони нависанда ба-дон маҳол набуданд* [9, 259]. *Ва лекин бар чашими нанависандагон пардаест, ки он парда бар чашими нависандагон нест, **ҳарчанд** ки ин ҳар ду тан андар дидори ашқоли ҳуруф ҳамчу андар дидори дигар мубсарот баробаранд* [9, 37].

Аломати аломат тавассути калимаи «**бағоят**» омада, ба ҷумла тобиши дараҷа бахшидааст: **Бағоят беҳтар** аз баҳри он ки ҳаме зиндагӣ ва ҳаракат ба иродат ёбад, пас аз он ки мар ӯро на зиндагист, на хост [9, 301].

Ҷонишини номуайянии «**баъзе**», ки ба исми номуайян далолат мекунад ва мо онро дар фавқ нишон додем, ба микдори хеле кам низ ишора намудааст:

*Ва бад-ин шарҳ, ки кардем, зоҳир шуд, ки аз мардумон, ки андар ҳол бо чашими бино ва гӯши шунавоанд, **баъзе** қарон ва қӯронанд...* [9, 38].

Баъзан зарфҳои микдору дараҷа дар шакли такрор низ истифода гардидаанд, ки мавқеъ ва истифодаи кам ва сусттар доштани онҳоро муҳаққикон таъкид доштаанд ва омӯзиши онҳоро дар доираи баҳси зарф чандон зарур намшуморанд [15, 182]. *Пас, воҷиб ояд, ки соней ин олам, ки мар ҷавоҳири мухталифро андар ӯ **ҷузв-ҷузв** фароз овардааст, ҷисм аст* [9, 129]. *Ва дигар вачҳ, он аст, ки воҷиб аст, ки донаҳои ҷуфт падид омаданд ба ибдоъ, чунонки ҳайвонот **ҷуфт-ҷуфт** падид омаданд* [9, 293-294]. Муҳаққикон яке аз хусусиятҳои сервазифа будани калимаи «**як**», ба зарфи микдор мансуб будани онро зикр намудаанд [3, 25]. Шумораи «**як**» дар шакли такрор вазифаи зарфи микдорро иҷро намудааст. *Ва мумкин аст, ки ҳама ҷузвҳои*

хок **як-як** ба замони дароз бад-ин тасарруфи азим, ки ҳамеравад, аз боду об, бар ин ҳисм, ки хок аст, бад-он нуқтаи марказ расанд ба бисёр дафъаҳо [9, 69].

Дар бархе аз мавридҳо зарфҳо бо бандакҳои феълӣ омада, хусусияти феълӣро молик гаштаанд: *Пас, гӯем, ки ҳар ҷавҳаре, к-андар ӯ инфиол камтар аст, бар андозаи он ки мар ӯро каме андар инфиол аст андар ӯ, он феъл беитар аст* [9, 134].

Мавкеи истифодаи зарфро ба ҷои феъл зиёд метавон дарёфт кард, ки дар забони адабӣ ва гуфтугӯӣ низ он хеле зиёд ба кор бурда мешавад: *Валекин инфиол андар баъзе аҷсом камтар аст ва андар баъзе беитар* [9, 134].

Зарфҳои миқдору дараҷа аломати амалро ифода мекунанд: *Ва муҳол бошад, к-аз он мар ӯро ҳеч дарозӣ набошад, чун аз ӯ бисёр фароз ҳам ниҳий, аз ӯ чизи дароз ояд* [9, 134].

Зарфҳои миқдорӣ бо шумораҳо низ истифода гардидааст: *Ва агар ба шарҳи афзоли илоҳӣ машғул шавем, ки он бо мардум муфоз аст, аз тоати ҷавҳари отаиш бо қуввати ӯ ноёфтагии ӯ андар замин ҷуз мардум мар ӯро бар тасхири оҳан ба салобати ӯ то чандин ҳазор ҳоҷатҳои азим мар ӯро андар ин ду ҷавҳари саъб раво шудааст ва тасхири ҳайвони боркаш ва даванда ва баранда мар ӯро ҳосил шудааст, китоб ба шарҳи он дароз шавад* [9, 424].

Зарфи замон: дар миёни анвои зарф зарфи замон нисбат ба дигар навъҳои он восита ва ифодаву имконоти васеътареро дар ихтиёр дорад, ки он аз рӯи ифодаи маъно ва хусусияташон амалу ҳолати гуногунзамонро фаро мегирад:

- Зарфҳои замон хусусияти ба таври доимӣ иҷро шудан ё нашудани амалро ба воситаи калимаҳои **ҳамеша, ҳаргиз, мудом, ҳамвора, абад-уд-дахр...** нишон медиҳанд:

Пас, гӯем, ки ҳисм, ки мавҷуд аст, аз ду берун нест ё ҳамеша мавҷуд будааст... пас аз он ки набудаст [9, 139]. *Ва чун зоти ӯ, ки ҳосияташ ин аст ҳамеша буд ва мар ӯро боздоранда набувад ва раво набошад аз феъли хеш вочиб ояд, ки олам ҳамеша буд* [9, 244]. *Ва раҳмати Худой ба иқомаи олам ва парвариши нафс ҳамеша пайваста бошад, ... ки раҳмати бениҳояти Худой ҳаргиз мар он ҳоҷатмандро, ки нафс аст, бениёз нахоҳад кардан ва абад-уд-дахр нафс ҳоҷатманд бошад* [9, 261].

- Зарфҳои замон пайдархамӣ, такрорёбӣ, давомнокии иҷрои амалро ифода менамоянд: **сипас, ҳанӯз, акнун, ногоҳ, боз, ҳангом** ва ғ.

Ва сипас аз он ҳасадҳои мост, ки ба қуллияти хеш мунфайл аст, то бад-ин сурат, ки бад-он аст, падид омадаст [9, 168]. *Ҳар ҳаракате, ки мавҷуд аст, пеш аз ҳаракате бувад, ки ҳанӯз мавҷуд нашуда бошад* [9, 142]. *Ва акнун гӯем, ки феълпазири аввал ҳаюлои аввал аст ва он чизест, ки падид омадани ӯ ба сурати олам будааст* [9, 131]. *Бад-он ҳаракат, ки он ҷо падид ояд, гармии он ҷузв, ки миёни ин ду ҳисм ногоҳ гирифтдор ояд...* [9, 100]. *... донем, ки Худои таоло андар офариниши ӯ то бад-он ҳангом, ки мар ӯро офарид, таъхир бад-он кард, ки ҳикмат андар он буд* [9, 263]. *Боз чун ба ҷои он баъзе фосидишуда, баъзеи дигар омад ва ин баъзе, ки акнун омад..., чизе надонист, вочиб омад, ки аз ин илмҳо, ки он эътидоли дигар чизе надонистӣ* [9, 77]. *Ва чун ходими ӯ заиф шуд, аз кор боз монад* [9, 77].

Зарфҳои замон гоҳе пасванди ҷамъбандии «-ҳо»-ро низ қабул мекунанд. Он давомнокиро дар тули замони баёншуда мефаҳмонад, ки ин нукта аз назари муҳаққиқон дур мондааст: **имрӯзҳо, солҳо, кайҳо, акнунҳо** ва ғ.

Ва он чи ба ҳадди имкон мавҷуд бошад, ин аст ва олам андар вақте бад-ин сифат аст, аз баҳри он ки мар вучуди ӯро ҳеҷ қароре нест, бад-он чи нуқтаҳои акнунҳо бар ӯ гузаранда аст [9, 342].

• Мафҳуми замони ба вуқӯи омадани ҳодисаҳои олами атрофро низ ифода мекунад: **фардо, имрӯз, дирӯз, порсол, охир** ва ғ.

Ва беиштар аз халқ аз ин муҳим гофиланд, то чун фардо мар эшонро аз ин чизҳо, ки имрӯз ҳамешунаванд,... [9, 443]. Дар ҷои дигар вожаи «**имрӯз**» дар таркиби ибораи изофӣ омада, вазифаи наҳвӣ сифатро, ки дар ин ҷо муайянкунанда аст, иҷро кардааст: *Ва ҳосил шудан на ба замон будааст, балки ҳасб қардани он моя бо он сурат ба як дафъа будааст,... ки ин аҷсоми олами имрӯз бар он аст* [9, 127].

• Зарфҳои замон фосилаи ибтидо ва интиҳои замонро муайян мекунанд: **нахуст, ҳанӯз, баъд, охир, муқаддам...**

Ва чун бинем, ки ин қолбад, ки морост, бар маркази олам аст... аз нахуст ҳаме ба ҷисм пайваста шавад, қаз-ӯ фоилтар ҷисме нест ва он ҷисм ҷавҳари фалак аст ва кавокиб... [9, 288-289].

Истифодаи пешоянди «**ба**» ба ҷумла тобиши ишоратӣ ва таъкиди ро бахшидааст: **Ба охир олами ҷисмӣ бархезад...** [9, 260]. Баъзе муҳаққиқон иброз медоранд, ки зарфҳо бо пешояндҳо намеоянд. Аз ин рӯ, аз ҷумлаи мазкур назари қатъӣ ва ягонаеро наметавонем мушаххас намоем.

Ба андешаи мо, калимаи «**муқаддам**» агарчи ба саволи исм ҷавоб мешавад, дар айни ҳол хусусияти замониро низ молиқ аст: *Чун ҳол ин аст, пайдо омад, ки вучуди ҳаюло бад-он сурат аст, ки ӯ асар аст аз соней ҷисм ва он узми ӯст ва соней ҷисм муқаддам аст бар ҳаюло ва бар сурат, ҳам ба забон, ҳам ба шараф* [9, с. 131].

Зарфи макон: макони иҷро қардани амалро дар асар тавассути вожаҳои **наздиқ, берун, миён...** ба таври фаровон мушоҳида намудем.

Ва далел бар дурустии ин қавл он аст, ки он чи аз матбуот ҳаме ба фоилони табиӣ наздиқ шаванд [9, 137]. *Ва дарози муддат ва падида наомадани он фасод ба муддате андак мар ӯро аз ҳукми фасод пазируфтани берун набарад* [9, 143]. *Ва чун гумон баранд, ки ин олам ҳамчунин андар миёни отаи аст, андар миён миёни дӯзах бошад...* [9, 442]. *Ва дигарон, ки навиштаро натавонанд хондан, аз нависанда дур бошанд...* [9, 211].

Дар байни ҳиссаҳои нутқ ғайр аз сифатҳои зарфҳо низ пасванди дараҷасозии «-тар»-ро қабул мекунанд. Агар сифатҳои ба бартариӣ як ашё аз ашёи дигар далолат намоянд, зарфҳои бартариӣ як амалро нисбат ба амали дигар баён мекунанд. Чунин тарзи ифода дар китоби мавриди таҳқиқ низ истифода гардидааст:

Ва мақсуди доно маънӣ аст ва қавл бад-ӯ наздиқтар аз китобат аст [9, 33]. *Пас, бингарем андар он чи ба мо наздиқтар аст аз мавҷудот ба-дин сабаб, то андар ӯ аз ин маънӣ чӣ бинем* [9, 168].

...лаззати руҳониро, ки аз аҷсом дур аст, чун ӯ низ аз ин ҷисм, ки ҷасади ӯст, муҷаррад шавад, **тамомтар** ва **беҳтар** ёбад [9, 258].

Зарфи сабабу мақсад: Ин навъи зарфҳо сабаб ва мақсади иҷро шудани амалро мефаҳмонад. *Ва агар аз отаи ҳаргиз ҷудо нашаванд ва аз ӯ дур намонанд, раво набошад, ки ҳаргиз сарду торик шаванд* [9, 137]. Масалан, дар ҷумлаи зер калимаи **ноҷор** ҷумларо аз лиҳози маъно ва воқеъ шудани амал эзоҳ дода, чигунагӣ ва ба таври иҷборӣ иҷро шудани амалро ифода намудааст: *Ва чун ду тан як чизро ба ду сифати мутазод бигӯянд, ноҷор яке аз эшон дурӯзган бошад* [9, 138]. Чунин тарзи воқеъ шуданро дар ҷумлаҳои дигар низ метавон ба хубӣ мушоҳида намуд: *Ва агар ин дафъат, ки мо андар ӯем аввали ин дафъат оянда аст он чи мар ҷумлагии онро аввал бошад аз маъдудот ноҷор мар ӯро охир бошад...* [9, 248]. Дар ҷои дигар калимаи «**ноҷор**» дар навъи «**ноҷора**» низ истифода шудааст: *Ва чун зоҳир аст, ки баъзе аз олам маснуъ аст ва олам ҳама ҷуз баъзеҳои хеш чизе нест, далел аст бар он ки ҳамагии олам маснуъ бошад, аз баҳри он ки он чи тамомии ӯ ба баъзе аз ӯ бошад, ки он баъзе ҷуз маснуъ набошад, ноҷора ӯ маснуъ бошад* [9, 147]. *Пас, гӯем, ки ҷисми табиӣ он чи ба анвои ҳаракот ба ҷавониби мухталиф мутаҳаррик аст, бо ҳаракоти табиӣ, ки андар ӯст, ноҷора мар ӯро нафсест, ки мар ӯро он олат додааст, ки бад-он ҳаме ба ҷониби мухталиф ҳаракат кунад* [9, 57].

Зарфҳои арабӣ низ, ки нишонаи асосияшон танвин (-**ан**) аст, дар асар истифода гардидаанд:

Ва зоҳиран феълро нисбат ба араз додан машҳуртар аст [9, 448].

Аз таҳқиқи мавзуи мазкур бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ зарфҳо мавқеи муҳим доранд. Истифодаи зарфҳо дар матн барои муайян намудани тарзи иҷрои амал, замон ва макони иҷрои он, сабабу мақсади воқеъ шудани амал ва ғ. ба гуянда имкон медиҳад, то андешаи муаллиф дар ҷумла аз лиҳози фаро гирифтани матлаб возеҳтару мушаххастар баён карда шаванд.

Дар китоби «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Хусрав доираи истифодаи зарфҳо хеле густарда аст, ки адиб онро барои ифодаи ҳадафи аслии ҳунари нависандагӣ истифода намудааст. Ва метавон чанде аз намунаҳои дарҷ кард:

- Зарфҳо, пеш аз ҳама, дар ҷумла вазифаҳои аслии худро иҷро кардаанд.

- Зарфҳо пасвандҳои махсуси калимасозе доранд, ки дар асари мавриди таҳқиқ аз баъзеи онҳо истифода гардидааст. Аксари онҳо дар ҷараёни фаъолиятшон дар давраҳои гуногун инкишоф ёфтаанд.

- Дар мавридҳои муайян зарфҳо хусусияти сермаъноиро соҳиб гаштаанд.

- Гарчанде ки зарфҳо тавассути алоқаи изофӣ дар ҷумла ба қор намеоянд, ба назари мо, гоҳо таркибу ибораҳои низ ба қор рафтаанд, ки хусусияти макони молик гашта, вазифаи грамматикӣ зарфро иҷро мекунад, ки дар сохтани онҳо нақши пешояндҳо хеле қалон аст: ... *набинӣ, ки саги шикорӣ ҳаме ба бӯй мурғи зиндари андар хасҳо ва киштҳо биёбад ва*

*мӯр андар зери замин бӯи донии гандум, ки ба наздики хонаи ӯ ё бар рӯи замин
биафтад, биёбад ва (аз сӯрох) барояд ва онро биборад [9, 41].*

КИТОБНОМА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. (қисми 1). Фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. – Сталинобод: 1956.
3. Каримов, Ҳ. Дар бораи баъзе хусусиятҳои калимаи «як» / Ҳ. Каримов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. Дониш: - Душанбе. – 1967. – 170 с.
4. Баҳор, М. Сабкшиносӣ ё таърихи татавбури насри форсӣ / Баҳор М. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
5. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова, Қисми 1. – Душанбе, 2003. – 490 с.
6. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 370 с.
7. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ // З. Мухторов. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
8. Ниёзмӯхаммадов, Б. Морфологияи забони тоҷикӣ // Б. Ниёзмӯхаммадов, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1941. – 66 с.
9. Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин / Носири Хусрав – Душанбе: 2010. – 511 с.
10. Офаридеаев, Н. Масоили таҳқиқи грамматикаи забони тоҷикӣ ва қирғизӣ / Н.Офаридеаев // Суханшиносӣ. – 2021. – №2. – С. 5-12.
11. Раҳмонов, Б. Категорияи морфологии зарф / Б. Раҳмонов // Донишномаи забони тоҷикӣ. – Душанбе: ЭМТ, 2022. – С. 335-336.
12. Раҳмонов, Б. Қолабҳои сохтори зарфҳои арабиасл дар «Таърихи алфӣ» / Б. Раҳмонов // Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ дар замони муосир (маводи конференсияи байналмиллии илмӣ-амалӣ, ш. Душанбе: Матбааи ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 26-уми октябри соли 2019) – 2019. – С. 225-229.
13. Ходжаева, С.О. Словообразовательный анализ наречий в английском и таджикском языках. / С.О. Ходжаева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 4/3 (167). Душанбе: Сино. – 2015. С. 61-65
14. Саидова, Н. А. Таҳлили луғавӣ-грамматикӣ зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ). / Н. А. Саидова. - Дисс. номзадӣ. - Кӯлоб: 2022. – 162 с.
15. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ. / Б. Шарифов - Душанбе: Дониш, 1975. – 232 с.
16. Юсупов, Ш. Хусусиятҳои морфологии «Ҷомеъ-ут-таворих». / Ш.Юсупов. Дисс. номзадӣ. – Душанбе: 2021. – 146 с.

**ХУСУСИЯТҲОИ МОРФОЛОГИИ ЗАРФ ДАР
«ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН»-И НОСИРИ ХУСРАВ**

Дар забони адабии тоҷик барои муайян намудани аломати амал ва аломати аломат нақши зарфҳо хеле бузург аст. Онҳо аз замони қорӣ будани забони форсии бостон сар карда, то забони форсии нав ҳам тавассути пешвандҳо, бархе аз ҷонишинҳои шиоратӣ ва баъзе ашколу ҳолатҳо тавассути пасвандҳои ҷудогонаи вожасоз ташиаккул ёфтаанд.

Дар китоби «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Хусрав мавқеи истифодаи зарфҳо хеле муҳим аст, ки адиб онро барои ифодаи ҳадафи аслии хунари нависандагӣ истифода намудааст. Муҳаққиқи мақола кӯшиши намудааст, то мавқеи корбурди зарфҳоро дар асари «Зод-ул-мусофирин»-и Носири Хусрав то андозае мавриди таҷриба қарор диҳад.

Дар мақола хусусиятҳои грамматикӣ зарф мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки зарф дорои категорияи хосси грамматикӣ мебошад ва дар мавридҳои муайян ба дигар ҷиссаҳои нутқ алоқамандӣ дорад. Зарф хосияти миқдору дараҷа, сабабу мақсад, замону макон дошта, инчунин тарзи иҷрои амалро низ ифода мекунад.

Аз мутолиаи осори муҳаққиқон маълум гардид, ки зарфҳо нисбати дигар ҷиссаҳои нутқ дертар ба вуҷуд омадаанд. Ё онҳоро дертар шинохтаанд. Аз ин ҷиҳат, дар байни олимону нависандагон мавзӯи мазкур баҳснок мебошад.

Калидвожаҳо: зарф, морфология, миқдору дараҷа, сермаъноӣ, шумора, исм, аломат, хусусият.

**МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАРЕЧИЙ В
«ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН» НАСИРА ХИСРАВА**

В таджикском литературном языке очень важна роль наречий для выражения признака действия и признака признака. Оформление наречий происходило в самых древних периодах истории языка от древних предлогов, некоторых указательных местоимений, а также с помощью некоторых словообразовательных элементов.

В книге Насира Хусрава «Зод-ул-мусофирин» широко употребляются различные виды наречий, которые писатель использовал для достижения определенных целей писательского творчества. Автор статьи пытается раскрыть особенности использования наречий в произведении Насира Хусрава «Зод-ул-Мусофирин».

В статье рассматриваются грамматические особенности наречия. В ходе исследования выяснилось, что наречие имеет определенные грамматические особенности и в определенных случаях связано с другими частями речи. Наречие выражает значений количества и степени, причины и цели, времени и места, а также образа действия.

Как указывает анализ научных источников, наречия появились позже других частей речи, или они были довольно позже были признаны исследователями, поэтому данная тема до сих пор остается спорным в научной среде.

Ключевые слова: наречие, морфология, количество и степень, значение, число, существительное, знак, признак.

**MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ADVERBS IN
«ZOD-UL-MUSOFIRIN» BY NASIR KHISRAV**

In Tajik literary language the role of adverbs is very important for determining the meaning of action and meaning. They were formed from the ancient period of Persian language through prepositions, some indicative pronouns, and some cases through separate word-formative suffixes.

The various types of adverbs were widely used in Nasir Khusrav's book «Zod-ul-musafirin» by the writer, in order to express the main literary purpose of writer. The researcher of the article tried to study the position of the use of adverbs in the work of Nasir Khosrov «Zod-ul-Musafirin».

There were considered the grammatical features of the adverbs in the article as well. In the course of research, it was found that the adverbs have a specific grammatical category and in certain cases they refer to other parts of speech. The adverbs have properties of quantity and degree, reason and purpose, time and place, and also expresses a way of performing an action.

It became clear from reading the work of the researchers that adverbs appeared than other parts of speech or they considered later by scientists. From this point of view, this topic causes controversy among scholars and writers untill today.

Key words: *adverbs, morphology, quantity and degree, meaning, number, noun, sign, attribute.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирбобоев Азиз – сарходими илмии шуъбаи забони Институту забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ, номзади илмҳои филология, дотсент. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21.

Гулнораи Наим - ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Роҳбари илмӣ: Мирбобоев А. тел: +992988014006 email. gulnorai.naim@mail.ru

Сведение об авторов: Мирбобоев А. – главный научный сотрудник отдела языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук, доцент. Адрес: 734025, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 21.

Гулнораи Наим - ассистент кафедры теории и практики языкознания ТГПУ им. С. Айни. тел: +992988014006 gulnorai.naim@mail.ru

About the authors: Mirbobaev A. – Chief researcher of the Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, NAST, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21.

Gulnorai Naim – An assistant of Theory and Practice of linguistics Department of the Philology faculty of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, tel: +992988014006 email. gulnorai.naim@mail.ru

**ВОЖАСОЗӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ БО ПЕШВАНДҲОИ
ЧУДОШАВАНДАИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА МУОДИЛИ ОНҲО ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА РУСӢ**

Зайниддин Мухторов, Фотима Ғуломова

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Забоншиносии муосир собит намудааст, ки пайдоиши вожаҳои нав дар забон бо роҳҳои гуногун сурат мегирад. Забоншиносони муосир ду усули асосии вожасозӣ, яъне вожасозии сарфӣ ва вожасозии маъноиро ҷудо мекунанд. Бо усули сарфӣ вожасозӣ бо ёрии вандҳои вожасоз вожаҳои нав сохта мешаванд. Усули маъноии вожасозӣ ба тағйир додани маъноии вожаи асл асос ёфта, калимаҳои нав бо ҳамин роҳ ва бе иштироки морфемаҳои (*қисми калима - реша, пасванд ё сарчаспак, ки маъноии луғавӣ ё грамматикӣ дорад*) сохта мешаванд.

Усул ва шакли интихобнамудаи вожасозӣ маҷмуи шаклҳои муайяни эҷоди калима мебошад, ки алоқаҳои яқсонии вожасозӣ, воситаҳои монандии вожасозӣ доранд.

Вазифаи таҳлили вожасозӣ муайян кардани заминаи тавлидкунанда ва ҳосила, воситаҳои вожасозӣ, ки тавассути он калима сохта мешавад ва дигар масъалаҳои марбут ба он мебошад. Тағйирёбии нишондодҳои дастурӣ дар дохили парадигмаи мушаххас ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи мавҷудияти морфемаҳои ҷузъитарини забон сухан ронем.

Дар забони олмонии муосир ташаккули истилоҳоти нави ҳарбӣ бо истифода аз усулҳои маъмулии вожасозӣ имконпазир аст. Маъноии истилоҳоти навро дар соҳаи ҳарбӣ метавон тавассути баррасии усулҳои вожасозӣ пайдо кард. Истилоҳоти ҳарбӣ тамоми истилоҳоту ибораҳои ин соҳаро дар бар мегирад.

Дар забони олмонӣ бо якҷо кардани калимаҳои сода бо вандҳои микдори зиёди луғат ва истилоҳоти ҳарбӣ ба вучуд меояд. Қисми зиёди вожа ва истилоҳоти ҳарбӣ дар забони олмонӣ бо усули сарфӣ вожасозӣ бо истифода аз пасвандҳо ва пешвандҳо сохта шудаанд.

Бояд гуфт, ки вожасозӣ ҳамчун як соҳаи мустақили забоншиносӣ объекти муҳим ва ҷолиби омӯзиш - пайдоиши воҳидҳои нави вожагониро дорад. Чӣ тавре ки медонем, воҳидҳои нави луғавӣ бо роҳи усулҳои гуногун сохта мешаванд.

Самараноктарин усули эҷоди вожаву истилоҳоти нав усули сарфӣ мебошад, ки навҳои сершумор дорад ва сермахсулттарини он вандпазирӣ мебошад. Дар захираи луғавии забон пасванду пешвандҳои зиёде мавҷуданд, ки дар сурати ба ҳам пайвастан бо ҳиссаҳои дигари нутқ воҳидҳои нави луғавиро ба вучуд меоранд.

Вожасозӣ яке аз муҳимтарин роҳҳои бо воҳидҳои нави вожагонӣ кардани вожағони забон, воситаи ғанӣ гардондани нутқ мебошад.

Ҳар калимае, ки бо роҳи вожасозӣ ба вучуд меояд, бояд ба талаботи дастурӣ ва қонунҳои дохилии забон комилан мувофиқ бошад. Омӯзиши усулҳои вожасозии вожагони ҳарбӣ ва истилоҳоти забонҳои мавриди омӯзиш бояд қонунҳои умумии ташаккули вожасозӣ ва истилоҳотро ошкор созад. Дар забоншиносии муосир ба таҳлили забоншиносии фарҳангҳои маҳсули соҳаҳои гуногуни дониш, баҳусул лексикаи ҳарбӣ ва истилоҳот таваҷҷуҳи зиёд карда мешавад.

Бояд таъкид намуд, ки вазифаи асосии вожасозӣ омӯзиши қонунмандии шаклӣ, семантикӣ, ирсии ва ғайра, ҳамчунин хусусиятҳои ташаккули воҳидҳои нави луғавӣ, ки дар қараёни инкишофи забон ба вучуд меоянд, ба ҳисоб меравад.

Дар забони муосири олмонӣ ташаккули истилоҳоти нав тавассути истифодаи усулҳои вожасозӣ имконпазир аст. Маъноии истилоҳоти навро метавон тавассути андеша дар бораи усулҳои вожасозӣ пайдо кард.

Моделҳои гуногуни сохти калимасоз вучуд доранд. Нақши унсурҳои вожасоз дар созмони калимаҳои нав бағоят калон аст.

Воситаи вожасозӣ гуфта мо пеш аз ҳама, навҳои вожасозӣ ё ин ки роҳеро, ки тавассути он ин ё он калима сохта мешавад, дар назар дорем [12, 47].

Ҳар як калимае, ки дар натиҷаи раванди давомдори вожасозӣ ба вучуд меояд, бояд ба талаботи грамматикӣ ва қонунҳои дохилии забон комилан мувофиқ бошад. Омӯзиши амиқи усулҳои вожасозӣ ва истилоҳоти ҳарбӣ, ки вазифаи таъхирнопазири ҷамъияти имрӯза ба ҳисоб меравад, таҳқиқи лексикаи забонҳои гуногунро аз ҷониби пажӯҳишгарон талаб мекунад. Омӯзиши усулҳои калимасозии олмонӣ дар бахши лексика ва истилоҳоти ҳарбӣ бояд қонунҳои умумии истилоҳотро ошкор созад. Ин барои ба вучуд омадани таҳаввулотҳои муҳим ва пешниҳодҳои мушаххас дар самти эҷоди системаҳои истилоҳот ба забонҳои гуногун мусоидат мекунад.

Ба монанди *аффиксатсия, тағйир додани решаи калима, бо роҳи гузарии аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ, бо роҳи калимаҳои мураккаб, пайвастишавӣ, ихтисор* ва монанди инҳо.

Ин усулҳо аз зумраи усулҳои анъанавӣ ва маъмулиянд. Ҳар яки ин воситаҳо дар навбати худ дорои хусусиятҳои хос ва роҳҳои тақмили худро дар қонунмандии дохилии рушди забон доранд.

Моделсозӣ дар методологияи таҳлили вожасозӣ устувор қарор гирифтааст. В. Фляйшер зери мафҳуми «моделҳои вожасозӣ «намунаҳои гуногун, тарҳҳо ва намудҳои сохториро мефаҳмад, ки тавассути онҳо калимаҳо сохта мешаванд» [15, 50].

Вожаҳои нав дар забони олмонии муосир бо истифода аз моделҳои калимасозии истехсолӣ сохта шудаанд. Аз нуқтаи назари забоншинос Ахманова О.С. «роҳи сермаҳсули вожасозӣ метавонад он бошад, ки барои сохтани калимаи нав ва шакли он барои шахсоне, ки бо ин забон гуфтугӯ мекунанд, фаҳмо бошад» [3, 414].

Чӣ тавре ки аз гуфтаҳои боло бармеояд, усулҳои вожасозӣ дар забони адабии ҳозираи олмонӣ дар таркиби луғавии забон, тағйироти бузурге

ворид месозанд. Бояд тазаккур дод, ки вожасозӣ категорияҳои грамматикӣ ва шакли ҳиссаҳои нутқро муайян мекунад. Дар забони олмонӣ усулҳои морфологии ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ васеъ паҳн шудаанд.

Усули сарфии вожасозӣ аз муҳимтарин ва сермаҳсултарин усулҳои вожасозӣ ба ҳисоб рафта, навъҳои зеринро дарбар мегирад: пешвандӣ ва пасвандӣ.

Вандпазирӣ дар системаи тамоми забонҳо, аз ҷумла дар забонҳои мавриди тавачҷуҳ олмонӣ, тоҷикӣ ва русӣ, самараноктарин роҳи сохтани калимаҳо ба ҳисоб меравад, яъне вандпазирӣ ҳамчун усули ташаккули вожаҳои нав дар тамоми тули таърихи забони олмонӣ амал карда, маҳсулнокии худро нигоҳ доштааст, ки аз ин миқдори вожаҳои бо ёрии вандҳои вожасоз сохташуда гувоҳӣ медиҳанд.

Имрӯз яке аз масъалаҳои ҷолиби забоншиносии муқоисавӣ омӯзиши пешвандҳо ва таркиби калимаҳо, ки имкони воқеии вожасозиро дар системаҳои забонҳои алоҳида фароҳам меорад, тавачҷухи муҳаққиқонро бештар ба худ ҷалб намудааст. Ҳадафи аслии чунин навъи пажӯҳиш муайян намудани тамоми унсурҳои монанд ва фарқҳои мебошад, ки бо якдигар робита доранд ва дар доираи маводи гуногун санҷида мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ усули вандпазирӣ истилоҳофарӣ нақши муҳим доранд ва мақоми асосиро ишғол мекунад, зеро вандпазирӣ як усули сермаҳсули вожасозӣ буда, бо ёрии он вожаҳои нав бо иловаи аффиксҳои шаклсоз, яъне пешванду пасвандҳо ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта мешаванд. Вандпазирӣ ҳамчун усули ташаккули вожаҳои нав дар тамоми тули таърихи забони олмонӣ амал карда, маҳсулнокии худро нигоҳ доштааст, ки аз ин миқдори вожаҳои бо ёрии вандҳои вожасоз сохташуда гувоҳӣ медиҳанд.

Дар забони олмонӣ муосир шумораи зиёди вандҳо вучуд доранд, ки як қисми онҳо асли ва қисми дигарашон иқтибосӣ мебошанд. Миқдори зиёди вандҳо қисмҳои номии нутқро ташкил медиҳанд.

Дар сохтани вожаҳои нав аз вандҳои флективӣ ё ба ибораи дигар, вандҳои шаклсоз низ васеъ истифода мешавад. Вандҳои шаклсоз метавонанд маънои луғавӣ ё лексикӣ-грамматикӣ дошта бошанд.

Ҳангоми ташаккули истилоҳоти нав пешванд дар тарафи чапи решаи калима, яъне, дар аввали калима ҷой дода мешавад. Пасвандҳо пас аз решаи калима ҷой мегиранд.

Дар забони олмонӣ эҷоди калимаҳои нав васеъ истифода мешавад, зеро истилоҳоти зиёд, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ, бо истифода аз **аффикс (вандҳо)** сохта мешаванд.

Вандҳо ҳамчун унсурҳои пайваस्तкунанда хидмат карда, калимаро аз як категорияи луғавӣ ва грамматикӣ ба категорияи дигари он мегузaronанд. Ин ҳолат барои ифодаи гуногунии маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ ёри мерасонад.

Маънои дастурии вандҳои ҳамчун қобилияти ба вучуд овардани сохтори маъноӣ ва морфологии калима, тағйир додани вижагиҳои

корбурдии он ва мунсуб гардидани он ба ин ё он ҳиссаи нутқ, ки дар ҳамаи марҳалаҳои инкишофи аффикс хеле сермахсул аст, тавсиф мешавад.

Усулҳои ҳосилшавии вандпазирӣ хеле гуногун буда, ба воситаи онҳо луғату истилоҳоти ҳарбӣ ба вучуд меояд. Ин усулҳо вобаста ба он, ки кадом вандҳо дар ифодаи маънои калимаҳои нав иштирок мекунанд, фарқ мекунанд. Дар забони олмонӣ якҷанд роҳи вожасозӣ вучуд дорад. *Вандпазирӣ* ба *пасвандпазирӣ* ва *пешвандпазирӣ* чудо мешавад.

Ин ҷо зарур мешуморем, ки роҷеъ бо яке аз роҳҳои маъмули вожасозӣ, бо роҳи сохтани калима ба воситаи *пешвандпазирӣ* ба таври мушаххас маълумот диҳем.

Пешвандпазирӣ «раванди ташаккули калимаҳои нав тавассути илова кардани пешванд(ҳо) ба бунёди калима мебошад. Фарқи пасвандҳое, ки дар ташаккули калимаҳои ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ мутааллиқ иштирок мекунанд, пешояндҳо асосан дар ташаккули калимаҳо дар дохили як аъзои нутқ иштирок мекунанд. «Пешвандҳо маънои луғавии асосиро тағйир медиҳанд, вале ба ҷузъҳои лексика-грамматикии он кам таъсир мерасонанд» [2, 98].

Усули *пешвандпазирӣ* эҷоди калимаҳои нав – ин ташаккули калима бо роҳи илова кардани пешванд ба решаи калима мебошад.

Вазифаи асосии пешвандҳо дар забони олмонӣ тағйир додани маънои луғавии як қисми нутқ мебошад. Пешванд қисми калимаест, ки пеш аз реша меояд. Бо ёрии пешванд калима маънои нав мегирад. Дар аксари мавридҳо калима ба қисми дигари нутқ табдил намеёбад, аммо истисноҳо вучуд доранд.

Мавриди зикр аст, ки яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳоти ҳарбӣ гуногунрангии махсуси онҳост, ки нишогаи ғайр будани лексикаи ин соҳа мебошад. Дар ташаккул ва инкишофи истилоҳоти ҳарбӣ усули аффиксӣ мақом ва нақши назаррасро мебозад, ки дар он ҳамон воситаҳои аффиксӣ барои ба вучуд овардани луғат васеъ истифода мешаванд.

Пайдоиши фанҳои нави ҳарбӣ, ташаккул, рушду дигаргуншавии сохтори Қувваҳои Мусаллаҳ, тараққиёти техникаи ҳарбӣ ва аслиҳа заминаи ба вучуд омадани мафҳумҳои нави фаъолияти ҳарбӣ гардид. Аз ин рӯ, зарурати эҷоди истилоҳоти мафҳумҳои нави ҳарбӣ, дар асоси калимаҳои маъмул пеш омад. Дар ин самт беҳтарин роҳ усули вожасозӣ бо истифодаи вандпазирӣ мебошад.

Чӣ тавре ки қаблан зикр гардид, дар системаҳои истилоҳоти ҳар забон, аз ҷумла тоҷикӣ, русӣ ва олмонӣ сермахсултарин роҳи вожасозӣ усули вандпазирӣ дониста мешавад. Дар ин росто вожасозӣ тавассути пешвандҳо аз усулҳои сермахсултарини истилоҳофаринӣ ба ҳисоб меравад, зеро мазмуни истилоҳоти нави, ки бо ин роҳ сохта мешаванд, бо калимаи асосӣ мувофиқат мекунанд. Дар забоншиносии муосир нуктаи муҳим вобаста ба масъалаи пешванд таърифи умумии он аст, ки басо мушаххас баён шудааст, яъне пешванд он қисми калима, ки пеш аз реша омада, маънои калимаро тағйир медиҳад [1, 13].

Пешванд дар сохтан ва ё эҷод намудани калимаву истилоҳоти нав фаъолона истифода бурда мешавад ва он ба калима аломат ва тобиши муайяни категориявӣ медиҳад. Аксарияти пешвандҳои забони олмонӣ сермахсул мебошанд. Гарчанд шумораи пешвандҳо дар забони олмонӣ зиёд нест, аммо онҳо сермаъноянд, яъне аломатҳои гуногуни категориявиро ифода мекунанд. Пешвандҳо метавонанд як маъно ва ё якчанд маъно дошта бошанд, яъне ҳамон пешвандҳо метавонанд мазмуни инкор, тақрор, барзиёдӣ, мувофиқат, бартарӣ, нокифоягӣ, иштибоҳ, муқобилгузорӣ ва ғайраро ифода намоянд.

Пешванд як усули анъанавии қадимӣ, вале дар айни замон хеле самараноки вожасозист. Моҳияти ин роҳи вожасозӣ дар он ифода мегардад, ки ба асос, яъне решаи калима пешванд илова карда шуда, маънояи калимаҳо ба кулӣ тағйир меёбад.

Тавре ки зикр шуд, пешванд усули вожасозист, ки замимаи пешванд ба бунёди тавлидкунандаро дар бар мегирад ва пешванд танҳо пеш аз бунёд меояд. Ин модели комил ва маъмултарин аст. Он ба феълҳо таъсир мерасонад.

Ҳангоми тавассути пешванд сохтани калимаҳо, унсури вожасоз пеш аз решаи калимаи сохташаванда омада, ба маънои ибтидоии он аломатҳои нав медиҳад. *Чунончи:*

fallen – афтодан – падать, *einfallen* – ба фикр расидан, ба хотир омадан – приходиться на ум, *ausfallen* – баромадан, фаромӯш кардан – выпадать, забывать, *auffallen* – ба назар расидан, ба чашм афтодан – бросаться в глаза.

Дар таркиби луғавии ҳар як забон пешвандҳои зиёде мавҷуданд, ки дар сурати пайвастанӣ онҳо бо сохторҳои гуногун воҳидҳои нави луғавӣ ба вучуд меоянд.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи пешвандҳо ва таркиби калимаҳо, ки имконоти воқеии калимасозиро дар системаҳои забонҳои алоҳида фароҳам месозанд, яке аз мавзӯҳои ҷолиби забоншиносии муқоисавӣ мебошад.

Ҳадафи аслии чунин пажӯҳишҳо муайян ва мушаххас намудани унсурҳои монандӣ, тафовут, тасодуф ва заруратҳои мебошад, ки ба ҳамдигар алоқаманд буда, дар доираи маводи гуногун санчида мешаванд.

Омӯзиши падидаҳои як забон аз мавқеи забони дигар имкон медиҳад, ки вижагӣҳои муайян карда шаванд, ки аксар вақтҳо аз назари грамматикаи анъанавии ҳамон забон дур мондаанд.

Сарфи назар аз он, ки пешвандҳо аломатҳои сарфӣи ҳиссаҳои нутқ ба шумор намераванд, дар вобастагӣ бо хусусиятҳои асосии пайвастшавияшон онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд [13, 127]

1) пешвандҳои номӣ (исмӣ);

2) пешвандҳои феълӣ.

Ба ин гурӯҳи пешвандҳо – пешвандҳои «*ab-, an-, auf-, aus-, bei-, ein-, fort-, heraus-, mit-, nach-, vor-, zu-*» дохил мешаванд ва ҳар яке дорои маънои ягона мебошанд.

Ин пешояндҳо аз давраҳои қадими рушди забони олмонӣ маъмул ва ҳоло ҳам сермахсул мебошанд.

Чӣ тавре гуфта шуд, яке аз роҳҳои сермахсули вожасозӣ дар забони олмонӣ бо роҳи пешванд сохтани феълҳои нав мебошад. **Истилоҳоти феълӣ** дар забони муосири олмонӣ воситаи муҳимми ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ бо феълҳои нав мебошад.

Феълҳои сохта тавассути пешвандпазирӣ низ ба вучуд меоянд, ки дар забони олмонӣ баъзе хусусиятҳо дорад. Пешояндҳои феълӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: ҷудошаванда ва ҷудонашаванда.

Бояд гуфт, ки дар забони олмонӣ микдори зиёди пешвандҳо мавҷуданд, аммо ин *чо мо танҳо маълумоти мухтасар оид ба пешояндҳои ҷудошаванда медиҳем*. Гурӯҳи дигари феълҳои забони олмониро феълҳоро аз пешванд таркибёфта ташкил медиҳанд: **ab-, an-, auf-, aus-, bei-, ein-, fort-, heraus-, mit-, nach-, vor-, zu-**.

Маънои баъзе пешвандҳои ҷудошавандаро муфассалтар баррасӣ мекунем.

Пешванди **ab-** ба дурӣ, масофаи ҷудошавӣ ишора мекунад: **fahren** – рафтан -ехать, **abfahren** - рахсипор шудан-отправляться в путь, **reisen** – сафар (саёҳат) қардан-путешествовать, **abreisen**-ба роҳ баромадан –выходить на дорогу, **fliegen**-парвоз қардан-летать, **abfliegen**– парида рафтан – вылетать.

absperren – бастан; муҳосира қардан –прерывать, окружать, **abwehren** – ба ҳучум (хамла) муқовимат қардан, зада гардонидан (*-и ҳучуми душман*), мудофия (муқовимат) қардан – отразить противника (атаку) сопротивляться, **abführen** –ба ҳабс гирифтани – арестовать, **abrüsten** – силоҳ партофтан; бесилоҳ қардан – разоружить, **abblitzen** – дар нагирифтани, хато қардан (тир) – осекаться; дават осечку, **abkehren** – озод қардан – освободить, очистить, **abbrechen** – қатъ қардан, бас қардан – прекращать, **abblasen** –табли бозгашт задан, сигнали бозгашт додан –трубить (бить) отбой, дать отбой, **abfeuern** – тир парондан –выстрелить, **abschießen** – тир паронидан, тир холӣ қардан – выстрелить; выпалить, **abstechen** – халонда куштан, ба қатл расондан –убивать, истреблять, **abschlagen (abweisen)** – ҳучумро дафъ қардан – отбить атаку, **abweisen** – ҳучумро дафъ қардан – отбить атаку, **abkommandieren** – командировка (роҳӣ) қардан, ба сафари хидматӣ фиристодан – откомандировывать, **abmarschieren** – баромадан (аз саф) – выступать, выступить, **abordern, abordnen** – командировка (роҳӣ) қардан, ба сафари хидматӣ фиристодан – отряжать, откомандировывать, **abschultern** – аз китф гирифтани силоҳ – снять оружие с плеча.

Пешванди **an-** ба наздик шудан ё ба шуруъ қардани амал ишора мекунад: **kommen** – омадан –приходить, **ankommen** – (омада) расидан, омадан – прибывать, **laufen** – давидан, тохтан – бегать, **anlaufen** – тохта (давон, тозон) омадан – прибежать, **fahren** – рафтан – ехать, **anfahen** – (рафта) расидан –доходить, прийти.

anführen – команда (фармон) додан, амр кардан; сарварӣ кардан – командовать; предводительствовать, **anlegen** – нишон гирифтан – прицеливаться, прицелиться, **antreten** – саф бастан, саф кашидан – строиться (*в строй*) выстраиваться, **angreifen** – ҳучум (ҳамла) кардан, ҳамла овардан – атаковать, напасть, **anbefehlen** – амр кардан, фармон додан – приказывать, приказать, **angreifen** – ҳучум (ҳамла) кардан, ҳамла овардан – нападать; атаковать, **ankuppeln** – бастан, пайваст кардан – прицеплять, **anlegen** – нишон гирифтан, ба ҳадаф рост кардан, ба ҳадаф қарор додан (гирифтан) – прицеливаться, прицелиться, **anlehnen** – таъя кунондан (кардан), мондан таъя додан – прислонить; опереть, **anmarschieren** – наздик расидан (шудан), наздик (пеш) омадан, қариб расидан (омадан), расидан, омада расидан – приближаться: подходить, **anrücken** – ҳучумкунон наздик омадан – подступать, подступить, **anstellen** – таъин кардан, муайян (муқаррар) кардан – назначить; определить, **anstürmen** – ҳучуми (ҳамлаи) қатъӣ кардан – нападать; штурмовать, **anwerben** – одам чида гирифтан, чалб кардан, киро кардан – вербовать.

Пешванди **auf-** ба кушодани чизе ё ҳаракат ба болоро ишора мекунад: **stehen** – истодан – стоять, **aufstehen** – хестан, бархестан –подниматься, вставать, **machen** – кардан–делать, **aufmachen** – кушодан – открывать, **fliegen**– парвоз кардан, паридан – летать, **auffliegen** – парвоз кардан, боло паридан – взлетать.

auflösen (*ein Heer*)– лашкарро пароканда кардан – распускать войска, **aufdecken** – ошкор намудани (максад) – обнаружить цель, **aufklären** – равшан (муайян, ошкор) кардан – выяснять, **auffordern** – талаб кардан, тақозо кардан – требовать, **aufdecken** – фош (ошкор) кардан, ба даст овардан – выявлять, добывать, **aufstellen** – саф кашондан, қатор мондан – строиться, **aufbauen** – саф кашондан – выстроить, **auffangen** – боздоштан, дастгир кардан – перехватывать, перехватить, **auffliegen** (*eine Mine*) – таркондан – взрывать мину, **ausgraben** – кофтан (побел) кардан – вскапывать, вскопать, **aufgreifen** – ҳабс кардан, ба ҳабс гирифтан – арестовать, **aufhalten** – боздоштан – удерживать, удержать, **aufkündigen** – рад (инкор) кардан, қабул накардан, даст кашидан – отказывать, отказать, **anflodern** – якбора авҷ гирифтан – вспыхивать, **aufmarschieren** – саф кашидан (оростан), бо низом қадам задан (роҳ рафтан) – выстраиваться; маршировать, **aufreiten** – дар саф истодан (будан) – становиться в строй, **aufrichten** (**aufhiessen**) – байрақ барафроштан – водружать знамя.

Пешванди **aus-** ҳаракат ба берун ё ба анҷом ёфтани амал тобиш медиҳад: **gehen** – ийти, **ausgehen** – баромадан, баромада рафтан – выходить, **packen** – бастабандӣ кардан – упаковывать, **auspacken**– кушодан боз (во) кардан –распаковывать.

ausrüsten – мусаллаҳ (аслиҳадор) кардан (гардонидан), аслиҳа додан, мучаҳҳаз кардан – снаряжать; вооружать; снабжать, оснащать, **auslöschen** – хомӯш кардан; зер кардан – гасить, тушить, **ausbessern** – дуруст (беҳтар)

кардан – поправити, **ausfallen** – шабохун задан, ҳамла овардан – делать вылазку, **ausführen** – ичро шудан, ба вучуд (ба амал) омадан – исполнить, **ausgeben** – ошкор (фош) кардан (сир), бой додан – выдавать, выдать, **ausmarsckieren** – баромадан, пеш баромадан – выступать, выступить, **ausmustern** – тергав (истинток, пурсуков) кардан– отбирать, отобрать, **ausreißen** – кофтан, кандан – вырывать, вырвать, **ausrotten** – куштан, нест (нобуд, махв, кир, халок) кардан – истреблять, истребить, **ausschreiben** – маълум кардан, эълон кардан – объявлять, объявить, **ausschwärmen** – хучум (хамла) кардан – разсыпаться; вести разсыпную атаку, **ausstossen** – дафъ (дур) кардан – выгонять, выгнать.

Пешванди **bei-** ба наздик шудан ё васл шудан ишора мекунад: **legen-** гузоштан –класть, **beilegen-** ба кор буррдан (андохтан), истифода кардан (бурдан), – прилагать, **kommen** – омадан –приходить, **beikommen-** (хучумкунон) наздик шудан (омадан) – подступать, **treten** – қадам ниҳодан (қадам мондан, гузоштан) – ступать, **beitreten** – гузаштан, даромадан; пайвастан – вступать, **mischen** – омехтан–мешать, **beimischen-** омехтан, ҳамроҳ кардан – примешивать.

beigeben – илова кардан – обавлять, прибавлять, дополнять, **[klein]** розӣ (таслим) шудан, тан додан – сдаваться, капитулировать, **beipflichten** – иқроп кардан; тарафдорӣ кардан – признавать, подтверждать, заставить; поддерживать, защищать, оказывать поддержку, **beistehen** – химоя кардан – оказывать поддержку, защищать, **beitreten** – ҳамроҳ (якчо) шудан; пайвастан (*бо муоҳида ё шартномае*) – присоединяться, объединиться, соединиться.

Пешванди **ein-** ҳаракатро ба дарун ишора мекунад: **fahren-** рафтан – ехать, **einfahren-** даромадан – въезжать, **planen-** нақша (тарҳ) кашидан –планировать, **einplanen-** ба нақша дохил кардан (даровардан); ба нақша гирифтан; тарҳрезӣ кардан – включать в план, **lassen** – фармудан; ичозат додан – заставлять, велеть, **einlassen-** мондан, гузоштан, роҳ додан; сар додан, чорӣ кардан–впускать, **setzen** – мондан, гузоштан; шинондан – ставить, **einsetzen** – даровардан, насб кардан; истифода кардан; таъйин кардан (ба коре) – вставлять, **treten** – гузаштан, гузоштан, даромадан; қадам ниҳодан (қадам мондан) – ступать, **eintreten** – даромадан, дохил (ворид) шудан – входить.

einberufen – (ба хидмати харбӣ) даъват кардан– призывать, делать призыв, **einstellen** (*das Feuer*) – бас (каты) кардан –прекратить огонь, **einkreisen** – муҳосира (ихота) кардан – осаждать, вести осаду, **eindringen** – зада даромадан, бо зӯр даромадан – ворваться; вторгнуться, **einschließen** – ҳабс кардан – сажать, посадить под арест, **einnehmen** – истило (ишғол, забт) кардан, ба даст даровардан, соҳиб (молик) шудан, тасарруф кардан — завоевать, овладевать, овладеть, **einteilen** – тақсим кардан, ба қисмҳо чудо кардан – разделить, **einkerkern** – ҳабс кардан –сажать, посадить под арест, **einkesseln** – муҳосира кардан– осаждать, вести осаду, **eindringen** (*in eine Festung*) – (ба калъа) зер карда (зада) даромадан – ворваться; вторгаться, ворваться в крепость, **eingehen**, (**eintreten**) – даромадан,

дохил (ворид) шудан – входить, войти, **einexerzieren** – ба интизоми одат кунондан – вымуштровать, **einklagen** – даъво кардан – претендовать, **einlenken** – гузашт кардан (*дар низоъ*) – уступить ссору, **einplanen** – нақша кашидан; ба нақша гирифтан; тархрезӣ кардан – составлять план, планировать, **einschalten, sich** – мудохилат кардан – вмешаться, **einsperren** – ба маҳбас шинондан, ҳабс кардан – арестовать, **einstellen** – қатъ кардан – прекращать, пресекать, **eingfangen** – дастгир кардан, қапидан – задерживать, **eingreifen** – мудохилат (дахолат) кардан – вмешаться, вмешиваться, **einhalten** – бас (қатъ) кардан – прекращать, переставать, **halt ein!** – бас кун! – прекратите!, **einwenden** – эътироз кардан, муқобилат кардан, муҳолифат кардан – опротестовать, сопротивляться, противодействовать, **einreihen** – сарбозро аз рӯйи полк чо ба чо кардан – размещать рекрут по полкам, **einreißen** – нест (нобуд, вайрон) кардан, хароб намудан – ломать, сломать, **einstürmen** – ба калъа зада даромадан – ворваться в крепость, **einsturzen** – афтодан, вайрон шудан – рушиться; обваливаться, **einteilen** – таксим (чудо) кардан – разделить, **einziehen** – даромадан – вступать, вступить, **einholen (den Feind)** – таъқиб карда доштан (дастгир кардан) – настигать, настигнуть, **einkerkern** – ҳабс кунондан – сажать, посадить под арест, **einkleiden** – бо пӯшоки расмӣ таъмин кардан – обмундировывать.

Пешванди **mit-** ба амали якчо (муштарак) ё иштирок ишора мекунад: **arbeiten** – кор кардан – работать, **mitarbeiten** – ҳамкорӣ кардан – сотрудничать, **fahren** – рафтан – ехать, **mitfahren** – ҳамроҳ рафтан – ехать вместе с кем-л., **kommen** – омадан – приходиться, **mitkommen** – бо ҳам (якчо) омадан – прибыть, идти вместе с кем-л., **nehmen** – гирифтан – брать, **mitnehmen** – бо худ гирифтан – взять с собой.

mitteilen – хабар додан, хабар расондан, маълумотро интиқол додан – передавать информацию, **mitmachen (einen Krieg)** – иштирок кардан (*дар копе*); ҷангро аз сар гузарондан, ҷангро дидан – участвовать, принимать участие, соучаствовать; переживать, переносить, **mitnehmen** – бекуват (заиф, монда) кардан – ослабить, лишить сил, утомлять.

Пешванди **nach-** ҳаракат аз пас ё амали иловагӣ ишора мекунад: **fahren** – рафтан – ехать, ездить, **nachfahren** – аз паси (қафои) касе ё чизе рафтан – ехать вслед, следовать, **nachschieben (Truppen)** – қувваи ёрирасон фирисодан, мадади ҳарби роҳӣ кардан – посылать подкрепления.

Пешванди **vor-** ҳаракат ба пеш ё ба амали қаблан иҷрошуда ва ҳамчунин пештар иҷрошаванда ишора мекунад: **schieben** – тела додан, ҷойгардон кардан – толкать, **vorschieben** – пеш бурдан, пеш баровардан – выдвигать вперёд, **kommen** – омадан – приходиться, **vorkommen** – пештар (барвақттар) омадан – приходиться раньше.

vorbereiten – тайёр (омода, хозир) кардан – приготовить, **vordringen** – бо машаққат гузаштан; каме пеш рафтан – пробираться, пробраться вперёд; подвигнуться вперёд, **vorgehen (gegen den Feind)** – (*бар зидди (муқобили) душман*) баромадан – выступить (*против неприятеля*), **vorjagen** – пеш гузаштан, пешдастӣ кардан, ақиб гузоштан – опереживать, опередить.

Пешванди **zu-** ба муҳкам кардани чизе, наздик шудан ё ки ба илова намудан ишора мекунад: **machen** – кардан – делать, **zumachen** – пӯшидан,

бастан – закрыть, **fahren** – рафтан – ехать, ездить, **zufahren** – рафтанро давом (идома) додан – продолжать ехать, **geben** – додан – давать, **bekommen** – гирифтан, ба даст овардан – получать, **zubekommen** – ҳамчун илова гирифтан – получать в придачу.

Феълҳои бо пешванд ҷудошаванда аз ду қисм иборат мебошанд. Дар қисми якум пешванд меояд ва дар қисми дуюм феъл меистад:

Ҷадвали 1

ab/wehren	ба хучум (ҳамла) муқовимат кардан, зада гардонидан (-и хучуми душман), мудофия (муқовимат) кардан	отразить противника (атаку) сопротивляться
ab/feuern	тир парондан	выстрелить
ab/schießen	тир паронидан, тир ҳолӣ кардан	выстрелить; выпалить
an/werben	одам ҷида гирифтан, ҷалб кардан, киро кардан	вербовать
an/greifen	хучум (ҳамла) кардан, ҳамла овардан	нападать; атаковать
auf/marschieren	саф кашидан, бо низом қадам задан (роҳ рафтан)	выстраиваться; маршировать
aus/rüsten	мусаллах (аслиҳадор) кардан (гардонидан), аслиҳа додан, мучаҳҳаз кардан	снаряжать; вооружать; снабжать, оснащать
aus/fallen	шабохун задан, ҳамла овардан	делать вылазку
bei/stehten	ҳимоя кардан	оказывать поддержку, защищать
ein/kreisen	муҳосира (иҳота) кардан	осаждать, вести осаду
ein/berufen	даъват кардан (ба хизмати ҳарбӣ)	призывать, делать призыв
ein/nehmen	истило (ишғол, забт) кардан, ба даст даро-вардан, соҳиб (молик) шудан, тасарруф кардан	завоевать, овладевать, овладеть
ein/fangen	дастгир кардан, қапидан	задерживать
ein/greifen	мудохилат (дахолат) кардан	вмешаться, вмешиваться,
mit/teilen	передавать информацию	хабар додан, хабар расондан, маълумотро интиқол додан
nach/schieben (<i>Truppen</i>)	қувваи ғирасон фирисодан, мадади ҳарби роҳӣ кардан	Посылать подкрепления
vor/berichten	тайёр (омода, ҳозир) кардан	приготовить, приготовить
vor/gehen (<i>gegen den Feind</i>)	(бар зидди (муқобили) душман) баромадан	выступить (против неприятеля)

Дар замони ҳозира ҳангоми тасриф намудан пешвандҳои чудошаванда пас аз феъл гузошта мешаванд:

Чадвали 2

ab/schießen		an/greifen	
ich	schieße ab	ich	greife an
du	schießt ab	du	greifst an
er	schießt ab	er	greift an
wir	schießen ab	wir	greifen an
ihr	schießt ab	ihr	greift an
sie	schießen ab	sie	greifen an

Мисолҳо нишон медиҳанд, ки маънои феъл вобаста ба ин пешвандҳо чӣ гуна тағйир меёбад. Пешванди чудошавандаи феъл калимаи мустақил шуда наметавонад, инчунин зада ҳаргиз ба онҳо намеафтад.

Феълҳои бо пешванд чудошаванда дар замони гузашта мувофиқи қоидаи умумӣ тасриф мешаванд. Пешванд мисли замони ҳозира пас аз феъл гузошта мешавад.

Чадвали 3

ein / trat			
ich	trat ein	wir	traten ein
du	tratest ein	ihr	trat ein
er	trat ein	sie	traten ein

Мисол: Er **trat** in das Militär **ein**. – Вай ба хидмат рафт. – Он пошел в армию.

Er **stieg** zum Hauptmann im Grenzregiment 8 **auf**. – Ӯ рутбаи капитанро дар полки 8-ми сарҳадӣ гирифт. – Он получил звание капитана 8-го пограничного полка.

Дар чумлаи сода низ пешванди чудошаванда дар охири чумла гузошта мешавад:

z. B. Sie **zeichnen** die Truppen **ab**. Онҳо нерӯҳоро берун мекунанд.

Mein Freund **geht** gegen den Feind **vor**. **Steh auf!**

Ҳангоми бо феълҳои модалӣ истифода бурдан, пешванд чудо намешавад:

z. B. Ich **muss abfeuern**.

Ich **will** in das Militär **eintreten**.

Феълҳои бо пешванд чудошаванда дар **Perfekt** байни пешванд ва реша, пешванди *ge-* илова карда мешавад:

z.B. Er **hat** in das Militär nicht **eingetrofen**. – Ӯ ба хизмат нарафт.

Einige Leute **haben** in das Militär **angeworben**. – Якчанд нафарро ба артиш ҷалб намуданд.

Усулҳои вожасозиро дар забони олмонии муосир таҳқиқ намуда, ба хулоса омадан мумкин аст, ки аксари онҳо аз замони пеш барои сохтани воҳидҳои нави луғавӣ истифода мешуданд ва чун қоида то имрӯз сермаҳсул мебошанд. Вожасозии истилоҳот ба ҳамон қолабҳо тобеъ буда, дар маҷмӯъ бо ҳамон моделҳо танзим мешавад. Хусусиятҳои сарфӣ истилоҳот ба

қонунҳои грамматикӣ умумӣ, ки барои тамоми забон маъмуланд, тобеъанд.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки вандпазирӣ ҳамчун яке аз усулҳои истилоҳфаринӣ ҳам дар забони олмонӣ, ҳам тоҷикию русӣ нақши бузург дорад. Намунаҳои чунин усули истилоҳсозиро дар ҳар се забон баррасӣ намуда, метавон гуфт, ки дар забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ ва русӣ усулҳои вандпазирӣ тақрибан яксонанд. Ин гувоҳи он аст, ки забонҳои мазкур муддати дурудароз дар робитаи наздик қарор доштан. Ин робита имкон додааст, ки бисёр хусусиятҳо аз як забон ба забони дигар гузаранд.

Метавон гуфт, ки то имрӯз дар забонҳои таҳқиқшаванда пешвандҳои истилоҳсоз ба таври кофӣ мавриди таҳлил қарор нагирифтаанд. Бояд гуфт, ки чи дар забони олмонӣ ва чи дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи воситаҳои аффиксии вожасозӣ, инчунин воситаҳои ифодаи категория ва гурӯҳҳои истилоҳоти хоси семантикӣ соҳаи ҳарбӣ то як андоза таҳлил ва муайян карда шудаанд.

Усули вожасозӣ бо роҳи пешвандҳои ҷудошаванда захираи луғавии забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ ва русиро бо калимаҳои нав, ки эҳтиёҷоти онҳоро ҳуди ҳаёт ба вучуд меоварад, такмил мекунад.

Метавон хулоса кард, ки таҳқиқ ва пажӯҳиши тарзу усулҳои вожасозӣ, қобилияти тақсим кардани калима ба ҷузъҳои таркибии он, муайян кардани нақш ва маънои онҳо барои пешгирӣ кардани хатоҳои зиёди марбут ба фаҳмидани маънои калимаҳо ва инчунин ба баланд бардоштани саводнокӣ ва маданияти суҳан мусоидат мекунад.

Таҳлили қиёсии хусусиятҳои вожасозӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки сарфи назар аз мавҷудияти усули сарфии вожасозӣ дар ин забонҳо вандҳо ва таркиби сарфии калима ба таври назаррас фарқ мекунад. Усули сарфӣ яке аз воситаҳои пурра кардани фарҳанги истилоҳоти муосири ҳарбӣ мебошад.

Омӯзиши муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ ва русӣ арзиши муайяни илмӣ, назарӣ ва амалӣ дорад.

Маълум гардид, ки дар истилоҳсозии ҳарбии забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ ва русӣ ҳамаи роҳу усулҳои асосии истилоҳсозии забонҳои мавриди таҳқиқ саҳми бузург доранд. Дар ин росто таҳлили маводи мавҷудаи соҳа дар солҳои ахир нишон медиҳад, ки бисёре аз муаллифоне, ки масъалаҳои вандро меомӯзанд, ҳанӯз ҳам паҳлуҳои мухталифи масъалаи мазкурро ба таври зарурӣ баррасӣ накардаанд. Ба таъбири дигар, дар ҷодаи таҳқиқи масъалаҳои вожасозӣ бо усулҳои вандпазирӣ ҳанӯз мушкilotи зиёд ва паҳлуҳои норавшан боқӣ мондаанд.

Хулоса бояд зикр намуд, ки вожасозӣ дар забонҳои мавриди таҳлилу муқоиса хеле ба таври фарох ва густарда мавриди корбурд қарор гирифтааст ва аз ин лиҳоз таҳқиқ намудани ин масоили илми забоншиносӣ беманфиат нахоҳад буд.

КИТОБНОМА

1. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка. Издание третье, переработанное и дополненное / И.В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1986. – 376 с.

3. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606с.
4. Виноградов, В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения: (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. – М., 1955. – С. 231-253.
5. Фуломова, Ф.А. Луғати тоҷикӣ-русӣ-олмонӣ истилоҳоти ҳарбӣ / Ф.А. Фуломова. – Душанбе, 2023. – 60 с.
6. Фуломова, Ф.А. Феълҳои серистеъмоли ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ-олмонӣ-русӣ / Ф.А. Фуломова. – 2024. – 32с.
7. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ: китоби дарсӣ барои факултетҳои журналистика, филология ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
8. Нурова, З.С. Восита ва роҳҳои сермаҳсули воҷасозӣ дар забони адабии ҳозираи олмонӣ / З.С. Нуров // Паёми ДДОТ. – № 6 (95). – 2021. С. 350-359.
9. Лутс, Ж., Сайфуллоев, Х. Луғати олмонӣ ба тоҷикӣ. – Душанбе, 2010. – 645с.
10. Назарзода, С., Сангинов, А. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Чилди II. – Душанбе, 2008. – 945с.
11. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 2000. – 671с.
12. Степанова, М.Д. Словообразование современного немецкого языка, М.: КомКнига, 2007. 376 с. с. 47
13. Степанова, М.Д., Чернышева, И.И. Лексикология современного немецкого языка / М.Д. Степанова, И.И. Чернышева. – М., 2005. – 256 с.
14. Duden. Das Bedeutungsworterbuch. 2 Auflagen. Dudenverlag. Mannheim -Wien Zurich, 1985. –797S.
15. Fleischer, W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1969. – 328 S.
16. Schröder, M. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache /Wolfgang Fleischer; Irmhild Barz. Schröder, Marianne. Tübingen: Niemeyer, 2007. [Сарчашмаи электронӣ] URL: <https://www.goethe.de/ins/ru> (санаи мурочиат: 26.03.2024).

**ВОЖАСОЗӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ БО ПЕШВАНДӢОИ
ҶУДОШАВАНДАӢ ЗАБОНИ ОЛМОӢИ ВА МУОДИЛИ ОН ДАР
ЗАБОНӢОИ ТОҶИКӢИ ВА РУСӢ**

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба масоили воҷасозӣ (пешвандпазирӣ) ва истилоҳоти ҳарбӣ дар ганӣ гардидани таркиби лугавии забонҳои муқоисаишаванда мавриди омӯзиши ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақолаи худ яке аз роҳи усулҳои ганӣ гардонидани таркиби лугавии забони олмонӣ сохтани вожаву калимаҳои нав ба шумор меравад, бамаврид таҳлил намуда, дар заминаи манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмӣ ба риштаи таҳқиқ

кашидааст. Таҳлили муқоисавии тарзи вожасозӣ ва истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои муқоисаиаванда, яъне дар забони олмонӣ ва истифодаи он дар забони тоҷикӣ ва русӣ дар доираи тадқиқоти типологӣ анҷом шудааст. Ҳар яке аз роҳҳои инкишоф додани лексикаи забони олмонӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Инчунин, муаллиф усули ташаккули калима ва истилоҳоти ҷарбиро таҳлил мекунад, мисолҳои сершуморро меомӯзад, усули сермаҳсули пешвандпазирии калимасозиро нишон медиҳад. Нақши пешвандҳо дар ташаккули калимаҳои гуногуни лугавӣ, махсусан, дар истилоҳоти ҷарбӣ назаррас аст. Аз ин рӯ, мавзуи мазкур яке аз мавзӯҳои муҳим ва омӯхтани буда, дар илми забонишиносӣ мавқеи муҳим дорад. Бояд ишора намуд, ки масоили марбута яке аз мавзӯҳои баҳсталаб ва доманадор буда, дар илми забонишиносӣ бо вижагиҳои ҷудогонаи худ аз дигар бахшҳои ин соҳа фарқ дорад. Мақола барои мутахассиси ҷарбӣ маълумоти арзишманд медиҳад.

Калидвожаҳо: пешвандпазирӣ, истилоҳот, ҷарбӣ, муқоиса, вожасозӣ, пешвандҳо, забон, забонишиносӣ, таркиб, маъно, мувофиқат, омӯзиши, калима, ҷумла, хусусият, усул, лексика.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ С РАЗДЕЛЯЕМЫМИ ПРЕФИКСАМИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА В И ИХ СООТВЕТСТВИЕ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются вопросы словообразование посредством префиксации в системе военной терминологии немецкого языка с учетом сравнения в обогащении лексического состава сравниваемых языках. Автор в своей статье рассматривает один из типов и разновидностей словообразовательной композиции немецкого языка и ее составление новых слов в справочной информации и ресурсах. Были анализированы словообразование лексики и военные терминологии в сравниваемых языках. Каждый из способов развития словарного запаса немецкого языка имеет свои особенности. Также автор анализирует способ словообразования и военных терминов, изучает многочисленные примеры, показывает продуктивный способ словообразования. При этом роль префиксов в образовании лексики, прежде всего военной терминологии оценивается достаточно значимо. Поэтому данный предмет является одним из важных и изучаемых предметов и занимает широкое положение в лингвистической науке. Следует отметить, что данная проблема является одной из спорных тем и широко распространена в лингвистической науке, поскольку сама по себе черты из других областей имеют отличия. Статья дает ценную информацию для военного специалиста и не представляет интереса.

Ключевые слова: префиксация, терминология, военный, словообразование, сравнение, префиксы, язык, лингвистика, составное, понятие, соответствующий, обучение, слово, предложение, особенность, стиль, лексика.

**GERMAN COMPOUND PREFIXATION IN MILITARY
TERMINOLOGY WORD-FORMATION AND THEIR ANALOGIES
IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES**

This article deals with the word formation and terminology of military in enriching of the lexical composition in compared languages. The author in his article reviewed one of the types of word formation of composition in the German language which make up new words in the background and resources in the article. There also was held comparative analyses of the method of foundation of vocabulary and terminology in compared languages: German, Tajik and Russian languages. Each of the ways of developing the vocabulary of the German language have its characteristics. Also, the author analyzes the method of word formation and military terminology, studies numerous examples, and shows the productive method of word formation. The role of prefixes in the formation of words of lexis and especially in system of the military terminology is evaluated highly. That's why, this topic is one of the actual themes and learned in linguistics has a good place. It should be mentioned that, this problem is one of the argues theme and spread-out in linguistic science which have got differences with it features from another parts of fields.

Keywords: *prefixation, terminology, military, comparison, worldbuilding, prefix, language, linguistics, composite, mean, formation, learning, word, sentence, peculiarity, style, vocabulary.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Гуломова Фотима Абдурахмоновна - докторанти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел: (+992) 555570655;

Мухторов Зайниддин Мухторович – доктори илмҳои филология. Тел.: (+992) 907801822.

Сведения об авторах: Гуломова Фотима Абдурахмоновна-докторант Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел: (+992) 555570655;

Мухторов Зайниддин Мухторович – доктор филологических наук. Тел.: (+992) 907801822.

About the authors: Gulomova Fotima Abdurahmonovna – Post-doctoral researcher of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone number: (+992) 555570655.

Mukhtorov Zayniddin Mukhtorovich – doctor of Philological sciences. Тел.: (+992) 907801822.

**ВОЖАҲОИ КАМҚОРБУРДИ «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ
ФИРДАВСӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ****Пирмаҳмад Нуров****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Забони тоҷикии форсӣ яке аз қадимтарин забонҳои дунё ва яке аз ганотарин забонҳо аз ҷиҳати таркиби луғавист. Маҳз ба шарофати ниёғони барӯманди тоҷику форс ин забони латифу зебо борҳо аз кӯраи озмоишҳои басе саҳти таърихӣ берун оварда шуда, ниғаҳдорӣ ва бегазанд ба насли оянда интиқол дода шудааст. Мусаллам аст, ки забони имрӯзаи тоҷикии форсӣ нахуст ҳамчун забони назм бо ашъори гаронмоя ва безаволи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ поягузорӣ шуда, минбаъд шуруф аз асари «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино ба забони наср низ табдил ёфт. Ҳамин аст, ки забони назми тоҷикии форсӣ низ чун забони насри он ҷузъи муҳим ва ҷудонашавандаи забони адабии тоҷикии форсӣ буда, омӯзиши забони назм барои муайян кардани захираву таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ аҳаммияти калон дорад. Аз ин нигоҳ, омӯзишу таҳқиқи вижагиҳои луғавии забони ашъори як шоири муайян дар як давраи муайяни таърихӣ ва муайян кардани нақши ӯ дар афзунгардии захираю таркиби луғавии забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносии муосири тоҷикӣ мебошад.

Абулқосим Фирдавсӣ аз шоирони бузурги форсу тоҷик мебошад, ки дар баробари Абуабдулло Рӯдакӣ дар поягузории забони муосири тоҷикӣ саҳми беназир дошта, китоби мондагори ӯ - «Шоҳнома» дар ниғаҳдорию корбурди вожаҳои форсии бостон ва афзунгардонии захираи луғавии забони форсии миёна ва рушди ояндаи забони муосири тоҷикӣ нақши маассир бозидааст.

Бино ба гуфтаи Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ, «Шоҳнома» дорои 60 ҳазор байт буда, 120 ҳазор мисраъро ташкил медиҳад. Ба қавли муҳаққиқон адади нусхаҳои қалами асар хеле зиёд аст, вале аз ҷиҳати миқдори байт онҳо ниҳоят гуногунанд. Баъзеи онҳо 40 ҳазор байт доранд, қисме аз он то 80 ҳазор байт, яъне 160 ҳазор мисраъро дар бар мегиранд. Тамоман равшан аст, ки дар мавриди аввал дар баъзе нусхаҳо агар достони «Шоҳнома» хеле кӯтоҳ карда шуда бошад, дар мавриди дувум гоҳе ба матни аслии он байтҳои илҳокӣ ба теъдоди то 20 ҳазор байт илова шудааст. Ин аст он душвории асосие, ки дар зарфи солҳои зиёд дар маркази диққати аҳли илми шоҳномашиносӣ истодааст [1, 7].

Вожагони «Шоҳнома» аз нуқтаи назари ба хонандагони имрӯза то ҷӣ дараҷа мафҳум будани худ, асосан ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: гурӯҳи аввал калимаҳои мебошанд, ки дар муддати тақрибан ҳазор соли гузашта чи аз ҷиҳати шакл ва чи мазмун, дуруст тағйир наёфтаанд. Гурӯҳи дуюм калимаҳои мебошанд, ки шаклан дар забони гуфтугӯӣ тағйир ёфтаанд. Гурӯҳи сеюм калимаҳои мебошанд, ки тамоман аз истеъмоли имрӯзаи забони гуфтугӯӣ хориҷ гардидаанд [1, 16].

Мавриди зикр аст, ки вижагиҳои луғавию маъноӣ ва сохтори «Шоҳнома» аз тарафи забоншиносони тоҷик, аз ҷумла М.Н. Қосимова [15], О.Қосимов [13], [14], Д. Майнусов [16], М. Маҳмудҷонова [17], Н.Гулзода

[12] ва дигарон мавриди таҳлил, омӯзиш ва таҳқиқи амиқ қарор дода шудааст. Масъалаҳои таърихию фалсафии ин асари бузург низ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст [11].

Таҳлили луғавии «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ аз нигоҳи сохт нишон медиҳад, ки аксари вожаҳои он дар асоси вожаҳои порсибунёд сохта шуда, баъзеи онҳо айни ҳол дар забони муосири тоҷикӣ камистифода мебошанд ва дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ бо ҳуруфи кириллӣ ворид карда нашудаанд. Ин вожаҳо асосан ифодакунандаи ному сифати инсон, номи чизҳо ва ҳодисаҳо, инчунин амалу ҳаракат мебошанд. Ин гуна вожаҳоро аз нигоҳи сохти морфологӣ ба гурӯҳҳои зер ҷудо кардан мумкин аст:

I. Вожаҳое, ки бо пешвандҳо сохта шудаанд:

1) содавожаҳо бо пешванди қадимии *-абе* (яъне пешванди *-бе-* и имрӯза): **абегам, абеном, абетан, абечанг** ва ғайра:

Ба гетӣ-дарун шоду хуррам бувад,
Ба рафтан зи душман **абегам** бувад [7, 405];
Ки барҳам занад миҷжа зеру забар,
Абетан ба лашкар намоям-ш сар [1, 197].

2) сохтавожаҳои феълӣ бо вожаи қадимии *-андар* ҳамчун пешванд: **андарафкандан, андарбуридан, андаргазидан, андардавидан, андардамидан, андаркушодан, андарнавардидан, андарниҳуфтн, андаролудан, андарфурӯхтан, андаршикастан** ва ғайра;

Аз он ҷодуи пир берун кашид,
Сарашро зи тан нима **андарбурид** [6, 173];
Чу он хубрух мева **андаргазид**,
Яке дар миён кирм оганда дид [7, 317];
Чу он гавҳарон Зодфаррух бидид,
Суи шаҳрӯри нав **андардавид** [10, 225];
В-аз он ҷо ба Нӯшозар **андаршуданд**
Раду ҳирбадро ҳама сар заданд [6, 207].

Бояд зикр намуд, ки аз ин вожаҳои феълӣ дар забони муосири тоҷикӣ исмҳои феълӣ зер сохтан мумкин аст: **андарафканд** (ё **андарафканиш**), **андарбурид**, **андаргазид**, **андардавид** (ё **андардавиш**), **андардамид** (ё **андардамиш**), **андаркушод**, **андарнавард**, **андарниҳуфт**, **андаролуд**, **андарфурӯхт**, **андаршикаст** ва ғайра.

3) мураккабвожаҳо бо пешванди «-но»: **нопокдев, нопокрой, норостгӯй, носолхӯрда, носуфтагавҳар, нотандуруст, ношодбахт, ношодком, ношустарӯй** ва ғайра:

Маро ном хонанд **нопокрой**,
Туро марди хушӯру некифизой [6, 400];
Зи носуфтагавҳар се духтар-ш буд,
Набудаи писар, духтар афсар-ш буд [1, 137];
Кунун кор барсозу сустӣ макун,
Зи май низ **нотандурустӣ** макун [8, 157];
«Зи шоҳон, – бипурсид, – зебои тахт
Қадам асту аз кист **ношодбахт?**» [9, 208];
Чу аз хоб бедор шуд, зан ба шӯй
Ҳамае гуфт, к- «Эй зишти **ношустарӯй** [8, 126].

II. Мураккабвожаҳо, яъне вожаҳое, ки аз содавожаҳо ва сохтавожаҳо таркиб ёфтаанд:

1) дар асоси содавожаи «бад»: **бадбуна, бадкома, бадкуниш, бадманиш, баднажод, бадниҳон, бадпеша, бадраг, бадҷаҳиш** ва монанди инҳо:

К-аз он сӯ буд эронӣро буна,
Бичӯяд буна мардumi **бадбуна** [1, 428];
В-агар бадниҳон бошиву **бадкуниш**,
Зи чархи баланд оядат сарзаниш [2, 104];
Бад-ӯ гуфт, к-«Эй **бадраги** нобакор,
Ба майдони кина кунун пой дор!» [2, 125];
Чу он **бадҷаҳиш** рафт наздики шох,
Варо дид бо банда дар пешгоҳ [10, 296].

2) дар асоси сохтавожаи «баргашта»: **баргаштарой, баргаштабахт, баргаштарӯз, баргаштасар** ва ғайра:

Бад-ӯ гуфт, к-«Эй турки **баргаштабахт**,
Сари пири чоду бубин бар дарахт» [6, 265];
Ба ду ним карда, ниҳода ба чой,
Пурандеша шуд марди **баргаштарой** [9, 376];
Ҳама шӯрбахтанду **баргаштасар**,
Ҳама дида пуробу хунин чигар [5, 39].

3) дар асоси сохтавожаи «баста»: **бастадаст, бастадувол, бастазиндон, бастамиён** ва ғайра:

Барангехтандам зи чои нишаст,
Ҳама тохтандӣ маро **бастадаст** [2, 407];
Зи баҳри яке чӯби **бастадувол**,
Шавӣ хира андар дами бадсигол» [3, 450];
Гуроza сари тухмаи гевгон,
Биёмад бад-он кор **бастамиён** [2, 189].

4) дар асоси сохтавожаи «бахшанда»: **бахшандадаст, бахшандапай** ва ғайра:

Бигуфташ: «Яке шоҳи **бахшандадаст**,
Ва дигар дили марди яздонпараст [9, 98];
Кунун то ба наздики Ковуси кай
Сад афканда фарсанг **бахшандапай** [2, 87].

5) дар асоси сохтавожаи «бурранда»: **буррандатег** ва ғайра:

Забонаш ба кирдори **буррандатег**,
Ба чарбӣ уқоб андарорад зи меғ [7, 250].

6) дар асоси сохтавожаи «вожуна»: **вожунаҳӯй** ва ғайра:

Пас оини Заҳҳоки **вожунаҳӯй**,
Чунон буд, ки чун мебудаш орзуй [1, 80];
Чу гуфт ин суҳан деви **вожунаҳӯй**,
Зи даст он гаҳе Рустами чангчӯй [4, 327].

7) дар асоси содавожаи «гирд»: **гирдгоҳ, гирдмоҳ, гирдпӯст, гирдрон** ва ғайра:

Чу дидӣ бару **гирдгоҳи** варо,
Бузургиву гурдиву роҳи варо [5, 329];
Чу сарве будӣ бар сараш **гирдмоҳ**,
Ҳамон моҳ дар зери мушки сиёҳ [7, 436];

Чунин дод посух, ки «Ин гирдпӯст,
Бувад ранча чандон, ки мағз андар ўст [9, 216];
Бари мода шуд тезу букшод шаст,
Бари шер бо **гирдронаш** бубаст [8, 143].

8) дар асоси содавожаи «гов»: **говдам, говмоҳӣ, говдам, говпайкар, говранг, говрӯй, говчехр** ва ғайра:

Бидаррид кӯҳ аз дами **говдам**,
Замин омад аз сумми аспон ба хам [2, 138];
Чаҳорум ба тахти кай барнишаст,
Яке гурзаи **говпайкар** ба даст [2, 389];
Задам бар сараш гурзаи **говчехр**,
Бар ӯ кӯҳ борид, гуфтӣ, сипехр [1, 326].

9) дар асоси сохтавожаи «гузида»: **гузидасавор, гузидаспоҳ** ва ғайра:

Пазира шудаиш бо сипоҳи гарон,
Гузидасаворону чавшанварон [8, 328];
Чу Хусрав бидид он **гузидасипоҳ**,
Саворони гарданкашу размҳоҳ [10, 59].

10) дар асоси сохтавожаи «гумкарда»: **гумкардабахт, гумкардароҳ** ва ғайра:

Дили Тӯс бахшоиш овард саҳт
Бар он номбардори **гумкардабахт** [3, 160];
Гар эдун, ки букшоҷад ин роз шоҳ
Бар ин марзбонони **гумкардароҳ** [5, 453].

11) дар асоси сохтавожаи «гумшуда»: **гумшудабахт, гумшуданом** ва ғайра:

Ки «эй **гумшудабахт** аз озодагон,
Ки гум бод Гударзи Кашводагон [4, 30];
Яке **гумшуданом** Фаршедвард,
Чи дар базмгоҳу чи андар набард [8, 170].

12) дар асоси содавожаи «гурд»: **гурдзод, гурдкуш, гурдмард, гурдмоҳ, гурдсӯз** ва ғайра:

Пас аз бора Рӯдоба овоз дод,
Ки «Эй паҳлавонбаччаи **гурдзод** [1, 279];
Чағонӣ чу Фартуси лашкарфуруз,
Каҳори Каҳонӣ гави **гурдсӯз** [4, 90].

13) дар асоси сохтавожаи «гусиста»: **гусистадил, гусистамоҳор, гусистахирад** ва ғайра:

Шикастасилеху **гусистадиланд**,
Ту гуфтӣ, ки аз ғам ҳаме бугсиланд [4, 283];
Бад-ӯ гуфт Гев: «Эй **гусистахирад**,
Сухан 3-ин нишон худ кай андархурад [3, 248].

14) дар асоси сохтавожаи «гурранда»: **гуррандапил, гуррандашер** ва ғайра:

Хурӯшону чӯшону найза ба даст,
Ту гуфтӣ, ки **гуррандапил** аст маст [3, 413].

15) дар асоси сохтавожаи «дарида»: **даридабар, даридидил** ва ғайра:

Ба пеши Фаромарз боз омаданд,
Даридабару пургудоз омаданд [7, 28];
Ба наздики Исфандёр омаданд,
Даридадилу хоксор омаданд [6, 291].

16) дар асоси содавожаи «дев»: **девбачча, девмард, девмардум, девсар, девчехр, девчуфт** ва ғайра:

Чаҳон шуд бар он **девбачча** сиёх
 Зи бахти Сиёмак, ҳам аз бахти шох [1, 46];
 Ту дидӣ, ки аз баҳри Бежан чӣ кард
 Дар ин буми мо Рустам- он **девмард** [5, 7];
 Яке лашкаре хоҳам ангехтан,
 Або **девмардум** баромехтан [1, 94];
 Якояк суҳан назди Рустам бигуфт,
 Ки беҳуш варо дидаму **девчуфт** [2, 156].

17) дар асоси сохтавожаи «дарранда»: **даррандагург, даррандарост, даррандашер** ва ғайра:

Барад сӯи Хоразм кӯси бузург,
 Сипоҳе ба кирдори **даррандагург** [5, 15];
 Сараш найзаву теғи буррандарост,
 Танаш каргасу шери **даррандарост** [1, 418].

18) дар асоси содавожаи «диж»: **диждор, дижманиш, дижогоҳ, дижхим** ва ғайра:

Биёмад, чу наздики диж даррасид,
 Суҳан гуфту **диждор** мӯхраш бидид [1, 208];
 Наям **дижманиш** низ дар хости ӯй,
 Фузунӣ начӯем дар кости ӯй [10, 275];
 Яке деви **дижхим** бар пой хост,
 Чунин гуфт, к-ин нағзорӣ марост [2, 176].

19) дар асоси сохтавожаи «диҷам»: **диҷамбахт, диҷамгашта, диҷамрӯй, диҷамсоз** ва ғайра:

Диҷамбахт он, к-аз ту чӯяд набард,
 Зи бахту зи тахт андарояд ба гард [6, 364];
 Зи хуршеди тобон **диҷамсоз** гашт,
 Зи нахчиргаҳ тангдил бозгашт [8, 98].

20) дар асоси сохтавожаи «дониш»: **донишқуҳан, донишпазир, донишфуруш** ва ғайра:

Бар овози Симурғ гуфтӣ суҳан,
 Фаровонхирад буду **донишқуҳан** [1, 239];
 Гаронмоя мардеву **донишфуруш**,
 Кубоди диловар бад-ӯ дод гӯш [8, 337].

21) дар асоси содавожаи «жарф»: **жарфдарё, жарфроҳ, жарфрӯд, жарфчоҳ** ва ғайра:

Ки аз **жарфдарё** баровард пай,
 Бар он гуна девор бедоркай [10, 195];
 Кадом аст марде пижӯҳандароз,
 Ки паймояд ин **жарфроҳи** дароз [6, 196];
 Бар он рои вожуна деви наҷанд,
 Яке **жарфчоҳе** ба раҳ-бар биканд [1, 70].

22) дар асоси содавожаи «жӯпин»: **жӯпинвар, жӯпинзан, жӯпинкаш** ва ғайра:

Камонҳои чочиву тири ҳаданг,
 Сипарҳои чиниву **жӯпини** чанг [1, 178];

Бирафтанд он гоҳ **жӯпинварон**
Або ҷавшану хиштҳои гарон [1,312];
Сипаҳ буд бар маймана чил хазор,
Саворони **жӯпинзану** найзадор [9,312];
Биёмад сипардору **жӯпинкашон**,
Бичустанд аз он тозиёна нишон [8,156].

23) дар асоси содавожаи «зард»: **зардбарг, зардқиштӣ, зардмоҳӣ, зардрахшон** ва ғайра:

Пурандеша шуд ҷони Кисро зи марг,
Шудаиш лаълрухсор чун **зардбарг** [9,221];
Дигар рӯз чун симгун гашт роғ,
Падид омад он **зардрахшон** чароғ [9,371].

24) дар асоси сохтавожаҳои «заррин» ва «заррина»: **зарринакафш, зарриннамуд, зарринатахт, зарринауштур, зарринчехр, зарриндиравш, зарринкӯлоҳ, зарринкамар, зарринниём, зарринситом, зарринрикеб, зарринтабар** ва ғайра:

Худованди шамшеру **зарринакафш**,
Фарозандаи кивиёнидурафш [1,226];
Чу хуршед бинмуд **зарриначехр**,
Ҷаҳонро бишуст аз сиёҳӣ ба меҳр [5,441];
Чу **зарриндирафше** даромад зи роғ,
Бари меҳмон шуд худованди боғ [7,443];
Зи аспони тозӣ ба **зарринситом**,
Зи шамшери ҳиндӣ ба **зарринниём** [7,37].

25) дар асоси содавожаи «каён»: **каёнзода, каёнзодагӣ, каёнидарахт, каёникаманд, каёнидаахт, каёникамар, каёникӯлоҳ, каёнтухма** ва ғайра:

Кучо буд аз гетӣ озодае,
Худованди тоҷу **каёнзодае** [3,294];
Кунун хоҳ тоҷаш деҳу хоҳ тахт,
Шуд он соягустар **каёнидарахт**» [1,170];
Ба ҳаштум биёмад Манучехршоҳ,
Ба сар барниҳод он **каёникулоҳ** [1,225];
Чу солори Чин дид Настурро,
Каёнтухмаву паҳлавон пурро [6,171].

26) дар асоси содавожаи «кай»: **кайвор, кайзода, кайнома, кайманзар, кайманиш, кайнаҷод** ва ғайра:

Ту андар набардиву мо пур зи дард,
Ҷавонону **кайзодагон** зери гард [6,423];
Ба паймон шикастан на андар(х)варӣ,
Ки шери жиёниву **кайманзарӣ** [2,99];
Чунин дод посух, ки «Эй **кайманиш**,
Зи ту дур бодо бади бадкуниш [7,441];
Бидонист, к-ӯ нест ҷуз **кайнаҷод**,
Зи фарру зи авранди ӯ гашт шод [7,302].

27) дар асоси содавожаи «мардум»: **мардумнаҷод, мардумпазир, мардумфиреб, мардумшумор, мардумшинос** ва ғайра:

Ки «Ҷар кас ки бар додгар душман аст,
На **мардумнаҷод** аст, к-Оҳарман аст!» [8,416];

- Бифармуд пас, то Гушаспи дабир
 Биёмад бари шоҳи **мардумпазир** [8,74];
 Гар аз кохилон ёр хоҳӣ ба кор,
 Набошӣ чахончӯву **мардумшумор** [7,417].
- 28) дар асоси сохтавожаи «меҳтар»: **меҳтарнажод, меҳтарпараст, меҳтарписар, меҳтаршинос** ва ғайра:
 Бад-эшон супурд он ду фарзандро,
 Ду **меҳтарнажоди** хирадмандро [9,119];
 Касоне ки андар шабистон буданд,
 Хушивору **меҳтарпарастон** буданд [2,373];
 Яке банда буд шоҳро носипос,
 На **меҳтаршиносу** на яздоншинос [10,126].
- 29) дар асоси содавожаи «нав»: **навдарахт, навнишаст, навсавор, навчаҳон** ва ғайра:
 Хиромон бари шаҳрёр омаданд,
 Ки бо **навдарахте** ба бор омаданд [2,350];
 Чавон хирасар буду ҳам **навнишаст**,
 Фиристодаро тез бинмуд даст [9,222].
- 30) дар асоси содавожаи «нев»: **невбанд, невзод, невпур, невсӯз** ва ғайра:
 Чу Тусу чу Гударзу Кашводу Гев,
 Чу Харроду Гургину Бахроми **нев** [2,43];
 Дигар офарин кун бад-он **невбанд**,
 Сипаҳдори фархунда Пулодванд [4,278];
 Навозиду молиду зин барниход,
 Бар ӯ барнишаст он яли **невзод** [2,226];
 В-аз он сӯ ки шуд Рустами **невсӯз**,
 Супорад бар ӯ кишвари Нимрӯз [5,102].
- 31) дар асоси содавожаи «нек» ва сохтавожаи «некӣ»: **некбоб, некдастур, некидихиш, некиқуниш, некинамой, некисигол, некифизой, некишинос, некпайванд, некрой, нексоз, некчуфт, некшоҳ, некяздон** ва ғайра:
 Бад-ӯ гуфт Бежан, ки «Эй **некбоб**,
 Диламро зи кини Сиёвуш матоб [5,65];
 Яке **некдастур** бошӣ маро,
 Бад-ин марз ганчур бошӣ маро [7,198];
 Бибахшуд Яздони **некидихиш**,
 Яке буданӣ дошт андар бувиш [1,233];
 Ба Рустам чунин гуфт пас шаҳрёр,
 Ки «Эй **некпайванди** беҳрӯзгор [4,424].
- 32) дар асоси содавожаи «пайкар»: **пайкаргуроз, пайкардароз, пайкараждаҳо, пайкарнигор, пайкарпаланг, пайкархумой** ва ғайра:
 Дирафше паси пушт **пайкаргуроз**,
 Сараш моҳи симину боло дароз» [2,282];
 Дурафше паланг аст **пайкардароз**,
 Пасаш Ревниз аст бо кому ноз [3,353];
 Дамон аз паси пушти **пайкархумой**
 Хаме рафт чун кӯҳи рафта зи ҷой [3,330].
- 33) дар асоси содавожаи «пок»: **покмағз, покмехр, покмодар, покмом, покпайванд, покрой, покпарвардигор** ва ғайра:

Чунин, гуфт, к-»Аз покмому падар
 Яке шохи шоиста омад ба бар» [1,177];
 Маро духтаронанд монанди ту,
 Зи тухми туву покпайванди ту [2,362].

34) дар асоси сохтавожаи «покиза»: **покизамард, покизарой, покизатухм, покизачехр, покизачон** ва ғайра:

Бигӯй, эй хирадманди покизарой,
 Сухан гар ба роз аст, бо мо сарой!» [1,271];
 Бад-ӯ гуфт шох: «Эй далери чаҳон,
 Ки покизатухмиву равшанравон [2,389].

35) дар асоси содавожаи «пур»: **пурбадӣ, пурбалло, пурбод, пурбода, пурбоз, пурбӯй, пургунаҳ/пургуноҳ, пургард, пургазоф, пургиё, пургудоз, пургулоб, пургулхан, пургумон, пурғорат, пурдурафш, пурдурӯғ, пурзахм, пурғирев, пурдиранг, пурдод, пуржаён, пурдониш, пурдурӯд, пурзанг, пурзиён, пуркимӣ, пурхарош, пуркина, пурманиш, пурмоғ, пурнабид, пурнигор, пуршок, пуробруй, пурожанг, пурово, пуролоиш, пуророиш, пуроҳан, пурпаринд, пурсим, пуртарк, пуртирағӣ, пуртир, пуршарм, пуршикан, пуршитоб** ва ғайра:

Набера, ки чанг оварад бо ниё,
 Сараш **пурбадӣ** бошаду кимиё [5,259];
 Ба пеши падар рафт пури Пашанг,
 Забон пур зи гуфтору дил **пурдиранг** [2,25];
 Аз эшон туро дил **пуролоиш** аст,
 Гуноҳи маро ҷои полоиш аст [10,278];
 Чу Фарча зи Сагсору Шангул зи Ҳинд
 Ҳаво пурдурафшу замин **пурпаринд** [4,90];
 Ту гуфти ҳаво кӯҳи оҳан шудааст,
 Сари кӯҳ **пуртарку** чавшан шудааст [3,165].

36) дар асоси содавожаи «пӯлод»: **пӯлодбар, пӯлодгар, пӯлодгурз, пӯлодпайкон, пӯлодсум, пӯлодтарг, пӯлодхой, пӯлодтеғ, пӯлодчанг** ва ғайра:

Наёмад-ш гурзи гарон коргар,
 Бар он бабру ҳафтону **пӯлодбар** [4,301];
 Чу Доробро дид бо фарру бурз,
 Ба гардан бароварда **пӯлодгурз** [7,55];
 Бар ӯ тирборон кунад чун тагарг,
 Ба сар-бар бидӯзад-ш **пӯлодтарг** [5,60];
 Зи овози ӯ андарояд зи ҷой,
 Дили марди чангии **пӯлодхой** [1,369].

37) дар асоси содавожаи «равшан»: **равшанак, равшанбаҳор, равшанбаҳт, равшангулоб, равшанчаҳон, равшаноб, равшаной, равшанравон, равшансипехр, равшанхирад, равшанчироғ** ва ғайра:

Фиристода гуфт он ки **равшанбаҳор**,
 Набинад, бубинад дари шаҳрёр [1,188];
 Чу бону чу кофуру чун мушки ноб,
 Чу уду чу анбар, чу **равшангулоб** [1,362];
 Чу дарёи Қор аст гуфти чаҳон,
 Ҳама **равшаноиш** гашта ниҳон [2,59];
 Ба андешаи пури **равшанравон**
 Набуд чуз ба андешаи бад гумон [1,149].

38) дар асоси сохтавожаи «рахшанда»: **рахшандагул, рахшандарӯз, рахшандахуршед** ва ғайра:

Зани шер аз он номаи шаҳрёр
 Чу **рахшандагул** шуд ба вақти баҳор [10,173];
 Зи **рахшандахуршед** то тираҳок
 Набошад магар ройи Яздони пок» [9,466].

39) дар асоси содавожаи «сурх»: **сурхафсар, сурхбед, сурхгавхар, сурхёкут, сурхмай, сурхсеб, сурхфом** ва ғайра:

Чунон шуд, ки аз беде **сурхафсаре**,
 Ду динор мехостандӣ саре [8,210];
 Ҳамон **сурхгавхар** бад-ӯ доду гуфт
 Ки «Бо бод бояд, ки гардӣ ту чуфт» [7,64].

40) дар асоси содавожаи «танг»: **тангфор, тангдиж, тангзиндон, тангчой, тангпул, тангрох, тангсандук, тангтобут, тангхиргоҳ, тангхӯй** ва ғайра:

Ки акнун бад-ин **тангфор**-андарӣ,
 Гурезон ба сангин ҳисор-андарӣ?! [5,416];
 Чунин лашкари гашн бо мо ки ҳаст,
 Бад-ин **тангдижҳо** нашояд нишаст [10,367];
 Чаҳон танг дидем бар **тангхӯй**,
 Маро озу зуфтӣ накард орзӯй [9,195].

41) дар асоси содавожаи «тез»: **тезбод, тезвир, тезгӯё, тезгӯш, тездам, тезкиштӣ, тезком, тезронӣ, тезчанг, тезҷаста, тезмағз, тезмардум, тезпай, тезпайкон, тезпар, тезпатёра, тезтаг, тезтак, тезтир, тезтоз, тезханҷар, тезчанг, тезшамшер** ва ғайра:

Зи лашкар баромад саросар хурӯш,
 Ҳаме кар шудӣ мардumi **тезгӯш** [1,193];
 Сикандар яке **тезкиштӣ** бичуст,
 Ки онро ба дида бубинад дуруст [7,214];
 Магар марг, к-аз марг худ чора нест,
 В-аз ӯ тезтар **тезпатёра** нест [3,293].

42) дар асоси содавожаи «тира»: **тирагард, тирагетӣ, тирагоҳ, тиразанг, тирадуд, тиракӯх, тираҷой, тирамеғ, тирарав, тираров, тирароғ, тирарой, тирароҳ, тиратан, тиратарг, тирафом, тираҳок, тирахуршед, тираҷехр** ва ғайра:

Гурезон Шамосос бо чанд мард,
 Бирафтанд аз он **тирагарди** набард [1,144];
 Ки яқсар бубахшад гуноҳи туро,
 Дурахшон кунад **тирагоҳи** туро! [10,109];
 Чу хуршед барзад сар аз **тиракӯх**,
 Таҳамтан зи хоби хуш омад сутӯх [2,70];
 Бад-ӯ гуфт, к-»Эй чуфти фархундарой,
 Бияфрӯхт аз роят ин **тираҷой** [1,357].

43) дар асоси содавожаи «торик»: **торикдашт, торикмеғ, торикшаб, торикҷох** ва ғайра:

Чу ниме зи тирашаб андаргузашт,
 Талоя бидидаш ба **торикдашт** [4,58];
 Фусурда зи хун панҷа бар дасти теғ,
 Чақон қатраи хун зи **торикмеғ** [1,213].

44) дар асоси сохтавожаи «фаровон»: **фаровонгуноҳ, фаровонсухан, фаровонхуриш, фаровонхирад, фаровонхунар** ва ғайра:

Бад-ӯ гуфт: «Марди **фаровонгуноҳ**,
 Гунаҳгор дарवेशи бедастгоҳ» [9,95];
 Чу Рустам падида омаду Золи Зар,
 Ҳамон мӯбадони **фаровонхунар** [5,457].

45) дар асоси сохтавожаи «фарруҳ»: **фарруҳвазир, фарруҳдабир, фарруҳдарахт, фарруҳзамин, фарруҳкулоҳ, фарруҳмеҳмон, фарруҳмеҳ, фарруҳниход, фарруҳнаҷод, фарруҳпадар, фарруҳпаём, фарруҳпай, фарруҳписар, фарруҳсавор, фарруҳсуруш, фарруҳчавон** ва ғайра:

Ба як рӯй-бар номи шох Ардашер,
 Ба рӯйи дигар номи **фарруҳвазир** [7,349];
 К-аз он беҳбарканда **фарруҳдарахт**,
 Аз ин гуна шохе баровард бахт [3,137];
 Дили Золи Зар шуд чу хуррамбахор,
 Зи Раҳши навоину **фарруҳсавор** [1,473];
 Фиристода боз омад аз пеши Сом
 Або шодмониву **фарруҳпаём** [1,296].

46) дар асоси сохтавожаи «фархунда»: **фархундабунёд, фархундарой, фархундафол, фархундахӯй, фархундаҷой, фархундашер** ва ғайра:

Ба ҷое расиданд, к-обод буд,
 Яке хуб **фархундабунёд** буд [3,21];
 Бубинад мар он шаҳри **фархундаҷой**,
 Биҳишти барин аст коҳу сарой [3,42].

47) дар асоси сохтавожаи «хирадманд»: **хирадмандмард, хирадмандмардум, хирадмандмардшоҳ** ва ғайра:

Бад-ӯ гуфт шох: «Эй **хирадмандмард**,
 Барӣ ранҷ, ёбӣ бад-ин коркард [10,67];
 Биандеш бисёру букшоӣ гӯш,
 Сухан аз **хирадмандмардум** ниюш [5,115].

48) дар асоси содавожаи «хуб»: **хубгоҳ, хубгӯй, хубманиш, хубкор, хубкорӣ, хубранг, хубруҳ, хубҷеҳр, хубҷеҳра, хубҷуфт** ва ғайра:

Ҳаме рафт бо бонг то пеши шох,
 Ки биншаста буд аз бари **хубгоҳ** [6,169];
 Чун он зан Ялонсиноро дид, гуфт
 Парастандаеро, ки эй **хубҷуфт** [9,369].

49) дар асоси вожаи «хуррам»: **хуррамбиҳишт, хуррамайвон, хуррамбахор, хуррамҷой, хуррамҷаҳон** ва ғайра:

Ба шодӣ яке нома посух навишт
 Чу равшанбахору чу **хуррамбиҳишт** [2,402];
 Сарафроз фағфур бинвохташ,
 Яке **хуррамайвон** бипардохташ [5,315].

50) дар асоси содавожаи «хусрав»: **хусравгуҳар, хусравманиш, хусравнаҷод, хусравоин, хусравпараст, хусравшинос** ва ғайра:

Се хоҳар зи як модару як падар,
 Паричеҳраву поку **хусравгуҳар** [1,129];
 Ба пеши ниёкони **хусравманиш**
 Пас аз марг бошад ба ман сарзаниш [4,375].

51) дар асоси сохтавожаи «хушёр»: **хушёрбахт, хушёрмард, хушёрпир, хушёрсар** ва ғайра:

В-аз он чо хурӯше баровард сахт,
Ки эй пури солори **хушёрбахт** [5,45];
Бифармуд, то рафт пешаш Ҳачир,
Чавоне ба кирдори **хушёрпир** [5,87].

52) дар асоси сохтавожаи «чинӣ»: **чинизабон, чинихарир, чинипаринд, чинисипар** ва ғайра:

Фиристодагонро чу биншонданд,
Ба **чинизабон** офарин хонданд [9,58];
Сӯи майсара сӣ ҳазори дигар
Камон баргирифтанду **чинисипар** [4,210].

53) дар асоси сохтавожаи «чангӣ»: **чангинабард, чангинаханг, чангипаланг, чангисавор, чангисипаҳ** ва ғайра:

Бад-ӯ гуфт Пулоди **чангинабард**,
«Ба куштӣ падида ояд аз мард мард [4,301];
Чунин гуфт бо бачча **чангипаланг**,
Ки «Эй пурхунар баччаи тезханг [1,209].

54) дар асоси сохтавожаи «чӯянда»: **чӯяндакин, чӯяндамард, чӯяндарой, чӯяндароҳ** ва ғайра:

В-агарна саворони туркону Чин,
Ҳам аз Рум гурдони чӯяндакин [1,155];
Дили зан ҳамон девро ҳаст чой,
Зи гуфтор бошанд **чӯяндарой** [1,262].

55) дар асоси сохтавожаи «шикаста»: **шикастакамон, шикастасилех, шикастасилоҳ** ва ғайра:

Ба ту ҳар кӣ ёзад ба тиру камон,
Шикастакамон боду тираравон [2,73];
Якоя саворон пас - андар дамон,
Шикастасилоҳу гусастаравон [2,206].

Ҳамин тавр, таҳлили сохтори вожаҳои мавриди назар нишон медиҳад, ки аксари онҳоро мураккабвожаҳо ташкил медиҳанд, яъне вожаҳо, ки аз содавожаҳо (асосан – исм ва сифат) ва сохтавожаҳо (асосан - сифатҳои феълӣ) таркиб ёфтаанд.

КИТОБНОМА

1. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 1. - Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.
2. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 2. - Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.
3. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 3. - Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.
4. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 4. - Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.
5. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 5. - Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.
6. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 6. - Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.
7. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 7. - Душанбе: Адиб, 2009. - 480 с.
8. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 8. - Душанбе: Адиб, 2009. - 480 с.
9. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 9. - Душанбе: Адиб, 2009. - 480 с.
10. Абулқосим Фирдавӣ. Шохнома. Ҷилди 10. - Душанбе: Адиб, 2010.-416 с.
11. Атоев, А.М. Проблема человека в «Шахнамэ» Абулқосима Фирдавси» (историко-философский аспект): автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук. – Душанбе: 2015. – 26 с.

12. Гулзода, Н. Воҳидҳои фразеологӣи тоҷикӣ марбут бо калимаи «сар» ва муодили русӣи онҳо (Аз рӯйи матни «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ)/Н. Гулзода//Суханшиносӣ. 2022, №2. – С.10-17.

13. Қосимов, О. Доир ба баъзе хусусиятҳои пасванди -гор дар «Шоҳнома»/О. Қосимов//Армуғон. – Душанбе, 1989. – С.17-21.

14. Қосимов О. Х. Лексика «Шахнаме» Абулқасима Фирдоусӣ: автореф. докт. филол. наук: 10.02.22/О.Х.Қосимов. - Душанбе, 2011. - 53 с.

15. Қосимова, М. Н. Об дар «Шоҳнома»-и Фирдавӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Деваштич, 2003. – 102 с.

16. Майнусов, Д.Ф. Антропонимы «Шахнаме» Абулқасима Фирдавси (лингвистический аспект): автореф. канд. филол. наук: 10.02.22/Д.Ф.Майнусов. – Душанбе, 2013. – 25 с.

17. Маҳмудҷонова, М. Хусусиятҳои маъноӣ ва имконоти калимасозии феъли «шудан» дар «Шоҳнома»-и Фирдавӣ / М. Маҳмудҷонова. – Хучанд, 2007. – 158 с.

ВОЖАҲОИ КАМКОРБУРДИ «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

*Дар мақола нақши Абулқосими Фирдавӣ дар поягузории забони муосири тоҷикӣ форсӣ ва асарӣ мондагори ӯ – «Шоҳнома» дар ниғаҳдорию корбурди вожаҳои форсӣи бостон ва афзунгардонии захираи лугавии забони форсӣи миёна ва рушди минбаъдаи забони муосири тоҷикӣ нишон дода шуда, хусусиятҳои лугавии ин асар аз нигоҳи сохти морфологӣи вожаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таваҷҷуҳи махсус ба он вожаҳое равона карда шудааст, ки дар асоси содавожаҳои форсибунёд сохта шуда, айни ҳол дар забони муосири тоҷикӣ камистифода мебошанд ва дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ бо ҳуруфи кириллик ворид карда нашудаанд. Ин гуна вожаҳо (беиштар аз 500 вожа) аз асар дарёфт карда шуда, аз нигоҳи сохт гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Муайян карда шудааст, ки ин гуна вожаҳо аксаран мураккабвожаҳое мебошанд, ки аз содавожаҳои форсибунёд ва сохтавожаҳо аз онҳо таркиб ёфтаанд. Нишон дода шудааст, ки пешванди қадимии форсӣ - **абе** ва пешванди **-но** дар сохтани ин гуна вожаҳо серистеъмол мебошанд. Вожаҳои дарёфткардашуда метавонанд минбаъд ба таркиби фарҳангҳои муосири забони тоҷикӣ ворид шуда, захираи лугавии онро афзун гардонанд.*

Калидивожаҳо: забони тоҷикӣ, забони тоҷикӣи форсӣ, «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, вожа, вожаҳои камкорбурд, вожаҳои камистифода, вожаҳои серистеъмол, содавожа, сохтавожа, мураккабвожа, пешванд, гурӯҳбандии вожаҳо, захираи лугавӣ, фарҳангҳои муосири тоҷикӣ.

МАЛОУПОТРЕБИТЕЛЬНЫЕ СЛОВА «ШАХНАМЕ» АБУЛҚАСИМА ФИРДАВСӢ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье показаны вклад Абулқасима Фирдавси в становлении современного таджикского персидского языка и роль его «Шахнаме» в сохранении и использовании древних персидских слов и развитии словарного запаса среднеперсидского языка и дальнейшего развития современного таджикского языка, а также рассмотрены лексические особенности слов данного произведения на базе их морфологической структуры. Особое внимание уделяется простым исконно персидским словам, которые малоупотребительны в современном

таджикском языке и не включены в существующие таджикские словари на кириллице. Такие слова (более 500 слов) были найдены в книге и сгруппированы согласно их структуре. Установлено, что такие слова часто представляют собой сложные слова, состоящие из простых персидских слов и производных лексем на их основе. Показано, что древнеперсидский префикс *абе-* и префикс *но-* часто употребляются при образовании слов. Зафиксированные нами слова в дальнейшем могут быть включены в современных словарей таджикского языка и пополнить его словарный запас.

Ключевые слова: таджикский язык, таджикско-персидский язык, «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдавси, лексика, малоупотребительные слова, частоупотребительные слова, простые слова, сложные слова, производные слова, префикс, группировка слов, лексический состав, современные таджикские словари.

LOW-USED WORDS «SHAHNAMA» BY ABULQASIM FIRDAVSI IN THE MODERN TAJIK LANGUAGE

*The article shows the role of Abulkasim Firdavsi in the formation of the modern Tajik Persian language and his book «Shahnama» in the preservation and use of ancient Persian words and the increase in the vocabulary of the Middle Persian language and the further development of the modern Tajik language, and also examines the lexical features of this book from the words structure point of view. Particular attention is paid to those words that are based on simple Persian words and are currently little used in the modern Tajik language and are not included in existing Tajik dictionaries with Cyrillic alphabet. Such words (more than 500 words) were found in the book and grouped according to their structure. It has been established that such words are often complex words consisting of simple Persian words and derivative words based on them. It is shown that the Old Persian prefix - *abe* and prefix - *no* are very common in the creation of such words. The words found may subsequently become part of modern dictionaries of the Tajik language and increase its vocabulary.*

Key words: *Tajik language, Tajik-Persian language, «Shahnama» by Abulqasim Firdavsi, vocabulary, low-used words, frequently used words, simple words, complex words, derived words, prefix, grouping of words, lexical composition, modern Tajik dictionaries.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуров Пирмахмад Гулович – сарҳодими илмии шубъаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулоҳи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, тел.: +992 935534570, e-майл: nurov6464@mail.ru

Сведения об авторе: Нуров Пирмахмад Гулович – главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, доктор филологических наук, тел.: +992 935534570, e-mail: nurov6464@mail.ru

Information about the author: Nurov Pirmahmad Gulovich – Chief Researcher of the Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki NAST, Doctor of Philology sciences, tel.: +992 935534570, e-mail: nurov6464@mail.ru

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ГЛАГОЛА В «ТА‘РИХИ БУХОРО»****Бахтиёр Рахмонов****Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ**

Необходимо отметить, что одной из проблем, привлекающих научное внимание, является степень значимости глагола в языках мира, где глаголы связаны со структурными типами соответствующих языков. С этой точки зрения, каждый язык обладает своими индивидуальными особенностями, в том числе и таджикский язык, где глагол занимает важнейшее место среди других частей речи. В таких языках как хупийский, китайский, индонезийский и др., глагол имеет меньше значимость, чем в таджикском и многих других языках индоевропейской семьи, которые имеют иные многочисленные и многообразные смысловые, грамматические и категориальные особенности глаголов. Определение границ семантических возможностей глагола в языке тоже является очень важной проблемой, которая до сих пор не исследована. Эти аспекты глагола как самостоятельная часть речи рассматриваются в настоящей статье.

В языкознании глагол, как часть речи, описан множеством определений, поэтому мы ограничиваемся лишь теми определениями, которые соответствуют особенностям глагола в таджикском языке, так как глаголы в каждом языке имеют свои особенности.

Глагол в «Лингвистическом энциклопедическом словаре» объясняется как «... часть речи, которая обозначает смысловые грамматические действия (признаки действия, совершение в каком либо времени и пр.)» [14, 104].

Глагол в учебнике «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» («Грамматика современного таджикского литературного языка») растолкован как «... самостоятельная часть речи, которая обозначает действие, состояние и ситуации как действия и имеет специфические категории» [5, 172].

Глагол по своему содержанию обособлен от других частей речи особыми признаками, и обозначает понятий влияния, действия или изменения признаков и отличается множественными смысловыми и лексико-грамматическими свойствами, так как является элементом частого использования или многозначности в языке.

«Глагол является основой языка и должен всесторонне изучаться, ибо языка как систему систем невозможно представить без глагола. В связи с этим особую важность представляют лексико-семантические особенности глагола. Лексические элементы обладают особым статусом в смысловом аспекте глагола и всегда взаимосвязаны и взаимозависимы с лексико-

грамматическими возможностями» [5, 52]. Действительно, если в языке глагол не имеет определенной структуры и порядка, то можно сказать, что его грамматические особенности находятся на стадии распада, а сам язык вымирает. В данном ракурсе изучение глагола чрезвычайно важно и актуально для современного отечественного языкознания.

Хусайн Имоди Афшор определяет глагол таким образом: «Глагол - это слово, которое свидетельствует об исполнении или происхождении события, или признания качества в одном из времен» [27, 124], например: хондам – я называл (читал, призывал), буд - был, меравам - поеду и т.д.

В книге «Полный курс грамматики персидского языка» глаголы объясняются так: «Глагол, как термин, является таким словом, которое свидетельствует о происхождении значения инфинитива и его проявлении в одном из времён: прошедшем, настоящем, будущем» [30, 123].

Иранский исследователь Хасан Анвари определяет глагол таким образом: «Глагол в предложении выступает в качестве сказуемого, т. е. или согласуется с подлежащим предложения или скрытым образом указывает на слово, которое обозначает субъекта действия предложения и не посредственно или с помощью вспомогательных элементов одновременно указывает на следующие понятия: 1) понятие лица; 2) понятие единственного или множественного; 3) понятие времени; 4) одна из следующих понятий в положительном или отрицательном значении» [28, 23]. Четыре указанные функции отражаются в следующих значениях:

а) завершения или получения действия: Саид китобро бурд (набурд). Шиша шикаст (Саид отнес (не отнес) книгу. Стекло разбилось).

б) наличия действия или случая: Алӣ кушта шуд (Али был убит).

в) возможности состояния или качества: Хаво сард шуд. Мухсин бемор шуд. Гунаҳкор маҳкум шуд. (Похолодало. Мухсин заболел. Виновный заключен под стражу).

г) существования чего-либо: Он чо чизе ҳаст (Там что-то есть). Дар утоқ касе нест (В комнате никого нет).

Ученый-лингвист Б. А. Ильиш каждого слова со значением какого-либо видом действия считает глаголом и классифицирует глаголы на морфологические носители категорий, времени, вида, наклонения, залога, лица и числа [12, 31].

Важнейшим заключением ученых-лингвистов о глаголе, является то, что глагол - это каждый вид отношений, совершенный как действие. Однако определение семантических рамок этого грамматического понятия и его структуры в языках мира разделяет специалистов данной области на множество групп, придерживающихся различных, порою противоречивых идей и теорий, согласно которым глаголы классифицируются на различные лексико-семантические группы (ЛСГ). Грамматическая структура глагола в других языках мира также неодинакова, например, если глагол обладает важнейшими качествами в арабском, персидско-таджикском, русском, английском, французском, турецком и других языках, то смысловую структуру одного из времен глагола (прошедшего, настоящего, будущего) в некоторых других языках, таких как китайский, индонезийский и подобные им, невозможно отличить по форме и структуре от других частей речи. В этих языках временные грамматические особенности, присущие глаголам,

относятся к существительным. Так происходит, например, в одном из калифорнийских диалектов [31, 89], но в большинстве языков мира, грамматическое время выражено посредством глагола. В китайском языке и ряде других языков мира глагол распознается только с точки зрения смысла, так как глагол в языках данного типа не выражает понятия времени, рода, залога, вида, наклонения и пр.

Глагол персидского (таджикского) языка в каждом из трех времён имеет шесть форм спряжения, которые относятся к трем формам единственного и трем формам множественного числа, и, поэтому, относительно этих форм мы можем выявить и другие наклонения [29, 23].

Относительно особенностям глагола, иранский ученый Мухаммад Джавад пишет следующее: «сначала определяется форма времени глагола (прошлое, настоящее, будущее), и если прошлое или настоящее время частично определяются (совершенство, постоянство...), то можно определить и лицо, и число глагола. Эта точка зрения о разнообразии и необходимости глагола (переходный и непереходный – Р. Б.) является спорной, так как если разнообразность подтверждается, то выясняется, что выявляется категория неопределенности глагола, следовательно, простые и сложные глаголы определяются их инфинитивами» [29, 168].

В большинстве языков мира глагол является важнейшим грамматическим руслом языка, в персидско-таджикском языке он является той частью речи, которая выражает действие, состояние, положение, сущность отношений в одном из трех времен (прошедшем, настоящем, будущем), и содержит в себе большинство грамматических категорий. В языке наблюдается огромное количество глаголов, поэтому мы можем разделить их на различные лексико-семантические группы. Это является одним из видов классификации, в которой очень важна их разделение по функциональным особенностям. Глаголы, приведенные в «Та'рихи Бухоро» с точки зрения использования могут быть разделены на две группы: частого и редкого употребления.

Частоупотребляемые глаголы отличаются тем, что довольно широко используются народом; они понятны и доступны для всех носителей языка (не связанных с диалектами); служат равномерно для всех стилей речи; если язык подвергается изменениям, то они изменяются в последнюю очередь. Современный таджикский язык является непосредственным продолжением того языка, на котором изложен исследуемый источник. В нем наблюдается смешение различных языков и диалектов иранской группы, распространенных по всей Центральной Азии, в частности на ее юго-западных территориях. При этом арабский язык (после смешения с исламской культурой, то есть становления ирано-исламской культуры) в IX-X веках переняв некоторые особенности структуры пехлевийского языка, на протяжении долгого периода подвергся преобразованиям. Поэтому глаголы общего пользования начального периода (XI века), примеры которых рассмотрены нами в «Та'рихи Бухоро» Наршахи, а также глаголы настоящего времени (современного литературного языка) не связаны с точки зрения времени и диалектов и имеют сходства на 90%. Поэтому мы уделяем большое внимание отдельным особенностям данного вопроса.

При классификации и анализе глаголов произведения, судя по частоте их использования, мы изучаем глагольные основы таджикского

языка и разделяем их на две части: а) глаголы на основе форм прошедшего времени; б) глаголы на основе форм настоящего времени. Каждый глагол назван в определенном времени, так как он сформирован на базе основ прошедшего времени глагола, тогда как между основами исконных глаголов персидского (таджикского) языка не существует какой-либо системной взаимосвязи. В «Таърихи Бухоро» использовано 93 простых глагола, 41 производный глагол, и в целом с учетом различных грамматических форм, можно обнаружить сотни составных глаголов, что, в целом, составляет половину корпуса глаголов произведения.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Белгородский, Н.А. Современная персидская лексика / Н.А. Белгородский. – Москва: Изд. АН СССР, 1936. – 112 с.
2. Бердиева, Т. Фейлҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ / Т. Бердиева. – Душанбе: Сино, 1995. – 292 с.
3. Бузургзода, Л., Ниёзмухаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ: фонетика, морфология. Қисми 1 / Л. Бузургзода, Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод, 1941. – 270 с.
4. Герценберг, Л.Г., Додихудоев Р. Х. Таърихи забони тоҷикӣ / Л.Г. Герценберг, Р.Х. Додихудоев. – Душанбе, 1983. – 168с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев и др. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 356 с.
6. Гулназарова, Ж. Таснифоти маъноии феъл дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ / Ж. Гулназарова. – Душанбе: Шучоён, 2011. – 168с.
7. Давлатова, М. Глагольная лексика и глагольное словообразование в «Зайн-ал-ахбор» Гардези (X1): АКД / М. Давлатова. – Душанбе, 1969. – 25 с.
8. Джамshedов, П. Проблемы глагольной типологии (время и вид) / П. Джамshedов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 158 с.
9. Джамshedов, П. Семантика видов в таджикском, русском, английском языках / П. Джамshedов. – Душанбе, 1989. – 173 с.
10. Джураев, Р. Очерки по истории грамматики таджикского и персидского языков (на материале памятника XI века «Асроруттавхид») / Р. Джураев. – Душанбе, 1972. – 171 с.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1 / Б. Ниёзмухаммадов, С. Дж. Арзуманов, Х. Рауфов, В. А. Капранов и др. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 447 с.
12. Ильиш, Б. А. Строй современного английского языка / Б. А. Ильиш. – Ленинград, 1971. – 366 с.
13. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 1X-X). Ҷилди 1 / Н. М. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 566 с.
14. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
15. Мещанинов, И. И. Глагол / И. И. Мещанинов. – Ленинград, 1949. – 270с.
16. Мирбобоев, А. Мукаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 342с.

17. Наршахӣ Абубакр. Таърихи Бухоро / Абубакри Наршахӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, 2012. – 179с.
18. Оранский, И. М. Иранские языки в историческом освещении / И. М. Оранский. – Москва, 1979.
19. Островский, Б. Я. Модальные глаголы языка дари / Б. Я. Островский. – Москва: Ключ, 2008. -196с.
20. Расторгуева, В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола / В. С. Расторгуева, А.А. Керимова. – Москва: Наука, 1964. – 291с.
21. Розенфельд, А.З. Система глагола в юго-восточных говорах таджикского языка: АДД / А.З. Розенфельд. – Сталинабад, 1954. – 78 с.
22. Сиёев, Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик / Б. Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 165с.
23. Усмонов, Р.А. Лексикаи феъл дар «Маснавии маънавӣ»-и Чалолитдини Румӣ / Р.А. Усмонов. – Душанбе, 2003. – 195 с.
24. Ҳалимиён, С. Феъл (куниш) / С. Ҳалимиён. – Душанбе, 2013. – 126с.
25. Шодиев, Р. Феъл дар «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ / Р. Шодиев. – Душанбе, 2010. – 152 с.
26. Vendler, Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. Ithaca – N. Y., 1967.
27. افشار حسين عماد. استفاده از اشتقاق در واژه سازی علمی / حسين عماد افشار // مجموعه مقالات سينارزبان فارسی و زبان علم. – تهران: مرکز نشر دانشگاه علامه طباطباهی، 1372. – 264ص.
28. انوری حسن. دستور زبان فارسی 2 / حسن انوری، حسن احمدی گیوی. – قم: چاپخانه ستاره، 1373. – 356ص.
29. شریعت محمد جواد. دستور زبان فارسی / محمد جواد شریعت. – تهران: انتشارات اساطیر، 1371. – 464ص.
30. قریب عبدالعظیم. دوره کامل دستور زبان فارسی پنج استاد / عبدالعظیم قریب، ملک الشعراء بهار، بدیع الزمان فروزانفر، جلال همایی، رشید یاسمی. تهران، 1371. – 331ص.
31. لارنس ترسک روبرت. مقدمات زبانشناسی (ترجمه فریار اخلاقی) / روبرت لارنس ترسک. تهران، 1380. – 334ص.
32. گیوی حسن احمدی. دستور تاریخی فعل، جلد اول / حسن احمدی گیوی. – تهران: قطره، 1380. – 1116ص.
33. گیوی حسن احمدی. دستور تاریخی فعل، جلد دوم / حسن احمدی گیوی. – تهران: قطره، 1380. – 853ص.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛА «ТА’РИХИ БУХОРО»

В статье подчеркивается степень значимости глагола в языках мира, где глаголы связаны со структурными типами языков. В этом смысле каждый язык обладает индивидуальными особенностями, в том числе и таджикский язык, где глагол занимает важнейшее место среди других частей речи. В таких языках как хунтыйский, китайский, индонезийский и др. глагол имеет меньшее значение, чем в таджикском и многих других языках индоевропейской семьи, которые имеют иные, многочисленные и многообразные смысловые, грамматические и категориальные особенности. Определение пределов семантических возможностей глагола в языке также является очень важной проблемой, до сих пор оставшей неисследованной.

Ключевые слова: значение, структура, особенности, типы языка, таджикский язык, глагол, категория, индоевропейская семья.

**ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ-ГРАММАТИКӢИ ФЕЪЛӢ ДАР
«ТАЪРИХИ БУҲОРО»**

Дар мақола дараҷаи аҳамияти феъл дар забонҳои ҷаҳон нишон дода шудааст, ки феълҳо бо навъҳои сохтори забонҳо алоқаманданд. Ба ин маънӣ, ҳар як забон хусусиятҳои вижаи худро дорад, аз ҷумла, дар забони тоҷикӣ феъл дар байни дигар ҷиссаҳои нутқ ҷои асосиро ишғол мекунад. Дар забонҳои ҳиндӣ, хитойӣ, индонезӣ ва дигар забонҳо феъл назар ба забони тоҷикӣ ва бисёр забонҳои дигари оилаи ҳиндуаврупоӣ аҳамияти камтар дорад, вале он дар тоҷикӣ дорои хусусиятҳои семантикӣ, грамматикӣ ва категорияҳои гуногуни грамматикӣ мебошад. Муайян кардани дараҷаи имкониятҳои маъноии феъл дар забоншиносӣ низ яке аз масоили муҳимми ҳалталаб мебошад. Дар забоншиносии тоҷик феъл ҳамчун ҷузъи нутқ бо таърифҳои зиёд тавсиф шудааст.

Калидвожаҳо: Маъно, сохтор, хусусият, навъҳои забон, забони тоҷикӣ, феъл, категория, оилаи ҳиндуаврупоӣ.

**LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF THE VERBS OF
«TARIKHI BUKHORO»**

The article studies the significance degree of verb in the languages of the world, where verbs are connected with the structural types of languages. In this meaning, each language has its own individual characteristics, including the Tajik language, where the verb occupies the most important place among other parts of speech. In languages such as Hindi, Chinese, Indonesian and other languages, the verb has less significance than in Tajik and many other languages of the Indo-European group, which have different, numerous and diverse semantic, grammatical features and categories of verbs. Determining the limits of the semantic capabilities of a verb in a language is also very important problem that has not yet been studied. In Tajik linguistic verb as a part of speech is described by many definitions.

Keywords: meaning, structure, features, types of language, Tajik language, verb, category, Indo-European group .

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович – номзади илми филология, ходими пешбари шӯбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рудаки. Тел.: 938701720; zobit@list.ru

Сведения об авторе: Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела языка Института языка и литературы по имени Рудаки. Тел.: 938701720 zobit@list.ru

About the author: Rahmonov Bahktiyor Nurmahmadovich. – Candidate of Philology, Leading researcher of Language department of the Institute of Language and Literature named after A.Rudaki. Phone: 938701720, zobit@list.ru

**ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ В СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ
ТАДЖИКСКОГО, НЕМЕЦКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ****Фотима Гуломова****Таджикский государственный педагогический университет
имени Садриддин Айни**

Синтаксические конструкции в языке представляют совокупность взаимосвязи различных языковых единиц, среди которых предложение является вайжым компонентом коммуникативного процесса. В этом плане предложение - это одна из языковых единиц, отражающих взаимосвязь и организацию слов, посредством смыслового значения и звучания. Все языки, в общем, выражаются в определенной системе смысловых слов, где главное место занимает предложение, а предложение есть отражение мысли.

Относительно взаимосвязи языковых единиц, в том числе терминов и словосочетаний в синтаксической системе, зарубежные и отечественные ученые-лингвисты, такие как А.А. Шахматов, А.А. Реформатский, В.В. Бабайцев, В.Д. Аракин, А.Б. Шапиро, Х. Маджидов, Б. Камолитдинов, Ф.К. Зикриёев и другие высказали интересные идеи.

Предложение является основным и важнейшим средством синтаксиса и используется для выражения мысли в процессе коммуникации. С помощью предложения мы можем излагать все свои мысли и взгляды, желание и просьбу, чувства, узнать мнение собеседника, а также получить необходимую нам информацию.

В этом смысле можно сказать, что все языковые единицы, в том числе, термины, используются именно в системе предложения и только в предложении проявляют свой практический и действенный аспект. Эти высказывания свидетельствуют о том, что именно отражение смысла и структуры предложения определяют его семантико-синтаксическое содержание, следовательно только предложение отражает мысль человека, неполную и законченную мысль, являясь основным объектом синтаксиса.

В связи с этим предложение, прежде всего, выполняет коммуникативную функцию, или само сообщение эффективно употребляется в общении. Коммуникативная сторона предложения – это средство выражения информации (мысли, информации, новости) и его основной особенностью является предикация, или самосообщение.

Следует отметить точку зрения, что звучание играет важную роль в предложении как средство разъяснения основной мысли. Например: *Сарбозонро ба ҷанг фиристоданд. — Soldaten wurden in den Krieg geschickt. (Солдаты были отправлены на войну). Муҳориба давом дорад. — Der Kampf geht weiter. (Битва продолжается).*

Наряду с такими интересными и исследуемыми особенностями, одной из главных характеристик предложения является подтверждение или отрицание действия и положения вещей. Например: *Раҳмия ба ҷанг рафт. – Rahmija fuhr in den Krieg. (Рахмия пошла на войну). Вазъият мӯташанниҷ аст. – Die Situation ist gespannt. – Ситуация напряженная.*

Во всех трех исследуемых языках простые предложения делятся на два типа: чумлаи содаи тафсилӣ (*ein einfacher erweiterter Satz – простые распространённые*) и чумлаи содаи хуллас (*ein einfacher unerweiterter Satz – простые нераспространённые предложения*).

Предложения, которые состоят из главного члена предложения, то есть хабар (**Prädikat – сказуемое** и мубтадо (**Subjekt– подлежащее**) называются простыми нераспространёнными предложениями (*ein einfacher unerweiterter Satz – чумлаи содаи хуллас*). К папримеру: Озода мепаронад. (Озода стреляет.) Озода – мубтадо (**Subjekt – подлежащее**), мепаронад – хабар (**Prädikat – сказуемое**). *Osoda schießt. – Osoda (Subjekt – подлежащее), schießt (Prädikat– сказуемое).*

Предложение, которое кроме главных членах имеет еще и придаточные, называется простым распространённым предложением. – (ein einfacher erweiterter Satz – чумлаи содаи тафсилӣ) [6,34]. Например: *Душман сарҳадро убул кард.* В этом предложении *душман – мубтадо (Subjekt – подлежащее), убул кард – хабар (Prädikat – сказуемое), сарҳадро – пуркунанда (das Objekt–дополнение).*

Der Feind überquerte die Grenze. – Der Feind– Subjekt, überquerte – Prädikat, die Grenze – das Objekt.

Как известно, предложение представляет собою совокупность слов и словосочетаний, взаимосвязанные как по значению, так и по функционально-стилистической общности. Следовательно, предложение состоит из главного (мубтадо – **Subjekt – подлежащее, хабар – Prädikat – сказуемое**), второстепенного – (пуркунанда – **Objekt – дополнение, муайянкунанда – Attribut – определение, хол – Adverbialbestimmung – обстоятельство**). Эти деления встречаются как во трех языках.

Мыльцева Н.А. разделяет члены предложения (*die Satzglieder– аъзоҳои чумла*), на главные и второстепенные: главные (*die Hauptglieder – сараъзоҳо*), подлежащее (*das Subjekt – мубтадо*) и сказуемое (*das Prädikat – хабар*); второстепенные (*die Nebenglieder – аъзои пайрав*), дополнение (*das Objekt– пуркунанда*), определение (*das Attribut – муайянкунанда*), обстоятельство (*die Adverbialbestimmung – хол*) [7,223].

Во трех языках предложения по виду делятся на **простые (der einfacher Satz – фумлаи сода)** и **сложные (der einfacher Satz – чумлаи сода)**, повествовательные (чумлаҳои *Aussagesätze – хабарӣ*), вопросительные (*Fragesätze – чумлаҳои саволӣ*), повелительные (*Befehlssätze – чумлаҳои амрӣ*) и восклицательные (*Ausrufesätze – чумлаҳои хитобӣ*), по структуре на **односоставные (eingliedere Sätze)** и **двосоставные (zweigliedere Sätze)**,

нераспространённые (*ein einfacher unerweiterter Satz* – чумлаи (соддаи хуллас), распространённые (*ein einfacher erweiterter Satz* – чумлаи (соддаи тафсилӣ)) по наличию или отсутствию обязательных членов в выражении текста; **полные и неполные**. Такое деление предложений можно увидеть и в немецком языке.

Сравнение простых предложений во всех трёх многоструктурных языках – таджикском, немецком и русском показывает, что они имеют как некоторые отличительные черты, так и общие черты. Наряду с этим, простое предложение в немецком языке представляет собой законченную грамматическую и синтаксическую структуру и имеет логическую структуру.

В отличие от таджикского языка в немецком языке больше распространены простые двухсоставные предложения, но существует и ряд форм односоставных предложений.

Предложение, состоящее из одного главного члена предложения (**die Hauptglieder des Satzes** – **саръзоҳои чумла**), называется **односоставным** предложением [6,34]. Простые предложения по строению и составу делятся на односложные и двухсоставные. Предложение, состоящее из двух главных членов предложения, называется **двусоставным** предложением. В **двусоставные** предложения необходимо употреблять подлежащее (**das Subjekt** – **мубтадо**) и сказуемое (**das Prädikat** – **хабар**). К примеру: *Рафиқ генерал тасдиқ кард* [12,12].

Рафиқ генерал – мубтадо–подлежащее, тасдиқ кард – хабар – сказуемое.

Genosse General bestätigt. Genosse General – Subjekt – мубтадо – подлежащее, bestätigt – Prädikat– хабар –сказуемое).

Лингвисты Ф. К. Зикриёев и М. Каримова отмечает: «...каждое предложение выполняет коммуникативную задачу – речь. Эта задача выражается через важнейший признак предложения — основной признак предикативности» [5, 33].

Таким образом, анализ показывает, что одним из важнейших признаков предложения является предикативность, которая проявляется через приставку и слово. Как Виноградов В. В. отмечалось, предикативность — это «отношение выраженного содержания к реальному бытию, выражающееся грамматически через категории (не только морфологические, но и синтаксические) модальности, времени и человека» [2, 227].

Независимо от структуры и значения предложения имеют предикативную и коммуникативную особенность и делятся на простые и сложные. Большинство лингвистов придерживаются мнения, что основной структурой простого предложения являются подлежащее и сказуемое, а сложные предложения строятся также на основе простых предложений.

По мнению таджикского лингвиста Б. Камолиддинова, «основой простых двусложных предложений являются подлежащее и сказуемое, и при

разделении их на разные типы необходимо учитывать их грамматические формы» [7, 40]. По мнению В.Д. Аракина «Подлежащее и сказуемое простых двусоставных предложений связаны друг с другом посредством предикативной связи и имеют в разных языках различное выражение» [1, 200]. Тогда становится ясно, что «предложение образуется в результате семантического и синтаксического объединения двух родственных членов — подлежащего и сказуемого. Эти два важных компонента составляют основу конструкции предложения. В грамматике они называются «связностью предикативной группы» [15, 117], играющей главную роль в образовании предложения.

Подлежащее и сказуемое составляют основу простого предложения: подлежащее – главная часть предложения, а сказуемое – подчиненная часть подлежащему. Однако, даже если сказуемое подчинено подлежащему, предложение не может быть полным без участия сказуемого.

Одной из других основных частей предложения являются **члены предложения (die Satzglieder)**, на которые предложение делится в ходе синтаксического анализа. Они могут состоять из отдельных слов и фраз.

При этом стоит отметить, что наряду с главным членом уникально роль второстепенного члена, которое в сравниваемых языках имеет одно и то же выражение: **определение (das Attribut– муайянкунанда), дополнение (das Objekt– пуркунанда), обстоятельство (die Adverbialbestimmung – хол).**

Среди рассматриваемых языков таджикский язык относительно богаче односоставными предложениями. Вопрос о сущности односложных предложений чаще обсуждается ведущими отечественными и зарубежными учёными, такими как Б. Ниязмухаммадов, Б. Камолиддинов, М.Н. Касимова, З. Мухторов, Х. Раджабов, П.Р. Исмагуллоева, М.Р. Назарова, Д. Ходжаев, Ш. Ниези, Н. Масуми, Ф. Зикриёев, Д. Т. Таджиев, И. Б. Мошеев, В. С. Расторгуева, А. З. Розенфельд, А. А. Керимова, М.Х. Фриберг, Н.И. Шатт, Н. Шрайберг, Г. Хельбиг, Г. Старке, Б. Его изучали Сиёев Б. и другие.

Односоставные предложения образуются с одним из членов предложения (прежде всего со сказуемым) и для этого можно привести следующие примеры: **Диққат!** – *Achtung!* (Внимание!) **Итмоам!** – *ZU BEFEHL!* (Есть!) **Низом!** – *Stillgestanden!* (Смирно!) **Отави!** – *Feuer!* (Огонь!) **Ист!** – **Halt!** (Стой!) **Ба рост гард!** – *Nach Rechts!* (На право!) **Бонги хатар!** – *Alarm!* (Тревога!) **Омода бош!** – *Sei bereit!* (Будь готов!) **Ба пеш!** – *VORWÄRTS!* (Вперед!) **Ба дав марш!** – *Fortfahren!* (Бегом!) – **Таваччуҳ ба чан!** – *Achtung (nach) links!* (Внимание на лева!) **Саф кави!** – *Angetreten!* (Стройся!) **Тур пур кун!** – *Ladung fertig!* (Заряжай!) [5, 34].

Предложение – это выражение человеческой мысли, неполной и полной мысли, главный объект синтаксиса и важнейший инструмент языка. С помощью предложения человек выражает свои мысли, желания и чувства, понимает неизвестные ему понятия от собеседников, задает говорящему вопросы, выясняет, указывает, объявляет и повелевает. Такие значения

выражаются с помощью повествовательных (Aussagesatz – чумлаи хабарӣ), вопросительных (Fragesatz – чумлаи саволиӣ) и повелительных предложений (Befehlssatz – чумлаи амрӣ).

Повествовательные предложения отделяются друг от друга паузой, поэтому после каждого из них ставится точка. Повествовательное предложение отличается от другого предложения своим особым тоном. Предложение начинается с тихого тона и постепенно повышается и понижается. Например: **Вазият мушкил ва хатарнок...** (Ситуация сложная (напряжённая) и опасная) [9, 9]. Вазият – подлежащее, мушкил ва хатарнок – сказуемое.

Die Situation ist schwierig und gefährlich.

Situation – Subjekt, schwierig und gefährlich – das nominale Prädikat.

Простое предложение. (der einfache Satz – чумлаи содда). Отличительной особенностью предложения в немецком языке является то, что оно имеет более устойчивую конструкцию. Это характерно для повествовательных (Aussagesatz – хабарӣ) и вопросительных (Fragesatz – саволиӣ) предложений.

Наиболее устойчивую синтаксическую позицию занимает предикат (das Prädikat – хабар, хабари чумла).

С предикатом связана еще одна особенность немецкого предложения – так называемое построение особой структуры языка, который состоит из изменяемых и неизменных частей сказуемого и охватывает все (или почти все) предложение. Синтаксические позиции подлежащие и второстепенных членов можно охарактеризовать как условно устойчивые. При этом в простом повествовательном предложении порядок слов может быть прямой (die gerade Wortfolge) и косвенной (die invertierte Wortfolge), а также инверсным. Вид порядка слов определяется местом подлежащего. В обоих случаях сказуемое всегда занимает постоянное место – 2-е, или 2-е и последнее, в случае наличия неизменяемой части сказуемого. В качестве неизменяемой части сказуемого может выступать отделяемая приставка, инфинитив или второе причастие (Partizip II).

**Тартиби мустақими калимаҳо
(die gerade Wortfolge – Прямой порядок слов)**

подлежащее	изменяемая часть сказуемого	второстепенные члены	неизм. часть сказуемого
Mehrere Soldaten	wurden	bei den Kämpfen	getötet.
Die Bombe	explodierte	im Stadtzentrum.	-
Mein Freund	kann	gut deutsch	sprechen.
Wir	werden	über den Plan des Feindes	informieren

Обратный порядок слов (инверсия)

Тартиби ғайримустақими калимаҳо (die invertierte Wortfolge) - инверсия

второстеп. член	изм. часть сказуемого	подлежащее	второстеп. члены	неизм. часть сказуемого
Bei den Kämpfen	wurden	mehrere Soldaten		getötet
Im Stadtzentrum	explodierte	die Bombe.		-
Deutsch	Kann	mein Freund	gut	sprechen
Über den Plan des Feindes	werden	wir		informieren

Прямой порядок слов – die gerade Wortfolge – Тартиби мустақими калимаҳо

В таджикском языке в повествовательном предложении сказуемое ставится в конце предложения. Например, *Сарони ду давлат оташбас эълон намуданд.* – Die Staatsoberhäupter beider Länder erklärten einen Waffenstillstand. (Главы двух государств объявили о прекращении огня). – Сарони ду давлат – Die Staatsoberhäupter beider Länder – **мубтадо (Subjekt – подлежащее)**, оташбас – Waffenstillstand **пуркунанда (Objekt – дополнение)**, эълон намуданд – erklärten **хабар (Prädikat – сказуемое)**.

В немецком языке предложение состоит из подлежащего и сказуемого: *Das ist eine Waffe.* – *Ин силоҳ аст. (Это оружие).* *Ин даҳшат аст.* – *Es ist schrecklich. (Это ужасно).* *Ман метарсам.* – *Ich habe Angst. (Боюсь).* В некоторых случаях не все члены предложения могут участвовать. Например: *Bombe explodierte.* – *Бомба таркид. (Бомба взорвалась).* *Бомба – мубтадо (Subjekt – подлежащее), таркид – хабар (февл) – сказуемое (глагол) – Prädikat (Verb).*

Подлежащее в сравниваемых языках используется более продуктивно. Обычно подлежащее в таджикском языке стоит в начале предложения, однако в некоторых случаях его можно использовать в середине и в конце предложения. *Амалиёти чангиро қатъ карданд.* – *Die Kampfhandlungen stellten ein. (Боевые действия прекращались).*

Сказуемое как синтаксический термин играет основную роль в образовании терминологических выражений, связанных с «предложением – Der Satz» в трёх языках, как хабари сода – **das einfache Prädikat**, хабари февль – **das verbale Prädikat (Verbalprädikat)**, хабари номӣ – **das nominale Prädikat (Nominalprädikat)**.

В немецком языке в повествовательном предложении (**Aussagesatz – чумлаи хабарӣ**) сказуемое (**das Prädikat – хабар**), его спрягаемая часть всегда стоит на **втором** месте. Вторым главным членом предложения является **сказуемое**. (Das zweite Hauptglied im Satz ist Prädikat.) Пример: *Ich diene.* – *Ман хизмат мекунам. (Я служу).*

В таджикском языке сказуемое (**das Prädikat–хабар**) ставится в конце предложения. По мнению таджикских и российских лингвистов, оно в немецком языке используется более продуктивно, чем другие члены предложения. Сказуемое играют большую роль в составлении предложения.

Предложение, в котором мысли и намерения говорящего выражаются посредством вопроса называется **вопросительным предложением (Fragersatz – саволи)**. Особенностью вопросительных предложений является то, что они выражают удивление, сомнение, сожаление в форме вопроса. Например: *Kū шуморо ба армия даъват кард?* – *Wer ludet ihr in die Armee ein?* (Кто пригласил вас в армию?) [8, 71]. *Wer befahl?* – *Kū фармон дод?* – *Кто приказал/приказывал?*

Вопросительные предложения выражаются двумя способами:

Порядок слов в вопросительных предложениях. В немецком языке вопросительные предложения (**die Fragesätze – чумлаҳои саволи**) различаются следующим образом: **общий вопрос (без вопросительного слова – ohne Fragewort – бе калимаи саволи)** и **специальный вопрос (с вопросительным словом – mit einem Fragewort – бо калимаи саволи)**.

Общий вопрос задается к предложению в целом, **специальный вопрос** – к какому-либо члену предложения.

1. С помощью интонации (оҳанг). В таких предложениях важную роль играет логическое ударение, то есть часть предложения о которой идет речь, по сравнению с другими частями предложения произносится сильнее. В этом случае логическое ударение выражается вопросительным тоном, и в зависимости от сути речи данное вопросительное слово может употребляться в начале, середине и конце предложения как в следующих примерах. *Endete der Krieg mit dem Sieg?* – (Оё) *Ҷанг бо галаба анҷом ёфт?* (Война закончилась победой? Закончилась ли война победой?)

Hat jeder das Recht auf Arbeit? – *Каждый имеет право на труд?* (Имеет ли каждый право на труд?)

Kannst du (Militär) Geheimnis halten? – *Сири ҳарбиरो нигоҳ дошта метавонӣ?* (Ты можешь держать военный секрет?)

Общий вопрос (без вопросительного слова)

изм. часть сказуемого	подлежащее	второстепенные члены	неизм. часть сказуемого
Kann	der Feind	gut	kämpfen?
Warst	Du	irgendwann im Krieg?	-

Порядок слов в специальном вопросе зависит от того, к какому члену предложения задается вопрос. Поэтому сначала рассмотрим соответствие членов предложения и вопросительных слов (местоимений).

2. С помощью вспомогательных слов и вопросов: с помощью наречия и вопросительных местоимений: **кто (wer – кӣ)**, **что (was – чӣ)**, **какой (welche – кадом)**, **как (wie – чӣ хел)**, **сколько (wie viele, wie viel – чӣ қадар, чандум)**, **почему (warum – барои чӣ)**, **зачем (wozu – чаро)**, **где (wo – дар кучо кани)**, **чей**

(wessen – аз они кй). К примеру, *Wer ist Sieger?* – *Голиб кист?* (*Кто победитель?*)

члены предложения	вопросительные местоимения	перевод
Подлежащее	Wer? Was?	Кй? Чй? – Кто? Что?
Дополнение: 1) в датив 2) в падеже аккузатив	Wem? Wen? Was?	Ба кй? Ба чй? – Кому? Чему? Киро? Чиро? – Кого? Что?
Обстоятельство: 1) места 2) времени 3) образа действия 4) причины 5) цели	Wo? Wohin? Woher? Wann? Seit (bis) wann? Wie lange? Wie oft? Wie? Auf welche Weise? Warum? Wozu?	Дар кучо? Ба кучо? Аз кучо? – Где? Куда? Откуда? Кай? Аз (го) кай? –Когда? С каких (до каких) пор? Чй кадар вакт? Чанд бор? – Как долго? Как часто? Чй тавр? Чй гуна? – Как? Бо кадом рох? –Каким образом? Чаро? – Почему? Барои чй? – Для чего?
Определение, выраженное: 1) им. прилагат. 2) им. числит. 3) в падеже генитив	Welche (r, s)? Wieviel? Der wievielte? Wessen?	Кадом? – Какой (-ая, ое) Чанд? Чй кадар? Чандум? – Сколько? Который? Аз (они) кй/чй? – Чей (чья, чье, чьи)?

Примечание: о постановке вопросов к дополнению, выраженному существительным с предлогом.

Вопрос к началу (прямой порядок слов)

вопросительное слово	изм. часть сказуемого	второстепенные члены	неизм. часть сказуемого
Wer	war	irgendwann im Krieg?	-
Wer	ist	der Oppositionsführer?	

Вопрос о предмете и счете (инверсия, замена слова)

вопросительное слово	изм. часть сказуемого	подлежащее	второст. члены	неизм. часть сказ.
Was	hat	er	schon	gemacht?
Wo	War	der Terrorakt?	-	-

Вопрос к определению (инверсия)

вопросит. слово + определяемое сущ.	изм. часть сказуемого	подлежащее	второст. члены	неизм. часть сказ.
Welches Gebiet Wessen Gewehr	hat ist	er -	schon hier?	besetzt? -

Определяющий вопрос (инверсия)

вопросит. слово + определяемое сущ.	изм. часть сказуемого	подлежащее	второст. члены	неизм. часть сказ.
Welches Gebiet Wessen Gewehr	hat ist	er -	schon hier?	besetzt? -

Как видно из примеров, порядок слов в таджикском, немецком и русском языках не очень последователен.

Предложение, выражающее или объясняющее волнение и ощущение, приказа и просьбы называется **восклицательным** предложением (**Ausrufesatz** – **чумлаи хитобӣ**). Интонация играет важную роль.

Зинда бод озодӣ! – *Es lebe die Freiheit!* (Да здравствует свобода!)

Лаишкар омад!... – *Heer betrat!...* (Армия наступила!...) **Синаҳсолор омад!** – *Heerführer kam!* (Полководец пришёл!) [15, 41].

Предложение, посредством которого кого-либо принуждают совершить действие, называется **повелительным** предложением (**Befehlssatz** – **чумлаи амрӣ**).

Повелительное предложение произносится от начала до конца напряженным тоном.

Предложением называется сочетание слов и отдельное слово, выражающее законченную мысль. Слова, входящие в состав предложения и отвечающие на какой-нибудь вопрос называются членами предложения [8, 223].

В немецком языке термин предложение - **Der Satz** имеет несколько значения:

- первое значение слова – **предложения – чумла – der Satz** – это группа слов, которые говорят нам о чем-то или задают вопрос. В письменном виде предложение обычно начинается с большой буквой и заканчивается с маленькой буквой: *Betreten wieder heimatlichen Boden – Вернись на родину.*

- другое значение слова – **предложения – чумла – der Satz** в значении контингент (латинское слово *contingents* – группа людей, контингент приглашенных, совокупность людей, образующих в каком-то отношении однородную группу, категорию). К примеру: *Mo бояд бидонем, ки агар шумораи маҳдуди нерухо фиристода шаванд, мо чиро интизор шуда метавонем. – Wir müssen wissen, was wir zu erwarten haben, wenn wir ein begrenztes Truppenkontingent entsenden. (Нам необходимо знать, что нам следует ожидать в случае отправки ограниченного контингента войск)* [17, 32].

В зависимости от цели высказывания предложения делятся на повествовательные – **хабарӣ** (Aussagesätze), вопросительные – **саволи** (Fragesätze), повелительные – **амрӣ** (Befehlssätze) и восклицательные – **хитобӣ** (Ausrufesätze), а также могут быть утвердительными – **тасиқӣ** (Bejahungssatz, Affirmativsatz) и отрицательными – **инкорӣ** (negative Sätze, die verneinenden Sätze). По структуре предложения делятся на простые – **сода** (der einfache Satz), нераспространённые – **хуллас** (unerweiterter) и **тафсири** – распространённые (erweiterter). Сложные – **чумлаҳои мураккаб** (die zusammengesetzte Sätze) сложносочинённые – **чумлаҳои мураккаби пайваст** (die Satzreihe, die Satzverbindung, die Parataxe) и сложноподчинённые – **чумлаҳои мураккаби тобеъ** (das Satzgefüge, die Hypotaxe).

Место подлежащего в повествовательном предложении всегда перед сказуемым и это свойственно во всех трех сопоставляемых языках. Различие вопросительных и повелительных предложений заключается в их интонации. Например: *Es gab viel Widerstand gegen den Plan. Der Terrorist hat eine Bombe im Bahnhof platziert.*

Отрицательное предложение в немецком языке имеет только одно отрицание. Самая распространённая форма отрицания представлена частицей **nicht** и местоимением **kein**.

1. В немецком языке отрицание **nicht** может относиться к любому члену предложения. Пример: *Er war nicht im Krieg. – Вай дар ҷанг набуд. (Он не был на войне.) Hr. Safar arbeitet hier nicht. – Ҷаноби Зафар дар инҷо кор намекунад. (Господин Зафар здесь не работает.)*

2. Местоимение **kein** отрицает только существительное и всегда предшествует ему. При этом **kein** выполняет функцию артикля, маркируя род, число и падеж существительного:

Das ist keine Waffe. – Это не оружие. (Или силов нест).

Er beherrscht keine Fremdsprache. – Вай (ягон) забони хориҷиро намедонад. – (Он не владеет ни одним (никаким) иностранным языком.)

Местоимение **kein** употребляется как неопределённый артикль в единственном числе и как определённый артикль во множественном числе.

Ich habe keine Waffe. – Ман силов надорам. (У меня нет оружия.)

Im Zimmer gibt es keinen Sprengstoff. – Дар утоқ ягон маводи тарканда набуд. (В комнате нет взрывчатого вещества.)

3. Как наречия **nie** (ҳеҷ гоҳ – никогда), **nirgends** ([дар] ҳеҷ ҷо – нигде); местоимения **niemand** (ҳеҷ кас – никто), **nichts** (ҳеҷ чиз – ничто, ничего), **keiner** (ҳеҷ кас, ҳеҷ кадом – никто) и соединительные союзы **weder...noch...** (на...на...–ни ...ни...) может использоваться и в качестве отрицания. Особенности немецкого предложения является то что в предложении, в отличие от русского, не может быть более одного отрицания:

Niemand hat ihn heute gesehen. – *Ҳеҷ кас ўро имрӯз надидаст.* (*Никто не видел его сегодня.*)

Niemand war Zeuge dieses Vorfalls. – *Ҳеҷ кас шохиди ин ҳодиса набуд.*

Er war weder im Krieg noch Front. – *У на дар ҷанг, на дар ҷабҳа буд.* (*Он не был ни на войне, ни на фронте.*)

В трех языках имеются и безличные предложения (Unpersönliche Sätze – **ҷумлаҳои бешаҳс**). В безличных предложениях неясно, где стоит вопрос, и неважно, кто совершает действие, оно не имеет antecedента. Такие вопросы выражаются местоимением «es». В таких предложениях мы чаще всего говорим о погоде, времени, днях недели, временах года. А в некоторых случаях безличное предложение может быть составлено также с использованием инфинитива, существительного и прилагательного. *Es ist gefährlich.* – *Ин хатарнок аст.* (*Это опасно.*) *Es ist ein tödlicher Feind.* – *Ин душмани марговар аст.* (*Это смертельный враг.*) *Es ist ein Signal.* – *Ин як огоҳӣ (хабар) аст.* (*Это сигнал.*) *Es ist ein Befehl.* – *Ин фармон аст.* (*Это приказ.*)

Безличные предложения можно встретить и в цитатах из народных произведений: *Қаҳрамонӣ бе муҳокима ҳам ҳис карда мешавад ва барои ҳамин ҳам ҳамеша ҳақ аст.* – *Heldentum fühlt und begründet nie und hat daher immer Recht.* *Ҳоки ватан аз тахти Сулаймон бехтар.* – *Es gibt keinen Ort wie zu Hause.*

Таким образом, следует сказать, что в таджикском языке **синтаксис**, являющаяся одним из основных разделов грамматики и делится на две группы: синтаксис простого предложения и синтаксис сложного предложения.

В предложениях в таджикском, немецком и русском языках члены делятся на главных (Hauptsätze – **сарҷумла**) и второстепенных (Nebensätze – **аъзоҳои пайрав**).

Предложения по типу делятся на простые (**der einfache Satz** – **ҷумлаи содда**) и сложные (**der zusammengesetzte Satz** – **ҷумлаи мураккаб**), для выражению мысли – на повествовательное (**Aussagesatz** – **хабарӣ**), повелительное (**Aufforderungssatz, Befehlssatz** – **амрӣ**) и восклицательное (**Ausrufesatz**), а по структуре – на односоставные (**ein eingliederer Satz** – **яктаркиба**) и двусоставные (**ein zweigliederer Satz** – **дугаркиба**).

Во трех языках предложения делятся на два вида: простые распространённые (**ein einfacher erweiterter Satz** – **ҷумлаи соддаи тафсилӣ**) и простые нераспространённые предложения (**ein einfacher unerweiterter Satz** – **ҷумлаи соддаи хуллас**).

Так как отношения между словами определяется положением в слове в немецком языке в предложении порядок слов строго определен.

Главные члены предложения (подлежащее и сказуемое) более продуктивно используются в трёх сопоставляемых языках.

Сказуемое в немецком языке стоит только на втором месте.

В построении предложения во трех языках сказуемое играет большую роль.

В таджикском языке сказуемое используется в конце предложения, а в немецком языке во втором месте предложения.

Во трех языках сказуемое играет огромную роль в образовании терминословосочетаний, относящихся у «чумла - Der Satz», как хабари содда (das einfache Prädikat), хабари феълӣ (das verbale Prädikat (Verbalprädikat), хабари номӣ (das Nominale), предикат (Nominalprädikat).

ЛИТЕРАТУРА

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности 2103: Иностранные языки / В.Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. - 259 с.

2. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения: (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. - М., 1955. - С. 231-253.

3. Фуломова Ф.А. Истифодаи луғат ва истилоҳоти ҳарбӣ дар низоми синтаксиси забонҳои тоҷикӣ, олмонӣ ва русӣ / Ф.А. Фуломова// Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар. – Душанбе, 2024, №3/4. – С. 46 - 51.

4. Фуломова Ф.А. «Deutsch-Tadschikisches - Russisches militärisches Wörterbuch», Duschambe, Мактаби олии ҚДАМ ҚТ, 2023. – 60с.

5. Зикриёев Ф.Қ. Предикативнокӣ – аломати асосии чумла/ Ф.Қ. Зикриёев, М. Каримова // Вопр.лингвистики. – Душанбе, 2004. –С. 283.

6. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ: китоби дарсӣ барои факултетҳои журналистика, филология ва забонҳои хориҷии мактабҳои олии Чумхурии Тоҷикистон / Б. Камолиддинов. -Душанбе: Собириён, 2010. - 280 с.

7. Мельцева Н.А. Универсальный справочник по грамматике английского языка. – Москва, 2005. – 272 с.

8. Ниёзӣ Ф. Вафо / Фотех Ниёзӣ: Вафо. – Сталинобод, 1949. - 405 с.

9. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 2000. – 671с.

10. Потебня А.А. Полное собрание трудов: мысл и язык / А.А. Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.

11. Реформатский А.А. Введение в языковедение: учебник для вузов / А.А. Реформатский / под. ред. В.А. Виноградова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 536 с.

12. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1957. – 286 с.

13. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка/А.И. Смирницкий. – М., Изд-во лит. на иностр. яз., 1957. – 440 с.

14. Улугзода С. Фирдавсӣ (роман) / Сотим Улугзода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 268 с.

15. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ: раҳнамои таълим / К. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. - 131 с.

16. Шахматов А.А. Введение в языкознание: хрестоматия: учеб. пособие для вузов / А. А.Шахматов / сост. А.В. Блинов, И.И. Богатырева, В.П. Мурат, Г.И. Рапова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 342 с.

ВОЕННЫЕ ТЕРМИНЫ В СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЯХ ТАДЖИКСКОГО, НЕМЕЦКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

В статье проводится сопоставительный анализ видов простых предложений в таджикском, немецком и русском языках с учетом использования военных терминов в их конструкции. На основе изученного материала автор рассматривает тему синтаксического способа использования военной лексики и терминологии в таджикском, немецком и русском языках. При исследовании структуры и типа предложений представлен синтаксический анализ предложений в сопоставляемых языках. В статье также разъясняется значение слов «синтаксис» и «предложение» с использованием толковых словарей и различной литературы. В ходе проведенных исследований автор приходит к выводу, что наряду с существующими различиями в структуре сопоставляемых языков наблюдается множество сходств.

Ключевые слова: предложение, состав предложения, сравнение, простое предложение, структура предложения, синтаксические особенности, военные термины, синтаксис, лексика, терминология, предложение, сопоставление, язык, различие.

ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ТАШКИЛАҲОИ НАҲВИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, ОЛМОНӢ ВА РУСӢ

Дар мақола таҳлил ва муқоисаи намуди ҷумлаҳои содаи забонҳои тоҷикӣ, олмонӣ ва русӣ гузаронида шудааст. Муаллиф дар мақолаи мазкур масъалаи тарзи синтаксисии лугатсозӣ ва истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ, олмонӣ ва русиро дар асоси маводи омӯхташуда мавриди баррасӣ ва таҳқиқу таҳис қарор додааст. Сохт ва намуди ҷумлаҳо тадқиқ гардида, таҳлили синтаксисии ҷумлаҳо дар забонҳои муқоисаишаванда пешниҳод карда шудааст. Дар мақола инчунин маънои калимаҳои «синтаксис» ва «ҷумла», бо истифодаи фарҳангҳои тафсири ва адабиётҳои мухталиф шарҳ дода шудааст. Дар мавриди худ, муаллиф қӯшиши намудааст, ки бо истифода аз асарҳои шоиру нависандагони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷикӣ ва олмонӣ, бо намуди ҷумлаҳо дар шакли наср мисолҳо орад. Аз рӯйи тадқиқотҳои гузаронидашуда муаллиф ба хулоса меояд, ки гайр аз вучуд доштани тавофутҳо дар сохтори ҳар се забон, шабоҳатҳои зиёде низ мушоҳида карда мешавад.

Калидводжаҳо: ҷумла, таркиби ҷумла, муқоиса, сохтори ҷумла, хусусиятҳои наҳвӣ, ҳарбӣ, наҳв, лугот, истилоҳ, ҷумла, забон, олмонӣ, истилоҳоти ҳарбӣ, тавофут.

**MILITARY TERMS IN THE SYNTAX STRUCTURE OF THE
TAJIK, GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGES**

The article provides a comparative analysis of the types of simple sentences in Tajik, German and Russian languages. The author, based on the studied material, considers the topic of the syntactic method of forming words and military terminology in the Tajik, German and Russian languages. When studying the structure and type of sentences, is presented a syntactic analysis of sentences in the compared languages. The article also explains the meaning of the words «syntax» and «sentence» using explanatory dictionaries and various literatures. At the same time, the author tried, using the works of poets and writers of classical and modern Tajik literature, to give examples with types of sentences in the form of poetry. According to the research, the author concludes that, along with the existing differences in the structure of compared languages, there are also many similarities.

Keywords: *sentence, the construction of the sentence, comparison, structure of sentence, the syntactic characteristic, military, syntax, vocabulary, terminology, sentence, borrowing, language, military terminology, difference.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуломова Фотима Абдурахмоновна – докторанти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, Тел: (+992) 555570655.

Сведения об авторе: Гуломова Фотима Абдурахмоновна – докторант Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, Тел: (+992) 555570655;.

About the author: Gulomova Fotima Abdurahmonovna – Post-doctor researcher of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone number: (+992) 555570655.

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Наргис Хошимова

Худжандский государственный университет имени академика
Бободжон Гафуров

Сопоставительное исследование фразеологических единиц (ФЕ) таджикского и английского языков даёт возможность лучше понять специфику фразеологии рассматриваемых языков, определить характер межъязыковых параллелей фразеологических сочетаний и словосочетаний. Целесообразность конструктивного анализа языков, в том числе таджикского и английского, обуславливается также необходимостью совершенствования их преподавания, более эффективного изучения фразеологии носителями того или иного языка, а также потребностями таджикско-английской фразеологии и лексикологии.

Известный лингвист Шарль Балли, которого можно считать основоположником теории фразеологии, впервые занялся классификацией словосочетаний и определил четыре их типа.

- а) свободные словосочетания
- б) привычные сочетания
- в) фразеологические ряды
- г) фразеологические единства

Шарль Балли разъясняет процесс возникновения фразеологических рядов и единств как результат постоянного повторения и их упрочнения в речи. Убеждение учёного по этому вопросу впоследствии стало основой разделения фразеологических сращений и определения соответствия фразеологических единиц со словом.

Профессор А.В. Кунин, проанализировав лингвистические идеи языковедов подчеркивает значение его работ для современных фразеологоведов [9, 67].

Немаловажную роль в развитии теории английской фразеологии играют также труды известного лингвиста Логана П. Смита. Особое внимание учёного привлекают лексические идиомы, в первую очередь идиомы, в которых содержатся слова экспрессивного характера. У него также имеется свой взгляд на строй фразеологических единиц. Им исследованы лексические структуры ФЕ, однако некоторые другие, не менее важные вопросы, такие как семантика ФЕ, семантико-структурная типология, наличие во фразеологизмах сочетания свободных слов и словосочетаний и т.п., остались вне поля зрения автора.

Выделение Логаном П. Смитом группы «лексических идиом», нельзя считать достоверной классификацией, т.к. она основывается не по основным признакам фразеологизмов [12, 99].

Вслед за Ш. Балли особое внимание различным проблемам фразеологии уделил испанский ученый-лингвист Х. Касарес, который различает три вида фразеологических словосочетаний:

- а) именные словосочетания;
- б) глагольные конструкции и
- в) пословицы.

Мнение Х. Касареса по поводу того, что пословицы и поговорки исследуются как один из видов фразеологических единиц, достойно внимания при фразеологических исследованиях конкретных языков (разумеется, на основе фактов языков).

Заслуга английского ученого-лингвиста О. Есперсена заключается в том, что он придает определенную форму проблеме устойчивого слияния слов. Он распределяет все языковые слияния на формулы и свободные конструкции.

О. Есперсен отмечает, что свободные конструкции в речи каждый раз принимают обычную форму, но устойчивые словесные группы, не образовываясь заново, на определенных этапах используются повторно, т.е. в готовом виде.

До недавнего времени фразеология была неотъемлемой частью лексикологии. Даже сейчас некоторые исследователи считают его частью лексикологии. Однако следует признать, что в эти годы как особая отрасль лингвистов она выведена из сферы лексикологии и стала самостоятельной наукой. Самостоятельность фразеологии как отдельной отрасли языка доказывается тем, что она имеет прочную связь с рядом других областей языкознания.

Фразеология и лексикология охватывают ряд общих вопросов. К таким вопросам относятся предварительная разработка семантики слов в составе фразеологизма, значения слова и фразеологизма, общность их синтаксических функций и тому подобные вопросы.

Между фразеологией и морфологией можно наблюдать некоторые общие аспекты.

Фразеологические единицы могут иметь морфологические формы и категории. Особенно интересен вопрос о связи фразеологии со частью словообразования. Новые слова могут быть созданы на основе фразеологизмов. Во фразеологии можно увидеть многие виды словообразования, не встречающиеся в традиционном словообразовании. С этой точки зрения в связи с художественным искусством разных жанров изучение искусства фразеологизмов может дать полезный и обильный материал.

Фразеология — наука, возникшая в ряду наук не только филологии, языкознания и литературы, но и других наук истории, этнографии, психологии и тому подобных.

В отдельных фразеологизмах, а также особых аспектах значения и значения иногда отражаются история, обычаи и психология нашего народа.

Общая фразеология. В общей фразеологии изучаются и обобщаются общие закономерности развития фразеологизмов разных языков мира. Общность образа жизни, мышления, условий жизни и географической среды разных народов, имеющих иногда языки разных систем, приводит к тому, что средства выражения их языка, в том числе и их фразеология, черпают воду из одних и тех же источников.

Другой вид фразеологии – историческая фразеология. Во фразеологии изучаются исторические условия образования фразеологизмов, источники их происхождения, ход их исторических изменений и тому подобные вопросы.

Третий тип фразеологии – сравнительная фразеология. В сравнительной фразеологии сравниваются фразеологизмы родственных языков или языков народов, проживавших по соседству на протяжении многих веков. Несмотря на то, что фразеологический резерв каждого языка имеет свой характер и свой национальный колорит и составляют повторяющиеся факты языка, часто можно наблюдать множество общих моментов среди фразеологизмов

Последний тип фразеологии — это фразеология образа, или само синхрония (от греческого слова Син-хам, хронист-время). Синхронная фразеология описывает состояние фразеологического резерва языка в конкретный период его развития.

Выявление отличительных признаков, перебаривания, групп, категорий значения и стилистических слоев фразеологизмов, источников происхождения и принципов порядка фразеологических культур входят в число тем обсуждения синхронной фразеологии.

«Каждый фразеологизм – это прежде всего проявление языкового знака. Как знак он имеет два аспекта: внешний вид и содержание. Фразеологические единицы близки к словам по выражению значения, положению употребления и синтаксическим функциям, но отличаются от них композиционным строем, напоминающим свободные словосочетания и предложения. Они формируются на основе состава, словосочетания и простых синтаксических предложений». Однако нельзя смешивать фразеологизмы языка со словами и другими синтаксическими выражениями.

К группе важных и отличительных особенностей фразеологизмов можно отнести, прежде всего, выражение общего смысла, разделенного на части, устойчивость лексического состава, исчезновение живых синтаксических связей компонентов композиции или некоторых степень затемнения этих связей и их общего народного воображения.

Выражение всего значения, разделенного частицами, является одной из важных особенностей фразеологизма. Фразеологизм своим общим значением и отдельными тонами создает особые виды значения. Это важное свойство фразеологизмов в составе типичных словосочетаний можно ясно наблюдать.

Например:

Нопадид шудан- disappear-пропадать

Нуран ало нур -very well- (хорошо, очень хорошо),

Шахри худро додан, мағлуб шудан- defeat (поражение)

Ба чону дил- sincerely (искренне),

Фразеологическая единица состоит из двух и более самостоятельных слов, имеющих одно и то же значение по синтаксическим правилам связного таджикского языка. Оно занимает важное положение среди различных значений фразеологизма в его фразеологических значениях. Фразеологические единицы, как и слова, используются для выражения событий и явлений действий и движений, знаков и характеристик и многих других понятий реальной жизни.

Именно поэтому фразеологизмы не всегда можно трактовать как одно слово. Например, хотя фразеологическое значение словосочетания «белые и черные наши глаза» – ребенок, оно употребляется по отношению к милому и доброму ребенку. Смысл выражения «без средней боли» – это не обычный муфтий, а муфтий, добытый без труда.

Возможно, что фразеологизмы имеют два и более фразеологических значения. При этом отдельные его значения сохраняют связь с образом основы фразеологизма. Образ фразеологизма служит средством связи этих значений. Например, значение словосочетания «взять верх» — подчинить, успокоить, завоевать и другие подключаются по

Фразеологизмы имеют определенную систему грамматических форм. Единство грамматических значений его выражения создает грамматические значения фразеологизма. Грамматические формы фразеологизма делятся на основные формы и зависимые формы.

В основной форме фразеологизма его значение и грамматические отношения выражены потенциальным образом. Основные формы разных грамматических групп фразеологизмов отличаются друг от друга. Основная форма идиоматических выражений этого инфинитива — **аз сар гузаронидан- to test (испытывать) и.т.д.**

Поскольку фразеологизмы по своему значению синонимичны словам, в речи они действуют как слова и повторяют все стилистические особенности слова.

Выдающийся лингвист Б. Камолиддинов относительно стилистических функций фразеологизмов видит следующее: «Важнейшая стилистическая функция фразеологизмов состоит в том, что они, как часть богатого богатства речевого оборота, расширяют диапазон вариантов выбора нужных слов и выражения и помогают точно, полно и привлекательно выразить текст. Эта стилистическая функция фразеологизмов реализуется двумя способами:

1. Фразеологические единицы являются синонимами слов и составов;
2. Фразеологизмы являются взаимно синонимичными и образуют ряд синонимов.

В современном английском языке существует множество идиом, служащих усилению эстетической стороны языка. Многие фразеологизмы появились в связи с обычаями и историческими событиями, но значительная часть английского фразеологизма возникла благодаря художественным и литературным произведениям.

Фразеологизмы, цитируемые из американской художественной литературы. Многие фразеологизмы пришли в Англию из США. Они зависят от внутренних котировок. Некоторые из этих идиом были придуманы американскими писателями того времени и широко распространились в современной английской речи.

В. Ирвинг: *a Rip Van Winkle* – «*Pun Van Уинкл*», шахси акибмонда.

Ф. Купер: *the last of the Mohicans* – охирин аз Могиқанҳо.

Могиқанҳо (қабилаи индуюёни Америкаи Шимолӣ, ки ниҳоят кам мондаанд; маҷозан - қасони охирини ин ё он қавму қабил).

Метод использования идиом на уроках иностранного языка преимущественно разговорный. Например: учитель читает текст, определяет и поясняет его фразовые выражения, а учащиеся находят основной шаблон или основное значение, принадлежащее ему, и находят точное выражение фразы на языке, подлежащем переводу.

Конечно, в разных языках иногда можно произносить такие устойчивые выражения, очень похожие по структуре, значению и даже своему земному образу. В основном это вызвано цитированием. Учитель сам должен освоить все фразеологизмы. Незнание фразеологизмов языка на уроке приводит к ряду грубых ошибок в процессе перевода. Зная фразеологизмы, преподаватель полностью объясняет ученикам. Когда читатель познакомится с фразеологизмами и поймет их значение, он обязательно будет использовать их в своей речи.

Фразеологический резерв таджикского языка по употреблению делится на различные группы. Наряду с фразеологизмами, которые можно употреблять в любом случае, выделяют характерные фразеологизмы литературного и разговорного стилей. Эти группы различаются не только диапазоном потребления, но и выраженностью различных эмоционально-экспрессивных оттенков.

Именно выражение этих разных сторон чувства, выразительности, образности, положительных или отрицательных характеристик индивидуально отражается во фразеологизме, в стилистические задачи фразеологизмов входит определение способов и способов выражения их фразеологического значения. Значение и отдельные тона фразеологизмов проявляются по-разному. Определение способа выражения фразеологических значений, эмоционально-экспрессивных аспектов и различных групп фразеологизмов с точки зрения употребления является одной из первоочередных задач стилистики этих важных языковых средств.

Можно сказать, что 60-е годы были временем формирования науки таджикской фразеологии. В эти годы был написан ряд статей и несколько

диссертаций. Фразеологический словарь современного таджикского языка составлен впервые. В некоторой степени определены вопросы объема, объема, важных свойств и основных групп фразеологизмов таджикского языка.

В 1970-е годы продолжалось изучение отдельных вопросов таджикской фразеологии. Сейчас исследователей волнуют не только вопросы фразеологии современного таджикского языка, но и вопросы фразеологии произведений прошлого, разных стилей, сравнительной фразеологии.

В работе Ю.А. Рубинчика «Основы фразеологии персидского языка» не только изучаются важные вопросы фразеологизмов персидского языка, но и обобщаются успехи и достижения иранологов в этом отношении.

Каждый фразеологизм – это, прежде всего, проявление языкового знака. Как знак он имеет два аспекта – внешнюю форму и содержание. Процесс формирования языковых знаков, в том числе его фразеологизмов, напрямую связан с познавательной деятельностью людей.

По этой причине лингвист Хушенова С. в своей книге «Изофетные фразеологические единицы таджикского языка» опубликовала некоторые исследования великих таджикских учёных по этому вопросу.

«Первые исследования по фразеологии таджикского языка, относящиеся к 40-50-м годам, состоят не только из научных статей и миссий, но и специальных заметок или классификации некоторых устойчивых словосочетаний, относящихся к различным темам грамматики таджикского языка. Таджикский язык и особенно стиль речи писателя самоотверженны. К этой группе классификации относятся теоретические исследования крупных ученых в области языкознания А. Мирзоев, Д.Т.Тоджиев, Н.А.Масуми и Ш.Н.Ниязи.

Несколько примеров фразеологизма:

tread on air – парвоз кардан;

to be at one's best – кайфчок;

lost in admiration – бенихоят хурсанд, шод;

to have smb. in the aisles – касеро ба шавқу завқ овардан;

to be in alt – бо димоғи чок будан;

go are – ниҳоят шод будан, саргаранг шудан;

have a ball – хурсандӣ кардан;

bill and coo – илтифот кардан;

bright as a button – хурсанд;

be in a fat city – бо димоғи чок будан;

blow your mind – шод кардан;

Sunny side up – хурсанд шудан;

tickled pink – аз хурсандӣ дурахшанда;

jolly as a sandboy – шодмону комрон аз зиндагӣ.

На проявления отрицательных эмоций, необходимо отметить, что негативное впечатление в большей степени зависит от мировоззрения, самооценки человека и отношения к нему окружающих людей.

Например:

**all of a jump – дар шиддат;
on the rack – вазъияти пурҳаяҷон.**

Фразеосемантическая подгруппа «offense» представлена английскими фразеологизмами, имеющими лексему со значением обида, на основе которой фотографируется изображение физиологических состояний человека.

Например:

make (up) a lip – лабу лунҷ овезон кардан;

to hit the nail on the head – қофия рост омад;

In the all together – хафа будан;

bear a drudge against smb. – ба касе кина (қасд) доштан;

at odds with yourself – аз дунё ранҷидан;

take smth. in a thin skin – зудранҷ будан, хама чиро ба дил наздик қабул кардан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимова, М.Н. Воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар шарҳи муқоисавӣ – типологӣ / М.Н. Азимова. - Хучанд, 2014. -208 с.
2. Арзуманов, С.Д. Русско-таджикский словарь / С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди - М.: Русский язык, 1985. - 1280 с.
3. Барабаш, Т.А. Грамматика английского языка / Т.А. Барабаш. - М.: Высшая школа 1983. - 240 с.
4. Беляева, Е.И. Модальность в различных типах речевых актов / Е. И. Беляева. - ФН. - № 3. 1985. - С. 64 - 69.
5. Виноградов, В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. - М.: Наука, 1975. - 975 с.
6. Гаффоров, Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ / Р. Гаффоров. – 1963.
7. Камолитдинов, Б. Услубшиносӣ/Б. Камолитдинов.-Душанбе, 1973.- 115с.
8. Копыленко, М. М. Очерки по общей фразеологии / М. М. Копыленко, З.Д. Попова. - Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1972. -124 с.
9. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. -М.: Просвещение, 1986. – 212 с.
10. Мачидов, Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х. Мачидов. - Душанбе, 1982. -С.10.
11. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. - М., 1959. – 320 с.
12. Смит, Л.П. Фразеология английского языка/Л.П. Смит.-М., 1998.- 208 с.
13. Телия, В.Н. Фразеология. Общее языкознание: Внутренняя структура языка / В.Н. Телия. - М.: Наука, 1972. -С.456-515.
14. Халилов, А. Вазифаҳои грамматикаи бандаки изофӣ (ӣ) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе, Дониш, 1969. – 118 с.
15. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. –Душанбе: Дониш, 1971. - 190 с.

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается специфика глагольных фразеологических единиц в таджикском и английском языках, исследуются глагольные фразеологические единицы как семантически целостные, состоящие из двух и более знаменательных конструкций неразрывно связанных слов которые имеют определенный набор морфологических категорий, систему моделей, парадигматику, отражающую специфику семантической структуры этих единиц. Структурно-фразеологическим разнообразием обладают такие фразеологические единицы, функционально соотносимые с глаголом, они достаточно разнообразны по сочетаемости компонентного состава. Следует отметить, что признак широкого распространения именно глагольных форм фразеологических единиц в аналитических языках, в том числе и в близкородственном для таджикского языка персидском, не случаен, так как аналитические конструкции (представленные в наибольшем количестве, прежде всего, в структуре глагола) служат «подобно лексическим единицам структурным материалом для синтаксиса». На таджикском и английском языках ряд учёных провели исследования по различным аспектам глагольных фразеологических единиц, в частности, о средствах выражения английских глагольных фразеологических единиц и его таджикского эквивалента, которые свидетельствуют об актуальности данной статьи.

Ключевые слова: фразеология, семантика, грамматическая структура, глагольные компоненты, глагол, таджикский язык, английский язык.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола хусусиятҳои воҳидҳои фразеолоғӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта шудааст, воҳидҳои фразеолоғии ҳамчун як ҷузъи таркибии семантикӣ, ки аз ду ё зиёда калимаҳои ба ҳам пайваста яъне аз категорияҳои морфолоғӣ, системаи моделҳо ва парадигма иборат буда, хусусиятҳои маъноии ин воҳидҳоро инъикос менамояд. Чунин воҳидҳои фразеолоғӣ, ки аз ҷиҳати функционалӣ бо феъл алоқаманданд, сохторҳои гуногуни фразеолоғиро дошта, таркиби он аз ҷузъҳои гуногун иборат мебошад. Бояд қайд кард, ки аломати васеъ паҳн шудани шаклҳои феълии воҳидҳои фразеолоғӣ дар забонҳои муқоисашаванда, аз ҷумла форсӣ, ки бо забони тоҷикӣ наздик аст, тасодуфӣ нест, зеро сохторҳои муқоисавӣ (бо теъдоди бештар, пеш аз ҳама дар сохторҳои феъл) "ба мисли воҳидҳои лексикӣ ҳамчун маводи сохторӣ барои синтаксис" хизмат мекунад. Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ як зумра олимони оид ба ҷанбаҳои гуногуни воҳидҳои фразеолоғӣ, оид ба воситаҳои ифодаи воҳидҳои фразеолоғии феълӣ аз забони англисӣ ва муодили тоҷикӣ он пажӯҳишҳо анҷом додаанд, ки аз мубрамияти мақолаи мазкур шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: фразеология, семантика, сохтори грамматикӣ, ҷузъҳои феълӣ, феъл, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the specifics of verbal phraseological units in Tajik and English languages as semantically integral, consisting of two or more significant constructions of inextricably linked words that have a certain set of morphological categories, a system of models, paradigmatic reflecting the specifics of the semantic structure of these units. Such phraseological units, functionally correlated with the verb, have structural and phraseological diversity; they are quite diverse in the compatibility of their component composition. It should be noted, that the sign of the wide distribution of precisely verbal forms of phraseological units in analytical languages, including Persian, which is closely related to the Tajik language, is not accidental, since analytical constructions (represented in the greatest number, primarily in the structure of the verb) serve «like lexical units as structural material for syntax.» In Tajik and English languages, a number of scientists have conducted research on various aspects of verbal phraseological units, in particular, on the means of expressing English verbal phraseological units and its Tajik equivalent, which indicate the relevance of this article.

Keywords: phraseology, semantics, grammatical structure, verbal components, verb, Tajik language, English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хошимова Наргис Мирхакимовна – дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров; Нишони: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков, 1. Тел.: (+992) 927 15 14 59; E-mail: nargis_zebo@mail.ru.

Сведения об авторе: Хошимова Наргис Мирхакимовна – доцент кафедри методикаи преподавания иностранных языков Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова; Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект. Мавлонбекова, 1. Тел.: (+992) 927 15 14 5; E-mail: nargis_zebo@mail.ru.

About the author: Khoshimova Nargis Mirkhakimovna – Associate Professor of the Methodology of teaching foreign languages Department of Khujand State University named after academician B.Gafurov. 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Street. 1. Ph.: (+992) 927 15 14 5; E-mail: nargis_zebo@mail.ru.

ТАРКИБИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКИИ ВОХИДӢОИ
ФРАЗЕОЛОГИИ ҚОЛАБИ «ДИЛИ КАСЕ ПУР» ДАР ГӢЙИШИ
ЧАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Шерали Шералиев

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар баробари ибораҳои фразеологии феълӣ, ки қисмати зиёди захираи фразеологии забонро ташкил медиҳанд, ҷумлаҳои фразеологӣ ва махсусан қолаби фразеологии «**дили касе пур**» дар гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ мавқеи хоса дорад ва дорои хусусиятҳои махсуси фарқкунандаи лексикӣ ва грамматикӣ мебошад. Тадқиқи воҳидҳои фразеологӣ дар гӯйиш дар баробари тадқиқи номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки дар раванди марҳалаҳои дуру дароз маҳфуз мондаанд, метавонад дар кашфи тарзи зиндагонии сокинони ин ё он маҳал ва ҳунарҳои аҷдодии мардуми пешин кумак расонад. Дар байни қолабҳои гуногуни ҷумлаҳои фразеологӣ ҷумлаҳои фразеологии қолаби «**дили касе пур**» мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ин қолаби фразеологӣ дар муқоиса бо дараҷаи истеъмоли навҳои гуногуни қолабҳои фразеологӣ аз ҷумлаи қолабҳои серистеъмол маҳсуб шуда, системаи шаклҳои грамматикӣ он хеле мураккаб аст. «Қолаби **дили касе пур**, ки онро баръакси **миси касе (чизе) баромад** ҷумлаи фразеологии номӣ унвон додан мумкин аст, дорои хусусиятҳои мураккаби грамматикӣ» [11, 303]. Ин қолаби фразеологии забонро ҷумлаҳои фразеологии номӣ унвон додан ба мақсаб мувофиқ буда, ҷузъи асосии он асосан бо ҳиссаҳои номии нутқ ифода меёбад. Саҳми ҳиссаҳои номии нутқ дар созмон додани таркиби луғавии ин навҳои қолаби фразеологӣ бисёр бузург мебошад.

Мураккаб будани хусусиятҳои грамматикӣ ин қолаби фразеологӣ самтҳои фарқкунандаи онро аз дигар навҳои қолабҳои фразеологӣ ошкор месозад. Маҳз системаи комилан мураккаби шаклҳои грамматикӣ он дараҷаи истеъмоли ин қолабро дар нутқи шифоҳӣ ва китобӣ муайян месозад. Имкони тобишҳои мухталифи семантикӣ қабул кардани онҳо ва мавҷудияти унсурҳои гуногуни забонӣ ҳамчун ҷузъи доимӣ ва баъзан тағйирёбанда, пеш аз ҳама, ба системаи мураккаби шаклҳои грамматикӣ он вобастагӣ дорад.

Таркиби лексикӣ воҳидҳои фразеологӣ аз ҷузъҳои ҳатмӣ ва тағйирнопазир иборат аст, ки баъзан ба яке аз ин ҷузъҳо бандакҳои гуногун (бандакҷонишинҳо, бандаки изофӣ, бандаки феълӣ ва бандаки хабарӣ) илова гардида, ба онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ мебахшанд. Дар баъзе мавридҳо чунин бандакҳо метавонанд, унсурҳои ҳатмии таркибии луғавии воҳидҳои фразеологӣ бошанд. Тағйир додани ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ воҳиди мустақил будани онҳоро барҳам мезанад. «Ҷумлаҳои фразеологии қолаби «**дили касе пур**» аз ҷиҳати таркиби лексикӣ грамматикӣ низ фарқдоранд. Одатан, онҳо аз се ҷузъи асосӣ таркиб ёфтаанд: мубтадои грамматикӣ, предикат – хабар ва ҷузъи ивзашаванда, ки ба соҳиби амал

далолат мекунад» [11, 306]. Чузъи мубтадои грамматикӣ бисёртар бо исмҳо ва чузъи хабари онҳо бо ҳиссаҳои гуногуни номӣ (исм, сифат, шумора, ҷонишин) ифода меёбад: *дъсти касе хамбийан* «дар коре маҳорати хуб доштан», *дар орзии касе муран* «майли дидани касеро доштан (бо истеҳзо)», *чуни касе ҳавоӣ рафтан* «чо ба чо мурдан», *дани касе воз мундан* «сахт ба ҳаяҷон омадан», *сарфарой чъзе рафтан* «роҳи ҳалли мушкилии чизе ё касеро ёфтан», *малии касе шийан* «роҳи идора кардани касеро ёфтан», *чуни касе бай нӯли зуша умайан* «ҷон ба нӯги бинӣ омадан», *тъхми касе пок* «киноя аз несту нобуд шудани касе», *рӯи касе дар гӯр* «несту нобуд шудан», ва монанди инҳо:

Ами бачат бъсё хирӯ девол кънама, *дъстъш бъхамбама*, ами кора сахт қатийан даркор. Ҳамсоя, хела шийас дига сьрогму накъмӣ, хай ич гап нест, монӣ *дар орзит намурем*. Бо як бори га мегӯмт, шогрърд, ва ў то ҳозира шикас гӯшитӣ нагръфтаст, агар бъзанат, *чунът ҳавоӣ равама*. Мардъм, якъм бор ҳофизийой ўна дин, бовар къ *даму воз мунд* ва бърумади карағиш. Бачам хеле шийас, дар мактаб дига сахт нахунама *сарфароша нареме* чош кънем, гапи шикаса нагирама, шикасни *малии нагарама*. Бачош бобашуна *бай нӯли чуна оваран*, ҳарӯз як праблема кнаман. *Тъхмът пок*, талхакафму карӣ. *Рӯш дар гӯр* ке доим ови змина қоқққ кнама (Ёгед, Ширговад, Шкев (2021); Ванч (2023)).

Чузъи сеюм ё чузъи ивазшаванда, ки ба соҳиби амал далолат мекунад, дар шакли мафъулӣ ифода ёфта, асосан барои муайян намудани мубтадо хизмат мекунад. Вазифаи он дар ин маврид аз системаи грамматикӣ хорич аст. «Ба ин сабаб ҳам он ҳамчун муайянкунандаи мубтадо меояд, на чун мубтадои грамматикӣ» [11, 307].

Дар системаи таркибии ин қолаби фразеологӣ функцияи чузъи сеюм ва ё чузъи ивазшаванда баробархуқуқ ба назар мерасад ва ҳамчун муайянкунандаи мубтадо адои вазифа мекунад. Бо вучуди ин, дар баъзе мавридҳо мумкин аст, ки чузъи ишорӣ зикр наёфта бошад, вале ин мавридҳо бисёр кам мушоҳида шуда, метавон онро чун ҳолати истисноӣ ном бурд. Масалан, дар чумлаҳои зайл:

Ана, бачай чу, амза номардийора пре дийем ке шъмо фъкръшани кара натунеме, дъл ху гарамма. Итава чъзо пър ке бай сарта бийа дъл ов гарамма, бачай чу. (Ширговад, 2023)

Дар чумлаҳои боло зикри амал ба таври умумӣ ифода ёфта, дар он соҳиби амал муайян набуда, он метавонад ҳар касеро дар маҷмуъ ифода карда бошад. Маҳз, дар ин маврид, ки хеле кам ба назар мерасанд, аҳамияти мавҷуд будани чузъи тағйирёбанда ошкор шуда, вазифаи онҳо чун чузъи ҳатмӣ ин қолаби фразеологӣ муайян мегардад. «Бояд гуфт, ки чунин мисолҳое, ки дар онҳо чузъи ишорӣ зикр нашуда бошанд, хеле кам вомехӯранд. Дар аксар чумлаҳои фразеологӣ қолаби «дили касе пур» чузъи ишорӣ зикр шудааст. Чузъи ишорӣ одатан, бо бандакҷонишинҳои шахсӣ, номҳои ифодакунандаи шахс ва ё ташхисшуда, инчунин, бо ҷонишинҳои шахсӣ ва таъинӣ ифода мешавад ва ҳатман шахс – субъектро ифода мекунад» [11, 307].

Чузъи ишорӣ ва ё тағйирёбанда, ки онро метавон чузъи ҳатмӣ таркиби ин қолаби фразеологӣ унвон дод, асосан бо бандакҷонишинҳои ифода меёбад. Хусусияти тағйирёбанда дошдани чузъи ишорӣ, пеш аз ҳама,

ба имконияти васеи ҷойивазкунии бандакҷонишинҳо, ки онҳоро метавон озодона бо ном ва ё исмҳои таъхисшуда иваз кард, вобастагии ноғусастани дорад. Бандакҷонишинҳо дар воҳидҳои фразеологӣ қолаби «**дили касе пур**» нақши муҳимро мебозанд. Хидмати онҳо дар таҳкими мазмуни воҳидҳои фразеологӣ муайян мегардад. Дар пасвандҳо ва аломатҳои дигари морфологӣ баъзе хусусиятҳо дида мешавад, ки бандакҷонишинҳо аз ин хусусият ори ҳастанд. «Агар пасвандҳои ҷамъбандии исмҳо ва аломатҳои дигари морфологӣ бевосита ба ҷузъи номӣ иловашаванда ба тамоми қолаби воҳиди фразеологӣ оҳангу тобишҳои иловагии грамматикӣ модалӣ зам намоянд, дар хусуси бандакҷонишинҳо ва унсурҳои лексикӣ дигари ивазкунандаи онҳо инро гуфтан мумкин нест» [9, 307]. Онҳо ҳамчун ҷузъи ишорӣ барои муайян намудани шахсу шумораи соҳиби амали ин навъи қолаби фразеологӣ хизмат мекунанд.

Қолаби фразеологӣ **ҷышми касе танг** – ро метавон ба ин шакл тасриф кард:

<i>Ҷышмъм танг</i>	<i>Ҷышму танг</i>
<i>Ҷышмът танг</i>	<i>Ҷашъмту танг</i>
<i>Ҷышмъи танг</i>	<i>Ҷашъмшу танг</i>

Ҷунонки дар боло зикр карда шуд, бандакҷонишинҳо имконоти васеи ҷойивазкунӣ доранд, бидуни он ки семантикаи онҳо тағйир ёбад. Онҳоро ҷонишинҳои шахсӣ бо тағйири шакл ва бе тағйири маъно иваз карда метавонанд:

<i>Ҷышми мо танг</i>	<i>Ҷышми мо танг</i>
<i>Ҷышми тъ танг</i>	<i>Ҷышми шъмо танг</i>
<i>Ҷышми ӯ (ӯӯ) танг</i>	<i>Ҷашми ӯно танг</i>

Бандакҷонишинҳои шахсӣ – соҳибӣ дар ҷумлаҳои озоди синтаксисӣ вазифаҳои гуногуни грамматикӣ ва лексикӣ иҷро мекунанд, вале дар воҳидҳои фразеологӣ қолаби «**дили касе пур**» аслан вазифаи онҳо «соҳибият» буда, барои муайян кардани соҳиби амал истифода бурда мешаванд. Мисолҳо:

Мардъм, якъм бор ҳофизийой ӯна дин, бовар къ даму воз мунд ва бърумади карагши. Бачам хеле шийас дар мактаб дига сахт нахунама сарфароша нареме чош кънем, гапи шикаса нагирама, шикасни малиш нагарама. Рӯш дар гӯр ке доим ови змина қоқъқ кнама (Ёгед, Ширговад, Шкев (2021); Ванҷ (2023).

Воҳидҳои фразеологӣ **дани касе воз мундан** ба маънои «сахт мутаҳаййир шудан, хайратзада шудан, ба ҳаяҷон омадан», **сарфарой касера рафтан** «роҳи ҳалли ислоҳи чизе ё касеро ёфтан», **рӯй касе дар гӯр** «дашном додани касе бо мақсади аз ӯ пурра халос шудан» дар ҷумлаҳои боло, ки бо бандакҷонишинҳо ифода ёфтаанд, маънои «соҳибият» ифода ёфтааст. Вазифаи асосии бандакҷонишинҳо дар семантикаи воҳидҳои фразеологӣ муайян намудани «соҳибият» мебошад.

Ҷузъи аввали ин қолаби фразеологӣ метавонад унсурҳои гуногуни грамматикӣ қабул кунад, ки ин ба семантикаи воҳиди фразеологӣ таъсири хос намерасонад. Гуфтан мумкин аст, ки дар муқоиса бо хусусиятҳои грамматикӣ ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби мазкур, хусусиятҳои семантикӣ онҳо қавитар мебошад. Бо вучуди он ки шакли

грамматикии он имкони тағйирёбӣ дорад, семантикаи онҳо ҳамчунон устувор боқӣ мемонад. Агар воҳидҳои фразеологӣ унсурҳои мухталифи грамматикиро қабул карда бошанд, бандакҷонишинҳо дар охири он силсилаи аломатҳои грамматикӣ меоянд:

Чўшмак̄м чор шив̄ъ, тоқат̄мни тоқ шив̄ъ наума. Ҳамай корота тахт к̄въ бад мора хабаргирӣ бийойе (Ёғед, Умарак).

Дар ҷумлаҳои боло пасванди ифодагари хурдию навозиши *-ък* ва шакли чамбандии *-о* ба қисмати аввали онҳо илова гардида, бандакҷонишинҳо дар охир омадаанд.

Ҷузъи ишорӣ, ки асосан бо касе, чизе нишон дода мешавад, ҳамчунин дорои қолаби изофӣ буда, ба осонӣ тағйир дода мешавад. Дар сурати тағйир додани онҳо семантикаи устувор боқӣ мемонад. Бандакҷонишинҳои таркиби воҳидҳои фразеологиро дар қолаби изофӣ ҷонининҳои шахсӣ иваз карда метавонанд:

Чўшмак̄м чор шив̄ъ, тоқат̄мни тоқ шив̄ъ наума. Ҳамай корота тахт к̄въ бад мора хабаргирӣ бийойе (Ёғед, Умарак, 2022).

Ҷумлаҳои болоро метавон дар шакли *ч̄маки ӯ* ва *корой ӯ* низ истифода бурд.

Баъзе аз бандакҷонишинҳои шахсии таркиби воҳидҳои фразеологии қолаби мазкурро ба таввасути ҷонишини нафсӣ – таъкидӣ иваз кардан мумкин аст:

ӯ ай м̄н ӯмедиа канд̄ ам ке рафт, қариб чанд сол ши, вехӣ надийам̄ш, бовар к̄. Оста-оста бай неша б̄рафт̄м̄, ам ч̄зе бу б̄г̄фт̄м̄ш, х̄лоса, д̄лма холӣ кар̄м. (Ванҷ, 2023).

Ҷумлаҳоро болоро метавон дар шакли *ӯмеди х̄дша* ва *д̄ли х̄дша* низ истифода бурд.

Ҳамин тариқ, вазиғаи асосии бандакҷонишинҳо, ки дар таркиби ин навъи ҷумлаҳои фразеологӣ гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ чун ҷузъи ишорӣ хидмат менамоянд, пеш аз ҳама муайян намудани соҳибият буда, бо навъҳои гуногуни ҷонишинҳо хусусияти ивазшавандагиро доро мебошанд. Воҳидҳои фразеологии гӯйиши мазкур тадқиқи амиқи грамматикиро талаб мекунад ва дар рамзкушоии паҳлуҳои гуногуни илми забоншиносӣ мусоидат менамоянд.

КИТОБНОМА

1. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков//Автореф. дис... докт. филол. Наук. – Душанбе, 2006. – 49 с.

2. Атобуллоев, С. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 4. Душанбе: Дониш, 1984. – 252 с.

3. Дӯстов, Ҳ. Ҷ. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ҷонибек, 2014. – 186 с.

4. Мачидов, Ҳ. Аломатҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ//Масъалаҳои забони тоҷикӣ. Ун-ти давлатии Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1967.– С. 61-78.

5. Мачидов, Ҳ. Ҷумлаҳои фразеологӣ//Мақтаби советӣ. – 1978. – №5. – С. 15-19.

6. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982. – 104с.
7. Мачидов, Ҳ. Воҳидҳои фразеологӣ ва калима//Мақтаби советӣ. – 1984. – №4. – С. 19-21.
8. Мачидов, Ҳ. Таркибҳои фразеологӣ//Мақтаби советӣ. – 1980. – №1. – С. 21-24.
9. Мачидов, Ҳ. Таркиби лексикии воҳидҳои фразеологӣ//Мақтаби советӣ. – 1986. – №10. – С. 72-78.
10. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик.-Ҷ.1. Лугатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
11. Мачидов, Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. – Душанбе: Дақиқӣ, 2014. – 352 с.
12. Мирбобоев, А. Муқаддимаи филологияи эронӣ. – Душанбе, 2015. – 342 с.
13. Расторгуева, В. С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. – Москва, Наука, 1964. – 188 с.
14. Розенфельд, А. З. Ванжские говоры таджикского языка. – Издательство Ленинградского Университета. 1964. – 250 с.
15. Ҷӯраев, Ф. Холназаров. Р. М. Лаҳҷашиносӣ. – Душанбе: «Сомон-граф», 2020. – 192 с.

**ТАРКИБИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКИИ ВОҲИДҲОИ
ФРАЗЕОЛОГИИ ҚОЛАБИ «ДИЛИ КАСЕ ПУР» ДАР ГӢЙИШИ
ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Дар мақолаи мазкур муҳимтарин ва асоситарин хусусиятҳои лугавӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои фразеологӣ қолаби мазкур дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Вазифаи асосии бандакчонишинҳо чун ҷузъи ишорӣ муайян намудани соҳибият буда, бо навъҳои гуногуни ҷонишинҳо хусусияти ивазшавандагиро доро мебошад. Онҳо дар умум дорои имконияти васеи тағйирёбандагӣ дошта, бо шаклгирӣ ва қабул кардани унсурҳои гуногуни грамматикӣ дар баробари дигар навъи воҳидҳои фразеологӣ мавқеи хоссаро шигол менамоянд. Дар шаклсозии ҷузъи ишори онҳо вазифаи ҷонишинҳои шахсӣ ва нафсӣ-таъкидӣ назаррас мебошад.

Калидвожаҳо: лаҳҷаи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, фразеология, ҷумлаҳои фразеологӣ, мубтадо, хабар, ҷузъи ивазшаванда, ҷонишинҳои шахсӣ, ҷонишинҳо, бандакчонишинҳо, лексика, грамматика

**ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ СОСТАВ
ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ТИПА «ПОДЛЕЖАЩЕЕ+
ОПРЕДЕЛЕНИЕ + СКАЗУЕМОЕ» В ЮГО-ВОСТОЧНЫХ
ГОВОРАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

В данной статье рассматриваются наиболее важные и основные лексические и грамматические особенности исследуемого типа фразеологизмов в юго-восточном диалекте таджикского языка. Основная функция энклитического местоимения является определение принадлежности. Они могут быть заменены разными местоимениями. У них есть широкая

возможность изменчивости с оформлением и принятием различных грамматических элементов, имеющих основной статус среди других фразеологизмов. В формировании изменяемой части данных ФЕ личностные местоимения играют особую роль.

Ключевые слова: юго-восточный диалект таджикского языка, фразеология, глагольные фразеологизмы, сказуемое, предикат, изменяющая часть, личные местоимения, местоимение, местоименное окончание, лексика, грамматика.

LEXICAL AND GRAMMATICAL STRUCTURE IN VERBAL PHRASEOLOGICAL UNIT, TYPE OF «SUBJECT+ CHANGING PART+ PREDICATE» IN SOUTHEAST DIALECT OF TAJIK LANGUAGE

This article discusses the most important and main lexical grammatical features of studied types of verbal phraseological units of southeast dialect of Tajik language. The main function of pronoun-suffix is to determine the possession. They could be changed with different kind of pronouns. They have a great chance to change with the formation and accepting different grammatical aspects having the main status among other phraseological units. In the formation of changing part of phraseological units personal pronouns have a vital role.

Key words: southeast dialect of Tajik language, phraseology, verbal phraseological units, agent, predicate, changing part, personal pronouns, pronouns, pronoun – suffix, lexica, grammar.

Дар бораи муаллиф: Шералиев Шерали – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллохи Рӯдакии АМИТ, доктор PhD. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.

Сведения об авторе: Шералиев Шерали – Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ, докторант PhD. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Телефон: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru

Information about the author: Sheraliev Sherali – Institute of languages and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan, PhD student. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Phone: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.

**ВИЖАГИҲОИ СОХТОРИЮ МАЪНОИ ВА СЕМАНТИКИИ ЗООНИМИ
«АНЧИРҲОР» ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙҲО»-И
АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА МУРОДИҲОИ ОН ДАР БАРҲЕ АЗ
ГУӢИШҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Фирӯза Умарова

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Чунонки аз сарчашмаҳои таърихӣ, хосса тан адабиёти бадеӣ маълум аст, тасвири табиат, бавижа гулу сабза, баҳор, боғу бӯстон ва парандагонӣ зебову хушхон, чаҳ-чаҳи булбулон ҳамчун шерозаи суҳан дар осори манзум нақши муҳим ва боарзиш дорад. Тавсифу тасвири табиати зебо ва парандагон аз қадимулайём дар қалби адибон ҷой гирифтааст, аз ин сабаб онҳо дар каломӣ мавзӯи хеш барои ҷаззобияти шеър ба таври фаровон истифода кардаанд. Чунонки, номвожаҳои гулу гиёҳ, булбул, боз, қабк, тӯтӣ ва амсоли инҳо дар маъноӣ асли ва ё маҷозӣ ифодакунандаи руҳи маъшук, овози маҳини ёр қорбасти мегардад. Ин нави каломҳо суҳанро таъсирбахш, ҷаззоб, пуробуранг месозад. Тавассути тасвири зебоии табиат, зоонимҳои он, назокату шуқӯфии гулу гиёҳҳо шоирони ширинкалом ва ҷирадаст қалби ошӯфта таскин, дили пурғаму дардро шод, ошӯқонро дармон ва беморонро шифо бахшидаанд. Ба ҳамин гуна вижагиҳо бархе аз каломҳои ба зооним ва фитоним иртиботдоштаи табиат, маҳсусан гул ва навиҳои он, қабку булбул, тӯтӣ ва монанди инҳо дар адабиёти тоҷик аз мафҳумҳои машҳуртарину маъмултарин ба шумор рафта, тобишҳои маъноӣ гуногунро дар худ таҷассум кардаанд.

Дар осори Ҷомӣ, маҳсусан осори манзуми ӯ низ мисли адибони он давра баъзе вожаҳои зооним ва фитонимҳо, ки бо рангу бӯӣ, хушхонӣ табиатро зебову пуробуранг мекунанд, ба қор рафтааст. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки яке аз чунин навиҳои каломҳои мураккабро таҳлил намуда, вижагиҳои сохторию маъноӣ ҷузъҳои таркибии онро танҳо дар заминаи маводӣ достони «Юсуф ва Зулайҳо» муайян намоем.

А. Ҷомӣ яке аз шоирони шинохта шудаи адабиёти форсу тоҷик ба шумор рафта, забони осори ӯ аз ҳисоби номвожаҳои марбут ба зооним ва фитонимҳо пуробуранг ва ғанӣ гардидааст, ки онҳо забони осори шоир, маҳсусан осори манзумаҷро содаву раван ва ҷаззоб намудаанд.

Яке аз масъалаҳои асосӣ ва муҳим дар забоншиносии тоҷик, ки аз солҳои 50-уми асри ХХ таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб намудааст, омӯзиши луғоту истилоҳот буда, ба воситаи он қоидаву қонунҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ муайян ва муқаррар мегардад.

Бино бар ин, қонун ва меъёрҳои объективӣ ғанӣ гардидани таркиби луғавии забонро ба таври муқамал наомӯхта, дар бораи хусусиятҳои калом ва истилоҳоти ин ва ё он забон, бавижа луғоти соҳавӣ суҳан гуфтан ё мулоҳиза рондан душвор аст. Аз ин рӯ, таҳқиқи қонунмандии ғанӣ

гардидани лексикаи забони тоҷикӣ яке аз вазифаҳои мубрами забоншиносӣ дар шароити имрӯза ба ҳисоб меравад, ки вожаву истилоҳоти марбут ба зооним низ аз доираи омӯзиши ин масъала мустасно нест.

Мусаллам аст, ки ҳамаи вожаву истилоҳот захираи луғавӣ ва таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд ва ҳама вақт ташаккулу таҳаввул меёбанд. Ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забон ба раванди таракқиёту пешравии ҷамъият, техникаву технологияи нав, илму фарҳанг, робитаи дипломатияю иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ ба тағйироту таҳаввулоту муносибати ҷамъиятӣ, зисту зиндагӣ ва расму русуми одамон робитаи қавӣ дорад.

Таҳлил ва таҳқиқи калима ва истилоҳоти марбут ба зооним, ки номи парандагон ва ҳашароти гуногунро дар бар мегиранд ва табиати гирду атрофи моро бо хусусиятҳои худ рангоранг месозанд, яке аз масъалаҳои муҳиму пурарзиш дар соҳаи забоншиносӣ маҳсуб мешавад.

Навъ ва гунаҳои марбут ба зооним аз ҷиҳати шаклу намо хеле гуногунранг буда, дар ҳаёти ҳаррӯзаи мардум, махсусан дар ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангӣ аҳаммияти бузурге доранд, ки бархе аз онҳо бо зебоӣ, қисми дигар бо овози форуму дилнавозашон ба қалб ва зехни инсон лаззату ҳаловати хуби эстетикӣ мебахшанд. Вобаста ба давраҳои гуногуни ҷамъиятӣ парандагони зиёде ба вучуд омадаанд, ки таърихи хеле қадимӣ доранд ва одамон барои онҳо номҳои махсус интиҳоб кардаанд. Чун мардуми тоҷик фарҳанги бисёр қадимӣ доранд, аз ин сабаб бархе аз парандаҳои хушхон ва шикориро барои истироҳату фароғат ва ҳолати руҳию илҳомбахшии худ ром намудаанд. Бино бар ин, адибони гузашта ва имрӯза дар осори хеш барои пуробуранг гардидани ашъорашон аз номи чунин навъи парандаҳо ба таври фаровон истифода намудаанд.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои забони осори Ҷомӣ, бавижа осори мансури ӯ пажӯҳишхое ба риштаи таҳқиқ даромада бошад ҳам, вале таҳқиқоти мукаммале, ки ашъори манзуми ӯро фаро гирифта бошад, рӯйи кор наомадааст.

Ҳангоми мутолиаи осори Ҷомӣ, махсусан достони ишқии «Юсуф ва Зулайхо» номи парандае ба мушоҳида расид, ки тавачҷуҳи моро ба худ ҷалб кард.

Аҳаммияти ба риштаи пажӯҳиш кашидани номи бархе аз парандагон, аз ҷумла **анҷирхор** ва номҳои дигари он иборат аз он аст, ки дар ин мақола бори нахуст мақоми як навъи марбут ба зооним дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ аз нуқтаи назари забоншиносӣ дар шакли алоҳида баррасӣ мешавад.

Анҷирхор, ки бо номи **заргулдор** низ байни мардуми тоҷик маъруфият дорад, як парандаи бисёр зебо ва диққатҷалбкунанда буда, ба ҳусни табиат ҳусни тоза зам мекунад. Аз ин рӯ, ин паранда диққати дӯстдорони табиат ва шоиронро аз давраҳои пеш ба худ ҷалб намудааст.

Анҷирхор ё **заргулдор** парандаи андозааш миёна буда, мансуб ба қатори гунҷишкшаклон мебошад. Ин паранда дар маҳалҳои гуногуни кишварамон бо номҳои **заргилдок**, **заргов-зарич**, **духтари суфӣ**, **шодобир** низ маъмул аст. **Заргулдор** – ро бо ҷилои тилоранги зери шикам ва парҳо аз

навъҳои дигари гунчишкшаклон ба осони фарқ кардан мумкин аст. Ба замми зебоӣ хусусияти овозхонӣ ҳам дорад, ки хониши форуму дилнавозаш садои маҳини найро мемонад.

Аз захираи луғоти забони тоҷикӣ маълум мешавад, ки як баҳши муайян ва бисёр муҳимро вожаҳои ташкил додаанд, ки ба номи парандагон ва навъҳои гуногуни онҳо ё мурғон ва ҳашаротҳои болдор иртибот доранд.

Дар пажӯҳишҳо ва асарҳои забоншиносӣ ба ин масъала қамтар таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. То ҳол дар бораи вижагиҳои сохтори маъноии луғоти марбут ба номҳои парандагон дар осори адибон, ба истисноӣ бархе аз маълумоти иҷмолӣ таҳқиқоти ҷудоғонаи мукамал, ки ба ин масъала баҳшида шуда бошад, рӯйи қор наомадааст.

Роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқ С. Мирзоев таваҷҷуҳ зоҳир намуда, мақолае ба унвони «Номи парандагон ва ҳашароти болдор дар осори Накибхон Туғрал» ба муносибати 150-солагии ин шоир ба ҷоп расонидааст, ки дар он шахбоз, зог, булбул ва муродифҳояш ҳазордастон, ҳазор, андалеб, инчунин товус, мусиқор, тӯтӣ, мурғ, боз, қабк ва ғайраҳоро аз рӯйи хостгоҳ, сохтор мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар навбати худ муҳаққиқ онҳоро ба ду гурӯҳ: парандаҳои дорои овози форум ва шикорӣ дастабандӣ намуда, таҳлил кардааст [3, 180-185].

Ҳамин тавр, парандаҳо низ хислату хусусиятҳои худро доранд. Бархе аз парандагон агар вижагиҳои асотирӣ ё афсонавӣ дошта бошанд, теъдоде дорои хислати шикорӣ мебошанд ва қисми дигар хусусияти овозхонӣ доранд.

Рушду такомули семантикии бархе аз вожаҳои ифодакунандаи номи мурғону парандагон ҷолиби таваҷҷуҳ аст, зеро ин ё он аломати зоҳирӣ, хислат, амалиёти паранда ва ё хониши овози онҳо бо маъноии номашон мувофиқат мекунад.

Анҷирхор – ин вожа номи яке аз парандаҳои зебое мебошад, ки аз давраҳои қадим ба завқи эстетикӣ шоирон роҳ ёфтааст ва бархе аз адибони тоҷик номи ин парандаро дар ашъори худ истифода кардаанд. Номи ин парандаи зебо ва хушсадо, ки дар сарчашмаҳо ба гунаҳои **анҷирхор**, **анҷирхӯр**, **зарғулдор** ва ғайра омадааст, аз назари А. Ҷомӣ низ пинҳон намондааст. Вожаи **анҷирхор**-ро Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» як бор дар яке аз мисраҳои шеъриаш ба таври зайл қорбасти намудааст:

Бар он ҳар мурғаке **анҷирхора**,

Даҳон бурда чу тифли ширхора [10, 119].

Анҷирхор, ки гунаи дигари он **анҷирхӯр** мебошад, танҳо тафовути овозӣ, яъне бадалшавии садоноки «о» ба садоноки «ӯ» ба мушоҳида мерасад. Ҷунонки маълум аст, дар забони тоҷикӣ ду навъи исми мураккаб: исми мураккаби пайвасти ва тобеъ роиҷ мебошад.

Вожаи мавриди андешаи мо **анҷирхор// анҷирхӯр**, ки дар қолаби исми асосӣ замони ҳозираи феъл сохта шудааст, мутааллиқ ба навъи исми мураккаби тобеъ буда, ин навъи воҷасозӣ дар забони тоҷикӣ пурмахсултарин қолиби калимасозӣ ба ҳисоб меравад. Ҷунонки аз номаш бармеояд, дар исми мураккаби тобеъ яке аз бахшҳои калима асосӣ буда, дигаре ба он тобеъ мешавад ва ин нукта дар сарчашмаҳои илмӣ баён гардидааст, аз ҷумла дар «Грамматикаи

забони адабии ҳозираи тоҷик» [1], «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [2], монографияи Ш. Рустамов [5] ва дигарон.

Қолаби исму феъл нисбат ба қолабҳои дигар серистеъмол буда, ба ҳайси асосҳои вожаҳои исмҳои гуногуни конкрету абстракт (моддӣ ва маънӣ) ва феълҳо ба қор мераванд. Дар чунин қолаби калимасозӣ бахшҳои асосӣ дар ҷойи дуҷум қарор мегиранд, ки вожаи **анҷирхӯр** ҳам аз ин қоида мустақилона нест ва мафҳуми муайянқунандагӣ дорад. Ҷузъи аввал **анҷир** муайяншаванда ва ҷузъи дуҷум феъли **хӯр** муайянқунанда аст, ки аз номи мева исми парандаро ба вучуд овардааст, яъне хӯрандаи анҷир, парандае, ки анҷир меҳӯрад.

Ба андешаи мо, эҳтимол исми мураккаби **анҷирхор// анҷирхӯр** аз ибораи изофии **хӯрдани анҷир** (хӯрандаи анҷир) ба шакли мураккаб даромада, аз ҷузъи аввал (аз феъл) пасванди **-анда** ҳазф шудааст.

Мусаллам аст, ки шакли сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳо бо пайвасти шудани пасванди **-анда** сохта мешаванд. Вожаи **хӯранда** ҳам аз асоси замони ҳозираи феъли **хӯр** (хӯрдан) тавассути пасванди **-анда** сифати феълии замони ҳозира сохта шудааст.

Аз ҷиҳати асолат ҷузъҳои калимаи **анҷирхор//хӯр** вожаҳои асилу бунёдии забони тоҷикӣ мебошанд ва таърихи хеле қадимӣ доранд. Ҷузъи аввали ин калима **анҷир** номи яке аз меваҳои ширадор болаззат буда, пайдоиши он мутааллиқ ба бархе аз забонҳои форсии миёна мебошад. **Анҷир** дар забони форсии миёна, айнан дар шакли имрӯза, ба гунаи **anjir** ва дар забони суғдӣ **'ncyr [ančēr]** маъмул будааст, ки ин ҷо низ танҳо тафовути овозӣ, яъне табдили овози садоноки «ē» ва садоноки «i» ба мушоҳида мерасад. Шакли дигари он дар забони суғдӣ **'ncyr wn [i'ēncyr wan]** на ба маънои худи мева, балки ба маънои «дарахти анҷир» тавзеҳ ёфтааст [12, 959, 21 97; 14, 122, ҷ.1].

Ба вучуди он ки номи парандаи **анҷирхор** дар осори шоирони адабиёти классикӣ, аз ҷумла А. Ҷомӣ ба қор рафтааст, дар **ФОҶ**, [4] ва **ФЗТ** [6] сабт нашудааст. Вале дар **ФТЗТ** [9], **ФМЗТ** [8, ҷ. 1, 493] дарҷ шудааст. Чунончи, мурағибони **ФМЗТ** вожаи **анҷирхор// анҷирхӯр**-ро ба ду маъно тавзеҳ дода, ҳамчун намуна ду мисраъ шеър аз осори Низомӣ низ овардаанд: **анҷирхор** 1. *зоол.* парандае бо ҷуссаи ба андозаи сор ва минқори дарозу қавӣ ва каме қач, ки хеле тезпарвоз аст, **зарғулдор**. 2. *kit.* хӯрандаи анҷир.

Суфраи анҷир шудӣ суфравор,
Гар ҳама мурге будӣ **анҷирхор** [8, 493].

Ин паранда бо номи **зарғулдор** низ маъруфият дорад ва парандаи гунчишқмонанд, ки баъзе ҷойҳои баданаш зарду сабзранг аст, зарғилдоқ, зардақ, гунчишки зардинапар [9, ҷ.1, 511].

Анҷирхор дар **ЭХҚТ** аз фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ дида мушаххастар шарҳ дода шудааст: анҷирхор зарғулдор, залғам, зарғилдоқ (*oriolis oriolis*); парандаи хушранг, чинсҳои нарина зард, қанот ва назди чашмон сиёҳ, модина ва ҷўҷаҳо сабзи зардтоб [11, ҷ. 1, 312].

Номи ин парандаи зебо ва хушхон дар забони форсӣ низ ба гунаи **анҷирхор** انجیرخوار маъмул мебошад. Чунончи, мурағиби «Фарҳанги забони форсӣ» ин вожаро ба таври зайл тавзеҳ додааст: «парандае аз рости

гунчишкон, шабеҳи сор, ба ранг зард, бо минқори қавӣ, дароз ва каме қач, ки сареъ парвоз мекунад; заргулдор» [13, 99].

Дар мавриди ин навъи паранда дар забони форсии Эрон мақоли халқие низ мавҷуд аст, ки гӯянд: «Мурғе, ки анҷир меҳӯрад минқораш қач аст», ки муодили тоҷикии ин мақол «Кори ҳар буз нест хирман кӯфтан, гови нар мебояду марди куҳан» мебошад, яъне ҳар касеро баҳри коре сохтаанд.

Ташаккули семантикии бархе аз вожаҳои ифодакунандаи номи парандагон хеле ҷолиби диққат буда, дар онҳо ин ё он аломати зоҳирӣ, хислат, тақлиди овозӣ ва амалиёти онҳо ба асоси маъно мувофиқат мекунад, ки калимаи мавриди пажӯҳиши мо низ аз ин гуна вижагиҳо мусиасно нест. **Анҷирхор** ё **анҷирхӯр** ба ибораи хӯрандаи анҷир» алоқаманд буда, ба **заргулдор** нисбат дода шудааст, ки ин хусусияти парандаи мавриди назарро ба хубӣ ва ба таври мушаххас ифода карда метавонад.

Дар силсилаи номҳое, ки ба зоонимҳо иртибот доранд, вожаҳои мураккаб хеле ҷолиби тавачҷуҳ мебошанд, зеро ин баҳши лексемаҳо ҳам монанди исмҳои бо пасвандҳо таркиббандишуда, ҳам барои забони адабии тоҷикӣ, забони форсии Эрон ва гӯйишҳои онҳо умумиистеъмол ба ҳисоб мераванд ва зооними **анҷирхор** аз ҷумлаи онҳост. Ин навъи воҳидҳои луғавӣ дар қолаби умумии вожаҳои мураккаб сураат гирифта бошанд ҳам, таркибҳои лексикӣ-морфологии онҳо бо номи парандагон вобаста буданашонро таъкид мекунанд. Ба сифати яке аз ҷузъҳо бештар вожаҳои интиҳоб мешаванд, ки ба аломат ва ё хислати он паранда мувофиқат менамояд.

Масалан, **заргулдор**, ки муродифи **анҷирхор** мебошад, ба ранги бадани он иртибот дошта, ин ном ба аломати зоҳирии ин парандаи зебо комилан мувофиқат мекунад.

Чунонки аз баррасии вожаи **анҷирхор** маълум мешавад, он бо номҳои дигар низ ба мушоҳида мерасад, ки бархе аз онҳо махсуси маҳалҳои гуногуни тоҷикнишин ба ҳисоб мераванд. Аз маълумоти фарҳангҳо ба назар мерасад, ки дар забони форсӣ (Эрон) гунаи **анҷирхор** маъмул буда, шаклҳои дигараш сабт нагардидаанд. Дар забони тоҷикӣ, ба ҷуз аз гунаҳои **заргулдор** ва **анҷирхор** аз гунаҳои дигар, яъне муродифҳои худ васеътар буда, синоними онҳо хусусияти маҳаллӣ доранд, аз ин рӯ, доираи қорбурдашон маҳдудтар аст.

Ҷойҳои сердору дарахт, ҷангалзор, боғҳои дарахтони мевадиханда ва боғҳои истироҳати муҳити хоси сукунати заргулдор ба ҳисоб меравад. Дар Тоҷикистон **заргулдор** парандаи паҳншуда ба шумор рафта, ба истиснои Помири Шарқӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар волеҳӯрад. Дар шароити Тоҷикистон он паранда кӯчандаи мавсимии лонагузор мебошад ва аз охири моҳи апрел то аввали моҳи сентябр ба мушоҳида мерасад. Ин парандаи зебо ва хушовоз хусусияти фойдарасонӣ ҳам дорад. Он ҳашароти зараррасони дарахтону буттазорҳо, махсусан зараррасонҳои дарахтони мевадорро нобуд мекунад.

КИТОБНОМА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика, морфология. Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.

2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: Ирфон, 1973. – Ҷ. 1. – 451 с.
3. Мирзоев, С. Номи парандагон ва ҳашароти болдор дар осори Накибхон Туғрал // Маводи конференсияи илмии байналмилалӣ ба муносибати 150-солагии Накибхон Туғрали Ахрорӣ. – Душанбе, 2015. – С. 180-185.
4. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нуров. – Душанбе: СИЭСТ, 1983. – Ҷ. 1. – 586 с.
5. Рустамов, Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 951 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 949 с.
8. Фарҳанги муқаммалӣ забони тоҷикӣ. Ҷилди аввал, ҳарфи А, Душанбе: Шарқи озод, 2011.- 832 с. Ҷомӣ А. Ҳафт авранг. «Юсуф ва Зулайхо» / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. 4. – 232 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 ҳарфи А-Н. Душанбе: ҚММ Ксероксленд, 2008. - 950 с.
10. Ҷомӣ, А. Юсуф ва Зулайхо. Ҷилди чорум. Ҳафт авранг. Душанбе: Ирфон, 1964. – 232 с.
11. Энциклопедияи ҳоҷагии қишлоқи Тоҷикистон. Ҷилди 1. ҳарфи А-М. Душанбе: СИЭСТ, 1989. -576 с.
12. Gharib B. Sogdian Dictionary (Sogdian- Persian-English) / B. Gharib .- Tehran: Farhangon, 1995.-473p.
13. Mahshid Moshiri. Persian Dictionary. (Alphabetical – analogical). – Tehran: Soroush Press, 1992. – 1190 p.
14. Mohammad Hasan – doust. A Comparative – Thematic Dictionary of the New Iranian Languages and Dialects. Vol. 1. – Tehran: Academy of Persian Language and Literature, 2011. – 584 p.

**ВИЖАГИҲОИ СОҲТОРИЮ ЛУҒАВӢ ВА СЕМАНТИКИИ ЗООНИМИ
АНҶИРҲОР ДАР ДОСТОНИ «ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И
АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА МУРОДИФҲОИ ОН ДАР БАРҲЕ АЗ
ГУӢИШҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Тасвири зебои табиат тавассути зоонимҳо яке аз масъалаҳои муҳим ва ҷолиб буда, омӯзиши махсусро талаб мекунад. Бинобар ин, адибон дар осори худ дар тасвири табиат аз гулу сабза, баҳор, боғу бӯстон, инчунин номи бархе аз парандагони зебову хушовоз ҳамчун шерозаи сухан ба таври фаровон истифода намудаанд. Тавсифи табиат бо зооним ва фитонимҳо аз қадимулайём дар қалби адибон ҷой гирифтааст, аз ин сабаб онҳо дар каломӣ мавзунӣ хеш барои ҷаззобияти шеър аз номи онҳо дар маъноҳои асл ва маҷоз ба кор бурдаанд.

Таҳқиқи вожаҳои марбут ба зооним, ки номи парандагон ва ҳашаротҳои гуногунро дар бар мегиранд ва табиатро бо хислатҳои худ пуробуранг месозанд, яке аз мавзӯҳои ҷолибу боарзиш дар соҳаи забонишиносӣ

маҳсуб меёбад. Бархе аз навъҳои парандагон дар ҳаёти инсон, бавижа дар ҳаёти фарҳангиву иҷтимоӣ ва маънавӣ аҳаммияти муҳимро ба ҷо меоваранд. Баъзе аз онҳо бо зебӣ, бархе бо овози фораму дилнишинанон ба қалби инсон лаззати эстетикӣ мебахшанд.

Ҳангоми мутолиаи достони «Юсуф ва Зулайхо»-и А. Ҷомӣ муаллифи мақола парандае бо номи **анҷирхор** таваҷҷуҳ карда, онро аз ҳар ҷиҳат ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Дар ин мақола хусусиятҳои сохториву маъноӣ, семантикии номи **анҷирхор** ва муродифҳои он, ки бо номҳои **заргулдор**, **заргилдоқ**, **заргов-зарич**, **духтари сӯфӣ**, **шодобир** ва ғ. дар забони тоҷикӣ ва ғӯйиҳои он маъмул аст, таҳлил ва таҳқиқ шудааст.

Калидвожаҳо: хусусиятҳои сохторӣ ва семантикии анҷирхор, синонимҳои анҷирхор, зооним ва фитоним, маъноҳои асл ва маҷоз, парандаҳо, соҳаи забониносии, баъзе ғӯйиҳои забони тоҷикӣ.

СТРУКТУРНАЯ И ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗООНИМА АНДЖИРХОР В ПОЭМЕ «ЮСУФ И ЗУЛАЙХО» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ И ЕГО СИНОНИМЫ В НЕКОТОРЫХ ДИАЛЕКТАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Изображение красоты природы через фауну является одним из важнейших и интересных вопросов, которое требует специального исследования. Поэтому писатели и поэты в своих произведениях использовали в качестве метафоры цветы и зелень, сады, огороды, названия некоторых красивых и грациозных птиц. Описание окружающей природы с помощью зоонимов и фитонимов издревле было излюбленным приемом писателей, по этой причине в своём творчестве они использовали эти названия в прямом и переносном значениях.

Изучение слов, относящихся к фауне, включающих в себя названия различных птиц и насекомых, красящие природу своей характеристикой, считается одной из самых интересных и ценных тем в области языкознания. Некоторые виды птиц играют важную роль в жизни человека, особенно в культурной, социальной и духовной жизни. Некоторые из них доставляют эстетическое удовольствие человеческому сердцу своей красотой, а некоторые своим приятным и очаровательным голосом.

В дастане «Юсуф и Зулайхо» Абдурахмана Джамии была упомянута птица анджирхор, которая привлекла наше внимание и стала причиной исследования этой птицы и других ее названий (вариантов в говорах таджикского языка).

В данной статье проанализированы структурно-семантические особенности зоонима **анджирхор** и его синонимов: **заргулдор**, **заргилдоқ**, **заргов-зарич**, **духтари суфи**, **шодобир** и др. в таджикском языке и его диалектах.

Ключевые слова: структурно-семантические особенности зоонима анджирхор, синонимы анджирхор, флора и фауна, прямое и переносное значения, птицы, языкознания, диалекты таджикского языка

STRUCTURAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE ZOONYM «ANGIRKHOR» IN «YUSUF AND ZULAIKHO» OF ABDURAKHMAN JAMI AND IT'S SINONYMS IN SOME DIALECTS OF TAJIK LANGUAGE

Depicting the beauty of nature through zoonyms and phytonyms is one of the most important and interesting issues in linguistics that requires a special study. Therefore, writers used flowers and greenery, gardens, vegetable gardens, and the names of some beautiful and graceful birds as metaphors in their works. The description of nature with zoonyms and phytonyms has been in the writers hearts since ancient times, for this reason they used their names in literal and figurative meanings of their subjects to charm the poem.

The study of words related to zoonyms, which include the names of various birds and insects, which colored the nature with their characteristics, is considered one of the most interesting and valuable topics in the field of linguistics.

Some types of birds play an important role in human life, especially in cultural, social and spiritual life. Some of them bring aesthetic pleasure to the human heart with their beauty, some of them with a pleasant and charming voice.

There is mentioned a bird Anjirkhor in the «Yusuf and Zulaiho» story of A. Jami, which attracted our attention and became the reason for the study of this bird and its synonyms.

This article discusses the structural, semantic and semantic features of the zoonyms Anzhirkhor and its synonyms with the names zarguldar, zargildok, zargovzarich, sufi girl, shodobir, etc., which is widespread in the Tajik language and its dialects, analyzed and researched.

Key words: *structural and semantic features of Anjirkhor, synonyms of Anjirkhor, zoonyms and phytonym, direct and figurative meaning, birds, linguistics, some dialects of Tajik language,.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Умарова Фируза – докторанти (PhD)-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел.:+992987180767.

Сведения об авторе: Умарова Фируза – докторант (PhD) Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки НАНТ. Тел.: (+992) 987180767.

About the author: Umarova Firuza – Doctoral student at the Institute of Language and Literature named after of Rudaki of NAST. Phone: (+992) 987180767.

**КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ МАРБУТ БА ҲУНАРМАНДИ ДАР
«ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ****Мавҷуда Анварӣ****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои мураккаб ҷойгоҳи хос доранд. Онҳо аз рӯи миқдор бартарӣ дошта, барои ифодаи маъноҳои муносибу мувофиқ хидмат мекунанд. Дар осори ба масоили калимасозӣ бахшидашуда ин роҳи калимасозиро сермахсул мешуморанд. Ин аз он сабаб аст, ки дар тури таърих чун воситаи муҳимми баёни андеша ба таври фаровон истифода шуда, собиқаи зиёди таърихӣ дорад. Таҳқиқи ин масъала тавачҷуҳи донишмандони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, доир ба калимаҳои типӣ копулятивию детерминативии забони форсии миёна забоншинос Д. Саймиддинов (2001), доир ба забони тоҷикӣ С.Ализода (2010), А. Фитрат (2010), Б. Ниёзмӯҳаммадов ва Л. Бузургзода (2013), Ш. Н. Ниёзӣ (1954), М. Мӯҳаммадиев (1967), С. Ҳалимов (1996), Ш. Рустамов (1972, 1981), М. Н. Қосимова (2003), Д. Хочаев (2013), С. Назарзода (2014), О. Қосимов (2016), С. Низомова (2019), Б. Д. Аловиддинов (2023), М. Олимҷонов (2022), М. Ҷумъаев (2022) М. Калонова (2023) таҳқиқ анҷом додаанд, ки масоили назарию амалии марбут ба масъаларо аз диди худ баррасӣ кардаанд. Ҳамчунин оид ба забони форсӣ (Ҷхеидзе, 1969; Пейсиков, 1973; Амонова, 1982) ва шеваҳои забони тоҷикӣ (Расторгуева, 1954; Саидова, 1985; Ҷӯраев, 1975; Маҳмудов, 1978; С. Раҳматуллозода, 2019 ва ғ.). Дар қорҳои марбут ба ономастика низ ба калимаҳои мураккаб тавачҷуҳ шудааст (Хромов, 1962; Офаридиёев, 2002; Алимӣ, 1995; Ҳомидов, 2002; Маҳмадҷонов, 2005; Тӯраев, 2010 ва диг.), ки аз муҳим будани масъала гувоҳӣ медиҳад.

Тавре ки маълум аст, калимаҳои мураккаб аз ибораҳо ба вучуд омада, барои муъҷаз баён кардани фикр мусоидат мекунанд. Ба ин маънӣ, онҳо аз ду ва ё зиёда калима таркиб меёбанд ва дар қолабҳои гуногун сохта мешаванд.

Мавриди зикр аст, ки «муҳаққиқон дар соҳаи калимасозии забони тоҷикӣ, аз ҷумла оид ба асарҳои устод Айнӣ қорҳои зиёди илмию тадқиқотӣ ба анҷом расонидаанд, вале дар хусуси калимасозӣ дар «Ёддоштҳо», ба ҷуз аз навиштаҳои алоҳида, то ҳол таҳқиқоти назаррасе сурат нагирифтааст [4, 68].

Мо дар мақола перомунӣ калимаҳои мураккаби ифодагари ханарҳои мардумӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ таҳқиқ анҷом дода, онҳоро ба ду гурӯҳ - **калимаҳои мураккаби пайваст ва калимаҳои мураккаби тобеъ** ҷудо кардем.

Калимаҳои мураккаби пайваст. Тибқи тадқиқи муҳаққиқон хусусияти барҷастаи калимаҳои мураккаби пайваст баробархукукии чузъҳои онҳо мебошад ва онҳо бо қолабҳои гуногун сохта мешаванд. Мутобиқи пажӯҳиши Ш. Рустамов дар китоби «Исм» [13, 169-175] ва ГЗАХТ [6, 119-121] дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ се қолаби сохташавии калимаҳои типи пайваст мавҷуд аст: такрори калимаҳо, бо асосҳо ва унсурҳои гуногуни грамматикӣ, аз асосҳои гуногун бидуни морфемаи ёрирасон, ки ин ҳолат ҳанӯз дар забони форсии бостон низ дида мешудааст [15, 143], ки таърихи дуру дароз доштани ин қолабҳоро нишон медиҳад. Муҳаққиқ М.Норов ин типи калимасозиро ба композитҳои копулятивӣ (бо ҳафт қолаб) ва редуликатҳо (бо 10 қолиб)-и калимаҳои мураккаби пайваст мавриди баррасӣ қарор додааст [11, 71-72].

Калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандии типи пайвасти вожаҳо дар «Ёддоштҳо» каммаҳсул аст. Онҳо дар қолабҳои зер сохта шудаанд:

1. *Такрори калимаҳо:* ғир-ғирак ғир-ғиракбозӣ, хишир-хишир, ар-ъар/ъар-ъар. *Мисолҳо:* Дар баъзеи он давраҳо **ғирғиракбозӣ**, дар баъзешон тасмабозӣ, дар дигарашон қартабозӣ ва монанди инҳо буд [2, 128]; **ғир-ғиракбозӣ**, қартабозӣ, тасмабозӣ ва бучулбозӣ ба назар намоёнтарини он бозиҳои махфӣ буданд [1, 165]; Аз **хишир-хишир** кардани либоси ин духтар бар тан куртаи шоҳии бухорӣ оҳорӣ доштани ҳам маълум мешуд [1, 240];

2. *Ба воситаи миёнванди -у-:* **сарулибос, сарупо, нақшунигор.** *Мисолҳо:* **Сарулибоси** хеле озодаи аъло дошта [1, 643]; он **сарупо** барои бастанӣ даҳони ман аз фаш кардани «сирри кафшпешмонӣ» буд [1, 259]; Дар лаби рӯд як хонаи **пурнақшунигор** бино карда буд [1, 291].

3. *Бо миёнванди -дар- ва -бар-:* **риштабарпо, чӯбдардаст.** *Мисолҳо:* ... монанди гунҷишки **риштабарпо**, ки ногоҳонӣ банди вай кушода шуда бошад, ба парвоз омадам [1, 243]; Ясавулони **чӯбдардаст** тамошобинонро зада ... [1, 99].

4. *Бе воситаҳои ёрирасон:* **парчапалос, каллапача, чавбед, тутмавиз.** *Мисолҳо:* ... **парчапалосҳо**, кӯрпа-болишҳо ва дегу табақҳо ҳам менамуданд [1, 25]; ... дар дасти баъзе аз онҳо лаганҳои пур аз **каллапача** ... [1, 209]; ... як асои **чавбеди** дароз буд [1, 54]; ... як чуволча **тутмавиз** карда монда буд [1, 119].

Дар илми забоншиносии тоҷик ҳама навъҳои ҷумлаи **мураккаби тобеъ** мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар ин хусус осори бунёдии муҳаққиқ Д.Т. Тоҷиев бо номи «Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик» [18, 1981] ва забоншинос К. Қаландаров «Ташаккул ва тақомули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик (асрҳои X-XIX)» (2004) мақоми шоиста дорад. Қолабҳои калимаҳои мураккаби тобеъ аз тарафи ҳамаи муҳаққиқон сермаҳсул доништа мешавад ва донишмандон муайян кардаанд, ки чузъҳои ин гуна вожаҳо баробархуқуқ нестанд [5, 1985; 13, 1981; 15, 2001]. Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ зимни сохтани калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ калимаҳои мураккаби тобеъ зиёд истифода шудаанд. Маълум

аст, ки онҳо аз ибораҳои ба вучуд меоянд. Ба ду гурӯҳ тақсим мешавад, ки миқдори маҳсулнокии онҳо якранг нест:

I. Ба гурӯҳи аввал калимаҳои мураккаби тобеъ, **ки чузъи яқум асосӣ** аст ва чузъи дуҷум тобеияти онро дорад. Дар забонамон калимаҳои мавҷуданд, ки онҳо аз ибораҳои изофӣ сохта мешаванд. Хусусияти онҳо аз ин иборат аст, ки изофат аз онҳо ихтисор мешавад. Дар сохтани калимаҳои марбут ба ҳунармандӣ ин қолиби сермаҳсул нест. Бо он қолаб калимаҳои **сарнайза, пурҳалво, пурчанг, пуроб** ва **миршаб** дида шуд.

II. Ба гурӯҳи дуҷум калимаҳои мураккаби тобеъ, **ки чузъи дуҷум асосӣ буда, чузъи яқум ба он тобеъ аст.** Зикри ин нукта муҳим аст, ки «ин усул дар сохтани вожаҳои мураккаб дар забонҳои эронии бостон мисли ҳиндии бостон аз равишҳои маъмул маҳсуб мегардад. Равиши мазкур бар пояи қолабҳои бунёдии эронии бостон дар забони форсии миёна идома ва густариши бештар пайдо кардааст» [15, 146]. Дар забони тоҷикӣ ин усул минбаъд низ ташаккул ёфтааст ва таҳқиқ аз тарафи муҳаққиқони гуногун ба сермаҳсул будани он гувоҳӣ медиҳад.

Мутобиқи маводи ҳунармандии «Ёддоштҳо» ин роҳи калимасозӣ қолабҳои гуногун дорад, ки онҳоро ба таври зер овардан мумкин аст:

Қолаби яқум. **Исму исм.** Аз исму исм калимаҳои гуногун сохта мешаванд, ки аз ҷиҳате ба пешаварию ҳунармандӣ робита доранд. Онҳоро аз рӯи мансубияташон ба маъноҳои марбут ба ҳунармандӣ чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

A. Ба шахс далолат мекунад: ҳунарпеша, шарикдарс, кандакор, гилкор, бинокор, тағламачаллоб, кошинкор (кошикор), заргарписар, дойрадаст, устокор ва ғ. **Мисолҳо:** ... бар рӯи гулгач **кандакорӣ** мекарданд [1, 124]; Аҳволи дигар **ҳунарпешагон**, масалан, бофандагон ҳам ҳамин тарз буд [1, 579]; ... дар ихтисор – монополияи **тағламачаллобон** буданд [2, 8]; ... одами қадбаланд ба **заргарписар** хитоб карда гуфт [1, 157];

B. Асбобу абзор: каланддаст, дандонамола, дасттеша, дастарра, дасткола (токбур), чароғпоя, даррадаст, халачӯб, хатчӯб, чӯбдаст, чӯбсар, чӯбқаду, адабчӯб, хатчӯб, дасткола, хиштфарш, тахтапул, тахтапушт, тахтакат, табарзин, пойтеша, каланддаста, тахтаварғ (банди чӯбин ё сангини об аст, ки дар вай обро бо тахта мебарданд [3, 385], кирётахта (тахтаест аз пӯлод, ки сӯроҳҳои калону хурд дорад) ва ғ. **Мисолҳо:** ... ғафсияшон баробари **каланддаста** меомад [1, 404]; ... **дасткола** (токбур)-ро тайёр кунад [1, 23]; ... **даррадаст** бо дарра ба пушти ӯ мувофиқи фармоиши раис мезад [1, 574]; Усто амак **чӯбсари** лӯлашакли худро гирифта ... [1, 43]; ... вагарна **адабчӯб** мехӯред [1, 205]; Ман дар **кирётахта** симкашӣ мекардам [1, 157].

B. Маҳсулоти гуногун: лӯлаболиш, найқалам, пунбадона, тӯкумқолин, пойафзол, яктаҳкурта, пойабзол, каллақанд камонғулак, тахтакат, дастарра, куббатилло ва ғ. **Мисолҳо:** **лӯлаболишҳоро** дар сарғаҳи кӯрпача гузошта дароз кашид [1, 50]; як хари сафеди калони **тукумқолиниро**, ки ба қавли харқорони Бухоро «бузи биничок» буд, маъқул кардам [1, 396]; ба он

тахтакати хуну чирколуд бихобам [1, 617]; ... ҳеч набошад, **каллақанд** медоданд [1, 14];

Г. Макони корҳои хунармандӣ: косахона, косагархона, лойхона, оташхона, риштахона, ҳалвогархона, чомашӯйхона, нақорахона, зинхона, осиеҳона, галаосие ва ғ. *Мисолҳо:* ... ба даруни **косахона** фуру рафта [1, 586]; ... коркунони **косагархонаҳои** чӯянрезӣ ... [1, 79]; ... **чомашӯйхонаи** шайх, ки ин «хонаҳо» бояд дар ҳар шабу рӯз барои садҳо нафар хонақоҳнишин кор мекарданд ... [1, 590]; ... падарам то чои бинои **осиеҳона** рафт [1, 26].

Ғ. Иқтидорҳо: палтархӯрчин, пулхалта, емхалта, дастакҷарм, новашакл. *Мисолҳо:* ... аз **палтархӯрчинҳо** тӯрбаҳои емхӯрии аспхоро бароварда ... [1, 107]; ... як кафши **дастакҷарми** қазонидӯхт оварда ... [1, 169].

Д. Номи нақшо: гулгач, пунбакбаста, зарҳалнақш, зарнигор, мушкбедӯғуршакл, регборон, регфарш, лӯлашакл, қуюшқун, шамшерёл ва ғ. *Мисолҳо* дар чумлаҳо: ... устоҳои гилкор дар хонаҳо бар рӯи **гулгач** кандакорӣ мекарданд [1, 124]; ... дар даст асои **зарҳалнақши** куббатилло дошт [1, 205]; ... **қуюшқуни** вай тиллоқӯби ақиқ шинондашуда ... [1, 569]; Бисоти ҳариру кати **зарнигор** ... [1, 583].

Е. Номи хунарҳои марбут ба бозиҳо: иштибозӣ, чормағзбозӣ, кандакбозӣ, тухмбозӣ, кандакбозиҳо ва ғ. *Мисолҳо:* ... аз пешамон **иштибозиҳо**, **чормағзбозиҳо**, **кандакбозиҳо** (бо донаки зардолу) ва **тухмбозиҳо** баромаданд [1, 165].

Қолаби дуом. Исму сифат. Чандон зиёд набошанд ҳам, онҳоро аз рӯи маъно ва мансубияти хунармандӣ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

А. Монандии калимаи ифодакунандаи муайяншаванда: каловамонанд, новамонанд, қачқордмонанд, пулакчамонанд, танобмонанд, ўғурчадастамонанд, рафидамонанд, лӯламонанд ва ғ. *Мисолҳо:* ... бо дастори **каловамонанд** печондашудааш ба хӯсаи киштзорҳо шабоҳат дошт [1, 327]; ... қордҷаи қачнӯги **қачқордмонанд** будааст [1, 568]; ... дар мағзи гӯшт чизе **танобмонанд** дар вақти молиши бадан ба дастам маълум мешуд [1, 603]; Мирзо қоғазӣ **лӯламонанд** печондашудаеро, ки дар даст дошт, қушода ба хондан сар қард [1, 221].

Б. Ифодаи номи ашёи гуногун: рӯпок, дандонхилол (дандонқовак), хиштакмурдор, зарҳал, нӯгтез, нӯгқач, латтақуҳна, чинигучум, чомадарида, пошнабаланд ва ғ. *Мисолҳо:* ... миёнашонро бо **рӯпокча** баста [1, 339]; он ҷойро бо **дандонхилол** (дандонқовак) кофт [1, 604]; бо қоғазҳои **зарҳал** зеб дода буданд [1, 81]; дарахти **чинигучум**, ки дар сарҳавзи боғи бедевор буд [1, 25].

Қолаби сеюм. Исм + асосҳои феълӣ. Дар ин қолиб, асосан, исм ва асоси замони ҳозираи феъл иштирок мекунад ва аз ду ҷузъ иборатанд, ки ҳар ду маъноӣ луғавӣ доранд. Воҳидҳои луғавии ин гурӯҳ калимаҳои мураккаби тобееанд, ки барои ифодаи номи маҳсулоти дастранҷи қосибон, номи хунарҳои дар давраҳои гуногуни ҳаёти мардум ба вучуд омадаанд ва

дигар маънохоро ифода менамоянд, ки инҳоро мутобиқи ин маъноҳо ба гурӯҳҳои зер чудо кардан мумкин аст, ки як зинаи калимасозӣ доранд:

1. **мавод ва маҳсулоти дасти хунармандон:** рӯймол, рӯйбанд / рӯбанд, сарбанд, пойандоз, сарандоз, зинпӯш, миёнбанд, банорас, нӯхтабанд, гарданбанд, каллапӯш, тахтабанд, чашмбанд, шохбанд, камарбанд, кафгир, гулбанд, пешгир, чойчӯш, оҳанрабо, чилбур (ресмон ё арғамчини борик аст [8, 531], бозубанд, гулубанд. **Мисолҳо:** ... ба нӯги рӯймоли **сарбандаш** баст [1, 214]; ... як **сарандози** шоҳии сафед буд [1, 245]; ... **нӯхтабандашро** ба дасти он харкор додам [1, 339]; ... ба рӯяш ба ҷои **чашмбанд** як латтаи докаи сафед партофта меомад [1, 240]; ба миёни худ як **пешгир** баста ... [1, 403]; ... гӯён ҳаваси касро **оҳанрабовор** ба тарафи худ мекашиданд [1, 345].

- **шахсро аз рӯи хунараш ифода мекунад:** кафшбардор, мӯзадӯз, кафшдӯз, нақоранавоз, ҷадвалкаш, хишткаш, осиебон, қолибгир, косалес, позарез, симбоз, лойкаш, нуқракӯб, белзан, кухнадӯз, яроқдор, сартарош, шикастабанд, ресмонфуруш, сунбабардор, тарфбоз, оташков, аробакаш, ҷадвалкаш, ҷӯянрез, ҳалвопаз, ғӯзакаш, пахтакаш, ҳаллоҷикун, гачкӯб, ҳаллоҷисоз, деворзан, рангрез, дарздӯз, тағламадӯз, порадӯз, муҳркан, чилликрес, арғамчинтоб, ҳарфшинос, иштибоз, обгардон, нақшбанд, вақоеънигор, ҳақиқатнигор, зарнигор, ҳуллабоф, ҷомашӯй, дафтардор, нонфуруш, ошпаз, сартарош, воқеанависон (ҷосусон), таблқӯб (нақоранавоз), гӯштфуруш, зиндонбон, иншонавис, пешхон, нилфуруш, гулфуруш, ошфуруш, нонфуруш, гӯштфуруш, вартишбоз (бедонабоз), аробакаш, қиморбоз, паллабардор, тарозудор, тарозубон, обгардон, кӯзасоз, ҷуфтрон. **Мисолҳо:** дар сарам **каллапӯши** нав буд ... [2, 14]; ... фурушандагон ҳама **ошфуруш, нонфуруш, гӯштфуруш**, каллапачафуруш ... [1, 165];

- **ба шуғли одамон далолат мекунад** ва ҷузъи асосӣ дар ин гуна калимаҳо асоси замони ҳозираи феъли **донистан** - **дон** мебошад: кордон, шашмақомдон, байтдон, ҳезумдон, шеърдон, ғайбдон, ҳолдон, закундон, хандасадон, ҳисобдон, русидон, нуқтадон, таърихдон, газетадон, гапдон, пурдон, арабидон, техникадон, ҳолдон, забондон, фалсафадон, тоҷикидон, қоидадон. **Мисолҳо:** ... аз ман зиёдтар бағайрат, коркун ва **кордон** шуда метавонӣ [1, 25]; Азбаски ӯ муҳандис (**хандасадон**) буд [1, 179]; ... то зорӣ карда илтиҷо намудани «деҳқони **ҳисобдон**» бори ӯро барнамекашид [1, 201]; маънии калимаи мазкурро аз муаллими **газетадони** худ пурсидам [1, 306].

- **калимаҳои муталлиқ ба дигар мансубиятҳои хунармандӣ:** зарбафт, зардор, фӯтадор, намадпӯш, бӯтасоз, кафшкаш (ҷои нишаст), кафшбардор, ҷузвгир, ҷӯбдор, ширмол, коғазгир, сирдор, чилимдор (қаландарбачаи чилимдор), белдор, ғилофдор, қаландгардон, қаландрав, тоқбур, бӯтасоз, рангрез, тиллоқӯб, зархарид, зарбофт, қаппапӯш, қаппадор регомез, нақоранавоз, духулзан, таблқӯб, чапандоз. **Мисолҳо:** ... бо ҷомаҳои шохиву **зарбафт** давра гирифта ... [1, 107]; ... дари даромадаш **намадпӯш** карда шуда буд [1, 380]; ... ба охунди Бухоро – Орифхон **кафшбардор** шудааст [1, 105]; ... шабгардон бо **таблқӯбҳо** таблҳои реза аз қаторакро бо бонги хатар менавохтанд [1, 352].

Дар ин гурӯҳи калимаҳо як иддаи мухтасари калимаҳо дида шуд, ки аз се калимаи мустақилмаъно иборат буда, ду зинаи калимасозӣ доранд. Дар зинаи аввал бо иштироки ду воҳиди луғавӣ як калимаи мураккаби исмӣ ба вучуд омадааст ва дар зинаи дуюм аз асоси мураккаби исмӣ ва асосҳои феълӣ вожаи нави мураккаб сохта шудааст, ба маъноҳои гуногуни ҳунармандӣ далолат мекунад: пойабзолдӯз // пойафзолдӯз, миёнсутундор, такбандбоф, сарнайзадор, косабадалкун, сихкабобпаз, каллапочафурӯш, намадисиёхпӯш, чархиосиётарош, зарбафтпӯш, зарҳалпеч, чорбозоргард, кабзафурӯмон (яке аз нақшҳои қандакорӣ). *Мисолҳо*: **пойабзолдӯзон** дар даҳаи охиринаи рамазон ҳатто то бист соат кор мекарданд [1, 578]; ... дар гузари **Такбандбофони** Бухоро буд [1, 332]; ... як асои ғафси харротии **сарнайзадор** ҳам дошт [1, 162]; ... сабаби **косабадалкунии** ўро ҳам нафаҳмида бошӣ ... [1, 329]; ... ў чойфурӯши **чорбозоргард** буд [1, 24]; ... фурӯшандагон ҳама ошфурӯш, нонфурӯш, гӯштфурӯш, **каллапочафурӯш** ... [1, 165] ва ғ.

Қолаби чорум. Сифат+ исм: Бо ин қолаб калимаҳои мураккабе сохта мешавад, ки ба сифати дастранчи ҳунармандон, маҳсулоти косибӣ ва ё ба сифати асбобу афзори онҳо далолат мекунад:

А. Калимаҳое, ки ба сифати дастранчи ҳунармандон далолат мекунад: хушлибос, кӯтоҳчома, хушпалос, тагчарм, хушхат, ширинкор, ширинкорнамо, ширинкорбоз, майданақш. *Мисолҳо*: ... ин чавонон **хушлибос** ва хушсурат буда ... [1, 162]; ... самоворхонаи хушбино, хушҳаво ва **хушпалосе** буд [1, 649]; ... ман **хушхат** шудан меҳоҳам [1, 29]; ... бо ҷомаи зехбориқи **майданақш** ва бо саллаи сафеди хурд мегашт [1, 274].

Б. Вожаҳое, ки ба маҳсулоти аз дарахтон таҳияшуда барои пешаварӣ далолат мекунад: хастут, сафедор, қаторбед, қаторгучум. *Мисолҳо*: дарахтони **хастут** барои хӯроқи кирмақҳои пила каллак шудан гирифтанд [1, 50]; ... дар зери **қаторбедҳои** пурсоя суфайи баланде ҳам буд [1, 290]; Ба **Қаторгучум** ном мавзее расида будам [1, 399].

В. Ба сифати асбобу афзори пешаварон далолат мекунад: қачова (ду қутӣ ё ду сабад), серпахта, сихгӯш, кулӯтариш, дарозтеғ, қачнӯг, хамидақомат, хамидашакл, калонкаланд, зарринкамар. *Мисолҳо*: ҳар рӯз аз он лаблабу як **қачоваро** пур карда оварда [1, 336]; ... як одами сафедчехраи чашму абрӯсиёҳи **кулӯтариши** хушқадубаст буд [1, 277]; ... бар болои чор қабат кӯрпачаи **серпахта** паҳн карда шуда буд [1, 348].

Қолаби панҷум. Шумора + исм. Бо ин қолаб калимаҳое сохта шудаанд, ки барои ифодаи ҳунарҳои сохтмонӣ ва маҳсулоти косибон истифода мешаванд ва ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мегарданд:

А. Вожаҳои ин қолаб ба масоили корҳои сохтмонӣ далолат доранд, ки косибон аз онҳо истифода мекунанд: чорҷӯб, яккаҷӯб, яккамех, чилҷӯб, чорҷӯба, чорхишт, нӯҳболор, ҳафтболор, ёздаҳболор, себанд (калтакҳои дарози себанддор). *Мисолҳо*: ... ҳар шаб аз абраҳаи қалъа фуромада, аз **яккаҷӯб** рӯдро гузашта [1, 291]; ... дар пеши назараш одамон монанди ҳайвонот ба **яккамех** бастагӣ меистоданд [1, 227]; Дар як хонаи **ҳафтболор** 5

бемор қатор хобида буданд [1, 109]; ... бо чилавдорони **себанд** (калтак)-дораш савора мегашт [1, 479].

Б. Вожаҳои ин қолаб ба маҳсулоти дастранчи косиб далолат мекунад: яктаҳкурта, яктах/ яктак, яккакорд, ҳаштсатил, дусара, дувоздахгирех, дутор. *Мисолҳо*: ... инҳо **яктаҳкурта** пӯшида ... [1, 339]; ... машкҳои пуроби ҳафт-ҳаштсатлиро ба дӯши худ бардошта ... [1, 578]; Ин нақшро **дувоздахгирех** меноманд [1, 43].

Қолаби панҷум зарф + исм аст. Бо ин қолиб ду калима дида шуд, ки яке ба сохтмони хона ва дуҷум ба зарфи хурокхурӣ далолат мекунад: зерсутун, нимкоса. *Мисол*: ... **зерсутунчаҳояш** шакли зомучағӣ (ҳандалақӣ) доштанд [1, 178].

Бо ҳамин метавон гуфт, ки дар ташаккули калимаҳои мураккаби тобеи ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ қолибҳои калимасозии **исм + исм, исм + сифат, сифат + исм, шумора + исм** ва **зарф + исм** нақш доранд.

Калимаҳои типии омехта дар соҳаи ҳунармандӣ. Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ як идда воҳидҳои луғавие дида мешаванд, ки аз ду ва бештар пасванд ба вучуд меоянд ва ба соҳаҳои гуногун мансубанд. Ин ҳолат ба соҳаи ҳунармандӣ ҳам тааллуқ дорад. Мутобиқи маълумоти Грамматика «Дар ин қабил калимаҳо дар як вақт ба амал омадани ҳам васлшавии асосҳо ва ҳам иштироки аффиксҳоро ба ҳисоб гирифта, ин усули калимасозӣ омехта номида шуд» [5, 102]. Зимни баррасии маводи мавҷудаи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ муайян шудааст, ки «дар ин қабил калима ду хусусият дида мешавад: **(I)** воҳидҳои луғавие, ки як зинаи калимасозиро гузаштаанд; **(II)** воҳидҳои луғавие, ки ду зинаи калимасозиро аз сар гузаринидаанд» [14, 175]. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [5] ва китоби «Исм» [13, 1981] ин гуна лексемаҳо дар як гурӯҳ таҳқиқ шудаанд. Дар ҳоле ки «хусусиятҳои калимасозии онҳо тафовут доранд». Дар гурӯҳи аввал «дар як воҳиди луғавӣ муттаҳид шудани калимаҳои мустақилмаъно ва пасванд, ки боиси пайдо шудани вожаи нав гардидаанд. Дар ин нави калимаҳо пасвандҳо хусусияти калимасозӣ дошта, дар сурати ихтисори пасванд калимаҳои мураккаб бемаънӣ мешаванд» ва «гурӯҳи дигари калимаҳо ду зинаи калимасозиро тай кардаанд. Аввал ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно васл шуда, морфемаи нави луғавӣ сохтаанд ва дар зинаи дуҷум бо пасвандҳо калимаи нав ба вучуд омадааст, ки зоҳиран ба усули омехта монанд мебошанд» [14, 175]. Бо тақия ба ҳамин андеша калимаҳои соҳаи ҳунармандии ин гурӯҳро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

2. **Воҳидҳои луғавие, ки як зинаи калимасозиро гузаштаанд** ва мутобиқи назарияи мавҷудаи «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» онҳо калимаҳои мураккаби омехта буда, аз васлшавии асосҳо ва иштироки аффиксҳо зухур кардаанд [5, 102] ва мутобиқи андешаи дигар «ҳамнишинии ҷузъҳои калима боиси ташкили воҳиди нави луғавӣ шудааст» [14, 175]. Бо ҳамнишинӣ сохташавии калимаҳои мураккаби тобеъ аз ҷониби Ш.Кабириро чунин баён мешавад, ки «Тавассути зада калимаҳо, таркибҳо ва ибораҳо

хамнишин ва мутгаҳид шуда, инчунин, боиси ташаккули калимаҳои мураккаб ва омехта мегардад» [9, 48].

Дар «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни барои баёни калимаву истилохоти ҳунармандӣ вожаҳои мураккаби омехта, ки аз асосҳои гуногуни маънодор ва пасвандҳои **-ӣ/-гӣ, -а, -ак, -анда** зиёд ба назар мерасанд, ки теъдоди онҳо ба 71 мерасад. Дар байни пасвандҳои иштироки пасванди **-ӣ/-гӣ** ғаёл ба назар мерасад. Калимаҳои ин гурӯҳро мутобиқи иштироки чузъҳо дар қолабҳои зер дидан мумкин аст:

-исм + исм + пасванди ӣ/-гӣ: қамчинкорӣ, ғилофтилоӣ, нимтанобӣ, саводкорӣ, софкорӣ, танӯрхонагӣ, чӯбқадугӣ, пиллагузорӣ, тиргузорӣ, чандпоғундагӣ, тукумқолинӣ, гулгачӣ. *Мисолҳо:* ... пушти девонаро бараҳна карда **қамчинкорӣ** мекард [1, 64]; ... дасташ нукраи **саводкорӣ** буд [1, 489]; ... он обҳоро аз доқа гузаронида, **софкорӣ** карда [1, 609]; Устоҳо дар вақти сохтани сағонаи **гулгачӣ** бо якдигар мегуфтанд [1, 124].

- шумора + исм + пасванди ӣ: чорбаққоли, дутарфӣ, яктанобӣ, якпиёлагӣ, якқосагӣ, ҳафтдтанобӣ, якманӣ, якпудӣ. *Мисолҳо:* Аз **чорбаққоли** бозори чӯб боз ба тарафи шимол баргашта ... [1, 219]; Ин китъа ба палҳои **яктанобӣ**-нимтанобии киштзор чӯдо шуда бошад ... [1, 80]; Баъд аз он ки падар ва тағоиям **якпиёлагӣ** чои сард нӯшиданд [1, 55].

-исм + асоси феълӣ + пасванди ӣ: заминдӯзӣ, гулдӯзӣ, тасмабозӣ, сатлқӯбӣ, чӯбзанӣ, нукчадаргиронӣ («кори **нукчадаргирониро** ба ӯ супурда [1, 621]»), нукчасӯзӣ (агар мабодо боз хун ояд, боз **нукчасӯзиро** сар кунам [1, 621]), латзаданӣ, қаллоқзанӣ, лаълизанӣ, сатлқӯбӣ, лаълизанӣ, тешазанӣ, мисинакӯбӣ, регкашонӣ, чойдорӣ, лампасӯзӣ, гулдӯзӣ, ҷадвалкашӣ, чӯянрезӣ, тутпазӣ, тутхурӣ, тутафшонӣ, нақшасупоришкунӣ, регпахшкунӣ, регзеркунӣ, трубашинонӣ, гулдӯзӣ, дуқонбофӣ, нигинакорӣ, гиргиракбозӣ, боркашонӣ, давадакбозӣ, хартозӣ, тарозудорӣ, чойчӯшонӣ. *Мисолҳо:* ... давриаш зардӯзии **заминдӯзӣ** ... [1, 569]; ... ба баҳонаи «**нақшасупоришкунӣ**» ба он чо бисёртар рафтуой мекардааст [1, 68]; ... пас аз **регпахшкунӣ** ба тарафҳои чануб кӯчида рафта буданд ... [1, 57]; ... аз харобии **регзеркунӣ** монда будааст [1, 51]; Барои обанборсозӣ ва **трубашинонӣ**, агар боз ҳазор сӯми тило лозим шавад [1, 452].

-шумора + исм + пасванди -а: болора, дутабақа, яктабақа, дудам, пойтоба // пайтоба // потоба, бенамадмонда. *Мисолҳо:* як хонаи 5-**болора** аз замин то шифт пур аз каду шуд [1, 118]; камбари **дудам** нӯгтез буд [1, 218]; аз ҳама чои намад вачоҳои **бенамадмонда** курдуд бо бухори об омехта баромада меистод [1, 352].

-исм + асосҳои гуногун + пасванди -ак: тилопулак, пойтеша, обкашак, бодбарак, байтбарак. *Мисолҳо:* ... дастаи **пойтешаро**, ки тарошида истода буд ... [1, 45]; Ин гуна як **обкашак** сохта ... [1, 454].

-исм + исм + пасванди -анда. Бо ин қолаб калимаҳои зиёде ба назар мерасанд, ки ҳамаи онҳо ба соҳаи ҳунармандӣ марбут нестанд. Он вожаҳои мураккаби омехтае, ки ба ин ё он ҳунар рабт доранд, чунинанд: ёридиҳанда, киштукоркунанда, зиёраткунанда, тайёркунанда, хатмашккунанда, қарзди-

ҳанда, фоидахуранда, идоракунанда, тарфҷойкунанда. *Мисол:* **Тарфҷойкунандагон** сӯрохи зерини вайро аз дарун бо кулӯҳ банд карда ... [1, 79].

3. Калимаҳои мураккаби пасванддор. Дар соҳаи хунармандӣ дар «Ёддоштҳо»-и устод С.Айнӣ як идда вожаҳои мураккабе дида мешаванд, ки ду ва зиёда зинаи калимасозӣ доранд. Дар зинаҳои аввал воҳидҳои луғавии мустақилмаъно ҳамнишини шуда, калимаи мураккаби тобӣ месозанд ва дар зинаи баъди бо иштироки пасвандҳои **-ӣ, -а, ак, -ча, -вор, -она, -анда, -гона** вожаи нави соҳаи хунармандӣ ба вучуд меояд, ки ба усули омехтаи калимасозӣ монанд аст. Дар байни ин пасвандҳо пасванди **-ӣ** сермаҳсул аст, ки асосан, бо асосҳои феъл ва исмҳо ҳамроҳ мешавад ва калимаҳои бо он сохташударо мутобиқи маънои мутааллиқ ба хунарҳо чунин табақабандӣ кардан мумкин аст:

- **калимаҳои марбут ба хунарҳои дӯзандагӣю ресандагӣ:** мӯзадӯзӣ, дастакдӯзӣ, зардӯзӣ, тӯқумдӯзӣ, чархресӣ, ресмонресӣ, аргамчинтобӣ, дарздӯзӣ, кӯхнадӯзӣ, пойафзолдӯзӣ, кафшдӯзак (кафшдӯз – ҳамчун номи ҷашара), чилликресӣ, хушлибосӣ, пахтакашӣ. *Мисолҳо:* ... ба **мӯзадӯзӣ** ё ба бофандагӣ шогирд шуда ... [1, 329]; ... онҳо **дастакдӯзиро** ёд гиранд [1, 381]; ... бештарини умри ӯ ба **чархресӣ – ресмонресӣ**, калова, зағӯта ва ночатайёркунӣ мегузашт [1, 49]; ... дар хона нишаста **чилликресӣ** ва **аргамчинтобӣ** мекарданд [1, 541].

- **калимаҳои марбут ба хунарҳои бинокорӣ:** гулкорӣ, ҷӯбтарошӣ, ҷӯбкорӣ, бинокорӣ, гачкӯбӣ, гачкорӣ, деворзанӣ, похсазанӣ, лойкорӣ, дарсозӣ, кошинкорӣ, муҳрканиӣ, симкашӣ, кандакорӣ, гилкорӣ, тахтаварғсозӣ. *Мисолҳо:* ... бо он устоҳо дар **деворзаниҳои** деҳқонони атрофи шаҳр кор кардаанд [1, 229]; ... дар зери айвончае **дарсозӣ** мекард [1, 42]; ... дар **муҳрканиӣ** ва заргарӣ бағоят моҳир буда ... [1, 278]; Ман дар кирётахта **симкашӣ** мекардам [1, 157].

- **калимаҳои марбут ба хунарҳои варзишӣ:** шатранҷбозӣ, қартабозӣ, тахтабозӣ, тасмабозӣ, бучулбозӣ, кандакбозӣ (бо донаки зардолу), қартабозӣ, тарфбозӣ, ғирғиракбозӣ, гуштигирӣ, гулӯлагузорӣ. *Мисолҳо:* Ба **шатранҷбозию** шурби мудом ... [1, 287]; ... **ғир-ғиракбозӣ, қартабозӣ, тасмабозӣ** ва **бучулбозӣ** ба назар намоёнтарини он бозиҳои маҳфӣ буданд [1, 165].

- **шуғли фурушандагӣ:** китобфурушӣ, ресмонфурушӣ, майдабаққолӣ, мавизфурушӣ, аспчаллобӣ. *Мисолҳо:* ... бештарини урганчиён **майдабаққолӣ** доштанд [1, 5]; ... ӯ ба **аспчаллобӣ** ҳавас дорад [1, 229]; Дил бурда аз кафам санами **ресмонфуруш** ... [1, 210].

- **калимаҳои марбут ба хунарҳои кишоварзӣ:** рӯдковӣ, молакашӣ, каландгардонӣ, ғӯзакашӣ, ходазанӣ. *Мисолҳо:* ... дар қатори дигарон **рӯдковӣ** мекунанд [1, 55]; Баъд аз **молакашӣ** дар он заминча нури ва хокҳои кӯхна рехтам [1, 108]; ... занаш ва зани Равшанниёз ба **ғӯзакашӣ** медароманд [1, 184].

-хунарҳои мансуб ба маънавиёт: бедилхонӣ, ғазалхонӣ, ғазалсароӣ, дуохонӣ, дуторӣ, ширинкорӣ, нақоранавозӣ, танбӯрнавозӣ. *Мисолҳо:* ... талабахоро ба гирди худ ғун намуда **бедилхонӣ** мекард [1, 194]; ... онҳо **ғазалсароӣ** мекарданд [1, 145]; ... гӯё ҳазлу **ширинкорӣ** мекарда бошад [1, 558].

-дигар хунарҳо: чархтарошӣ, чадвалкашӣ, чилимкашӣ, миёнбандӣ, зирехсозӣ, тамокукашӣ, собунпазӣ, кирокашӣ, тарфҷойкунӣ, чӯянрезӣ, ночатайёркунӣ, милтиқпоқкунӣ, сабзавотхишовакунӣ. *Мисолҳо:* ... қамчинзании Иброҳимхоҷа ҳам монанди эшонони дигар ношумур ва то монда шудани дасти худаш буд [1, 64]; ... ба ҳусни хат ва лавҳу **чадвалкашӣ** ҳам машғулӣ карда ... [1, 284]; ... одамони ӯ маро ба **кирокашӣ** кардан роҳ намедиханд [1, 482]; ... ўро баъзеҳо ходимона ва баъзе дигар **бибикайвонӣ** меғуфтанд [1, 10].

Дар баробари пасванди **-ӣ** калимаҳое ҳам вомехӯранд, ки бо пасвандҳои зер сохта шудаанд:

Пасванди -анда: Ин пасванд яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба шумор меравад. Тавре ки дидем, дар ташаккули калимаҳои сохта ва дар сохтани калимаҳои мураккаби омехта ва, инак, дар сохтани калимаҳои мураккаби пасванддор низ калимаҳои зиёде сохтааст, ки агар бевосита ба хунаре далолат накунанд ҳам, корею пешаи одамнро нишон медиҳанд: ҳаллоҷикунанда, мудофиакунандагон, ривочдиҳанда, дилхушкунанда, вақтхушкунанда, талафкунанда, мутолаакунанда, таъсискунанда, тасхиркунанда, хабардиҳанда, иҷрокунанда, рӯфтурӯбкунанда, ислоҳкунанда, назораткунанда, илҳомдиҳанда, дарстакроркунанда, страхованиагиранда, фоидадиҳанда, интиҳобкунанда, назмкунанда, пайдокунанда, беморидиҳанда, шифобахшанда, саломдиҳанда. *Мисолҳо:* ... он ҷавони **ҳаллоҷикунандаро** додарам гӯён ба тағоиям шиносонд [1, 197]; ... ҳеҷ кас, ҳатто ҳуди ҳамон **мудофиакунандагони** вайронии саллаи ӯ ҳам, ягон бор дурусттар баста шудани дастори ўро надида буданд [1, 427]; **Мутолаакунандагони** ин парчаҳо хоҳанд пиндошт ... [1, 136]; Аз ғайб **хабардиҳандагон** ду қисманд: яқум валӣ, дуҷум қоҳин [1, 176]; Дар он ҷо якчанд хизматгорони мардина ҳам буданд, ки онҳоро фаррош (**рӯфтурӯбкунанда**) меномиданд [1, 237]; Худоро халлоқи ягона, **беморидиҳанда** ва **шифобахшанда** медонем [1, 418].

Пасванди -а: чорчӯба, панҷшоха, чӯянреза;

Пасванди -ча: чорчӯбча, зерсутунча, обгардонча;

Пасванди -ак: мӯйчинак, оташгирак, бадпӯшок;

Пасвандҳои -вор, -она, ва -гона: оҳанрабовор, камбағалона, дувоздахгона.

Дар баробари калимаҳои матраҳшуда дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ калимаҳои мураккабе дида мешаванд, ки аз рӯи сохташавӣ аз калимаҳои дар боло таҳқиқшуда фарқ мекунанд. Ин вожаҳо дар натиҷаи ҳамнишинии ибораҳо бо пасвандҳо ба вучуд омадаанд, ки бар байни онҳо ибораҳои изофӣ афзалият доранд: пӯстибузӣ, чӯбичормағзӣ, бозоричӯбиҳо,

мардикорӣ, хиштихомӣ, хиштипухтагӣ, дучорякӣ (чоркилограммӣ), 50-поғундагӣ, чӯбичормағзӣ (чилими чӯбичормағзӣ), чӯбигучумӣ, чархисиеътарошӣ. *Мисолҳо*: ... пӯстакчаи пӯстибузӣ буд [1, 231]; ... як чилими чӯбичормағзии дигарро соз кард [1, 163]; ... ба харбузакашонии деҳқонони бой ба мардикорӣ медаромаданд [1, 77]; ... дар зимистон дар Маҳаллаи Боло ба чархисиеътарошӣ ва бофандагӣ ... [1, 9].

Бо ҳамин метавон гуфт, ки калимаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ дар байни калимаҳои мутааллиқ ба соҳаи хунармандӣ дар «Ёддоштҳо» ҷойгоҳи намоёнро доранд. Калимаҳои мураккаби пайваст каммаҳсул, вале вожаҳои мураккаби тобеъ сермаҳсул буда, қолибҳои гуногун доранд, ки дар боло мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
2. Айнӣ, С. Куллийёт, ҷилди 10 (қисми 1 ва 2) / С. Айнӣ. – Душанбе: «Дониш» 2021. – 433с.
3. Айнӣ, С. «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» / С. Айнӣ // Куллийёт, ҷ. 12. – Душанбе «Ирфон», 1976. – 564с.
4. Анварзода, М. А. Нақши калимасозии пасванди – ҷӣ дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ / М. А. Анварзода // Суханшиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021. - № 3. - 68-79с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. Ҷ.1. – 350 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1981. Ҷ.1. – 350 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. Ҷ. 3. – Душанбе, 1989. – 220 с.
8. Кабириков, Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор / Ш. Кабириков. – Душанбе, 2022. – 320с.
9. Начот, Доро. Фарҳанги Доро (луғатномаи барҷидаи тафсири ва решашинохтӣ) / Доро Начот. Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. – 599 с.
10. Мухаммадиев, М. Принципҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ / Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1967. - 138с
11. Норов, М.Б. Структурно – семантические и лексические аспекты сложных слов таджикского языка (на примере «Воспоминаний» С.Айни) / М.Б. Норов. Душанбе: Дониш, 2023, 204 стр.
12. Ниёзмухаммадов, Б., Бузургзода, Л. Морфологияи забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмухаммадов, Л. Бузургзода // Дурахши ахтари сӯзон: таҳия, тавзеҳ ва тасхеҳи Валии Самад. – Душанбе: Матбуот, 2013. Ҷ.2. – С. 151-252.
13. Рустамов, Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 219 с.
14. Раҳматуллозода, С. Калимасозии исм / С. Раҳматуллозода. Душанбе: Дониш, 2019. – 226с.

15. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. - Душанбе: 2001. – 310 с.

16. Точиев Д.Т. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик / Д. Точиев. – Душанбе, 1981. – 215 с.

КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ МАРБУТ БА ҲУНАРМАНДИ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНИ

Таҳқиқи таркиби лугавии забон аз рӯи мансубияти соҳавии калимаҳо яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ ба шумор меравад. Махсусан, дар асоси маводи осори адибони забардасти муосир баррасии ин масъала зарурати илмии маҳсус дорад ва яке аз соҳаҳои муҳим дар ҳаёти мардуми тоҷик ҳунармандӣ аст. Ин соҳаи ҳаёт бахшҳои гуногуни касбии мардумро фаро гирифта, аз калима ва истилоҳот бой мебошад. Ин аст, ки таҳқиқи сохтори онҳо аҳамияти хоси илмӣ дорад.

*Яке аз асарҳои, ки дар он калимаи истилоҳоти ҳунармандӣ хеле зиёд истифода шудааст, «Ёддоштҳо»-и устод С.айни мебошад. Ин аст, ки дар ин мақола мо кӯшиши кардаем, ки қолибҳои калимасозии воҳидҳои лугавии мураккаби ин соҳаи ҳаётан муҳимро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Таҳқиқи муайян намуд, ки калимаҳои мураккаби марбут ба ҳунармандиро ба ду гурӯҳ – калимаҳои мураккаби пайваст ва калимаҳои мураккаби тобеъ ҷудо мешаванд, ки аввали каммаҳсул ва дуюмӣ сермаҳсул мебошад. Дар ташаккули калимаҳои мураккаби тобеи ифодакунандаи соҳаи ҳунармандӣ қолибҳои калимасозии **исм + исм**, **исм + сифат**, **сифат + исм**, **шумора + исм ва зарф + исм** нақши доранд.*

Калидвожаҳо: «Ёддоштҳо», ҳунармандӣ, калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, мураккаби пайваст, мураккаби тобеъ, мураккаби омехта, миёнванд, пасванд, сермаҳсул, каммаҳсул.

СЛОЖНЫЕ СЛОВА, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ РЕМЕСЛО, В «ЁДДОШТҲО» («ВОСПОМИНАНИЯ») САДРИДДИНА АЙНИ

Изучение лексического состава языка с точки зрения отраслевой принадлежности слов является одним из важнейших научных проблем. В частности, на основе произведений великих современных писателей возникает особая научная необходимость обсуждения данного вопроса, а одной из важнейших сфер жизни таджикского народа является ремесло. Эта сфера жизни охватывает различные отрасли профессии людей и богата словами и терминами. Именно поэтому их структурные исследования имеют особое научное значение.

Одним из произведений, в которых много используются слова и термины ремесленничества, являются «Ёддоштҳо» («Воспоминания») С. Айни. Именно поэтому в данной статье мы попытались анализировать словообразовательных моделей сложных лексических единиц в этой жизненно важной области. В результате исследования установлено, что сложные слова, относящиеся к ремеслу, делятся на две группы – копулятивные сложные слова и детерминативные сложные слова, причем первая менее продуктивна, а вторая более продуктивна. В образовании детерминативных сложных слов важная роль играют такие словообразовательные модели, как существительное + существительное, существительное + прилагательное,

прилагательное + существительное, числительное + существительное и наречие + существительное.

Ключевые слова: «Ёддоштҳо» («Воспоминания»), ремесло, словообразование, сложные слова, сложносочиненное слово, сложноподчинительное слово, смешанное сложное слово, инфикс, суффикс, продуктивность, малопродуктивность.

**COMPOUND WORDS INDICATING CRAFT IN «YODDOSHTO»
(MEMORIES) BY SADRIDDINA AYNI**

The study of the lexical composition of a language from the sectoral affiliation of words point of view is one of the most important scientific tasks. In particular, based on the works of great modern writers, there is a special scientific need to discuss this issue, and one of the most important areas of life of the Tajik people is craft. This sphere of life covers various branches of people's professions and is rich in words and terms. That is why their structural studies are of particular scientific importance.

One of the works in which words and terms of mastery are used a lot is «Yoddoshto» («Memories») by S. Ayni. That is why in this article we tried to analyze the word-formation patterns of complex lexical units in this vital area. As a result of the study, it was found that compound words related to craft are divided into two groups: copulative compound words and determinative compound words, with the first being less productive and the second being more productive. The formation of determinative compound words is played an important role by such word-formation models as noun + noun, noun + adjective, adjective + noun, numeral + noun and adverb + noun.

Key words: «Yoddoshto» («Memories»), craft, word formation, compound word, compound mixed word, infix, suffix, productivity, low productivity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Анварзода Мавҷуда Анварӣ – докторанти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail mmavjuda2004@mail.ru, 888083416;

Сведение об авторе: Анварзода Мавҷуда Анвари – докторант Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, e-mail mmavjuda2004@mail.ru, 888083416;

About author: Anvarzoda Mavjuda Anvari – Doctoral student of the Institute of language by name A. Rudaki, e-mail mmavjuda2004@mail.ru, 888083416.

ИНЪИКОСИ ВОЖАҲОИ АМАЛУ ҲАРАКАТ ВА ТАҲЛИЛИ
МУҚОИСАВИИ ОНҲО ДАР «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ» ВА
«ТАФСИРИ ҲУСАЙНИЙ»

Насибулло Ҳакимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хондан ва фаҳми китоби муқаддаси Қуръон ба маънавияту зеҳният ва тафаккури бадеӣ таъсири хубе дорад. Намояндагони адабиёти форсу тоҷик аз Рӯдакию Саноию Аттор оғоз намуда, то Садриддин Айнӣ ҳамаи шоирону аҳли фазл қуръонхону қуръондон буданд. Мутолиа намудани тарҷума ва тафсирҳои форсии куҳан, баҳусус тарҷума ва тафсирҳои, ки дар асрҳои IX-X таълиф гардидаанд, фаҳми дурусти калимаҳо ва ҷумлаҳои Қуръонро осон менамоянд, зеро онҳо ба забони гуфторӣ монанд, иборасозияшон бисёр ба шакли мухтасар, аз саноот ва ҳунарварзиҳои адабӣ озод ва аз тақаллуфу печидагӯиҳо холӣ ва қорбасти калимаҳои арабӣ ниҳоят кам буда ва ҳатто дар баъзе аз ин осори куҳан [мисли Тарҷумаи Қуръони қудс] бадеҳитарин вожагони арабӣ монанди *қофир* ва *муъмин* низ ба сурати *кажандешон* ва *бовардорон* тарҷума шудааст [1, 3]. Ин нишонаи он аст, ки дар замони тарҷумаи мазкур мардум ҳанӯз бо бадеҳитарин вожагони арабӣ ошно набудаанд. Дар бисёре аз осори мазкур калимаҳо ба сурате, ки дар лаҳҷаи маҳаллии муаллиф талаффуз мешуд, ба қор бурда шудааст. Бино бар ин, «тарҷума ва тафсирҳои форсии куҳанро манбаи саршор барои забон ва адабиёти форсӣ» гуфтаанд [2, 18]. Забоншиносон ва луғатнависони форсу тоҷик умри худро барои таҳқиқи пажӯҳиши ин осори гаронқадр бахшида буданд. Луғатнависи маъруфи эронӣ А. Деххудо аз қомилан ҷой надодани маводи «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» дар луғатномаи худ бисёр таассуф хӯрда мегӯяд: «Ман дар «Шоҳнома» истиқсои қомил қардаам, аммо баъд аз «Шоҳнома» се китоб ҳаст, ки бояд дар тамоми қалимот, балки тамомати ҳуруфи он татаббуи тоҷик ба амал ояд ва умру вақти ман иҷозат накарда ва бар ояндагон аст, ки ин вочибаро адо қунанд ва он се китоб «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ», «Тарҷумаи Таърихи Табарӣ» ва «Таърих»-и Абулфазли Байҳақӣ аст [11, 410].

Бо мурури замон забони тоҷикӣ ин содагӣро беолоишии худро аз даст дод ва дар асрҳои XIV-XV ба забони адабии тоҷикӣ қалимоти гуногун ворид гардид. Дар он унсурҳои забонҳои ғайритоҷикӣ [арабӣ, туркӣ, муғулӣ, ҳиндӣ] қорбаст шуданд. Дар осори ҳагӣи ин давра бисёр ба қор бурдани қалимаҳо ва ибораҳои арабӣ дида мешуд.

Дар ҷумласозии иборасозӣ қоидаҳои грамматикаи забони арабиро бештар ба қор мебуданд. Инчун насли мусаччаъ бисёр ривочу раванқ ёфта буд ва услубҳои сода бо мураккаб баъзан омехта мегардид. Бисёр истифода шудани вожаҳои арабӣ ва ҷамъи арабӣ мушоҳида қарда мешуд, ба монанди:

Моро роҳ намой ба роҳи рост, ки роҳи анбиё ва авлиёт дар ақвол ва афъол ва ахлоқ, ки он роҳ мутавассит бувад миёни ифроту тафрит ва

гулувву тақсир, то собит дор моро ба роҳи мустақим, ки дини ислом ва суннати ҳазрати саййиди аном аст [3,1].

«Тафсири Кембрич» аз чумлаи осори куҳан (асри X) ва арҷманди забони форсист, ки аз чиҳатҳои мухталиф дорои аҳаммият ва мавриди назар аст. Дар асари мазкур вожаҳои тоҷикии ифодагари амалу ҳаракат нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқи забони тоҷикӣ фаровон истифода шудааст. Бояд гуфт, ки маънои амалу ҳаракат хеле гуногун аст: амале, ки барои таъсир расонидан ба объект, ба предмет равона карда шудааст, масалан: ош пухтан, алаф даравидан ва ҳолат монанди хурсанд шудан, ҳобидан ва ҷой дигар кардан дар масофаи масоҳат, ба мисли давидан, рафтани ва ҳодисаҳои гуногуни садо баровардан, масалан: фарёд кардан, гап задан ва зоҳир шудан ё тағйироти аломате монанди: пир шудан, гарм шудан, сиёҳ шудан ва фикру андешаро далолат кардан мисли: андешидан, фикр кардан, фаҳмидан ва амалу ҳаракоте, ки муносибати байни одамро мефаҳмонад, мисол: ҳурмат кардан, дӯст доштан [4, 5-7]. Аз он ҷо ки дар Тафсири Кембрич вожаҳои тоҷикии ифодагари амалу ҳаракат нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ зиёдтар истифода шудааст, дар ин мақола аз китоби мазкур иттиҳод аз вожаҳои зикр менамоем, ки ба амалу ҳаракат далолаткунандаанд ва ба маъно, сохту решаи онҳо ишора ва бо вожаҳои, ки дар Тафсири Ҳусайнӣ [асри XV] корбаст шудаанд, муқоиса менамоем. Ибтидо аз вожаҳои оғоз менамоем, ки барои таъсир расонидан ба объект, ба предмет равона карда шудааст, монанди: **оголидан** – **أغاليدن**. Ин вожа ба маъноҳои зер меояд: барангехтан, таҳрик кардан, тунду тез кардан бар хусумат ва ҷангу фитна, шӯронидан касеро бар дигаре [http://www.tarnian.net]. Мисол:

Ман зи оголишат натарсам ҳеч,

В-ар ба ман шерро бароголи [13].

(Фароловӣ)

Муҳаммади Ҳасандӯст дар фарҳангномаи худ меорад, ки «**أغاليدن** /**āyālidan**/ **أغال** - /**āyāl**/ «оғордан, тар кардан»..... агар оби туршаи туранҷ андар хибри сиёҳ оғоланд, хибри сиёҳ сапед шавад [Тухфату-л-ғароиб, 2/61]». Пеш аз ин зимни шарҳи вожаи «оғордан» зикр намуд: «Луғати «оғордан» зоҳиран аз яке аз забонҳои эронии шарқӣ ба забони форсӣ роҳ ёфтааст.дар бораи иштиқоқи луғати **أغال** - /**āyāl**/ аз эронии бостон: - ***āqarda** «оз, майл, орзу, иштиёқ» аз решаи – **qard** «ҳарис будан, мушток будан» = санскрит: - **qrdh [qṛdhyani]** «ҳарис будан, орзуманд будан» < хиндуаврупоӣ: - ***qheldh** «хоҳиш кардан, майл кардан, орзу кардан, хоستان, тамаъ кардан» [5, 83].

Дар Тафсири Кембрич вожаи **оголидан** дар ин ҷумла зикр шудааст:

...фуруд гузоштем миёни эшон [кофирон] ва миёни девон, то бармеоголанд эшонро бар бефармониҳо бароголидане [2, 161].

Кошифӣ дар тарҷумаи ин матн дар ивази вожаи **бармеоголанд** лафзи «**мечунбонанд** эшонро»-ро зикр намудааст.

Мисоли дигар: вожаи **подафраҳ** – **پادافره** аст. Ин вожа чунин шаклҳои истифода дорад: *подофроҳ, подафроҳ, подафраҳ, бодафраҳ, бодафроҳ,*

бодфароҳ [<http://www.tarnian.net>]. Маънояш: мучозот, чазо, подош, чазо ва мукофоти бадӣ бошад. Мисол:

*Ба ҷои ҳар беҳӣ подош некӣ,
Ба ҷои ҳар бадӣ буд бодафроҳ* [13].

(Дақиқӣ)

Вожаи зидмаънои он *подошан* ба маънои чазои нек ва мукофот, аст. Монанди:

*Подошани некон ҳама некист дар ин мулк,
Чунон ки бадонро зи бадӣ бодфароҳ аст* [13].

(Сӯзанӣ)

... ба ту расад *подафроҳе* аз он Худое, ки рӯзидеҳи ҷонварон аст [2, 145].

Таҳаввулоти таърихии вожаи **подафраҳ** чунин аст: < форсии миёна **pādifrāh** < форсии бостон ***pātifrāθa**, аз пешванди ***pāti** ва **frāθa** ва аз решаи **frāθ** «мучозот кардан, танбех додан». Дар асл ба маънои «бозпурсӣ кардан, истинтоқ кардан» аст, дар санскрит: - **prach + prati** «таҳқиқ кардан, бозхост кардан», дар авестой: - **fras** «пурсидан» бо пешванди **paiti** «пурсидан, истифсор кардан» [6, 592].

Дар баъзе мавридҳо дар китоби «Тафсири Кемрич» ба ҷои **подафроҳ** вожаи «азоб» ва «ранча» низ зикр шудааст:

ва зиёдат кунем мар ўро азобе аз паси азобе зиёдат кардане [2, 160].
...ранча мадор эшонро дар кор кардан [2, 180].

Дар Тафсири Хусайнӣ, вожаи «подафроҳ» наомадааст ва дар ивази он бештар вожаи «азоб» истифода шудааст. Масалан:

... бирасад ба ту *азобе* аз Худой ба сабаби мутобиати ту шайтонро.

Дар мавридҳои зикргардида аз Тафсири Кембрич, низ Кошифӣ вожаи «азоб»-ро ба кор бурдааст.

Мисоли дигар: **навид додан**-نوید دادن. Вожаи **навид** чунин шаклҳои истифода дорад: **навид**, **навед**, **нувид**, **нувед** ва ба маъноҳои: хабари хуш, мужда, хабари умедбахш ва ваъда додан омадааст [<http://www.tarnian.net>]. Баромади ин вожа аз эронии бостон аст. Дар авестой: - **vaēd** «донистан, шинохтан» бо пешванди **ni** «огоҳ кардан». Дар форсии миёнаи турфонӣ: - **wy [vēy]** «шинохтан, донистан». Муҳаммади Хасандӯст зимни шарҳу эзоҳи ин вожа мегӯяд: «эхтимол муштак аз эронии бостон: - ***ni-vaida** аз решаи **vaid** «донистан» [бо пешванди ***ni** «огоҳ кардан, бохабар кардан > хабари хуш додан] [7, 2808]. Муаллифи Тафсири Кембрич ин вожаро барои тарҷумаи калимаи арабии «ваъда - وعده» овардааст. Масалан:

Он богҳо, ки навид додааст бадон Худойи азза ва ҷалла бандагони хешро [2, 153].

Навиди Худойи таъоло ҳақ аст ба дуруст [2, 620].

Муаллифи «Тафсири Хусайнӣ» вожаи «навид»-ро истифода набурдааст ва барои тарҷумаи вожаи арабии «ваъда - وعده» лафзи «ваъда додааст»-ро интихоб намудааст. Дар осори адибону шоирони мо вожаи «навид» бо шаклҳои дар боло зикр шуда бисёр ба ҷашм мерасад:

*Сиёвуширо доду кардаи нувед,
Зи хубӣ бидодаи фаровон умед* [13].

(Фирдавсӣ)

Аз он, ки ҳоли Шоҳрух бад-ӯ маълум буд, қатли ўро навиди фатҳу фирӯзӣ доништа, ба ин азимат мусаммам гашт (Аҳмади Дониш) [13].

Вожаи **сиголиш** – سكالش дар «Тафсири Кембрич» бисёр истифода гардида, маънои «макру фиреб»-ро ифода кардааст. Масалан:

«Ҳар оина он чӣ он чодувон карданд, **сиголиши** чодувист ва кори чодувон аст» [2, 188-189]. Муаллифи «Тафсири Хусайнӣ» вожаи **сиголиш**ро ба кор набурдааст ва ояти дар боло тарҷумашударо чунин тарҷума менамояд:

«Ба дурустӣ, ки он чи сохтаанд, фиреби чодуист» [8, 29]. Дар Тафсири Кембрич ҳангоми тарҷумаи баъзе аз матнҳои қуръонӣ дар ивази «сиголиш» вожаи «хилат» ва вожаи «кайд»-ро низ ба кор бурдааст. Муаллиф ҳангоми тарҷумаи гоҳ-гоҳ калимаҳои арабиро ҳам истифода намудааст. «Кайд» вожаи арабӣ буда, маънояш макру фиреб аст. Барои ҳар яке мисол меорем:

«Пас гирд кард [Фиръавн] чодувони хешро ва **хилатҳое**, ки сохта буд» [2, 185]. «... ва он **кайд**и Фиръавн ҳеҷ чизе набуд чун андар гумбудагӣ ва зиёнкорӣ» [9, 91]. Вожаи «сиголиш» дар баъзе аз осори қуръон ба маънои фикру мулоҳиза ва маслиҳат кардан, низ омадааст: **У** мардумонро гирд кард ва **сиголиш** кард бо кори Баҳром, ки кучо беҳтар бошад, ки ин кӯдак он чо парварда шавад («Таърихи Табарӣ») [13].

Мисоли дигар: **тӯхтан** ё **тӯзидан** - توختن يا توزيدن. Ин вожаи сермаъно буда, маъноҳои зеринро ифода мекунад: пардохтан, ба даст овардан, варзидан. Вале дар «Тафсири Кембрич» он дар бисёр мавридҳо ҳамроҳ бо вожаи «вом» ё «фом» истифода шудааст. «Вом» аз забони паҳлавӣ маншаъ мегирад ва дар паҳлавӣ ба шакли **arōm** буда, маънои «қарз»-ро ифода мекунад. Шаклҳои истифодаи он: «вом» ва «фом» ва «афом» ва «бом» ва «пом» ва «авом» мебошанд. Мисол:

«Пайғамбар гуфт: агар касе бимирад ва **вومه** раҳо кунад ё фарзанде бе кас, **тӯхтани** он вом бар ман аст ва андеша кашидани он фарзанди бе кас бар ман аст» [2, 647]. Ё «Ҳар кӣ сураи Ёсин бихонад ва агар **вомзада** бошад, Худойи таъоло фоидаи **ӯ битӯзад**» [2, 779].

Муҳаммади Ҳасандӯст дар мавриди иштиқоқи ин вожа чунин гуфтааст: «Зоҳиран [ин вожа] муштак аз ҳиндуаврупой: - ***[s]teug** «хул додан, зарба задан, задан». Вожаи мазкур дар < форсии миёна: **tōxtan**: - **tōz** «товони гунохро пардохтан, каффора додан» аст. Шакли мозии он: - **tōxt** < эронии бостон: - ***tauxta** ва шакли музореи он: - **tōz** < эронии бостон: - **tauja**. Санскрит: - **tuj** [**tujati**] «ба суръат чунбидан, ҳаракат кардан, задан, зарба задан, берун кардан» [6, 915].

Шоирону нависандагони пешин низ дар осори худ вожаи «тӯхтан»-ро ба маъноҳои дар боло зикршуда ба кор бурдаанд. Масалан, Фирдавсӣ дар яке аз байтҳои худ ба маънои «ба даст овардан» истифода намудааст:

Надонӣ ҳаме чун бад омӯхтан,
Буридан зи некӣ, бадӣ тӯхтан [13].

(Фирдавсӣ)

Ё дар ҷойи дигар ин вожа ба маънои «адо намудан» ба кор бурдааст:

Шабу рӯз кораш будӣ сӯхтан,
Ҳамон воми бодафраҳӣ тӯхтан [13].

(Фирдавсӣ)

Қисмати дувум ибораҳое, ки барои амале, ки ифодагари ҳолат аст дар «Тафсири Кембрич», монанди: **хустун** ё **хусту** ё **хусту наёмад** – خستون يا خستو يا

هستو نیامد. **Хустун** яке аз вожаҳоест, ки дар асари мазкур бисёр истифода шудааст. Ин аз ҷумлаи вожаҳоест, ки аз забони паҳлавӣ маншаъ мегиранд. Маънояш имон, бовар ва эътироф кардан. Дар Луғатномаи Деххудо чунин шарҳ дода шудааст: хусту – касе, ки иқро ва эътироф бар амре кунад [http://www.tarnian.net].

«**Хустун** наёмад ба оятҳои мо» [2, 160]. Ё «Ва **ноҳастун** нагардад ба оятҳои мо, ай, ки Қуръон магар зинҳорхоре, ки бадтар зинҳорхор аст» [2, 625]. Ё «... золимон ононад, ки **хустун** намеоянд, ки Худойи таъоло офаридагор аст» [2, 785].

Шаклҳои ин вожа дар давраҳои таърихии забони форсӣ чунин будааст: < форсии миёна: **xustūk** [**xvastūk**] < эронии бостон: - ***hustu**[v]aka, аз решаи – **stav** «сутудан», дар авестӣ: - **stav** «сутудан» аст [6, 1144].

Дар Тафсири Хусайнӣ ин вожа ба ҷашм намерасад ва дар ҷойи он «нагаравидан» истифода мешавад. Кошифӣ матни дар боло зикршударо чунин меорад: «**Нагаравиданд** ба оятҳои мо» [8, 23]. Муаллифи Тафсири Кембриҷ низ ҳангоми тарҷумаи баъзе аз оятҳои монанди Кошифӣ вожаи «нагараванд»-ро низ истифода менамояд:

«Ва эшон **нагараванд** ва туро устувор надоранд, ки қиёмате хоҳад буд» [2, 143]. Ба ҳамин маъно дар ҷойи дигар вожаи «**кофир** шудан»-ро низ истифода намудааст: «Дарравед имрӯз дар он дӯзах ба **кофир** шудани шумо ба Худойи таъоло» [2, 771]. Инчунин дар тафсири мазкур ба шакли исми вожаи «муъмин, муъминон ё кофир, кофирон ё гаравидагон» зикр шудааст:

«Чудо шавед имрӯз эй **кофирон** аз **гаравидагон** пас фармон диҳанд то **кофирон** аз **муъминон** чудо шаванд» [2, 770].

Дар осори гузаштагонанон низ ин вожаро мушоҳида кардан мумкин аст. Мисол:

Бузургони доно ба яксӯ шуданд,
Ба нодонии хеш хусту шуданд.

(Фирдавсӣ)

Ҳама ҳукамои Ҳинд чамъ шуданд, натавонистанд шинохт, ки он бозӣ бар ҷӣ сон аст ва бар дониши ӯ хусту шуданд [Мачмаъу-л-таворих ва-л-қасас] vajehyab.com.

Мисоли дигар: **зинҳор** – زينهار . Яке аз вожагонест, ки дар тарҷума ва тафсириҳои қуҳани форсӣ корбаст шудааст. Ин вожа маънои «паноҳ бурдан» ё «амон додан»-ро ифода мекунад. Дар «Тафсири Кембриҷ»: «ва **зинҳор** надиҳад касе дигар он касро, ки ӯ [Худованд] азоб кунад» [2, 325]. Ё «... эй Худованди ман **зинҳор** деҳ маро аз васвоси девон ва оғолишҳои эшон» [2, 327].

Дар «Тарҷумаи Қуръони қудс» вожаи мазкур панҷ бор истифода шудааст. Масалан:

«Бигӯҳ: эй ҷӣ гӯҳед..... кунад маро Худой ва киро во ман аст? ё раҳмат кунад вар-эймо, ки ме зинҳор диҳад кофиронро аз азобе дардмандкунон?»¹ Ин вожа аз решаи **har** «таваҷҷуҳ кардан, муҳофизат

¹. Сураи Мулк/28

кардан» маншаъ мегирад ва решаи **har** аз ҳиндуаврупойӣ: - ***ser** «таваччуҳ кардан, муроқибат кардан» иштиқоқ шудааст, дар авестой ҳам: - **har** «таваччуҳ кардан, пойидан» аст. Шакли қадимии вожаи **зинҳор** дар < форсии миёна: - **zinhār** < эронии бостон: - ***jivana-hāra** [ҳифзи зиндагӣ / чон], санскрит: - **jivana** «чонбахш, ҳаётбахш» [10, 1620-21]. Муаллифи «Тафсири Кембрич» дар чойи дигар ибораи «фарёд хоҳам»-ро низ истифода намудааст:

«Бигӯ ё Муҳаммад **фарёд хоҳам** ва боздошт хоҳам бадихоро аз хештан ба Худойи фалак» [9, 663]. Инчунин дар асари мазкур вожаи «зинҳорхор»-ро дастрас намудем ва маънояш «аҳдшикананда» мебошад:

«Ва нохастун нагардад ба оятҳои мо ай, ки Куръон магар **зинҳорхоре**, ки бадтар зинҳорхорон аст» [2, 624].

Дар «Тафсири Хусайнӣ» ҳам вожаи «зинҳор» корбаст шудааст. Матнеро, ки дар боло зикр намудем, Кошифӣ чунин тарҷума менамояд: «ва ӯ [Худованд] **зинҳор** диҳад ва ба фарёд расад ва нигоҳ дорад ва эмин гардонад аз азоби худ ҳар киро хоҳад» [8, 558].

Мисоли дигар феъли таркибии: **Чоплусӣ кардан** – **جابلوسي کردن**. Вожаи **чоплусӣ /čöplös/** меояд ба маънои чарбзабонӣ ва тамаллуқкорӣ намудан, шушмадгӯӣ кардан аз роҳи фиреб. Мисол:

Ба дилдорию **чоплусию** фан,
 Кашидан сӯи хонаи хештан. (Саъдӣ)
 Ту бадон фахр оварӣ, к-аз тарсу банд,
 Чоплусат гашт мардум рӯз чанд.

[Фарҳанги луғоти омиёна, сах-8].

Васияти чаҳорум он, ки ба талаттуфи душман ва **чоплусии** ӯ мағрур нагардад (Абуалии Симҷур) [13].

Дар «Тафсири Кембрич» ҳам ба маънои чарбзабонӣ корбаст шудааст: «Нарм мабошед [эӣ занон] дар гуфтор, эӣ ки сухани нарм мағӯед ва **чоплусӣ** макунед бегонагонро» [2, 666]. Ин вожа зоҳиран мураккаб аст аз **чоп /čöp/ + лус /lös/** [ниг. ба «Бурҳони қотейъ». **чоп /čöp/** ба маънои «дурӯғ» < туркӣ: **čöp** «дурӯғ, кизб» ва **лус /lös/** ба маънои «тамаллуқ, фурутанӣ, чарбзабонӣ» аз «лусидан» ихтиқоқ шудааст [6, 986].

Дар «Тафсири Хусайнӣ» ба ҷои ин вожа лафзи «нармаӣ ва фурутанӣ накунад дар сухан гуфтан» корбаст шудааст [8, 154].

Мисоли дигар: **озодӣ /özädî/** ба маънои «шукр ва сипосгузорӣ» намудан, аст. Вожаи мазкур дар < форсии миёна: **özädih** «шукр, сипос, озодӣ», **özädih guftan** – озодӣ гуфтан, **özädih kardan** – озодӣ кардан, шукр кардан: «..... то биёзмояд маро ӯ [Худо] **озодӣ** кунам аз ӯ ё нусипосӣ [носипосӣ] кунам ва ҳар кӣ озодӣ кунад, пас он озодӣ бар худ мекунад аз баҳри он ки суди он бад-ӯ бозмегардад» [2, 481]. Муаллифи «Тафсири Кембрич» пас аз чанд ҷумлае дар тафсири ҳамин оят вожаи «шукр»-ро низ истифода намуда, мегӯяд: «ва ҳар, ки носипосӣ кунад, пас, Худойи ман бениёз аст аз шукри ӯ». Дар тарҷума ва тафсири ояти 13-и сураи Сабаъ вожаи «шукр»-ро 13 бор зикр намудааст.

Дар китоби «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» ки ба замони таълифи «Тафсири Кембрич» қаробат дорад, низ вожаи «озодӣ» ба маънои «шукр намудан» қорбасти шудааст: «Иблис пеши эшон шуд ва биншаст ва аз ҳоли эшон бипурсид. Одам аз Худойи таъоло шукре кард ва **озодӣ кард** ва тасбеҳ кард Худойро».²

Муаллифи «Тафсири Хусайнӣ» вожаи «озодӣ»-ро ба маънои шукр боре ҳам ба қор набурдааст ва ба ҷойи он вожаи «сипосдорӣ» ва «шукр» – ро дар асари худ дар мавридҳои зиёд қорбасти намудааст, аз ҷумла: «Шукр қайди неъматӣ оҷила [عاجله] ва сайди неъматӣ оҷила [أجله] аст».³ [8,131].

Мисоли дигар: **алфағдан** /alfaydan/ ё **алфанҷ** /alfanĵ/ аст, ба маънои «андӯхтан ва ҷамъ кардан». Муҳаммади Ҳасандӯст ин вожаро дахил аз сугдӣ медонад: ***δBayd** бо табдил додани ***-δB-** ба **-If-**. Решаи мозии вожаи **алфағдан** аз эронии бостон: **-*tvaxta** ва решаи музореъи он низ аз эронии бостон: **-*tvanĵa**, аз решаи **tvang** [дар қанор **taug**] иштиқоқ шудааст [5, 261]. Дар луғатномаҳо вожаи мазкурро ба ҷунин шаклҳо баён намудаанд: алфағдан, алфағда, алфаҳдан, алфаҳтан, алфоҳтан, алфақтан, алфақдан, алфидан, алфанҷидан, алфағдам, биялфанҷ [<http://www.tarnian.net>]. Дар «Тафсири Кембрич» ба ҷунин шаклҳо омадааст: «ва ҷустани шумо ба **алфағдани** хеш аз фазли Худойи таъоло ва он суди бозаргонист ва музди қорхое, ки шумо мекунад» [2,588]. Ба шакли «алфағд – ҷамъ кард» [феъли замони гузашта] низ омадааст: «... ҳеч банде қадам аз мақоми ҳисоб барнагирад то напурсанд ӯро аз ҷаҳор қор: аз умри ӯ, ки дар ҷӣ сипарӣ қор онро ва аз тани ӯ, ки дар ҷӣ фарсуда қор онро ва аз хостаи [моли] ӯ, ки ҷӣ гуна **алфағд** ва дар ҷӣ ҳазина [ҳарҷ] қор ва аз илми ӯ, ки бад-он қор қор ё нақард» [2, 785]. Дар ҷойи дигар ба маънои «гуноҳ» истифода шудааст: «ва агар бигирад Худойи таъоло мардумонро ба **алфағдҳои** эшон, эй ки ба гуноҳҳои эшон ва бутпарастии эшон, нагузорад ба пушти замин ҷунбанде [қасеро]».

Қошифӣ ин вожаро дар асари худ истифода набурдааст. Дар тарҷума ва тафсири оятҳои мазкур Қошифӣ ба ҷойи вожаи «алфағдан» иборати «ҷустани рӯзӣ» ва «қасб қардан» – ро ба қор бурдааст.

Дар «Тафсири Кембрич» ғайр аз ин вожаҳо боз қалимаҳои зиёде ҳастанд, ки ба амалу ҳаракот далолат мекунанд, вале дар забони имрӯзаӣ мо истифода намешаванд ё бисёр кам истифода мешаванд ба монанди: ҳазина [هزينة] қардан – нафақа қардан, лаб сапед қардан – табассум қардан, нахунбан [نهين] ниҳодан – мӯҳр ниҳодан, биёмосидан – варақ қардан, бисмил қардан – забҳ қардан, зол шудан – пир шудан, мӯлидан – таъхир қардан, сома [سامه] гирифтани – паноҳ додан, бегор (بيگار) ирифтани – бе музд қор фармудан ва ғ.

². Сураи Бақара /36

³. Яъне шукр намудан неъматӣ зуд ба даст омадаро пойбанд ва ҳифз ва неъматӣ аз роҳи дур меомадаро сайд менамояд.

Пас, барои ороستاني матнҳои тоҷикӣ ва барои дарк намудани маъно ва дуруст хондани бархе аз вожаҳои матнҳои забонҳои эронии миёна пажӯҳиши матнҳои тарҷумаҳо ва тафсириҳои Қуръон метавонад натиҷаҳои судмандеро ба бор оранд.

Хулоса: осори форсии куҳан, бахусус тарҷумаҳо ва тафсириҳои Қуръон аз лиҳози шинохти забони форсӣ ва гунаҳои он ва ҳам аз ҷиҳати тадвин дастур ва фарҳанги таърихӣ забони форсӣ буда ва ба хотири сарват бахшидан ба форсии муосир аз аҳамияти хоссе бархурдоранд. Тарҷумаву тафсириҳои куҳани форсӣ барои ҳифз ва истехкоми забони тоҷикӣ бисёр таъсири хуб гузоштаанд.

КИТОБНОМА

1. Қуръони Қудс. Ба кӯшиши Алии Равоқӣ. Муассисаи фарҳангии шаҳид Муҳаммади Равоқӣ, ҷ.1, 192 с.

2. Тафсири Қуръони маҷид. Ҷилди аввал. Ба тасҳеҳи Ҷалол Матинӣ. – Теҳрон. 1349. – 820 с.

3. Кошифӣ, Камолиддин Ҳусайн. Мавоҳибун алийя ё Тафсири Ҳусайнӣ / Камолиддин Ҳусайн Кошифӣ, бо тасҳеҳ ва муқаддима ва хошиянигорӣ Сайид Муҳаммадризо Ҷалоли Нойинӣ. – ҷ. 1. – Теҳрон, 1317 ҳ.ш. – 501 с.

4. Кошифӣ, Камолиддин Ҳусайн. Мавоҳибун алийя ё Тафсири Ҳусайнӣ / Камолиддин Ҳусайн Кошифӣ, бо тасҳеҳ ва муқаддима ва хошиянигорӣ Сайид Муҳаммадризо Ҷалоли Нойинӣ. – ҷ. 2. – Теҳрон, 1317 ҳ.ш. – 500 с.

5. Ҳалимиён, С. Феъл (куниш) / Саиди Ҳалимиён. – Душанбе. 2013. – 126 с.

6. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ. Ҷ. 1. – Теҳрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ, 1393.

7. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ. Ҷ. 2. – Теҳрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ, 1393.

8. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ. Ҷ. 4. – Теҳрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ, 1393.

9. Тафсири Қуръони маҷид. Ҷилди дувум. Ба тасҳеҳи Ҷалол Матинӣ. – Теҳрон. 1349. – 770с

10. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ. Ҷ.3. – Теҳрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ.

11. Тарҷумаи тафсири Табарӣ (дар ду китоб ва ҳафт мучаллад). Китоби якум.-Хучанд : Нури маърифат, 2007.-824с.

Захираи электронӣ

12. Фарҳанги луғати форсии чомеъ. (<http://www.tarnian.net>).

13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (vazhaju.tj).

14. Фарҳангномаи Ҷаҳонгирӣ. (<http://www.tarnian.net>).

15. Деххудо Алиакбар. Луғатнома. vajehyab.com.

**ИНЪИКОСИ ВОЖАҲОИ АМАЛУ ҲАРАКАТ ВА ТАҲЛИЛИ
МУҚОИСАВИИ ОНҲО ДАР «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ» ВА
«ТАФСИРИ ҲУСАЙНИЙ»**

Дар оғози мақола ба ғоидаҳои маънавии китоби муқаддаси Қуръон ва тарҷумаву тафсириҳои қуҳани форсӣ шиора шуда, сипас таҳлилу баррасии ташаккул ва тақомули забони тоҷикӣ, марҳилаҳои таърихии инкишофи он баён гардидааст. Пасон, доир ба хусусиятҳои боризи забони адабии асри IX- X ва асри XV маълумот дода, аз асари Тарҷумаи Қуръони қудс барои содаву беолоии будани забон дар асрҳои IX- X ва аз тафсири Ҳусайн Воизи Кошифӣ доир ба мураккаб гаитани ҷумлабандиҳо ва омехта шудани забони тоҷикӣ бо забонҳои арабӣ ва мугулӣ дар асри XV, мисолҳо оварда шудааст. Инчунин хусусиятҳои лексикӣю семантикӣю вожаҳо дар тарҷума ва тафсири Қуръон мавриди таҳлилу тадқиқ қарор гирифтааст. Махсусан, дар тафсири Кембрич ва Ҳусайнӣ вожаҳо, ки амалу ҳаракатро ифода менамоянд байни ҳам муқоиса ва мафҳуму решашинохтии онҳо таҳлилу баррасӣ шудаанд. Вожаҳои мазкур дар ин мақола ба қисматҳо ҷудо карда шудааст: вожаҳои асили тоҷикӣ, ки барои таъсир расонидан ба объект, ба ягон предмет равона карда шудааст монанди: **оголидан**. Вожаҳо, ки барои амале, ки ифодагари ҳолат аст ба монанди: **хустун**. Барои тақвияти шарҳи баъзе вожаҳо аз осори адибону шориони классик иқтибос оварда шудааст.

Калидвожаҳо: инъикос, паҳлавӣ, қуҳан, осор, семантика, лексика, оммафаҳм, муқоиса, тафсири.

**ОТРАЖЕНИЕ СЛОВ ДЕЙСТВИЕ И ДВИЖЕНИЕ В «КЕМБРИДЖСКОМ
ТОЛКОВАНИИ» И ИХ СРАВНЕНИЕ С «ТОЛКОВАНИЕМ ХУСАЙНИИ»**

В начале статьи указываются духовные преимущества священной книги Корана, переводов и толкований на древнеперсидского языка, затем проводится анализ и обзор становления и развития таджикского языка, исторических этапов описано его развитие. Затем дано информация об отличительных особенностях литературного языка IX-X и XV веков, приведя примеры из перевода Священного Корана для простоты языка в IX-X веках и из толкований Хусайн Воизи Кошифи на сложность предложений и смешение таджикского языка в арабском и монгольском языках в XV веке. Также проанализированы и исследованы лексико-семантические характеристики слов в переводе и толковании Корана. В частности, в толкованиях Кембриджа и Хусайни анализируются и обсуждаются слова, выражающие действия и движения, в сравнении с их значениями и корнями. В данной статье эти слова разделены на части: слова таджикского происхождения, направленные на воздействие на предмет, такие как: **оголидан**. Слова, обозначающие действие, выражающее состояние, например: **хустун**. Для подкрепления объяснения некоторых слов цитируются произведения писателей-классиков и философов.

Ключевые слова: размышление, пехлеви, старина, артефакты, семантика, лексика, общепонятный, сравнение, толкований.

**REFLECTION OF THE WORDS ACTION AND MOVEMENT IN THE
«CAMBRIDGE COMMENTARY» AND THEIR COMPARISON WITH THE
«INTERPRETATION OF HUSAYNI»**

At the beginning of the article are indicated the spiritual advantages of the holy book of the Koran, translations and interpretations into the ancient Persian language, then is carried out analysis and review of the formation and development of the Tajik language, and described its development in historical stages. Information is given on the distinctive features of the literary language of the IX-Xth and XVth centuries, giving examples from the translation of the Holy Qur'an for simplicity of language in the IX-Xth centuries and from Husayn Vaizi Kashifi's interpretations of the complexity of sentences and the confusion of the Tajik language in Arabic and Mongolian in the XVth century. The lexical and semantic characteristics of words are also analyzed and studied in the translation and interpretation of the Qur'an. In particular, Cambridge and Husayni's interpretations analyze and discuss words expressing actions and movements in comparison with their meanings and roots. In this article, these words are divided into parts: words of Tajik origin aimed at influencing an object, such as: ogolidan. Words denoting an action expressing a state, for example: khustun. To support the explanation of some words, the works of classical writers and philosophers are quoted.

Key words: reflection, Pahlavi, antiquity, artifacts, semantics, vocabulary, commonly understood, comparison, interpretation.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳакимов Насибулло Абурахмонович.** - Докторанти PhD-и соли сеюми кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Сведения об авторах: **Хакимов Насибулло Абурахмонович.** – докторант PhD третьего курса кафедры истории языка и типологии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Information about the author: **Hakimov Nasibullo Aburahmonovich.** – Post doctoral student of the third year of the History of Language and Typology Department of TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel: (+992) 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru

ИФОДАИ КОМПОНЕНТҲОИ СОМАТИКИИ ЗОРД //
ДЕЛ – HEART – ДИЛ, НОЙ – THROAT – ГУЛУ, КИЧ // ДҶР –
STOMACH – ШИКАМ, ДАР ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ
ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНИ ВА АНГЛИСИ

Фарангис Лутфишоева
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Соматизмҳо – чузъҳои таркибии ибораҳои фразеологие мобошанд, ки узвҳои бадани инсон ва ҳайвонотро ифода мекунанд. Ин вожаҳо яке аз қисматҳои таркибии ибораҳои фразеологӣ буда, тавассути онҳо зисту зиндагӣ, фарҳангу психологияи мардум, фаҳмишҳои мардумӣ инъикос карда мешавад. Истифодаи соматизмҳо дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ зиёд ба назар расида, бештари онҳоро соматизмҳои ифодакунандаи узвҳои бадани дохилию беруниро ташкил медиҳанд.

Гурӯҳи калони соматизмҳои забонҳои шуғнонӣ ва англисиро соматизмҳои ифодакунандаи узвҳои бадани дохилӣ ташкил медиҳанд, ки соматизми серистеъмоли ин гурӯҳ вожаҳо *зорд //дел* (з.шуғ.) – *heart* (з.анг.) – дил мебошад.

Соматизми *зорд //дел* (з.шуғ.) – *heart* (з.анг.) – дил дар забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ– узви хунгардони (ба шакли халтачаи мушакӣ), ки дар тарафи чапи сари синаи инсон ва ҳайвон аст, муродифаш қалб, замир мебошад [12,370]. Ибораҳои фразеологӣ ҳар ду забони омӯхташуда мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, муайян гардид, ки соматизми *зорд //дел* (з.шуғ.) – *heart* (з.анг.) – дил маъноҳои асосии бо ин соматизм алоқамандро, ки дар ин гурӯҳи ибораҳо ифода меёбанд, нишон медиҳад, ки «муҳаббат», «меҳр», «хушҳолӣ» аз зумраи ин маъноҳоянд. Чунин мафҳумҳоро метавон дар таркиби ибораҳои зерини забони шуғнонӣ мушоҳида намуд: *дел ба каф чӯдow* (з.шуғ.) – меҳр бастан, дил ба даст овардан; *зорд вирихъow / зорд шито ситow* (з.шуғ.) – ҳисси ноумедӣ, дил шикастан; *зорд ӯидow* (тадж.) [6, 139] – ҳамдардӣ қардан, дил сӯхтан; *зорд на-тӣждow* (з.шуғ.) – дил накашидан, ҳисси бадбинӣ доштан; *зорд-ти галч видow* (з.шуғ.) – дил дар ташвиш будан; *зорд бесавоб ситow* (з.шуғ.) [6,135] – дил беҳузур шудан (з.шуғ.), худро бад ҳис қардан, ҳамдардӣ; *зорд тӣнг ситow* (з.шуғ.) [7,132] – дилтанг шудан; *аз дили чӯн* (з.шуғ.) [6, 59] – аз тахти дил, аз самими қалб, садоқат, ихлос; *дилкаф ситow // зорд цуу дедow* (з.шуғ.) – дилкаф шудан, тарс; *делтур ситow* (з.шуғ.) – дилпур шудан вусук, бовар, қатъӣ будан.

Дар забони шуғнонӣ соматизми *зорд //дел* (з.шуғ.) – дил ифодакунандаи рамзи «чон, рӯх» ва вазъияти рӯҳии инсон, гамхорӣ ва

инсондустӣ низ шуда метавонад: *некдел видов / башианд дел (wind)* (з.шуғ.) [7, 69] – дили нек доштан; *(wi) дел соф / (wi) дел тозā* (з.шуғ.) – дили соф доштан. Дар баробари ибораҳои фразеологӣ шугнонии дорои компоненти соматикӣ *зорд //дел* (з.шуғ.) – дили дар боловардашуда, метавон дигар ибораҳоро ҳамчун мисол ишора кард, ки ба воситаи онҳо маъноҳои дигар низ ифода мегарданд:

Дел дирант // зорд-ти галч видов (з.шуғ.) – дил метапад, дар дил ташвиш, нооромӣ доштан: *Хумне мунд сур мунд шичаџ му зорд-ти галч // му дел дирант, нафām қарāнг та наўдџейст* (з.шуғ.). – Пагоҳ ман туй дорам, дилам метапад, ки чӣ тавр мегузашта бошад (тарҷума).

Дел на-т ъџд // табāt на-т ъџд (з.шуғ.) – дил намекашад, дил қабул намекунад: *Вад ик дисга ўаждинди авқот хїд на-вārдиен ,wew дел на-т ъџд // wew табāt на-т ъџд* (з.шуғ.). – Онҳо дар ин ифлосӣ хурок хурдан намевагонанд, дилаш намекашад (тарҷума).

Дел холї чїдов // ху рози дел лўвдов (з.шуғ.) – дилро холӣ кардан, дарди дил кардан: *Тама магам ху дел холї кинет // ху рози дел лўвет, ага най тама хафаги маъни чāй фāмт* (з.шуғ.). – Шумо бояд дилатро холӣ кунед //дарди дил кунед, ки сабаби хафагии шуморо бифаҳманд (тарҷума).

Зорд хїчїфтов // зārқā хїчїфтов (з.шуғ.) – дил кафидан, азоб кашидан: *Wew кор қати зорд мис хїч ёфт // зārқā хїчёфт* (з.шуғ.). – Аз тарзи ичрои кори онҳо дил ҳам мекафад (тарҷума).

Зорд шитё ситов // зорд вирихїтов – дилхунук шудан: *Машанден маш зорд мис вирухїт // маш зорден мис шитё чўд wew ху тухї гапи қати* (з.шуғ.). – Диламонро хунук карданд бо ин суханони талхи худашон (тарҷума).

Зорд-ард гāхїтов // дел-ард гāхїтов (з.шуғ.) – аз дил гузарондан, изтиробангез, ҳаяҷоновар: *Тунд йима пиройаџ ту зорд-ард гāхїт // ту дел-ард гāхїт (зуқен ту ёёд // ту мўйен тар сўз ёёд // ту рў хабар сунт) иди вад та ху гапти накинен* (з.шуғ.). – Ту ба фикрам аз дилат гузарондї, ки онҳо ба гапи худашон намеистанд (тарҷума).

Соматизми *heart* – дил дар забони англисӣ низ маъмултарин соматизм буда, дар таркиби ибораҳои зиёди фразеологӣ истифода шуда, дар ҳар маврид ба ибора маъноҳои гуногун мебахшад.

Ибораи «*after one’s heart*» дар таркиби чумлаи: «*We are going to have a day after your own heart*» [4, 372] маънои «аз таҳти дил»-ро ифода мекунад. Дар баъзе мавридҳо маънои «дар дил», «наздиқ ба дил», «аз самими қалб», «ҳақиқатан», «нақш бастан» дар забони англисӣ ба воситаи таркиби «*at heart*» ифода мегардад: Чунончи:

1. *But, like many fond parents, I have in my heart of hearts a favorite child.* [4, 372] – Барои ман, монанди дигар волидайн, кўдакест, ки ба **дили ман бисёр наздиқ** мебошад (тарҷума)...;

2. *With his white head and his loneliness he had remained young and green at heart* [4,372] – Бо вучуди мўйи сафед ва танҳои вай **ба дил ва ботинан** чавон буд (тарҷума)...;

3. *Can I really love her more than Louise? Do I, in my heart of hearts, love either of them?* [4,372]. – Оё ман метавонам ўро нисбат ба Луиза зиёдтар дўст дорам? Агар **ба ботин (аз самими қалб сухан бигўем)** назар афканем, ҳеч кадоми онҳоро дўст намедорам?! (тарҷума) ;

4. *Only the conventional sign over a side-entrance showed that at heart it was a pawnbroker's* [4,372] – Фақат овезаи дар даромадгоҳи иловагӣ овезон **дар ҳақиқат** нишон меод, ки он дуқони марди судхӯр буд (тарҷума).

Дар ибори «at the heart of somebody» соматизми «heart» ҳамчун узви асосии дохилӣ ба ибора мафҳуми «асос, чавҳар»-ро мебахшад: *And yet these questions.... are at the heart of all the domestic problems of Britian...* [4,372] – Ва ҳамаи ин саволҳо... **чавҳари** асосии ин мушкилоти Британия маҳсуб мешаванд (тарҷума).

Ибори «be stick at heart» («дар дил сих доштан») дар забони англисӣ маънои «пазмон будан», «ҳасрат», «чудой»-ро дошта, дар мисолҳои зер мафҳуми он ба таври гуногун ифода мегардад: *Susie felt suddenly sick at heart. She never dreamt that her secret was discovered.* –**Дар дили** Сузанна ногаҳон **ташвиш пайдо шуд**. Ў фикр намекард, ки сирри асрорашон ифшо шудааст (тарҷума).

Дар баробари ибораҳои фразеологӣ забони англисии номбаршуда соматизми «heart», инчунин дигар, дар таркиби ибораҳои зиёде истифода гардида, маъноҳои зеринро ба ҷумла мебахшанд:

1. Ибори «a big heart» маънои «одами дилқушод»: *The man with a big heart* [4,372].–Инсони дилқушод (тарҷума)..

2. *To break somebody's heart: She gives it cheerfully as you see and this situation would break her heart* [4, 373].– Чӣ тавре ки Шумо мебинед, ин вазъият дили ўро мешиканад (тарҷума).

3. «To bring somebody's heart into his mouth»– «чон ба лаб овардан, безор кардан»: *The Oliver brought Jan's heart into her mouth* [4, 373].– Оливер (дил) – **чони** Чайнро **ба лаб овард** (тарҷума).

4. Ибори «by heart» маънои «азёд кардан»-ро дорад: *They learnt every poem by heart* [4, 373]. – Онҳо ҳар як **достонро азёд медонистанд** (тарҷума).

5. «Close to one's heart»: *It is a cause that is very close to his heart* [4, 374].– Ин вазъият ба **дили ў бениҳоят наздик** аст (тарҷума).

6. «Dear heart» – мухотаб ба маънои «ҷонам»: *Should she learn more about family's traditions dear heart!* [4, 374]. – Бояд дар бораи расму русуми авлодӣ чизеро бидонад, **ҷонам!** (тарҷума).

7. «Cross one's heart» – «қасам хӯрдан»: *Cross your heart, Clare!* [4, 374].– Ба чони худ **қасам бихур**, Клара! (тарҷума).

8. «Do somebody's heart good» – «дилро шод гардонидан»: *Matt? It does my heart good to hear you say that* [4, 374]. – Мет. Ин сухани ту дили маро хурсанд кард (тарҷума)..

9. «Eat one's heart out»– «заҳмат кашидан,чон канӣ кардан»: *I have been eating my heart out about it for years...*[4, 374]. – Ман солҳои зиёд **заҳмати беандоза кашидам** (чони худро хурдам) (тарҷума).

10. «Faint heart» – «тарсу, буздил»: *Faint heart never won fair lady* [4,374]. – Одами буздил ҳеч вақт тоза ғолиб намебарояд (тарҷума).

11. «Find in one's heart to» – «худро мачбур кардан», «ба як хулоса омадан»: *I could have found it in my heart to sit down by the dyke and cry and weep like a baby* [4,373]. – Дар роҳи шахр ман худро чунон бекасуқӯй ҳис мекардам, ки мехостам дар қади раҳ нишаста гиря кунам (тарҷума).

12. «Give one's heart to somebody» – «ба касе дил додан»: *She grew to womanhood, and gave her heart to one who could not know it's worth* [4,374]. – Ў ба дараҷаи балоғат расида, дилашро ба шахсе дод, ки ба қадраш намерасид (тарҷума).

13. «Harden one's heart» – «сангдил шудан, бераҳм шудан»: *He hardened his heart and did his best to forget* [4, 374]. – Вай чунон сангдил буд, ки сангдилиашро, ҳеч кас фаромӯш намекард (тарҷума).

14. «Have something at heart» – «дар дил сирре доштан»: *She had something at her heart...* [4, 375]. – Ў дар дилаш гуфтание дошт (тарҷума).

15. «Have a soft heart» – «дили мулоим, раҳмдил»: *One of them had a soft heart that he couldn't punished them* [4, 375]. – Яке аз онҳо раҳмдил буда, онҳоро чазо додан наметавонист (тарҷума).

16. «A heart of gold» – «одами хуб, одами тило» [4, 375]. *She has a heart of gold* [4,375]. – Ў дили хуб дорад (тарҷума).

17. «Make somebody's heart bleed» – «дилро чароҳатдор намудан»: *This picture made our heart's bleed* [4,375]. – Ин расм дили моро хуншор намуд (тарҷума).

18. «Move somebody's heart» – «мутаассир кардани дил»: *By this decision the head of department moved their hearts* [4,375]. – Бо ин қарор роҳбари шӯъба дили ҳамагонро мутаассир намуд (тарҷума).

Мавқеи истифодаи соматизми дуоими ифодакунандаи яке аз узвҳои дохилии инсон вожаи *ной* (з.шуғ) – *throat* (з.анг.) – гулӯ дар забонҳои шуғнонӣ ва англисӣ нисбатан кам буда, дар луғатномаҳо маънои *ной* (з.шуғ) – *throat* (з.англисӣ) – узвест, ҳамрадифи халқ, халқум, баъзан гардан [12,288].

Дар забони шуғнонӣ ифодаи компоненти соматикӣ *ной* (з.шуғ.) – гулӯ дар таркиби ибораҳои фразеологӣ зерини забони шуғнонӣ чунин сураат меёбад:

Ной ҷирафст (з.шуғ.) – гулӯ сӯхтан, нишонаи бемории гулӯ: *Му ной арҷизца ҷирафст, шев му кихт* (з.шуғ.). – Гулӯям як навъ месӯзад, табъларза ҳам дорам (тарҷума).

Ной бидафст (заб.шуғ.) – гулуғир шудан, гулӯ маҳкам шудан: *Юйи дис хах гәп додҷиди ми ной мис бидафст* (з.шуғ.). – Ў чунон баланд гап мезад, ки гулӯяш ҳам гирифта шуд (тарҷума).

Ной қ оқ ситов (з.шуғ.) – аз гулӯ қапидан, ҳайрон шуда мондан: *Дис лап қарзи аз мардум зохҷиди ми ной қоқат ноўд йера* (з.шуғ.). – Бисёр қарз гирифтаст аз мардум, аз гулуяш қапидастанд (ҳайрон шуда, мегрдад ҳар тараф) (тарҷума).

Ной жақтов (заб.шуг.) – безор кардан, роҳ надодан: *Ми нойен дис жақчиде, йу дигарга кор чїд мис навардод* (з.шуг.) – Ҷро чунон безор карданд (гулӯяша чунон грифтанд), ки ӯ дигар кор кардан ҳам натавонист (тарчума).

Дар забони англисӣ соматизми *throat*– гулӯ дар таркиби чунин ибораҳои фразеологӣ ба кор бурда шудааст:

Иборои «*catch by the throat*» бо иборои фразеологӣи шугнонии «ноянд қап *dedow*» алоқамандии семантикӣ дошта, маънояш фишор овардан, зулм кардан, тазиқ додан мебошад [4, 288] : *Because of his dept they caught by his throat.* – Чихати зиёд қарздор буданашон онҳоро аз гулӯяшон саҳт қапиданд (ба ӯ фишор оварданд) (тарчума).

Иборои «*cut each others throats*» ба маънои душманӣ доштан, хусумат, нафрати зиёд доштан дар ҷумлаи зер омадааст [4,757]: *Big business interest who will quite happily cut one another's throats and even more happily cut yours and mine if they can see an extra bit of profit in it.* – Монополистон барои ғоидаи худ шуда, бо шодии том гулӯи ҳамдигарро хуншор мекунанд ва ҳамин таври дигар гулӯи шуморо, агар ин ба онҳо манфиатбахш бошад (тарчума).

Мафҳуми «ба муқобили худ амал кардан, худро нест кардан» дар забони англисӣ бо иборои «*cut ones own throat*» ифода гардидааст: *Mrs Warren... Can't you see that youre cutting your own throat as well as breaking my heart in turning your back on me?* [4,757]. – Хонум Варрен...Шумо намебинед, ки бо ин амал худатонро нест карда, дили маро ҳам шикаста истодаед ва аз ман дур рафта истодаед? (тарчума).

Иборои «*cut the throat*» маънои шахсро нест кардан дорад: *On the top of the world where I've been, they're all scoundrels, would cut your throat for two bob.* – Дар ҷойҳои болоӣ, ки ман он ҷо будам, ҳама разиланд: онҳо барои нонреза шуда, гулӯи тӯро мекананд (тарчума).

Мафҳуми аз ҳад зиёд пур будан тавассути иборои «*full to the throat*» ифода гардида, барои асоси маъноии иборои мазкур семантикаи соматизми *throat*–гулӯгоҳи ной роҳрави дарунии ной хизмат мекунад: *Such a pouring of hundreds into a place already full to the throat...*[4,757]. – Саҳҳо одам, ки барои гӯш кардани ман омаданд, толорро аз меъёр зиёд пур карданд (тарчума).

Амали даҳани касро бастан, шахсро аз суҳанронӣ боз доштан дар забон англисӣ ба воситаи иборои «*jump down somebody's throat*» нишон дода мешавад: *I hope you are not going to jump down my throat today...*[4,757]. – Умедворам, ки шумо имрӯз даҳани маро маҳкам намебандед (тарчума).

Компоненти дигари соматикӣи ибораҳои фразеологӣи забонҳои шугнонӣ ва англисӣ вожаи *қич*// *д ӯр* (з.шуг.) – *stomach* (з.анг.) – шикам мебошад, ки рӯирифт ба хусусияти физиологӣи ин узви бадан ишора менамояд:

Дар забони шугнонӣ *қич танбӯр ниғозд // дӯр дойрā дїд* (з.шуг.) – шунида шудани садо дар шикам хангоми гушнагири ифода намуда, дар маҷмуъ маънои «гуруснагӣ»-ро дорад : *Маи хезанд нӯст ви қич танбӯр ниғозд // дӯр дойрā дїд дигайи тоқат начудху тӯйд* (заб.шуг.)– Катии мо

нишаст, шикамаш чунон танбур менавохт, ки бетоқат шуда рафт (тарчума). Қобили зикр аст, ки дар забони шугнонӣ ифодаи ҳамин маънӣ бо ду иборайи фразеологӣ соматикӣ бо компоненти қӣч// дӯр – шикам низ сураат меёбад: *Вам қӣч // дӯр во нимā δ δд (холи сут) тезаф во тар чӣд сат* (з.шуг.). – Шикамаш боз холи шуд, тез хона рафт (тарчума). Самти беҳад хароб будани одам дар забони шугнонӣ тариқи иборайи фразеологӣ қӣч ни дармӯн нидафстow ифода мегардад: *Оли вият рами Худой вуд, wi қӣч ни дармӯн ни дувч аз хароби* (з.шуг.).– Ҳолашон хуб набуд, шикамаш ба рудааш часпида аз лоғарӣ (тарчума).

Соматизми *stomach* дар забони англисӣ ба ду маъно: меъда ва шикам фаҳмида мешавад, ки дарёфт намудани маънои узви муайян аз рӯи контексти матн сураат меёбад. Чунончи:

Иборайи «have no stomach for something» ба маънои «майл надоштан ба чизе», «хоҳиши чизе накардан» дорад [4,724]: *Uncle Robert had no stomach for «being talked about all over London!»*. – Амаки Роберт хоҳиш намекард, ки дар бораи ӯ дар тамоми Лондон сухан равад (тарчума).

Мисоли равшани ифодаи мафҳуми «ҳавобаландӣ, худписандӣ» дар забони англисӣ иборайи «a high stomach» шуда метавонад: *Mr Alphons de Vere has a proud stomach he acknowledges no one in the office* [4,724].– Ҷаноб Алфонс де Вир ҳавобаландтарин одам аст, ки дар қор аз қасе маслиҳат намепурсад (тарчума).

Ҳамин тариқ, бо истифодаи соматизмҳои ифодакунандаи узвҳои бадани дохилӣ *зорд //дел* (з.шуг.) – *heart* (з.анг.) – дил маънои самимият, наздик ба дил, олами ботин, ҷавҳари асосӣ, дилқушоидии инсон, ҳолати рӯҳии шахс, вазъи ошиқона; *ной* (з.шуг.) – *throat* (з.англисӣ) – гулӯ – мафҳуми ҳолати ҷисмонӣ, фишор, зарба, хусумат, худнесткунӣ, аз меъёр зиёд будани чизе; *қӣч// д ўр* (з.шуг.) – *stomach* (з.анг.) – шикам – майлу хоҳиш, нишони пурхӯрӣ, ҳавобаландӣ, худписандӣ, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дода шуда, зухуроти омилҳои фархангиву психологӣ мардум ба ин вижагиҳо вобаста нишон дода шудааст.

КИТОБНОМА

1. Абодуллоева, С.Ю. Компонентная эквивалентность фразеологических единиц шугнанского и таджикского языков / С.Ю. Абодуллоева // Суханшиносӣ. – 2024. – №1(45). – С.18-30.
2. Аверина, М.А., Болдырева Е.И. Соматизм как компонент фразеологической единицы русского и английского языков / М.А. Аверина, Е.И. Болдырева // Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 6 (73). – С. 11-13.
3. Кунин, А.В. Английская фразеология / А.В. Кунин.-М., 1976.-66с.
4. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – Москва, 1984.–942с.
5. Маджидов, Х. К вопросу об определении содержания фразеологической семантики в таджикском языке / Х. Маджидов // Вестник Таджикского госуниверситета. –1990. №1.– С. 48–58.
6. Мирзоев, Ш., Карамова И. Краткий словарь фразеологизмов шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев, И. Карамова. – Душанбе, 2019. – 261 с.

7. Мирзоев, Ш. Словарь фразеологических синонимов шугнано-рушанской группы памирских языков / Ш. Мирзоев. – Душанбе, 2021. – 127 с.
8. Петрова, Л.И. Человеческое тело и эмоции в контексте лингвокультурологии / Л.И. Петрова // Вестник ПГПУ. Серия «Социально-гуманитарные науки». – Псков: ФГБОУ высшего профессионального образования ПГУ, 2007. – Вып.1. – С. 133–134.
9. Сакаева, Л.Р. Позитивные соматические фразеологические единицы с компонентом «голова» в русском, английском и таджикском языках. / Л.Р. Сакаева. // Вестник Чувашского университета. Гуманитарные науки. – 2008. – № 1. – С. 214-218.
10. Скарёв, Д.С. Фразеологизмы русского языка с компонентами-соматизмами: проблемы семантики и прагматики: автореф. дисс.... канд... филол. наук. / Д.С. Скарёв. – Челябинск, 2006. – 24 с.
11. Токмакова, М. Х. Слово гу «сердце» в эмотивной лексике кабардино-черкесского языка / М. Х. Токмакова // Вестник Института гуманитарных исследований Правительства Кабардино-Балкарской Республики и Кабардино-Балкарского Научного центра Российской академии наук. – Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2012. – №1(19). – С. 84–88.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷ.1.–М.: Советская энциклопедия, 1969.– 941с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷ.2.– М.: Советская энциклопедия, 1969. – 946 с.
14. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов, Чилди I.– Душанбе, 1963. – 952 с.
15. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов, Чилди II.– Душанбе, 1964. – 908 с.
16. Црилова, З.Р. Концепт «сердце» в языковой картине мира (на материале кабардинского и английского языков) / З.Р. Црилова. -Нальчик: Автореф. дис. канд. филол. наук.– М., 2003. 21 с.

**ИФОДАИ КОМПОНЕНТҲОИ СОМАТИКӢИ ЗОРД // ДЕЛ –
HEART – ДИЛ, НОЙ – THROAT – ГУЛУ, ҚИЧ // ДУР – STOMACH –
ШИКАМ, ДАР ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ
ШУҒНОӢИ ВА АНГЛИСӢ**

Дар мақола мавқеи корбурди соматизмҳои ифодакунандаи узвҳои бадани дохилӣ дар забонҳои шугнонӣ ва англисӣ таҳқиқ карда шуда, асоси онро таъриху маданияти ҳазорсолаи ду халқият: шугнон ва англис нишон дода шудааст. Муайян сохтани умумият ва фарқияти миллии воҳидҳои фразеологӣ аз нуқтаи назари муқоисаи забонӣ боиси пеш бурдани таҳлили лексикӣ-семантикӣ ин воҳидҳо гардид. Мувофиқи ҳамбастагии лексикиву семантикӣ фразеологизмҳои соматикӣ забонҳои омӯхташаванда муайян гардид, ки чузъҳои сермахсултарини соматикӣ ифодакунандаи узвҳои бадани дохилии воҳидҳои фразеологӣ вожаҳои *зорд* // *дел* (з.шуг.) – *heart* (з.анг.) – *дил*, *ной* (з.шуг.) – *throat* (з.англисӣ) – *гулу* ва *қич* // *д* *ур* (з.шуг.) – *stomach* (з.анг.) – *шикам* буда, ба воситаи онҳо ҳолати ҷисмонӣ одам, ҳиссиёт, муносибат, ғаъолияти зеҳнии инсон, пайкараи психологӣ ӯ, рафтору кирдори ӯ инъикос мегардад.

Калимаҳои калидӣ: чузъҳои соматикӣ, сохтори лексикӣ-семантикӣ, фразеологизмҳо – соматизмҳо, категорияҳои гуногуни характери инсонӣ, соматизмҳо: *зорδ //дел* (з.шуг.) – *heart* (з.анг.) – дил, *ной* (з.шуг.) – *throat* (з.англисӣ) – гулӯ ва *қич// дӯр* (з.шуг.) – *stomach* (з.анг.) – шикам.

EXPRESSION OF SOMATIC COMPONENTS ZORTH//DEL –HEART, NOY– THROAT, QICH//DUR– STOMACH IN PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS OF SHUGNI AND ENGLISH LANGUAGES

The article examines the use of somatisms representing internal body parts in the Shugni and English languages, and the common history and culture of the two peoples, Shugni and English, is shown as its basis. Determining the commonality and national difference of phraseological units from the point of view of linguistic comparison led to the lexical-semantic analysis of these units. According to the lexical and semantic coherence of somatic phraseology of the studied languages, it was determined that the most productive somatic parts representing the internal body parts of phraseological units are the words *zorδ //del* (shugni) – heart, *noy* (shugni) – throat and *qich// dur* (shugni) – stomach, through which were reflected the physical condition of a person, feelings, attitudes, intellectual activity of a person, his psychological structure, behavior and actions.

Key words: somatic components, lexical-semantic structure, phraseology - somatisms, different categories of human character, somatisms: *zorδ //del*– heart, *noy*– throat, *qich// dur*– stomach.

ВЫРАЖЕНИЕ СОМАТИЧЕСКИХ КОМПОНЕНТОВ ЗОРδ // ДИЛ – HEART–СЕРДЦЕ, НОЙ –THROAT–ГОРЛО, ҚИЧ// ДҶР – STOMACH– ЖИВОТ, В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНЦАХ ШУГНАНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматривается употребление соматизмов, обозначающих внутренние части тела, в шугнанском и английском языках, а в его основе показана история и культура двух народов: шугнанского и английского. Определение общности и национального различия фразеологизмов с точки зрения языкового сравнения привело к лексико-семантическому анализу этих единиц. Определение общности и национального различия фразеологизмов с точки зрения языкового сравнения привело к лексико-семантическому анализу этих единиц. По лексико-семантической связности соматической фразеологии изучаемых языков установлено, что наиболее продуктивными соматическими частями, представляющими внутренние части тела фразеологизмов, являются слова *зорδ //дел* (шуг.язык) – *heart* (анг.язык) – сердце, *ной* (шуг.язык) – *throat* (англ.язык) – горло ва *қич// дӯр* (шуг.язык) – *stomach* (анг.язык) – живот, через которых отображается физическое состояние человека, чувства, отношения, интеллектуальная деятельность человека, его психологическая структура, поведение и действия.

Ключевые слова: соматические компоненты, лексико-семантическая структура, фразеология – соматизмы, разные категории человеческого характера, соматизмы: *зорδ //дел* (шуг.язык) – *heart* (анг.язык) – сердце, *ной*

(шуг.язик) – *throat* (англ.язик) – горло ва *қӣч// дӯр* (шуг.язик) – *stomach* (анг.язик) – живот.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарангис Лутфишоева – докторанти соли 2-юми факултети филология, кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, Телефон: (+992) 501251981.

Сведения об авторе: Фарангис Лутфишоева – докторант второго курса факультета филологии, кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, Телефон: (+992) 501251981.

Information about author: Farangis Lutfishoeva – 2nd year Doctor Phd student of Philology Faculty, Tajik language department of Khorog State University named after M.Nazarshoev, Phone number: (+992) 501251981.

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ: 891.550

ФИРДАВСӢ ВА АБУШАКУРИ БАЛХӢ

Анзурати Маликзод

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Зиндагӣ ва корномаи адабӣ ва хунарии ду шоири хушқареҳа ҳаким – Абушакури Балхӣ ва Абулқосим Фирдавсӣ дар як замон ҷараён дошт. Замони зиндагии онҳо мусодиф ба давроне буд, ки онро илми таърих замони шукуфоии фарҳангу тамаддун ва шеърӯ адаби порсии дарӣ сабт кардааст [10]. Хусусан забони порсии дариро забони тасаллут ба илму адаб ва шеърӯ шоирӣ сабт намудани таърихи воқеиятгаро тасодуфӣ набуда, балки ҳаққонӣ буд [6, 48]. Барои дар саҳифаҳои рангину пур аз ҳодисаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангии худ ин давронро даврони тасаллутӣ мутлақӣ забон ва адаби порсӣ ба тамоми риштаҳои илм сабт намудан таърих далелҳои бешумори қотей дошт.

Яке аз ин далелҳои муътамади таърих ба сари қудрат омадани хонадони хирадманду начибзодаи Сомонӣ буд [13]. Ин сулолаи асолатпарвари озоданаҷод, ки маҳз бо ибтиқори шоистаи адабпарварӣ ва фарҳангустарии онҳо раванди ба амал омадани ренессанси аввали исломӣ суръат ва вусъати тоза гирифт, барои инкишофи бисолиқии забон ва фарҳанги миллӣ шароити созгори илмию адабӣ на танҳо фароҳам кард, балки бо пуштибонии хирадпарваронашон аҳли илму андешаро барои қористонҳои илмӣ, адабӣ ва хунарий бавучуд овард.

Абушакури Балхӣ ва Абулқосим Фирдавсӣ аз шумори парвардаҳои ҳамин замонанд, ки осори арзишманди адабӣ офаридаанд. Ин ду шоири озода на танҳо ҳамзамон, гузашта аз ин, ҳамормон бо шохони хирадгустари Сомонӣ буда, дар раванди ташаккули андешаҳои эҳғароёнаи даврони худ иштирок намуда, ба ниёзмандҳои таърихӣ ва адабии мардум ҷавоби муносиби ҳақимона додаанд. Ба маънии дигар ин ду ҳақими озода дар **замони ҳикматгарии шеърӯ адаби** Сомониён зиста, чун шоирони таърихсоз ва ҳикматгӯии замон маъруфият пайдо кардаанд. Ин ду шоир аз назари замон, сабки эҷодӣ ва ормони хунарий ба ҳам наздик буда, бо фосолаи андаки замони зистаанд.

Соли таваллуди Абушакури Балхӣ ба таври дақиқ маълум нест. Адабиётшинос Холиқ Мирзозода санаи таълифи «Офариннома»-ро ба назар гирифта, соли таваллуди Абушакурро 915 м. таъйин кардааст [7, 216]. Муҳаққиқи афғонистонӣ Солеҳмуҳаммади Халиқ андеша дорад, ки Абушакур дар «авосити давраи Сомониён ва дар дарбори Нӯҳ ибни Наср (солҳои шохӣ – 952-964 м.) дар нимаи нахусти садаи даҳуми мелодӣ мезист» [12, 63].

Мураттибони маҷмуаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ низ ӯро ҳамзамон ва мадҳкунандаи Нӯҳ ибни Аҳмади Сомонӣ (934-955) доништаанд [3, 126]. Агар ин таърихро ба назар гирем, Абушакур дар замони шукуфоии давлати Сомониён зистааст.

Муҳаққиқи дигари таърихи адабиёт Забеҳуллоҳи Сафо дар бораи давраи зиндагии Абушакур чунин андеша дорад: «Асри ӯ (Абушакури Балхӣ – А. М.) муҳаққақан мусодиф бо авохири аҳди Рӯдакӣ ва авоили аҳди Фирдавси...». [11, 403]. Адабиётшинос Садри Саъдиев низ Абушакурро «ҳамзамони хурди Устод Рӯдакӣ» медонад [9, 401].

Абушакури Балхӣ донишҳои ибтидоӣ ва маъмули замонашро дар зодгоҳаш гирифта, ба камол мерасад [2, 102].

Сабки суҳан ва мазмуну муҳтавои осори бозмондаи Абушакур далели муътамади он аст, ки ӯ бо Устод Рӯдакӣ ва Шаҳиди Балхӣ дар як замон ва дар як муҳити адабӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст ва ҳамормону ҳамдаст баҳри шукуфоии забон ва адаби порсӣ дар дарбори Сомониён саҳм гузоштааст ва аз ӯ таъсир бардоштаву мазомини ашъори ӯро пайравӣ кардааст [4].

Ҳақим Фирдавсӣ ҳамзамони нисбатан ҷавони Абушакури Балхист. Фирдавсӣ давраҳои охири ҳаёти Абушакурро дарёфтааст ва муҳим он аст, ки дар байни ин ду шоири бузург мушобихатҳои ҳунари ва ҳамгуниҳои муштаракӣ эҷодӣ ба мушоҳида мерасанд, ки ин монандихоро ин гуна муайян намудем:

1. Ҳар ду шоири ҳақиманд ва сарчашмаҳои адабию таърихӣ онҳоро бо номи ҳақим ёд кардаанд. Шеършон аз парниёни ҳикмати хирад танида шудааст.

2. Шеъри ҳар ду шоир аз ҳикмати давраи бостонии мардуми ориёӣ саршор буда, ба хонанда панди амалии зиндагӣ меомӯзад.

3. Ҳам Абушакур ва ҳам Фирдавсӣ шоирони бузурги хирадгаро ва тарғибгари дониш ва илму ҳикмат будаанд. Онҳо тавоноии иқтидор ва нерӯи инсонро дар андӯхтани илму дониш маънидод кардаанд.

4. Онҳо дар сурудани маснавӣ маҳорати тамом доштаанд. Баёни мазмунҳои ҳикамӣ, панду андарз ва далериву шучоати ватанпарваронаро дар қолаби маснавӣ муносибу мувофиқ доништаанд.

5. Ин ду шоири ҳамормон ба унсурҳо ва расму ойинҳои бумии ниёғони шарофатманди худ содиқ буда, эҳёи дубораи онҳоро дар сурудаҳояшон тарғиб намудаанд.

6. Таҷассумгари хислату хусусият, пиндору маниши рӯзгордорӣ ва наҷодии озодагон ва шоири меҳандӯсту шучоъ будани онҳо ҳаммаромӣ ва ҳамгуниҳои адабии осори онҳоро таъмин намудааст.

Абушакур дар қолаби маснавӣ мазмунҳои ахлоқӣ ва панду андарзиро ҷой дода, ҳамосаи маънавии инсонсозии «Офариннома»-ро бар асоси пандномаҳои давраи бостонии мардуми ориёӣ дар вазни мутақориб эҷод кард. Дар маснавии «Офариннома» масъалаи бузургдошти инсонии хирадманди боахлоқ ва бодониш, ки созандаи ҷаҳони ободу маъмур ва мутамаддину фарҳангсолор аст, гузошта шудааст. Муаллифи маснавӣ

назарияи бузургдошти инсони созандаи хирадмандро дар меҳвари он гузошта, танҳо инсони бохираду дониш ва боадлу додро сазовори ситоишу офарин ва мадху сано медонад.

«Шохнома», ки номаи шоҳон ва таърихи давлатдории ориёӣён аст, низ бар вазни «Офариннома» иншо гардидаву дар он шоҳони хирадманди каёнӣ офарину ситоиш шудаанд.

Ҳаким Фирдавсӣ дар эҷоди «Шохнома» аз «Офариннома»-и Абушакур, «Гуштоспнома»-и Дақиқӣ ва дostonҳои дигари пешгузаштагони худ таъсири фаровон бардоштааст. Дар боби таъсирпазирии Фирдавсӣ аз Дақиқии Балхӣ дар ҷои дигар муфассал суҳан гуфтаем [5].

Маснавии «Офариннома», ки мавриди таъсирпазирии муаллифи «Шохнома» қарор гирифтааст, мутаассифона дар шакли комил то рӯзгори мо нарасидааст. Аммо аз ҷунгу дастхатҳо ва сарчашмаҳои адабию таърихӣ ҳамагӣ 328 байти он аз тарафи муҳаққиқони заршиноси таърихи адабиёт гирдоварӣ шудааст, ки аз ин миқдор дар бораи мазмуну муҳтавои куллии он тасавури комил пайдо кардан мумкин аст. Мавзуи асосии маснавӣ панду ахлоқ буда, муаллифи ҳикматдони он хислатҳои неки инсонӣ: шарму ҳаё, ҷудо родӣ, хираду дониш, некандешӣ, суҳани хуб гуфтан, дӯсти нек баргузидан, содиқ будан дар оини дӯстӣ, некию нақӯкорӣ пеша кардан, сир ниғаҳ доштан, тарбияи дурусти фарзанд, инсондӯстӣ, донишу таҷриба андӯхтан, суҳан бар асоси донишу хирад дарҷ кардан, оқилона суҳан гуфтан ва дорои ин гуна хислатҳо буданро, ки инсонро баркамолу фариштахисол мегардонад, ситоиш менамояд. Ҳар яке аз ин мавзӯҳо дар маснавӣ пайхам баррасӣ шудаанд ва маълум аст, ки абёти комили он ба таври муназзам набуда, балки ба тариқи пароканда боқӣ мондаанд. Шояд ҳар як мавзӯ дар офариниши Абушакур дар алоҳидагӣ зери унвони алоҳида ба баррасӣ гирифта шудаанд, аммо дар шакли комил онро дар даст надорем.

«Шохнома»-и Фирдавсӣ бо унвонҳои «Оғози китоб», «Гуфтор андар ситоиши хирад», «Гуфтор дар офариниши олам» ва мисли инҳо оғоз мешавад. Муаллифи «Офариннома» низ маснавии худро аз ситоиши хирад ва шахси хирадманд оғоз бахшидааст, ки 13 байти он то замони мо расидааст. Абушакур дар 13 байти аввали маснавӣ аҳамияти хирад дар рӯзгори инсон ва хусусиятҳои шахси хирадмандро ҷунин баррасӣ намудааст:

Хирадманд донад, ки покию шарм
 Дурустию родию гуфтори нарм
 Бувад хӯи покону хӯи малак
 Чи андар замину чи андар фалак [3, 156].

Абушакури хирадгаро тавсифи хирад ва хислату хусусияти шахси дорои хирадро бо таъбири «Хирадманд донад» оғоз менамояд. Ормони ҳунарии ин шоири ҳаким, ки тарбияи инсони бохирад аст, покию шарм, дурустию ростӣ, родию ҷавонмардӣ ва гуфтори нармро хоси хирадмандон медонад. Ва дорои ин гуна хислатҳои хирадмандона буданро дар замин ба

инсон ва дар фалак ба малак зарур медонад ва сабаби фариштагии инсон маънидод менамояд.

Абушакур мохияти хирадро бо тасвирҳои бадеи шоиронаи ба худ хос барҷаста инъикос менамояд. Шоир зимни тасвири бадеи хирад тани инсонро ба кишваре ташбеҳ менамояд, ки хирад дар он подшоҳи мутлаке дониста мешавад, ки бар хосу оми бадан ҳукмравой бояд дошта бошад. Рафтору кирдори инсонро лашкари фармонбардор донистани шоир табиист:

Хирадманд гӯяд: Хирад подшост,
Ки бар хосу бар ом фармонравост.
Хирадро тани одамӣ лашкар аст,
Ҳама шахвату орзу чокар аст [3, 156].

Дар баёни назарияи хирад ва шахси хирадманд аз тасвирҳои бадеи хос истифода намудани Абушакур ба хотири барҷаставу муассир баён кардани фикр ва ба хонанда расонидани шинохти ҳақимонаи он мебошад.

Назоратгари тамоми амалу рафтори инсон хирад аст. Агар ҳамин хиради бино ба қавли Абушакур дар кишвари тани инсон подшоҳ ва ё ин ки шубон набошад, орзуву хоҳишҳои бераҳқунандаи чун гург даранда инсонро нобуд менамояд. Агар тамоми кирдору рафтори инсон бо роҳнамоии хирад анҷом пазирад, дар лаҳзаҳои нодонию пажмурдагӣ ўро меомӯзонад ва боиси шукуфоию сарафрозии ў мегардад:

Хирад чун надонӣ, биёмӯзадат,
Чу пажмурда гардӣ барафрӯзадат...
Хирад подшоҳе бувад меҳрубон,
Бувад орзу гургу ў чун шубон [3, 156].

Бино бар ин, шахси бохирадро Абушакур шахси бовикору бошукӯҳ медонад, ки аз инсонҳои дигар фарқи чиддӣ дорад:

Хирадманд гӯяд: Ман аз ҳар гурӯҳ
Хирадмандро беш дидам шукӯҳ [3, 156].

Хирад зинатдиҳандаи дунёи маънавии инсон буда, ўро худшинос ва худошинос мегардонад:

Хирад бе миёнчию бе раҳнамой
Бидонад, ки ҳаст ин ҷаҳонро Худой [3, 150].

Ҳаким Фирдавсӣ низ дар оғози «Шохнома» бобе дар «Ситоиши хирад» тасниф ва дар 19 байти ин боб хирадро ситоиш менамояд, ки он бо байтҳои зерин оғоз мешавад:

Кунун, эй хирадманд, васфи хирад
Бад-ин ҷойгаҳ гуфтан андархурад
Кунун то чӣ дорӣ, биёр, аз хирад,
Ки гӯши ниюшанда з-ў бар хурад [15, 1].

Ҳаким Фирдавсӣ низ чун Абушакур васфу ситоиши хирадро дар оғози номаи шохон зарур медонад, зеро ба андешаи ў сухан аз васфи хирад ба гӯши шунаванда оромиш мебахшад.

Фирдавсӣ хирадро бехтарин офаридаи Эзад ва ситоиши онро бартар аз дод маънидод мекунад.

Хирад беҳтар аз ҳар чӣ Эзад бидод,
Ситоиш хирадро беҳ аз роҳи дод [15, 1].

Хирад дар тавсифи ҳаким Фирдавсӣ роҳнамою дилкушой ва дастгири инсон дар ҳар ду сарой доништа шудааст. Бо ёрии хирад инсон шодмону хушнуд аст ва аз камхирадӣ ғамгину ношод ва корҳояш берабт ва бебандуборанд:

Хирад раҳнамою хирад дилкушой,
Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой.
Аз ӯ шодмонӣ в-азӯят камист,
В-азӯят фузунӣ в-азӯят ғамест [15, 1].

Ин гуфтаҳои Фирдавсӣ дар боби хирад ҳамон гуфтаҳои Абушакурро ба хотир меоранд:

Хирад бе миёнчию бе раҳнамоӣ
Бидонад, ки ҳаст ин ҷаҳонро Худой.

Шаҳси хирадманд, инсоне, ки дар рӯзгор аз ёрии хирад кор мегирад, қораш пайваста ба сомон ва қалби ӯ саршор аз хушист, баръакси ин шахси бехирад ҳамеша дилаш аз кардаи хеш решу хушаш парешон аст:

Касе, к-ӯ хирадро надорад зи пеш,
Дилаш гардад аз кардаи хеш реш [15, 1].

Абушакур низ қабл аз Фирдавсӣ гуфта буд:

Хирад чун надонӣ, биёмӯзадат,
Чу пажмурда гардӣ, барафрӯзадат [3, 150].

Хирадро мояи хушии шахси хирадманд дар ҳар ду ҷаҳон дониستاني Фирдавсӣ аз шинохти амиқу илмии хирад дар тинати инсон ҳосил шудааст:

Аз ӯйӣ ба ҳар ду сарой арчманд,
Гусастахирад пой дорад ба банд [15, 1].

Абушақури хирадгаро айни ин маъниро виқору шукӯҳмандии шахси хирадмандро қабл аз Фирдавсӣ чунин баён кардааст:

Хирадманд гӯяд: Ман аз ҳар гурӯҳ
Хирадмандро беш дидам шукӯҳ. [3, 150]

Абушақури Балхӣ хирадро дар тинати инсон беҳтар аз чашму бинойӣ ва гузашта аз ин фузунтар аз доной маънидод кардааст, зеро шинохти баду нек, худу Худой, ҷаҳон ва васоили он, масоили марғу зиндагӣ танҳо тавассути хирад имкон дораду бас:

Хирад беҳтар аз чашму биноияст,
На бинойӣ, афзун зи доноияст [3, 150].

Ҳаким Фирдавсӣ аз Абушакур илҳом гирифта, хирадро чашми қони инсон медонад, ки бе мавҷудияти он шодон ҷаҳонро ссипарӣ намудан, номумкин аст:

Хирад чашми қон аст, чун бингарӣ,
Ту бе чашм шодон ҷаҳон наспарӣ [15, 1].

Маълум мешавад, ки Фирдавсӣ низ чун Абушақури Балхӣ комгорӣ, пешрафту камолоти маънавӣ, худшиносию худоғохӣ, некманишӣ, сипосгузору кадршинос будани инсонро маҳз ба хиради ӯ вобаста медонад ва бинобар ин хирадро беҳтарин офаридаи Эзад муаррифӣ менамояд. Ин ду

шоири бузурги хирадгаро дар шинохту тафсир ва шарҳу маънидоди хирад яқинан аз сарчашмаҳои бешумори мероси хаттии давраи бостон, ки тору пуди онон сиришта аз маъниҳои хирадгароёна буд, баҳра бардошта, натиҷагирихояшонро ба таври мӯҷаз барои ҳамзамонони худ хулоса кардаанд.

Таъсирпазирии ин ду шоири бузург аз пандномаҳои давраи бостон хусусан аз Андарзи Озарбоди Меҳраспандон, ки ба писари худ чунин таъкид менамояд: «Ва туро гӯям писарам, ки (аз ҳама) чизи судманд барои мардумон аз ҳама беҳтар чиз хирад аст», фаровон баҳра бардоштаанд ва он нуктаҳои хирадпарваронаро дар осори худ таҷассум ва тарғиб намудаанд.

КИТОБНОМА

1. Андарзи Озарбоди Меҳраспандон // Мероси хаттии бостон. Ҷилди I. – Душанбе: Бухоро, 2014. – С. 116-117.
2. Афсаҳзод, Аълоҳон. Одамушшуаро Рӯдакӣ / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе: Адиб, 2003. – 304 с.
3. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с..
4. Маликзод, Анзурат. Фирдавсӣ ва Дақиқӣ / Анзурати Маликзод // Суханшиносӣ. – 2019. – №1. – С. 89-108.
5. Маликзод, Анзурат. Абушақури Балхӣ (Тадқиқи нав дар рӯзгор ва осори шоир) / Анзурати Маликзод. – Душанбе: Дониш, 2023. – 89 с.
6. Мирзоев, Абдулғанӣ. Абуабдулло Рӯдакӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. Сталинобод, 1958. – 277 с.
7. Мирзозода, Холик. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII). Китоби I (I) / Холик Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 с..
8. Нафисӣ, Саид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ / Саид Нафисӣ. – Душанбе, 2008. – 938 с.
9. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеърӯлаҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Ҷилди аввал / Шиблӣ Нуъмонӣ. – Теҳрон, 1368. – 264 с.
10. Саъдиев, Садрӣ. Ба дониш тавон ёфтаи бартарӣ // Бӯстони маърифат. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-услубӣ ба ёрии омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик / Садрӣ Саъдиев. – Тошканд, 2004.
11. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ аз оғози аҳди исломӣ то давраи Салҷуқӣ (ҷилди аввал) / Забехуллоҳи Сафо. – Теҳрон, 1371 – 718 с.
12. Солеҳмуҳаммади Халиқ. Таърихи адабиёти Балх. Аз куҳантарин рӯзгорон то авоили садаи бистуяқум. Анҷумани нависандагонии Балх. Кобул, 1387 ҳиҷрии хуршедӣ. – 668 с.
13. Турсунов, Акбар. Эҳёи Аҷам / Акбар Турсунов. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 208 с.

14. Исрофилниё, Ш. Мақоми хирад ва огоҳӣ дар «Дебоча»-и «Шоҳнома»-и ҳақим Абулқосим Фирдавсӣ / ш. Исрофилниё // Суханшиносӣ. – 2023. – №2. – С. 70-77.

15. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. Матни комил бар асоси чопи Маскав. Ба кӯшиши дуктур Саъид Ҳамидиён. Техрон. Нашри Қатра, 1382. – 1400 с.

16.

ФИРДАВСӢ ВА АБУШАКУРИ БАЛХӢ

Дар мақола масъалаи монандӣ ва мушобихатҳои адабӣ ва мавзуи осори Абушакури Балхӣ ва ҳақим Фирдавсӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф хусусан масъалаи шарҳу тавсифи хирадро дар осори ду шоири хирадгарои замони Сомониён тавзеҳ дода, зимнан таъсирпазирии Фирдавсиро аз Абушакури Балхӣ дар асоси абёти онҳо ошкор намудааст.

Абушакури Балхӣ дар нимаи аввали асри X, дар замони вусъат гирифтани арзишҳои эҳёи замони Сомониён зиста, дар инкишофи навъи шеърӣ маснавӣ саҳми назаррас гузошта, намунаҳои комиле эҷод кардааст, ки имрӯз танҳо аз «Офариннома»-и ӯ абёти бештаре боқӣ мондааст. Ва маснавиҳои ӯ боиси таъсирпазирии шоирони баъдӣ шудааст, ки ҳақим Фирдавсӣ дар шумори онҳост. Бо таҳлили масъалаи хирад дар эҷодиёти ин ду шоир муаллиф монандӣҳо ва ҳамгуниҳои адабӣ ва ҳаммаромии хунарии онҳоро баррасӣ намудааст.

Калидвожа: хирадгаро, ҳикмат, дониш, Сомониён, нубуғи ҳикматдонӣ, қареҳаи шоирӣ, маснавӣ, ҳамосаи маънавӣ, давраи эҳёӣ, ҳамосаи ватандорӣ.

ФИРДОУСИ И АБУШАКУР БАЛХИ

В статье рассматриваются литературно-тематические сходства и различия произведений Абушакура Балхи и Хакима Фирдоуси. Автор особо разъяснил вопрос объяснения и описания мудрости в произведениях двух мудрых поэтов саманидского периода, а также выявил влияние Фирдоуси на основе их стихов Абушакура Балхи.

Абушакур Балхи жил в первой половине X века, во времена распространения ренессансных ценностей саманидской эпохи, и внес значительный вклад в развитие маснави как типа поэзии, создав прекрасные образцы, из которых только у его «Офариннома» осталось сегодня больше стихов. А его маснави оказали влияние на более поздних поэтов, среди которых Хаким Фирдоуси. Анализируя проблему мудрости в творчестве этих двух поэтов, автор рассуждал об их литературных сходствах и различиях, художественной гармонии.

Ключевые слова: мудрость, знание, Саманид, талант мудрости, поэзия, маснави, духовный эпос, период Возрождения, эпос патриотизма.

FIRDAVSI AND ABUSHAKUR BALKHI

The article examines the literary and thematic similarities and differences in Abushakur Balkhi and Hakim Ferdavsi's heritage. The author especially clarified the issue of explaining and describing wisdom in the works of two wise poets of

Samanid period, and also revealed the influence of Ferdavsi based on Abushakur Balkhi's poems.

Abushakur Balkhi lived in the first half of the 10th century, during the spread of the Renaissance values of the Samanid era, and made a significant contribution to the development of masnavi as a type of poetry, creating excellent examples, of which only his «Ofariname» has more poems left today. And his Masnavi influenced the other poets, including Hakim Ferdavsi. Analyzing the problem of wisdom in the works of these two poets, the author talked about artistic harmony about their literary similarities and differences.

Keywords: *wisdom, knowledge, Samanids, talent of wisdom, poetry, Masnavi, spiritual epic, Renaissance period, epic of patriotism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод – сарҳодими илмии Инситути забон ва адабиёти ба номи Рудакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21.

Сведение об авторах: Анзурати Маликзод – главный научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, ш. Душанбе, проспект Рудаки, 21.

About the authors: Anzurati Malikzod – Chief researcher of the Language and Literature Department named after A. Rudaki of NAST, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21.

**МАСЪАЛАИ ТАЪРИХИ ЭҶОД ВА НАШРИ МАКТУБҶО ДАР
МУКОТИБОТИ С. АЙНИИ ВА М. ТУРСУНЗОДА**

**Лутфулло Шарифзода, Гулдастаи Ҳайдаралӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Масъалаи таърихи эҷод ва наشري мактубҷо умуман ва мукотибот бо М. Турсунзода хусусан, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим дар фаъолияти номанигории устод Айнии ва М. Турсунзода ба ҳисоб меравад.

Нома ва номанигорӣ дар таърихи адабиёти халқҳои мутамаддини дунё, аз ҷумла тоҷикон таърихи қадимӣ дошта, то кунун ҳамчун навъе аз жанрҳои асосии наср ва баъзан дар назм қорбасти мешавад. Ин анъанаи деринаи адабиёти мо дар асри ХХ нисбат ба ҳар вақти дигар, аҳаммияти иҷтимоӣ ва ҳунарии бештар қосб қардааст. Хусусан, номанигорӣ дар баробари офаридани назму насри дилангезу мондагор бахше аз фаъолиятҳои доимӣ ва рӯзмарраи бунёдгузори адабиёт ва фарҳанги навини халқи тоҷик устод Садриддин Айни (1875-1954) қардандааст. Устод Айни номанигориро ҷун жанри муҷазу хурди адабӣ ва паёмовару паёмрасон ба шахсиятҳои барҷастаи замон, муассисаву нашрияҳои бонуфузи давронаш бештар аз дигарон ба қор бурдааст. Ин аст, ки дар асри ХХ нома ва номанигорӣ яке аз дурахшонтарин саҳифаҳои адабиёти муосири тоҷикро дар мисоли фаъолияти номанигории С. Айни фароҳам овардааст. Бино бар ин, таҳлили илмӣ он дар адабиёти давраи нави тоҷик аз ҳар ҷиҳат муҳим ва бағоят арзишманд ба назар мерасад.

Номанигории устод Айни дар мисоли мукотибаи ӯ бо М. Турсунзода аз бисёр ҷиҳат ин анъанаи адабиёти моро идома дода, адабиёти эпистолярӣ тоҷикро дар давраи муосир шакл додааст. Аз ин рӯ, ба таҳқиқ фаро гирифтани мукотибаи С. Айни ва М. Турсунзода ҷойгоҳи онҳоро дар адабиёти муосири тоҷик муайян менамояд.

Мукотибаи устод Айни ва М. Турсунзода дар солҳои 30-юм шакл гирифта, махсусан дар солҳои роҳбарии М. Турсунзода Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро авҷ гирифтааст. Бино бар ин, масъалаи таърихи офарида шудани номаҳои С. Айни низ ба масъалаҳои ҷорӣ замон, аз ҷумла вазъи кадрҳои миллӣ дар соҳаи адабиёт, масъалаҳои сиёсии тақсими мерос ва таъин намудани ҳуқуқи халқи тоҷик ба мероси гузашта, баргузориҳои тадбирҳои адабӣ, шабҳои адабӣ дар Маскав ва Тоҷикистон, таҳияи филмҳои мустанад, омодагиҳо ба даҳаҳои санъати тоҷик (1941) ва адабиёти тоҷик (1949), наشري осори классикони адабиёти тоҷик, таъбу наشري «Антологияи назми тоҷик», тарҷумаи осори С. Айни ба забони русӣ ва дигар забонҳои ИҶШС, гоҳе онҳо ба таърихи таълифи асарҳои С. Айни ва М. Турсунзода, ислоҳи ғалатфаҳмии муҳаррирони сиёсӣ ва бартараф намудани эътирозҳои мавқуравӣ, эътирози забонӣ ва ғ. бастагӣ доранд. Ин ҷиҳатҳо баёнғари ростӣ, заҳматдӯстӣ, адолат

ва тарбияи ахлокии ҷавонони эҷодкор дар руҳияи худшиносӣ мебошанд. Ба андешаи академик М. Осимӣ «Мукотибаи С. Айнӣ ва А. Лохутӣ» ...дар тадқиқи таърихи адабиёти тоҷик ва дар бобати муайян намудани симои онҳое, ки дар сари гахвораи адабиёти муосири тоҷик истода, барои ба камол расонидани он хидматҳои пурарзише кардаанд, сарчашмаи муҳиммест» [12, 8].

Аз қазовати боло бармеояд, ки қисми умдаи номаҳои С. Айнӣ ва М. Турсунзода бо ба вучуд омадани худ масъалаҳои бамиёномадари ҳаллу фасл мекунад. Аз ин нуқтаи назар, чанд масъалаи мукотиботи С. Айнӣ ва М. Турсунзодаро аз назар мегузаронем.

Масъалаи таърихи эҷоди мактубҳо дар мукотиботи ин ду шахсият дар шароити ва вазъиятҳои гуногун зухур карда, хушкорӣ, пуркорӣ, накуандешӣ ва масъулиятшиносию самимияти эшонро дар нисбати якдигар нишон медиҳанд. Бояд гуфт, ки дар шароити кунунӣ номаи М. Турсунзода, ки дар таърихи 5-уми март соли 1936 ба суроғи С. Айнӣ фиристода шудааст, нахустин номаи дастрас дар мукотибаи С. Айнӣ ва М. Турсунзода мебошад. Хусусан, нимаи дуюми солҳои 30-юм, ки М. Турсунзода дар баробари фаъолияти роҳбарӣ мавқеи шоирии худро инкишоф медод, бо устод Айнӣ, А. Лохутӣ, А. Дехотӣ, Ҳ. Юсуфӣ ҳамкорӣ барқарор намуд. Ў бо С. Айнӣ, А. Дехотӣ, Ҳ. Юсуфӣ дар эҷоди достони «Оби ҳаёт» (1939) ҳамкорӣ кард. Ҳамин ҳамкорӣ сабаби эҷоди номаи 5-уми октябри соли 1939 гардидааст. Ин нома ба унвони А. Дехотӣ ва М. Турсунзода буда, мулоҳиза ва машваратҳои С. Айнӣро оид ба осори адабӣ ва беҳтар шудани мазмуни достони «Оби ҳаёт»-ро фаро гирифтааст [1, 102-103].

Масъалаи дигаре, ки метавон онро бознигарӣ намуд, нашри мактубҳост. Масъалаи нашри мактубҳо дар мукотиботи С. Айнӣ ва М. Турсунзода то имрӯз ҳамачониба омӯхта нашудааст. Нахустин бор номаҳои С. Айнӣ ба М. Турсунзода, дар замони зиндагии М. Турсунзода аз ҷониби адабиётшинос К. Айнӣ дар шумораи чоруми маҷаллаи «Шарқи сурх», соли 1956 ба муносибати солгарди устод Айнӣ ҳамчун ҳуҷҷатҳои адабӣ дар дохили мактубҳои С. Айнӣ ба адибони тоҷик зевари табъ ба бар намудааст [1, 102-103; 105-110]. Дар ин ҷо се мактуб, яке ба унвони «Ба Рафиқон Дехотӣ ва Турсунзода» буда, дутои дигараш «Ба рафиқ Мирзо Турсунзода» ва «Ба М. Турсунзода» мебошанд. Ин иқдоми нек дар матбуоти мо идома ёфт. Хусусан, ҳуди ҳамон сол дар шумораи ҳафтуми маҷаллаи фавқуззикр ба муносибати 2-солагии рӯзи вафоти устод Айнӣ ду мактуби ба суроғи А. Лохутӣ ва се мактуби дигар ба суроғи Ҷ. Икромӣ фиристодашуда ҷоп гардид [2, 54-59].

Баъди иқдоми К. Айнӣ нашри мукотиботи С. Айнӣ бо адибони тоҷик ба ҳукми анъана даромад ва дар ҳар солгарди устод Айнӣ дар моҳи апрел мактубҳое аз бойғониҳо ба нашр мерасиданд. То имрӯз шумораи зиёде аз мактубҳои С. Айнӣ ба А. Лохутӣ, Ҷ. Икромӣ, А. Дехотӣ, К. Айнӣ ва дигарон ба ҷоп расида бошанд ҳам, мутаассифона, ба таври комил ҷамъоварӣ нашудаанд. Вале чунон ки гуфтем, мукотибаи С. Айнӣ бо М. Турсунзода дар ин миён ҳамачониба омӯхта нашуда, ҳамон парешон ва

аксаран дар бойгониҳо боқӣ мондааст. Дар рӯзнома, маҷалла ва маҷмуаҳое, ки мактубҳои С. Айниро фаро гирифтаанд, танҳо «Шарқи сурх» (ҳоло «Садои Шарқ») [1, 102-103; 105-110], «Чумхуррият» [14, с. 3; 15, с. 3], «Мунтахаби асарҳои илмӣ»-и С. Айни [8, 216-225] ва «Садои Шарқ» [4, 102-113] миқдоран ҳашт мактуби С. Айниро ба М. Турсунзода фаро гирифтаанд. Бори дувум К. Айни боз се мактуби дигари устод Айниро, ки ба унвони М. Турсунзода ирсол шудаанд, дар шумораи чоруми «Садои Шарқ», соли 1976 чоп намудааст [16, 68-71]. К. Айни, ки нахустин иқдомгари ин чода мебошад, баъди 45 сол аз нашри аввалин мактубҳо ба муносибати зодрӯзи устод Айни дар ду шумораи рӯзномаи «Чумхуррият» [14; 15] ҳафт мактуби ба суроғи М. Турсунзода фиристодашударо, ки дутои онҳо бори аввал ва панҷтои дигараш бори дувум нашр шудааст, манзури хонандагон намудааст. Дар ин кор шодравон К. Айни мактуби аз 27 декабри соли 1948, ки то ин нашр қисмати аввали нома номуайян буд, комил намуда, оғози мактубро барои хонанда маълум менамояд. Вале ин амали ӯ аз назари мураттиби «Мунтахаби асарҳои илмӣ» – А. Абдурахимов [8, 228-235], муҳаққиқ Н. Аслонова [9] ва масъулони маҷаллаи «Садои Шарқ» [8, 102-113] дур мондааст. Н. Аслонова ҳангоми таҳқиқи номаҳои гуногуни С. Айни ба адибони тоҷик, зимни муаррифии мактубҳои С. Айни ба М. Турсунзода аз ҷӣ бошад, ки номаи 27 декабри соли 1948 фиристодаи устод Айниро, «ин мактуб дар шакли номукамал дар шумораи чоруми «Шарқи сурх», соли 1956 рӯи нашр меояд. Аз ин рӯ, оғози мактуб барои хонанда то ҳанӯз номаълум мемонад» [9, 277] гуфтааст. Ҳол он ки К. Айни, чунонки мушоҳида мешавад, дар соли 2001 дар рӯзномаи «Чумхуррият» оғози ин номаро низ нашр намудааст [15, 3]. Вале ин ҳам аз назари муҳаққиқон ва ҳам аз назари мураттибони осори устод Айнидур мондааст.

Номаи дигари устод Айни, ки ба суроғи М. Турсунзода омадааст, аз рӯи ба нашр расидан нухум нома мебошад. Ин мактубро адабиётшинос А. Абдуманнон бори аввал дар ҳамон шакле, ки навишта шудааст, яъне бидуни ихтисору тағйир бо муқаддимаи мухтасар соли 1996 дар шумораи 9-12 маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расонидааст [11, 87-90].

Номаи мазкур, то ҳол дар ҳеч маҷмуаи С. Айни дохил нашудааст. Номаи мазкур ба масъалае марбут аст, ки дар солҳои 40-уми асри ХХ сиёсатмадорони замон байни тоҷикону эронӣ барангехта буданд. Ва мо низ бо ақли солим медонем, ки ин нома дар ҷӣ гуна шароити таҳмили навишта шуда ва устод Айни ба М. Турсунзода аз рӯи эҳтиёт ва воқеияти таърихӣ андеша баён намудааст. Гузашта аз ин, аз ҳар сатри он, ки ба мероси маънавии мо тааллуқ дорад, шучоати адаби ва бузургии устод Айни ҳис мешавад. Бино бар ин, таҳлили ҳарҷонибаи номаи мазкурро ба вақти дигар гузошта, тақдири номаҳои М. Турсунзодаро ба С. Айни баррасӣ менамоем.

Номаҳои М. Турсунзода ба С. Айни ва дигарон, то имрӯз чандон омӯхта нашудаанд, ҳол он ки М. Турсунзода ба устод Айни номаи зиёд

навишта, маслиҳату машварат, иҷозати тарҷумаи асарҳои устод Айниро ба забони русӣ, баҳсу гуфтугӯҳои таърихии онҳоро дар мавриди баргузор кардани тадбирҳои адабӣ, шабҳои адабӣ вобаста устод Айни дар Маскав ва Тоҷикистон ва монанди инҳоро дар худ маҳфуз медоранд.

Гузашта аз ин, номаҳои М. Турсунзода низ чун аксари номаҳои С. Айни барои муҳаққиқони адабиёт ба ҳукми далелҳои таърихӣ ва асарҳои илмист, ки ҷиҳати огоҳии хуб пайдо кардан аз зиндагии ӯ, коргоҳи эҷодӣ ва печидагиҳои муҳити адабӣ ёрии амалӣ мерасонанд.

Аз мушоҳида ва ҷустуҷӯҳо маълум гардид, ки М. Турсунзода ба унвони устод Айни, А. Лоҳутӣ, шоира Зулфия Атой, А.Н. Болдирев, И.С. Брагинский ва шахсони зиёде аз Иттиҳоди Шуравӣ ва берун аз он нома ирсол намудааст. Далели ин андеша номаҳои шахсиятҳои зиёд, ки ба суроғаи М. Турсунзода ирсол гардидаанд, шуда метавонад. Имрӯз дар бойгонии Осорхонаи Мирзо Турсунзода ҳудуди 700 мактуб аз шахсиятҳои маъруф то муҳлисони шоир маҳфуз аст, ки ҳар як масъулиятшиносӣ ва қадршиносии ин шоирро нишон медиҳанд. Ҷойи таассуф аст, ки то ҳол ҷавоби ин номаҳо, ки аз тарафи М. Турсунзода дода шудааст, дастрас нест. Танҳо аз номаҳои М. Турсунзода ба адибон ва шахсиятҳои маъруф, як нома ба А. Лоҳутӣ [13, 2], номаи дигар ба И.С. Брагинский [10, 3-4], як нома бо имзои М. Турсунзода ва Ҳ. Неъматуллоев [17, 8 ва 31] чоп шуда бошанд ҳам, то ҳол номаҳои дигар, ки ба шахсиятҳои маъруф ирсол шудаанд, дастнорас боқӣ мемонанд. Номаҳои М. Турсунзода ба С. Айни, то ҳол нашр нашудааст. Мавриди зикр аст, ки 18 нома ва 9 телеграммаи М. Турсунзода, ки дар Осорхонаи адабии устод Айни нигоҳдорӣ мешаванд, маводи тоза дар омӯзиши номанигории устод Айни ва М. Турсунзода мебошанд.

Хулоса, устод Айнии заковатманд дар ҳама ҷо, дар ҳама лаҳзаи зиндагияш ва дар ҳама гуна навъҳои адабии эҷоднамудааш барои сохтмони коҳи безаволи фарҳангу тамаддун ва забону адабиёти навини ба қавли худи ӯ қавми «муаззими тоҷик» саъю талош намудааст. Яке аз далелҳои намоёни саъю талоши ҳамешагии ӯ дар роҳи устувор намудани фарҳангу адабиёти навини тоҷикӣ мукотиботи ӯ ба шумор меояд. Мукотибаи С. Айни ва М. Турсунзода ин арзиши баландро ҳамчун оинаи беғубор таҷассум менамояд. Зимнан, дар номаҳо нозуктарин саҳифаҳои зиндагии ин ду устоди сухан дар алоқамандӣ бо воқеаҳои муҳимми замон бо забони сода ва ифодаи ба худ хос баён шудаанд.

Ҳамин тавр, масъалаи таърихи эҷод ва наشري мактубҳои С. Айни ва М. Турсунзода, инчунин мукотибаи ин ду шахсият дар оянда таҳқиқталаб буда, паҳлуҳои муҳимми фарҳангу тамаддун, инсондӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва дӯст доштани ҳақиқату адолатро дар инсон бедор мекунад. Бино бар ин, дар шакли ҷудоғона чоп намудани мукотибаи С. Айни ва М. Турсунзода, ки ҷиҳати огоҳии хуб пайдо кардан аз зиндагии онҳо, коргоҳи эҷодӣ ва печидагиҳои муҳити адабии Душанбе, Самарқанд, умуман минтақа, ёрии амалӣ мерасонанд, аз вазифаҳои ояндаи мо хоҳад буд.

КИТОБНОМА

1. Аз мактубҳои С. Айни ба адибони тоҷик [Матн]: Ба чоп тайёркунанда: К. Айни // Шарқи сурх. – 1956. – №4. – С. 100-114.

2. Аз мактубҳои С. Айни ба адибони тоҷик [Матн]: Ба чоп тайёркунанда: К. Айни // Шарқи сурх. – 1956. – №7. – С. 54-59.
3. Аз мактубҳои С. Айни ба адибони тоҷик [Матн]: Ба чоп тайёркунандагон: Салоҳат Айни ва Камол Айни // Шарқи сурх. – 1957. – №4. – С. 12-18.
4. Аз мактубҳои С. Айни ба адибони тоҷик [Матн] // Садои Шарқ. – 2017. – №3. – С. 102-113.
5. Айни, С., Турсунзода, М., Дехотӣ, А., Юсуфӣ, Ҳ. Оби ҳаёт [Матн]: Достон / С. Айни, М. Турсунзода, А. Дехотӣ, Ҳ. Юсуфӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1940. – 47 с.
6. Айни, С. Рафиқи азиз Турсунзода! [Матн]: Мактуби С. Айни ба М. Турсунзода аз таърихи 2 ноябри соли 1947 / С. Айни // Бойғонии Осорхонаи адабӣ-ёдгории М. Турсунзода, фонди 45, воҳиди маҳфузи 4.
7. Айни, С. Рафиқ Турсунзода! [Матн]: Мактуби С. Айни ба М. Турсунзода аз таърихи 27 декабри соли 1948 / С. Айни // Бойғонии Осорхонаи адабии Садриддини Айни, фонди 155, воҳиди маҳфузи 39.
8. Айни, С. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди аввал [Матн]: Мураттиб: Амирхӯча Абдурахимов / С. Айни. – Душанбе: Дониш, 2008. – 256 с.
9. Аслонова, Н. Андешаҳои адабӣ – эстетикӣ Садриддин Айни [Матн] / Н. Аслонова. – Душанбе: Шучоён, 2012. – 335 с.
10. Брагинский, И. С. Қиссаи як мактуб [Матн]: Мактуби М. Турсунзода ба И. С. Брагинский // Тоҷикистони советӣ. – 1981. – 19 июл. – №166 (16.759). – С. 3-4.
11. Мубодилаи Камол бо Лохутӣ [Матн]: Ба чоп тайёркунанда ва муаллифи шарҳи мухтасар: Абдурахмони Абдуманнон // Садои Шарқ. – 1996. – №9-12. – С. 87-90.
12. Мукотибаи Садриддин Айни ва Абулқосим Лохутӣ (Наشري дувум бо такмил ва иловаҳо) [Матн]: Ба чоп ҳозиркунанда ва муаллифи тавзеҳот: Хуршеда Отахонова; бо сарсухани Муҳаммад Осимӣ. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 140 с.
13. Номаҳо ба устод [Матн]: Ба чоп тайёркунандагон: Х. Отахонова ва Н. Алиева // Маориф ва маданият. – 1977. – 3 декабр. – №145 (9162). – С. 2.
14. Номаҳои Садриддин Айни ба Мирзо Турсунзода [Матн]: Бо пешгуфтори Камолиддин С. Айни // Ҷумҳурият. – 2001. – 12 апрел. – №36 (20316). – С. 3.
15. Номаҳои Садриддин Айни ба Мирзо Турсунзода [Матн]: Давомаш // Ҷумҳурият. – 2001. – 14 апрел. – №37 (20 317). – С. 3.
16. Чанд номаи устод Айни (Бо пешгуфтори Камол Айни) [Матн] // Садои Шарқ. – 1976. – №4. – С. 68-71.
17. Як мактуби номатбуи Турсунзода [Матн]: Ба чоп ҳозиркунанда: Соҳиб Табаров // Илм ва ҳаёт. – 1990. – № 8. – С. 8, 31.

МАСЪАЛАИ ТАЪРИХИ ЭҶОД ВА НАШРИ МАКТУБҲО ДАР МУКОТИБОТИ С. АЙНИ ВА М. ТУРСУНЗОДА

Дар мақола масъалаи таърихи эҷод ва наشري мактубҳо дар мисоли мукотиботи С. Айни ва М. Турсунзода таҳқиқ шудааст. Муаллифон кӯшидаанд, ки равобити дӯстӣ ва эҷодии шоирони мавриди таҳқиқро дар заминаи омӯзиши таҳқиқи номаҳои онҳо, ки 14 номаю 3 барқияи С. Айни ба М. Турсунзода ва 18 номаю 9 барқияи М. Турсунзода ба устод Айни, ҳамчунин

3 номаи ҳаммуаллифиро дар шароити ҳозира фаро мегирад, баррасӣ намоянд. Дар заминаи баррасиҳои анҷомёфта муаллифон ба ҳулосае расидаанд, ки номанигории устод Айни дар мисоли муқотибаи С. Айни ва М. Турсунзода аз бисёр ҷиҳат анъанаи дерини адабиёти мо – номанигориро идома дода, адабиёти эпистолярӣ тоҷикро дар давраи муосир шакл додааст ва таҳқиқи он ҷойгоҳи ин ду чеҳраи дурахшонро дар адабиёти муосири тоҷик муайян менамояд.

Вожаҳои калидӣ: С. Айни, М. Турсунзода, номаҳо, адабиёти эпистолярӣ муосири тоҷикӣ, арзишҳои илмӣ, адабӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, маърифатӣ-тарбиявӣ.

ВОПРОС ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ И ПУБЛИКАЦИИ ПИСЕМ В ПЕРЕПИСКЕ С. АЙНИ И М. ТУРСУНЗАДЕ

В статье рассматривается вопрос истории создания и публикации писем на примере переписки С. Айни и М. Турсунзаде. Авторы попытались проанализировать дружеские и творческие отношения исследуемых поэтов в контексте изучения и исследования их писем, к которым относятся 14 писем и 3 телеграммы С. Айни для М. Турсунзаде и 18 писем и 9 телеграмм М. Турсунзаде для С. Айни, также рассматриваются 3 письма в соавторстве в текущих условиях. На основании выполненных рецензий авторы пришли к выводу, что эпистолярная деятельность мастера Айни на примере переписки С. Айни и М. Турсунзаде во многом продолжила давнюю традицию нашей научно-популярной литературы, сформировавшей таджикскую эпистолярную литературу в современной эпохе, и ее исследования определяют место этих двух ярких лиц в современной таджикской литературе.

Ключевые слова: С. Айни, М. Турсунзаде, письма, современная таджикская эпистолярная литература, научная, литературная, культурная, историческая, просветительская ценность.

HISTORY OF CREATION AND PUBLICATION OF LETTERS PROBLEMS IN THE CORRESPONDENCE OF S. AINI AND M. TURSUZADE

The article examines the history of the creation and publication of letters using the example of correspondence between S. Ayni and M. Tursunzade. The author tried to analyze the friendly and creative relations of the poets under study in the context of the study and research of their letters, which include 14 letters and 3 telegrams from S. Ayni for M. Tursunzade and 18 letters and 9 telegrams from M. Tursunzade for S. Ayni, 3 letters are also taken into account co-authored under current conditions. Based on the reviews performed, the author came to the conclusion that the epistolary activity of master Ayni, using the example of the correspondence of S. Ayni and M. Tursunzade, largely continued the long tradition of our literature - popular science, which shaped Tajik epistolary literature in the modern era, and its research determines the place of these two bright faces in modern Tajik literature.

Key words: S. Ayni, M. Tursunzoda, letters, modern Tajik epistolary literature, scientific, literary, cultural, historical, educational value.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шарифзода Лутфулло Абдулло – номзади илмҳои филологӣ, омӯзгори кафедраи забонҳои Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов, ходими илмии Институти

забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ; кӯчаи Ш. Ҳусейнзода-155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru; **Тел.:** +992-98-586-86-46.

Гулдастаи Хайдаралӣ – магистри Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи Садриддин Айни; **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21; **E-mail:** guidastahaydarali@gmail.ru; **Тел.:** +992-98-589-09-43.

Сведения об авторах: **Шарифзода Лутфулло Абдулло** – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры языков Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова, научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки; улица Ш. Хусейнзода-155; **Электронная почта:** sharifzodal@mail.ru; Телефон: +992-98-586-86-46.

Гулдастаи Хайдарали – магистр Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ, ассистент кафедры таджикского языка и литературы педагогического колледжа Хосият Махсумовой имени Садриддина Айни; Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 21; Электронная почта: guidastahaydarali@gmail.ru; Телефон: +992-98-589-09-43.

Information about the authors: **Sharifzoda Lutfullo Abdullo** – Candidate of Philological sciences, teacher of the Language Department of the Tajik National Conservatory named after Talabhudzhi Sattorov, researcher at the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST; **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue; Sh. Guseynzoda street-155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru; Phone: +992-98-586-86-46.

Guldasta Khaidarali – Master’s student of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, NAST, Assistant of the Department of Tajik Language and Literature of the Khosiyat Makhsumova Pedagogical College named after Sadriddin Ayni; Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 21; Email: guidastahaydarali@gmail.ru; Phone: +992-98-589-09-43.

**ДЕВОНИ МИРЗОИБОДИ ШИДЗӢ ВА БАЪЗЕ
МАСЪАЛАҲОИ РӢЗГОРУ ОСОРИ Ӯ**

Бибисултон Навбахорова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дастнависҳо мероси беназири илму фарҳанг ва тамаддун, ҳосили умр ва талоши уламову шуаро ба шумор мераванд. Тавассути ин ганчи бебаҳо осори тамоми халқҳои ҷаҳон барои насли имрӯз ба мерос мондааст. Ҳифзи мероси хаттӣ, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории дастнависҳо дар як маркази илмӣ – Академияи илмҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (аз соли 1953), ҳамчун сарчашмаи илмӣ барои таҳқиқи омӯзиш ва рушди тамоми соҳаҳои илми тоҷик истифода намудани онҳо дар марҳалаи нави таърихи Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ аз байн нарафтааст, балки ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи олимон қарор доштааст.

Баъд аз анҷоми ҷамъоварии дастнависҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар солҳои 1959-1963 ва аз ҷоп баромадани феҳристи алоҳида [11] дар таҳқиқи адабиёти тоҷикии ҳавзаи Бадахшон саҳифаи нав боз гардид. Хидмати муҳаққиқи варзидаи ҳавзаҳои гуногуни Тоҷикистон, поягузори таҳқиқи адабиёти Бадахшон Амирбек Ҳабибов (1916-1998) дар таҳлил ва таҳқиқи доираи адабии ин сарзамин аз рӯи дастнависҳо қадами ҷиддӣ буд. Асарҳои арзишманди ӯ «Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон» ва «Ганчи Бадахшон» дар идомаи таҳқиқи адабиёт ва нашри дастнависҳои шоирони соҳибдеворон раҳнамои муҳаққиқон мебошанд. Гарчанде ки омӯзиш ва нашр гардидани бархе аз дастнависҳои таърихӣ ва мазҳабӣ аз тарафи олимони дар он солҳо зуд ба анҷом расонида шуд, вале девони шоирон то ҳанӯз рӯи ҷопро надидаанд. Дар феҳристи номбурда фотонусхаи девони Мирзоибоди Шидзӣ таҳти №86 тавсиф шудааст. Дар ин мақола сарнавишти девон ва ҷанд маълумоти навро, ки аз шарҳи ҳоли муаллифи он ба даст оварда шуд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Мирзоибоди Шидзӣ шоири ғазалсарои нимаи дуими асри XIX ва ибтидои асри XX ба шумор меравад. Бо вучуди соҳибдеворон буданаш дар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ дар бораи ӯ маълумот дода нашудааст. Дар адабиётшиносии тоҷикӣ аввалин бор дар бораи шоир адабиётшиноси маъруф, сардори экспедитсияи ҷамъоварии нусхаҳои хаттӣ дар Бадахшон (1961-1963) ва таҳиягари феҳристи он Мамадвафо Бақоев (1931-1972) соли 1961 дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» иттилоъ додааст [7]. Ӯ дар ин мақолааш дар бораи бозёфтҳои наво муҳимми дастнависҳо дар Бадахшон ва вучуд доштани девони шоир хабар дода, як ғазал ва як муҳаммаси шоирро, ки аз мусаввадае пайдо намудааст, ҳамчун намуна аз ашъори ӯ ба нашр мерасонад. Баъд аз он ки дар соли 1965 нусхаи девони шоир ба дасти М. Бақоев мерасад, ӯ дар рӯзномаи «Бадахшони Советӣ» мақолаеро таҳти

унвони «Мирзоибод ва чанд намуна аз осори ӯ» ва се ғазалро аз девонаш пешкаши хонандагон мегардонад [9].

Адабиётшиноси варзидаи тоҷик Амирбек Ҳабибов барои ба таври комилтар омӯхтан ва барқарор намудани тарҷумаи ҳоли шоир соли 1966 ба зодгоҳаш – деҳаи Шидзи ноҳияи Рӯшон сафар намуда, баъди суҳбат бо куҳансолони деҳа баъзе маълумот ва санадхоро гирд овард. Дар ин сафар ӯ нусхаи девони Мирзоибод ва як маҷмуаи шеърҳо ё девони «Гулчин»-и шоирони гуногунро низ ба даст овард, ки дар 19 варақаш ашъори шоир ҷой дода шудааст. Аз рӯйи мазмуну муҳтаво, санаи китобати девон ва санаду маълумоти шифоҳии калонсолони деҳа А. Ҳабибов тарҷумаи ҳоли мухтасари шоирро дар китобаш «Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон» ба қалам додааст [1, 99-105]. Ӯ дар китоби «Ганҷи Бадахшон» низ ба таври кӯтоҳ тарҷумаи ҳоли шоирро оварда, чанд ғазалро аз эҷодиёташ ба нашр расондааст [2, 286-289].

Дар даврони истиқлол адабиётшинос Лоло Давлатбеков дар монографияи худ «Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон» аз рӯйи чанд далели баъдан бадастомада баъзе аз фикрҳои муҳаққиқони зикршударо оид ба ном, соли таваллуд, замони таҳсил ва рӯзгори шоир, ки бештар бар тахмин бунёд ёфтаанд, инкор ва мушаххас намудааст.

Саҳми рӯзноманигори варзида, муҳаррири рӯзномаи ноҳиявии «Пайғоми Рӯшон» Лутфишо Қиматшоев дар ҷамъоварии мавод оид ба рӯзгор ва эҷодиёти шоир хеле калон мебошад. Ӯ солҳои 90-ум дар рӯзномаи ноҳиявӣ оид ба ҳаёт ва маҳорати шоирии Мирзоибод аз рӯйи нақли куҳансолони ноҳия, ки бо шоир хешутаборӣ доштаанд ва ашъори ӯро аз ёд медонистаанд, мақолаҳои ҷолиби дорои аҳаммияти илмӣ ба ҷоп расонидааст [13; 14].

Ҳангоми таҳлили ашъори Мирзоибод аз рӯйи нусхаи аксии девон, ки ҳоло дар захираи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ таҳти №1966/І нигоҳдорӣ мешавад, мушкилот пеш омад. Дар баъзе варақҳо калимаҳои охири мисраъҳо ё байти охирини варақ аккосӣ нашудаанд. Чунон ки ишора шуд, асли ин нусхаи аксиро А. Ҳабибов соли 1966 дар деҳаи Шидз аз дасти яке аз хешовандонаш - Алиназар Ҳақризобеков дастрас намудааст. Нусхаи асли дастнавис баъди аккосӣ шудан ба дасти соҳибаш баргардонда шуд.

Барои пайдо намудани нусхаи асли дастнавис моҳи августи соли 2022 (баъд аз 56 соли сафари А. Ҳабибов) ба деҳаи Шидз сафар кардем. Маълум гардид, ки имрӯз низ дар бораи шоир хурду бузурги деҳа зиёд медонанд ва бо номи ӯ ифтихор доранд. Дар гузари Лангари деҳа хавлии шоир бо як хоначаи кӯҳна боқӣ мондааст, ки ба хешовандонаш тааллуқ дорад. Мо бо чанд тан аз хешовандон ва ҳамдеҳагони шоир ҳамсуҳбат шуда, баъзе маълумоти тоза дар хусуси ҳаёти ӯ ба даст овардем.

Ҷойи таваллуди шоир гузари Лангари деҳаи Шидзи ноҳияи Рӯшон мебошад. Номи падари ӯ маълум нест. Доир ба номи шоир аввалин муҳаққиқи рӯзгор ва осори ӯ М. Бақоев чунин навиштааст: «Номи шоир Мирзо буда,

Ибод шояд номи падари ӯ бошад» [9]. А. Ҳабибов ин тахмини М. Бақоевро рад намуда, роҷеъ ба номи шоир ба чунин хулоса омадааст: «Мирзоибод номи худи шоир буда, «Мирзо»-ро ба худ тахаллуси адабӣ интиҳоб кардааст. Зеро агар «Ибод» номи падараш мебуд, он гоҳ ӯ худро Мирзои ибни Ибод ва ё валади Ибод менавишт» [1, 101]. Л. Давлатбеков дар асоси баъзе далелҳои баъдан бадастомада хулосаҳои ин муҳаққиқонро оид ба номи шоир нодуруст мешуморад. Аз рӯйи таҳқиқоту ҷустуҷӯи ӯ «аз гуфти Фатхулло Раҳматуллоев, ки қисми муҳими ашъори шоирро аз ёд медонист ва ҳудаш зодаи деҳаи Шидз ва то ибтидои солҳои 70-уми асри ХХ дар қайди ҳаёт буд, маълум мешавад, ки номи аслии шоир Ибод буда, ба сабаби хушхат буданаш калимаи «Мирзо»-ро тахаллус мегирад» [12, 50]. Бародари шоирро, ки Булҳасан ном дошт, ба хотири хаттот буданаш Мирзо Булҳасан меномиданд.

Соли таваллуди шоир дақиқ маълум нест. А. Ҳабибов таваллуди ӯро тахминан дар чоряки якуми асри XIX сабт кардааст. М. Бақоев таваллуди шоирро дар солҳои 20 ё 30 асри XIX тахмин кардааст. Л. Давлатбеков фикри А. Ҳабибовро дар хусуси таваллуд ёфтани шоир дар чоряки якуми асри XIX ба сабаби мувофиқат накардани воқеияти таърихӣ нодуруст мешуморад ва бо шарҳи баъзе далелҳои таърихӣ таваллудашро дар чоряки дуюми асри XIX дурусттар мешуморад [12, 52].

Мувофиқи нақли яке аз ҳешовандони шоир, сокини деҳаи Шидз Саодатқадам Муборакқадамов (соли таваллудаш 1934) модари Мирзоибод яке аз занҳои шоҳи Қалъаи Барпанча будааст. Ҳангоми бо Оличаноб хонадор шудан Мирзоибод дар батни модараш будааст. Мирзоибод дар тарбияи Оличаноб ба воя мерасад. Таҳсили ибтидоиро шоир дар назди Султонбеғам - ном шахси босаводи деҳа гирифтааст, ки яке аз ҳешовандони падарандараш ба шумор мерафт.

Мирзоибод баъд аз саводи ибтидоӣ гирифтани донишашро сайқал дода, барои идомаи таҳсил ба шаҳри Бухоро сафар мекунад. Замони дар Бухоро таҳсил кардани ӯ дақиқ маълум нест. А. Ҳабибов навиштааст, ки шоир бо кумаку дастгирии хоҳараш, ки гӯё ба сабаби зебо буданаш ӯро яке аз амалдорони амир ба Бухоро бурда, ба шавҳар додааст, таҳсил кардааст [1, 100]. Муҳаққиқ аз кучо гирифтани ин маълумотро маълум накардааст ва то кадом андоза дуруст будани ин воқеият равшан нест.

Мирзоибод баъди хатми таҳсили Бухоро ба деҳааш бармегардад ва яқчо бо хаттот ва шоири ҳамдеҳааш Мирзо Мамадамон валади Динпано (соли таваллудаш тақрибан 1850 - солҳои бистуми асри ХХ вафот кардааст) ба тарғиби илму маърифат машғул мешавад. Таҳти сарпарастияш дар Шидз доираи адабӣ вучуд дошт ва баъди сари ӯ ашхоси маорифпарвар ба монанди Абдулвасӣ Расулзода (1890-1942, хоҳарзодаи Мирзоибод), Ёдгор Ёқубов (1910-1979) Мирзонабот Худобердиев (1922-1988) ва ғайра баромадаанд [10, 137].

Аз шоир фарзанде боқӣ намондааст. Аз ашъори парокандаи дар байни мардум паҳнгардидааш маълум мешавад, ки ӯ соҳиби писаре будааст. Дар як шеъраш ӯ аз гум кардани писар ва хӯрдани хуни чигар нола мекунад:

*Сураттро ёд кардам, эй писар,
Нолаҳо кардем аз шаб то саҳар.
Мехурам аз феъли бад хуни чигар,
Эй накукирдор, гум кардам туро [15, 100].*

Дар байтҳои зер аз бефарзанд будани худ шиква мекунад:
*Зиндагиям чу хор беҳосил,
Сарви носоядорро чӣ кунам?
Ман, ки беҳосилам ба сонати хор,
Мирзо, умри хорро чӣ кунам [16, в. 316].*

Ё дар байти дигар мегӯяд:

*Умри ман рафтаст, аз ман ҳосили чизе нашуд,
Чун шавад оё, ки ҳолам дар дами мизони мо [16, в. 26].*

Ба ин мазмун дар девони ӯ байтҳои зиёд дучор мешаванд.

А. Ҳабибов навиштааст, ки ҳамсари Мирзоибод «баъди вафоти шавҳараш дар деҳаи Бархоруг ба Қонун ном шахс ба шавҳар баромадааст, ки ҳоло авлодони ӯ дар қайди ҳаёт мебошанд» [1, 103]. Мувофиқи суҳбати Л. Давлатбеков бо яке аз зиёиёни Бадахшон – Одилбек Қурбонбеков, ки дар бораи одамони баруманди Бадахшон мавод гирдоварӣ мекард ва бо Мирзоибод хешӣ доштааст, ҳамсари Мирзоибод Бибинекбахт ном доштааст. ӯ дар ҳақиқат дар Бархоруг бо Қонун ном шахс хонадор шуда, соли 1901 соҳиби писар мешавад, ки Қирғизбек Қонунов ном доштааст. Бибинекбахт соли 1945 дар Бархоруг вафот кардааст» [12, 54]. Агар ин санадҳо дар ҳақиқат дуруст бошанд, ҳамсари Мирзоибод аз ӯ дар синну сол хеле хурд будааст. Шояд ӯ чанд бор ё хеле дер оиладор шудааст.

Мувофиқи нақли яке аз ҳешовандони наздики шоир–Мирзоамон Туробов (соли таваллудаш 1965), ки дар замони наврасияш аз забони ҳешовандони кӯхансоли худ шунидааст, Мирзоибод шахси камгапу лоғарандом буда, аз хонааш хеле кам мебаромадааст ва ҳамеша машғули хондану эҷод будааст. Маълумотҳо дар бораи ба беморӣ мубтало шудани ӯ дар таҳқиқот ва китобҳо ба таври гуногун нигошта шудаанд. Аз рӯйи баъзе навиштаҳо, гӯё ӯ дар авҷи камолоти умр ба беморие мубтало мешавад ва барои табобат ба Ҳиндустон меравад [15, 100]. Дар ҷойи дигар гуфта шудааст, ки шоир баъди сикхат ёфтани ба Ҳиндустон сафар кардааст [12, 53]. Мувофиқи нақли ҳешовандонаш Мирзоибод чандин маротиба ба Ҳиндустон сафар кардааст ва сабаби сафари ӯ зиёрати Пирхона дар шаҳри Бомбайи Ҳиндустон мебошад.

А. Ҳабибов дар бораи солу ҷойи вафоташ чунин менависад: «...ки шоир аз Ҳиндустон ба ватани худ баргашта, дар солҳои аввали асри ХХ дар ватанаш Рӯшон бояд вафот карда бошад» [1, 102]. Аз суҳбат бо ҳешовандони шоир маълум шуд, ки Мирзоибод дар охири умраш аз деҳаи Шидз сафар карда, сол ва ҷойи вафоташ номаълум аст. Сабаби сафари охирини ӯ он қадар равшан маълум набуда, тахмин меравад, ки гӯё ба Ҳиндустон рафтааст. М. Туробов нақли модаркалонаш - Зураморо (1887-1978) дар бораи сафари охирини шоир ба ёд меорад, ки чунин гуфтааст:

«Рӯзи гусели Мирзоибодно хуб дар ёд дорам. Дар он замон ман тахминан 12-14 сола будам. Мардуми зиёд чамъ омада буданд ва ман ҳам ҳамроҳи дигар ҳешовандон ўро то овринги болои деҳа гусел кардам. Ў хангоми хайрухуш шеър хонда, зор-зор мегирист». Дар ин вақт Мирзоибод тақрибан 70-сола будааст. Агар соли таваллуд ва хангоми гусели шоир, тахминан 12-14 сола будани Зураморо ба назар гирем, ин сафари шоирро дар солҳои 1900-1902 тахмин кардан мумкин аст. Ҳамин лаҳзаи гусели шоирро зодаи деҳаи Шидз Маҳмаднабӣ Маҳмадвалиев (соли таваллудаш 1947) низ накл кард. Ў ин наклро аз забони ҳамсари бародарзодаи Мирзоибод – Хотун шунидааст. Хотун ҳамчунин накл кардааст, ки Мирзоибод пеш аз ин сафараш дар хонаи онҳо, яъне бародарзодааш Ширин (писари Булҳасан) зиндагӣ мекард ва вазъи саломатияш он қадар хуб набудааст. Тайёр намудани хӯроку шустани либосҳои ўро Хотун ба уҳда доштааст. М. Маҳмадвалиев сабаби сафари охирини шоирро барои табобат гирифтани дурусттар мешуморад, чунки синну соли ў ба ҷое расида буд ва вазъи саломатияш ба ў имкон наметод, ки ба сафари дуру дарози пурмашаққати Ҳиндустон барояд.

Осори Мирзоибод тавассути девони ў, гулчини ашъор, баёзҳои ҷудогона ва ниҳоят дар байни мардум интишор ёфта, то ба имрӯз расидааст.

Хушбахтона, як нусха девони шоир то ба замони мо расидааст. Ин нусха бо дасти худи шоир хаттотӣ шуда, аз мазмуни шеърҳои бармеояд, ки дар солҳои охири умраш эҷод ва таҳия шудааст. Шубҳае нест, ки шоир боз чанд нусха девон ё маҷмуаи ашъорашро низ таҳия кардааст, аммо мутаассифона, то замони мо нарасидаанд.

Барои ҷамъоварии нусхаҳои хаттӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз тарафи шуъбаи шарқшиносии АИ ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1959-1963 экспедитсия ташкил шуд. Дар давоми панҷ сол 117 нусха дастнавис ва китобҳои ҷопи сангии нодир ҷамъоварӣ шуданд, ки зиёда аз 300 асарро (якҷо бо шумораи асарҳои тақрорӣ) ташкил медиҳанд [11]. Девони Мирзоибод то ба дасти кормандони шуъбаи шарқшиносӣ расидан дар байни хешу табор, дӯстони шоир ва шоирону олимони аз даст ба даст мегузашт. М. Бақоев дар як мақолааш доир ба натиҷаи экспедитсияи соли 1961 аз вучуд доштани девони Мирзоибод хабар дода, илова кардааст, ки нусхаи девон ҳоло дар дасти соҳибони хусусӣ мебошад [6]. Дар мақолаи дигараш иттилоъ медиҳад, ки девон дар дасти шоир Тилло Пӯлодӣ қарор дорад [8]. М. Бақоев дар мақолаи ба Мирзоибод бахшидаааш низ дар бораи девон маълумот дода, махсус зикр кардааст, ки «девон»-и мазкурро яке аз рафиқонаш лутфан ба тариқи орият дастраси ў гардонидаст [9]. Аз мақолаи Л. Қиматшоев маълум мегардад, ки ин нусхаи девон нахуст дар дасти сокини деҳаи Деррӯшон - Одина Раҳматуллоев - ном марди бофазлу шеърдӯст маҳфуз будааст, ки бо ақрабони Мирзоибод алоқаи дӯстӣ доштааст. Сипас ба дасти яке аз ҳешовандони шоир - Алиназаров Ҳақризобек расидаст [14].

Аз рӯйи тавсифҳои М. Бақоев ва А. Ҳабибов «Девон»-и Мирзоибод дар як мукова бо достони «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ҷой дода шуда, ҳар ду ба дасти худи шоир китобат шудаанд. Достони номбурда аксбардорӣ нашудааст. Дар варақи якуми достони «Хирадномаи Искандарӣ» санаи ба итмом расонда шудани онро чунин зикр намудааст: «Итмоми ин нусхаи шарифа ба таърихи шонздаҳуми шаҳри чимодуссонии 1312 ба дасти фақири ҳақири зиллатқасир, каминаи даргоҳ Абдуллоҳ, яъне Мирзоибод...» [1, 101]. Аз рӯйи солшумории мелодӣ китобати девон соли 1895 ба анҷом расонида шудааст. Аз мобайни он варақҳо канда шудаанд ва охири девон низ аз байн рафтааст. Танҳо 54 варақи ин нусха қобили истифода аст.

Оғози девон чунин аст:

*Эй дил, акнун бин, ки маргам низ дар домони мо,
Чанги сайёди аҷал пайваста андар ҷони мо.*

Девон бо як байти рубоии боби «те» анҷом мепазирад.

*Бигзаит шабоби зиндагонӣ, бигзаит,
Айёми нишоту шодмонӣ бигзаит.*

Ин нусхаи номукамал аз 131 ғазал, 1 тарҷеъбанд, 8 рубоӣ ва ду қасида иборат мебошад. 4 ғазал аз сабаби канда шудани варақҳо номукамал буда, аз ғазали шумораи дувоздаҳуми девон чор байти аввал, ғазали шумораи сездҳум як байти охир, ғазали шумораи понздаҳум ду байти аввал ва ғазали шумораи шонздаҳум се байти охир боқӣ мондааст.

Мутаассифона, ҷустуҷӯю пурсуҷӯи мо барои дарёфт намудани асли девони шоир натиҷа набахшид ва маълум нест, ки ин нусха имрӯз дар кучост ва дар дасти кӣ маҳфуз аст. Аз рӯйи маълумоти фолклоршиноси маъруф, доктори илмҳои филологӣ Нисормаммад Шакармамадов ин дастнавис аз дасти Алиназар Ҳакризобеков гӯё ба дасти Муъминшо Абдулвосиев⁴ (1933-1991) мерасад [17, 151]. Ба пайвандони Муъминшо Абдулвосиев мурочиат кардем, лекин дидем, ки нусхаи дастнависе, ки дар дасташон маҳфуз аст, нусхаи девони Мирзоибод нест.

Як нусхаи девони «Гулчин»-и шоирони гуногунро низ А. Ҳабибов аз рӯйи маълумоти худи ӯ ҳангоми сафараш дар деҳаи Шидз пайдо кардааст, лекин моли кӣ будани ин дастнависро маълум накардааст. Нусхаи девони «Гулчин» ба ғайр аз ашъори Мирзоибод боз якчанд шеърҳои шоирони Бадахшон ва «Миръот-ул-муҳаққиқин»-и Носири Хусравро дар бар гирифта, соли 1950 аз тарафи хаттоти машҳури Бадахшон Султоназиз ибни Ёразиз нусхабардорӣ шудааст. Девони «Гулчин» аз 36 варақ иборат буда, дар 19 варақаш 52 ғазал, 1 тарҷеъбанд ва 6 рубоии Мирзоибод бе риояи тартиби алифбои арабӣ китобат шудаанд. Бояд зикр кард, ки ашъори дар девони «Гулчин» овардашуда аз рӯйи девони асли нусхабардорӣ шудааст, зеро матни ғазалиёту рубоӣёт ва тарҷеъбанд бо ҳам мувофиқанд. Нусхаи

1. Муъминшо Абдулвосиев яке аз ходимони намоёни ҷамъиятию сиёсии кишвар буд ва ҳоло Ҷамоати деҳоти Шидз ба хотираи ӯ номгузорӣ шудааст.

аксии девони «Гулчин» низ аз соли 1966 дар фонди дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ таҳти №1966/II нигоҳдорӣ мешавад. Аз рӯи маълумоти Л. Давлатбеков нусхаи аслияш имрӯз моли шахсии Карамов Назаршо мебошад [12, 55].

Ба ғайр аз девон ва як маҷмуаи зикршуда, ашъори шоир дар баёзҳо ва маҷмуаи шоирони дигар низ китобат шудааст. Дар нусхаи баёзе, ки таҳти № 819 Маркази мероси хаттӣ маҳфуз аст, 2 ғазал ва 4 мухаммаси шоир нусхабардорӣ шудаанд, ки дар девон дучор наомаданд. Ин баёзро Юлдошбии Бухорӣ, ки солҳои 1900-1904 дар Рӯшону Шугнон ҳоким будааст, тартиб додааст. Юлдошбии Бухорӣ худаш шеър менавиштааст ва ашъори шоирони Дарвоз, Рӯшон ва Шугнони замони худашро чамъ намуда, якҷо бо ашъораш баёз тартиб додааст. Як ғазали шоир дар нусхаи аксии дастнависи «Ашъори Ғарибӣ» [3, в. 62а], ки дар Бадахшон ёфт шудааст, нусхабардорӣ шудааст. Ғазали дигари Мирзоибод дар нусхаи аксии дастнависи № 1961/25 бо ашъори Иброн ном шоир омехта шудааст [4, в. 66]. Ду мухаммаси машҳури шоир - «Эй ман ғуломи банда ба гесӯи анбарӣ» ва «Коми дилам зи толеи ман талхком шуд»-ро Л. Қиматшоев дар рӯзномаи ноҳиявии «Овози дӯстӣ» якҷо бо қиссаи эҷод гардиданашон ба табъ расонидааст [13]. Қиссаи эҷод гардидани онҳоро рӯзноманигор аз забони усто ва ҳофизи мардумӣ Азизбек Ширинбек (аз деҳаи Дерзуд) ва Фатхулло Раҳматулло (аз деҳаи Ватар) шунидааст. Ҳамагӣ ашъори ба дастовардашудаи шоир то ба имрӯз аз 134 ғазал, 1 тарҷеъбанд, ду қасида, 14 рубой ва 7 мухаммас иборат буда, ҳамагӣ 1264 байтро ташкил медиҳад.

Мавзуи ашъори Мирзоибод ба ғайр аз ишқу муҳаббат, аз мавзӯҳои шикваю нола аз бахти худ ва даври замон, ғарибӣ, азобу дурӣ аз ватан, ёди ёру диёр иборат аст. Аз мазмуну муҳтавои ашъори шоир дар бораи шарҳи ҳоли ӯ чунин хулоса кардан мумкин аст: ӯ тақрибан ҳафтод сол умр дида, зиндагиаш пурмашаққат гузаштааст ва азоби гурбатро чашидааст. Аз ӯ фарзанде боқӣ намондааст ва аз чанд байти дар байни мардум паҳнгардида маълум мешавад, ки фарзандаш зуд вафот кардааст. Мазмуни баланд, таркиби луғавӣ, истифодаи воситаҳои каломии шоирона, равонии вазну оҳанги шеър ва хатти зебои настаълиқи бо аломатҳои шикастаи девонаш исботи таҳсили ӯ дар Бухоро мебошад. Абёти зер гуфтаҳои болоро инъикос мекунанд:

*Умр бирафт, Мирзо, пирӣ гирифт доманам.
Боз баҳор мешавад умри ману шабобро [16, в. 3а].*

*Шабобам рафт, умрам рафт, мавсими хазон омад,
Ки ҳам бадахдиш айёми ёди рафтагон омад.
Асиру мубталои дарду ҳичронем дар олам
Шабобу навҷавонӣ рафту пириш ниҳон омад [16, в. 11а].*

*Эй дида, хун бибор, ки умрам бурида шуд,
Эй синаи фигор, қадам чун хамида шуд [16, в. 12б].*

*Эй дил, барор оҳу фиғон, з-он ки умр рафт,
Аҳди шабобу зиндагия, пираҳан дарид.*

*Гамам як сӯ, ғарибӣ як тараф, доғи фироқи дил,
Дар ин мобайн ман чун мург ҳайронем, ё Аллоҳ [16, в. 15a].*

*Ба нокомӣ фалак мекард чун аз дӯстонам дур,
Ба аҳли ғайр, эй дил, ошно гашием вовайло.
Ватан ку, дӯстонам ку, кучо ёрони содиқдил,
Ба айёми ғарибӣ бенаво гашием, вовайло [16, в. 44б].*

Дар шеърҳои ӯ мавзӯҳои ҷуғрофӣ зикр нагардидаанд, аз ин рӯ, ба кучо сафар кардан ва дар кадом кишвар ғариб будани ӯ маълум нест. Дар осори дастрасгардида номи зодгоҳаш зикр нашудааст, танҳо дар як мухаммас вожаи «Шуғнон» омадааст:

*Чон гашит кабоб аз гамат, эй шӯҳи сухандон,
Чун сунбули нурпечи ту дил гашит парешон,
Мирзо натавон ёфт висоли ту ба Шуғнон,
Доӣ ба сари кӯи ту бар бод диҳад чон,
Ёдам нақунӣ вола аз ин рӯзи ҷудой [5, в. 209б].*

Вожаи «Бадахшон» дар ду ғазалаш омадааст, ки ба ситоиши санги киматбаҳои лаъл рабт дорад:

*Рӯи ту хуршед ё моҳи шабистон аст шамъ,
Ё чароғи гавҳари лаъли Бадахшон аст шамъ [16, в. 25a].*

Дар ғазали дигар, ки ба сабаби қанда шудани варақҳои девон танҳо 4 байти аввал боқӣ мондааст, чунин омадааст:

*Рӯи ту ҳамчу моҳи тобон аст,
Лаби лаъле, ки дар Бадахшон аст. [16, в. 7a].*

Ба маҳорати шоирӣ ва баҳравар гардидан аз таҳсил, доштани илми динию адабии Мирзоибод адабиётшинос Л. Давлатбеков чунин баҳо додааст: «Агар дар осори бархе аз шоирони Бадахшон вижагии ашъори омиёнаи шифоҳӣ мушоҳида гардад, дар эҷодиёти Чаъфар, Мирзоибод ва Шохфутур, ки аз хатту савод ва улуми динию адабӣ бархурдор будаанд, таъсиру нуфузи сабки адабиёти китобии форсу тоҷик бештар мутаассир аст ва миёни эҷодиёти онҳову осори бадеии шоирони форсу тоҷик хусусиятҳои муштарак мушоҳида мешавад» [12, 171].

Мирзоибоди Шидзӣ дар баробари шоирони соҳибдевони Бадахшон – Назмӣ, Чаъфар, Сӯфӣ ва нучумшинос Мубораки Вахонӣ, ки нусхаҳои девонашон дар натиҷаи экспедитсияи ҷамъовариҳои дастнависҳо ба даст оварда шудаанд, шоири хушзавқу хушқалом буда, нашр ва дастрасии оммаи васеи хонандагон намудани ашъори ӯ аз аҳаммият ҳолӣ нест.

КИТОБНОМА

1. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон / А. Абибов. – Душанбе, 1971. – 197 с.

2. Абибов, А. Ганчи Бадахшон / А. Абибов. – Душанбе, 1972. – 319 с.
3. Ашъори Ғарибӣ. Нусхаи аксии (фотонусха) №1962/2е-и фонди дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ.
4. Ашъори Иброн. Нусхаи аксии (фотонусха) №1961/25-и фонди дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ.
5. Баёз. Нусхаи хаттии №819-и фонди дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ.
6. Бақоев, М. В поисках восточных рукописей / М. Бақоев. – НАА, 1962, №3. – С. 239.
7. Бақоев, М. Дар ҷустуҷӯи дастнависҳо / М. Бақоев // Маориф ва маданият. 14 ноябри соли 1961.
8. Бақоев, М. Бозёфтҳои нав ва муҳим / М. Бақоев // Маориф ва маданият. 9 июли соли 1963.
9. Бақоев, М. Мирзоибод ва чанд намуна аз осори ӯ / М. Бақоев // Бадахшони советӣ. 3 сентябри соли 1965.
10. Бахтиёрӣ, М. Таърихи Рӯшон / М. Бахтиёрӣ. – Душанбе: Илм, 2013. – 416 с.
11. Бертельс, А., Бақоев, М. Алфавитный каталог рукописей, обнаруженных в Горно-Бадахшанской автономной области экспедицией 1959-1963 гг. Под ред. и пред. Б. Г. Гафурова и А. М. Мирзоева. М., 1967. – 118 с.
12. Давлатбеков, Л. Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон / Л. Давлатбеков. Душанбе, 2014. – 179 с.
13. Қиматшоев, Л. Рӯзномаи «Овози дӯстӣ». 18-21 сентябри соли 1990.
14. Қиматшоев, Л. Рӯзномаи «Овози дӯстӣ». 20 феввали соли 1991.
15. Маҳмадвалиев, М. Назаре ба таърихи Ҷамоати Шидз / М. Маҳмадвалиев. – Душанбе: Ашӯриён, 2020. – 192 с.
16. Мирзоибоди Шидзӣ. Нусхаи аксии девон (фотонусха) №1966/1-и фонди дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ.
17. Шакармамадов, Н. Бадахшон – дар масири тамаддуни умумибашарӣ / Н. Шакармамадов. – Душанбе. – 2006. – 162 с.

ДЕВОНИ МИРЗОИБОДИ ШИДЗӢ ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РӢЗГОРУ ОСОРИ Ӯ

Мақола ба ҳаёт ва эҷодиёти шоири нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX Мирзоибоди Шидзӣ бахшида шудааст. Ягона дастнависи девони шоирро, ки бо дасти худаш китобат шудааст, адабиётшинос А. Ҳабибов соли 1966 аз дасти хешовандонаш дастрас намудааст. Дастнавис баъди аккосӣ (фотонусха) шудан ба дасти соҳибаш баргардонда шуда, фотонусхаи он дар фонди дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ таҳти №1966/1 нигоҳдорӣ мешавад. Аз рӯйи ин дастнавис қисме аз ашъори шоир дар нусхаи дастнависи дигар нусхабардорӣ шудааст. Муаллифи мақола ашъори шоирро аз рӯйи нусхаи аксии дастнавис таҳлил намуда, кӯшиши кардааст, ки нусхаи асли дастнависи девони шоирро пайдо намояд. То имрӯз дар дасти ки маҳфуз

будани дастнавис маълум нест. Муаллифи мақола шеърҳои шоирро аз ҷунгу баёз ва девонҳои шоирони дигар ҷамъоварӣ намуда, чанд маълумоти тозаеро дар бораи ҳаёти ӯ аз рӯйи нақли хешовандон ва ҳамдеҳагонаш овардааст. Ашъори ҷамъоваришудаи Мирзоибод аз 134 газал, 1 тарҷеъбанд, 2 қасида, 14 рубоӣ ва 7 мухаммас иборат буда, ҳамагӣ 1264 байтро ташиқил медиҳад.

Калидвожаҳо: Мирзоибод, дастхат, фотонусха, мероси хаттӣ, Шидз, баёз, нусхабардорӣ, девон.

ДИВАН МИРЗОИБОД ШИДЗИ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЕГО ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА

Статья посвящена жизни и творчеству поэта второй половины XIX - начала XX вв. Мирзоибод Шидзи. Единственная рукопись дивана поэта, которая является автографом, была обнаружена литературоведом А. Хабибовым у родственников поэта в 1966 году. После фотокопирования рукопись была возвращена владельцу, а ее фотокопия хранится в рукописном фонде Центра письменного наследия НАНТ под номером 1966/I. Часть поэтического текста поэта была переписана из этой копии в другую рукопись. Автор статьи проанализировала стихи Мирзоибода на основе этой фотокопии рукописи и попыталась найти оригинальную рукопись дивана поэта. До сих пор неизвестно, в чьих руках хранится рукопись. Автору удалось собрать стихи поэта, зафиксированные в джунгах, альманахах и диванах других поэтов и обнаружить некоторые новые сведения о его жизни по рассказам его родственников и односельчан. Собранные стихи Мирзоибода состоят из 134 газелей, 1 тарджибанда, 2 касыд, 14 рубаи и 7 мухаммас, что в целом составляет 1264 бейтов.

Ключевые слова: Мирзоибод, рукопись, фотокопия, письменное наследие, Шидз, альманах, копирование, диван.

THE DIWAN OF MIRZOIBOD SHIDZI AND SOME ISSUES OF HIS LIFE AND HERITAGE

The article is devoted to the life and work of the poet of the second half of the XIXth and early XXth centuries Mirzoibod Shidzi. The only one manuscript of the poet's diwan, which is an autograph, was discovered by Tajik scientist A. Habibov due to assistance of the poet's relatives in 1966. After photocopying, the manuscript was returned to the owner, and its photocopy is stored in the Fund of the Center for Written Heritage of National Academy of Sciences of Tajikistan, #1966/I. Some of the poet's poetry was copied from this copy into other manuscripts. The author of the article analyzed the poet's poems based on photocopy of the manuscript and tried to find the original copy of the poet's diwan. Unfortunately it is still unknown its real location. The author of the article collected the poet's poems from jungles, almanacs and diwans of other poets and gives some new information about his life based on the memories of his relatives and fellow villagers. The restored poetic legacy of Mirzoibod Shidzi consists of 134 Ghazals, 1 Tarji'band, 2 Odes, 14 Rubaies and 7 Mukhammas, which amounts to 1264 Bayts.

Key words: Mirzoibod, manuscript, photocopy, written heritage, Shidz, almanac, copying, diwan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Email: nawbahor_01@inbox.ru

Сведения об авторе: Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: nawbahor_01@inbox.ru

Information about the author: Nawbahorova Bibisulton Qulmamadovna – Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: nawbahor_01@inbox.ru

ФАТТОҲИИ НИШОПУРӢ – ШОИРЕ АЗ МАКТАБИ ҒАЗАЛСАРОИИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Хосияти Шаҳобиддин

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Саъдии Шерозӣ аз ҷумлаи беназиртарин суханварони адабиёти классикии форсу тоҷик мебошад. Ӯ дар қатори Рӯдакию Фирдавсӣ, Низомию Хоконӣ, Саноию Аттор ва дигарон дар эҷоди ғазал пояҳои назми оламгири форсу тоҷикро истехком бахшидааст. Ин аст, ки ӯро ҳамчун «пайғамбари ғазал» мешиносанд ва дар бузургтарин ғазалсароёни пасин ба мисли Ҳофизии Шерозӣ ва Камоли Хучандӣ таъсири сухани ӯ эҳсос мегардад [7, 7].

Ғазалҳои Саъдии Шерозӣ бо зебоии забону баён, латофату ширинӣ, содагию равонӣ ва ба дили мардум наздик буданаш аз ғазалиёти дигар шоирон тафовут дорад. Тавре ки худӣ ӯ дар яке аз фахрияҳои мегӯяд:

Эй гули хушбӯӣ, агар сад қарн боз ояд баҳор,

Мисли ман дигар набинӣ булбули хушгӯӣро [7, 8].

Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик суханвареро наметавон дарёфт, ки аз осору ашъори Шайх Саъдии Шерозӣ баҳрабардорӣ накарда бошад. Фаттоҳии Нишопурӣ низ аз ин шумор аст.

Фаттоҳии Нишопурӣ намояндаи ибтидои асри 15 буда, аз ҷумлаи он шоиронест, ки дар ғазалсароӣ дар қатори Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ аз Саъдии Шерозӣ низ таъсирпазирӣ намудааст. Пайравии Фаттоҳии Нишопурӣ ба Шайх Саъдӣ на танҳо аз лиҳози сохтор мебошад, балки дар байни ғазалиёти ин ду адиб пайванди руҳию равонӣ ва мавзую муҳтаво мушоҳида мегардад. Чунончи

Саъдии Шерозӣ:

Магар насими саҳар бӯи ёри ман дорад,

Ки роҳати дили уммедвори ман дорад.

Ба пой сарв дарафтодаанд лолаву гул,

Магар шамоили қадди нигори ман дорад?!

Нишони роҳи саломат зи ман мапурс, ки ишқ

Зимоми хотири беихтиёри ман дорад.

Гулову тозабаҳоро, туй, ки орази ту

Таровати гулу бӯи баҳори ман дорад.

Дигар сари ману болини офият, хайҳот

Бад-ин ҳавас, ки сари хоксори ман дорад.

Ба ҳарза дар сари ӯ рӯзгор кардаму ӯ

Фароғат аз ману аз рӯзгори ман дорад.

Магар ба дарди диле боз мондаам, ё Раб,
 Кадом домани ҳиммат ғубори ман дорад?
 Ба зери бори ту Саъдӣ чу хар ба гил дармонд,
 Дилат насӯхт, ки бечора бори ман дорад (7, 121).

Фаттоҳии Нишопурӣ:

Агарчи гул ба вафо бӯи ёри ман дорад,
 Куҷо таровати он гулӯзори ман дорад.
 Хуш он замон, ки диламро шикор мезаду гуфт,
 Зиҳӣ тапидани хуш, к-ин шикори ман дорад.
 Ба марг розияму шукри бахт мегӯям,
 Ки ҷониби дили уммедвори ман дорад.
 Ба ғамза мекушадам дӯст масту ҳурулӣн,
 Ситода чашм ба роҳ интизори ман дорад.
 Мулозими назари хешам, ар надонад меҳр,
 Фароғате зи ману рӯзгори ман дорад.
 Рухаш бар оташ аз он зулфро бигардонад,
 Ки рангу бӯи дили беқарори ман дорад.
 Ба ашк чеҳра басте шустаам ба ёди буте,
 Ки пойи нозуки худ бар узори ман дорад.
 Ба кори ту дили Фаттоҳӣ аст кам гуфтам,
 Ба хашм гуфт: дили ӯ чӣ кори ман дорад (4, 40).

Чӣ тавре ки мушоҳида мегардад, ҳар ду ғазал дар як вазн, як радифу қофия эҷод шуда, аз ҳашт байт таркиб ёфтаанд. Истифодаи калимаву ибороти муштараке ба монанди «бӯи ёр», «дили уммедвор», «гул», «дил», «ораз» (Саъдӣ), «узор», «рух» (Фаттоҳӣ) ва ҳатто мисраи «Фароғате зи ману рӯзгори ман дорад» гувоҳи қотеи таъсирпазирии Фаттоҳии Нишопурӣ аз Саъдии Шерозист. Дар баробари ин, дар ғазали Саъдӣ вожағони ёр, уммедвор, нигор, беихтиёр, баҳор, хоксор, ғубор, бор ва дар ғазали Фаттоҳии Нишопурӣ ёр, гулӯзор, шикор, уммедвор, интизор, рӯзгор, беқарор, узор ва кор қрфия шудадаанд ва дар ҳангоми таҳлили қиёсӣ равшан мегардад, ки Фаттоҳӣ агарчи ғазали хешро дар истиқбол аз вазн ва қофияву радифи ғазали Саъдӣ ба қалам овардааст, вале дар сохтмони қофия навоварихое мекунад, ки бешак ин шеваи кори вай ба таҳаввули маъноии кулли ғазал таъсир мегузорад. Аз ин рӯ, ҳарчанд аз лиҳози мавзӯ ҳар ду ғазал лирикӣ буда, мухотаб ёр аст ва сухан аз ҷониби шахси аввал гуфта мешавад, дар умум дар маъниофарихо тағйироте чашмгир ба назар мерасад. Дар офаридани симои ёр дар ғазали ҳар ду шоир бе ташбеҳқунандаҳо бартарӣ дода шуда, дар баробари ин, чафокорию бемехрии маҳбуба нисбат ба ошиқ таъкид мегардад. Танҳо таҳқиқи қиёсии абёти матлаъ ва мактаи ғазал метавонад моро бар ин андеша расонад, ки дар тарҳи мазмунсозихои шоиронаи суханвар тағйироте қобили мушоҳида аст. Дар байти матлаи ғазали Саъдӣ чунин таъкид мешавад, ки магар насими сахар бӯи ёри ман дорад, ки ба дили умедвори ман роҳату оромиш ато мекунад. Дар байти матлаи ғазали Фаттоҳӣ ҳарчанд гул дар вафодорӣ бӯи

ёри ман дорад, аммо таровати гулузори маро ҳаргиз соҳиб нест. Маълум аст, ки дар меҳвари маънисозиҳои байти матлаи ҳар ду шоир таркиби «бӯи ёр» қарор дорад, аммо дар байти Саъдӣ насими сахар бӯи ёр дораду бар қаҳрамони лирикӣ оромиш мебахшад. Дар байти Фаттоҳӣ гул бӯи ёр дорад, вале таровати гулузори қаҳрамони лирикиро соҳиб нест.

Дар байти мақтаи ғазали Саъдӣ суҳан дар бораи он меравад, ки шоир дар зери бори меҳнати ишқу дарди ошиқӣ чун ҳар дар гил монд, вале дили ёр ҳадди ақал барояш аз он чиҳат ҳам насӯхт, ки бар дӯш бори меҳнати ўро дорад. Дар байти таҳаллуси Фатоҳӣ таъкид мешавад, ки ман дар кори дили ў, яъне дар бораи ба ғами ишқи ту гирифтаор шудан кам гуфтам, вале ў ба хашм гуфт, ки дили ў чӣ кори ман дорад, чаро гирифтори ранчу заҳмат ва андешаи ман бошад. Ин чо низ тағйироте дар маънисозиҳои шоирона ба мушоҳида мерасад ва ин нукта матлаби мазкуреро шарҳ медиҳад, ки Фаттоҳӣ комилан аз роҳи тақлиди Саъдӣ намеравад, балки ҳам аз назари сохторӣ ва ҳам аз диди муҳтавоӣ ба тозақориҳое иқдом менамояд.

Ба муқоисаи ду ғазали дигари ҳар ду шоир мепардозем, ки дар онҳо ҳатто дар тарҳи қофияву радиф дигаргуниҳое ба чашм мерасад:

Саъдии Шерозӣ:

Муштоқию сабурӣ аз ҳад гузашт, ёро,
 Гар ту шикеб дорӣ, тоқат намонд моро.
 Боре ба чашми эҳсон дар ҳоли мо назар кун,
 К-аз хони подшоҳон роҳат бувад гадоро.
 Султон, ки хашм гирад бар бандағони ҳазрат,
 Хукмаш расад, валекин ҳадде бувад чафоро.
 Ман бе ту зиндагонӣ худро наменписандам,
 К-осоише набошад бе дӯстон бақоро.
 Чун ташна чон супурдам, он гаҳ чӣ суд дорад
 Об аз ду чашм додан бар хоки ман гиёро?
 Ҳоли ниёзмандӣ дар васф менаёяд,
 Он гаҳ, ки боз гардӣ, гӯем мочароро.
 Боз ову чони ширин аз ман ситон ба хидмат,
 Дигар чӣ барг бошад дарवेशи бенаворо?
 Ё Раб, ту ошноро муҳлат диҳу саломат,
 Чандон ки боз бинад дидори ошноро.
 На мулки подшоро дар чашми хубрӯён
 Вақъест, эй бародар, на зуҳди порсоро.
 Эй кош, барфитодӣ бурқаъ зи рӯи Лайлӣ,
 То муддаъӣ намондӣ Мачнуни мубталоро.
 Саъдӣ, қалам ба сахтӣ рафтасту некбахтӣ,
 Пас, ҳар чӣ пешат ояд, гардан бинех қазоро (7, 14).

Фаттоҳии Нишопурӣ:

Дардо, ки қиссаи дил афсона сохт моро,
 Зулфи фариштарӯён девона сохт моро.

Симурғи Қофи иззат будему шамъи хубӣ,
Зад шуълаи тачаллӣ, парвона сохт моро.
Дехкони ишқ афканд дар хок ҳаббаи қалб,
То сайди доми савдо з-ин дона сохт моро.
То нури меҳри хубон дар хилвати дил афтад,
Меъмори кунту канзан вайрона сохт моро.
Ҳақ хост, то шавад дил бо сирри ҳусн восил,
Ғамхона сохт аз гил, ҳамхона сохт моро.
Чун дид чархи гардон, к-аз коргоҳи қисмат
Паймон насохт моро, паймона сохт моро.
Фаттоҳиё, ба бода аз ақлу дин бишӯ даст,
К-ин об аз ошноён бегона сохт моро [3, 2].

Ғазали дуум низ ҳарчанд аз лиҳози миқдори байт тафовут дорад (Саъдӣ: 11 байт, Фаттоҳӣ: 7 байт), аммо дар як мавзӯ «ишқ» ва як вазн «*мунсарехи мусаммани махбунӣ мақиуф*» эҷод шудааст. Фаттоҳиӣ Нишопурӣ қофияву радиферо «*сохт моро*» мавриди истифода қарор додааст, ки бо қофияи ғазали Саъдии Шерозӣ («*ро*») як аст. Аммо як нуктаи қобили таъкид он аст, ки ғазали Фаттоҳӣ бо радифи «*моро*» эҷод шудааст ва ин дар ҳолест, ки дар сурудаи Саъдӣ вожаи мураддаф мавчуд нест ва калимаи «*моро*» дар ҷузви вожағони қофияшаванда қарор гирифтааст. Тавре ки таъкид шуд, ҳарчанд ҳар ду ғазал дар як мавзӯи куллии марбут ба ишқ суруда шудаанд, вале фарқҳои зиёде дар тарҳ ва тарзи маънифарӣ ва мазмунсозӣ дида мешавад. Масалан, агарчи ғазали Саъдӣ ба таври умум мавзӯи ишқро фаро мегирад, вале дар байти мақтаи он масъалаи сарнавишт ва қазову қадар шарҳу тафсир ёфтааст. Шоир таъкид медорад, ки чун қалами тақдири мо ба саҳтию рафтасту некбахтӣ, ночор бояд ба қазову қадар тан бидиҳем. Фаттоҳӣ дар байти мақтаи ғазали хеш маънии аз тааллуқоти дунёи тавассути бодаро, ки онҳ ҳам василаи раҳой аз ин алоиқ ба шумор меравад, талқин мекунад ва мефармояд, ки Фаттоҳӣ аз ақлу дин даст бишӯ, ки ҳамин об, яъне бода моро аз ошноён бегона сохт. Ин ҷо дар асл аз ошно бегона сохтан ба маънии аз қайди дунёи ворахонидан ба қор рафтааст.

Дар девони Фаттоҳиӣ Нишопурӣ ғазале ба вазну қофия мавчуд аст:

Ёр маҳмил басту бо сад корвон дил меравад,
Риҳлати ҷонро аз он рафтору маҳмил меравад.
Рафт он айёру дил дар бори ҳамроҳон маро,
То чаро з-он чашми раҳзан халқ ғофил меравад.
Ў чу маҳ дар арзи чавлони сафар в-аз дидаҳо
Ҳамраҳаш бисёр то манзил ба манзил меравад.
Корвонро сели ашки мо зи ҷо бурдаст дил,
Ноқаро ҳам з-ин малолат пой дар гил меравад.
Хок шуд дар роҳи ӯ дилҳо, вале з-ин раҳгузар
Кай кунад андеша худ роҳе, ки бар дил меравад.

Дар пайи зулфаш дилам хезон-фитон бетоб рафт,
 Ҳамчу маҷнуне, ки дар раҳ бо салосил меравад.
 Ғамзааш дид ашки Фаттоҳӣ сафо бо вай нагуфт,
 Занги теғ аз шустушӯӣ об мушкил меравад (4, 65).

Ғазали зикршудаи Фаттоҳии Нишопурӣ ҳарчанд аз назари вазн фарқ дорад, вале аз рӯи мазмуну муҳтаво ва радифи хеш ғазали машҳури Саъдии Шерозиро ба хотир меоварад, ки бо номи «Эй сорбон» маъруф аст. Таҳқиқ дар мундариҷаи ҳар ду ғазал монандии зиёдеро ошкор месозад, ки дар навбати аввал дар матлаи ҳар ду ғазал истифода шудани калимаҳои корвон ва сорбон ҳамоҳангиҳои маъноии онҳоро шарҳу тафсир мекунад:

Эй сорбон, оҳиста рон, к-ороми чонам меравад,
 В-он дил, ки бо худ доштам, бо дилситонам меравад.
 Ман мондаам маҳчур аз ӯ, бечораву ранчур аз ӯ,
 Гӯӣ, ки неше дур аз ӯ дар устухонам меравад.
 Гуфтам, ба найрангу фусун пинҳон кунам реши дарун,
 Пинҳон намемонад, ки хун бар остонам меравад.
 Маҳмил бидор, эй сорвон, тундӣ макун бо корвон,
 К-аз ишқи он сарви равон, гӯӣ, равонам меравад.
 Ӯ меравад доманкашон, ман захри танҳои чашон,
 Дигар мапурс аз ман нишон, к-аз дил нишонам меравад.
 Баргашт ёри саркашам, бигзошт айши нох(в)ашам,
 Чун миҷмаре пуроташам, к-аз сар духонам меравад.
 Бо он ҳама бедоди ӯ в-ин аҳди бебунёди ӯ,
 Дар сина дорам ёди ӯ, ё бар забонам меравад.
 Боз ою бар чашмам нишин, эй дилситони нозанин,
 К-ошӯбу фарёд аз замин бар осмонам меравад.
 Шаб то саҳар менағнавам в-андарзи кас менашнавам,
 В-ин раҳ на қосид меравам, к-аз каф инонам меравад.
 Гуфтам, бигирям, то ибил чун ҳар фурӯ монад ба гил,
 В-ин низ натвонам, ки дил бо корвонам меравад.
 Сабр аз висоли ёри ман, баргаштан аз дилдори ман,
 Гарчи набошад кори ман, ҳам кор аз онам меравад.
 Дар рафтани чон аз бадан гӯянд ҳар навъе суҳан,
 Ман худ ба чашми хештан дидам, ки чонам меравад.
 Саъдӣ, фиғон аз дасти мо лоиқ набуд, эй бевафо,
 Тоқат намеорам чафо, кор аз фиғонам меравад. (6, 4).

Ҳарчанд Фаттоҳии Нишопурӣ ғазали худро дар ҳафт байт сурудааст, вале ин ҷо мушоҳида мешавад, ки тағйири шеваи иншо дар ғазали ӯ дар сурати нав кардани вазн ва қофия иқдомашро дар тозақорихи сохтори ғазали хеш ба намоиш мегузорад.

Дар баробари чунин пайравихо ва тозақорихое, ки дар ғазалиёти Фаттоҳии Нишопурӣ ба мушоҳида расид, муқоисаи сурудаҳои шоирони мавриди таҳқиқи маълум месозад, ки дар ғазалиёти онҳо мазмунҳои наздику ягона, ҳамфикрию яксонадешӣ ба чашм мерасад. Чунончи, дар

ғазале Саъдӣ муқобили порсоию парҳезгории сохта, тақвоу зуҳд будани худро ироа медорад:

Лоиқи Саъдӣ набуд, ин хиркаи тақвоу зуҳд,
Соқиё, чоме бидеҳ в-ин чома аз сар барканаш! (7, 222)

Фаттоҳӣ низ дар мақтаи ғазале муқобили хушкии зуҳд будани хешро баён дошта, зоҳидонро ба зери тозиёнаи танкид қарор додааст:

Бурун кун хушкии зуҳд аз димоғи ақл, Фаттоҳӣ,
К-аз оби соғари тавҳид қардӣ тоза имонро (4, 3).

Перомуни умумияти ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ва Фаттоҳии Нишопурӣ метавон мисолҳои зиёде овард, лекин мо бо баёни муште аз хирвор иктифо намуда, баррасиҳои анҷомдодаи хешро ба сурати зайл натиҷагирӣ хоҳем намуд.

Дар маҷмуъ, роҷеъ ба умумияти ғазалиёти Фаттоҳии Нишопурӣ ва Саъдии Шерозӣ метавон чанд нуктаро хотирнишон сохт:

- Мавзуи марказии ғазалиёти ҳар ду шоир шарҳу баёни ишқ ва муомилоти ошиқона ба шумор меравад;

- Фаттоҳӣ низ монанди Саъдӣ мадҳгӯиро наменвисандид;

- Дар ғазалиёти Фаттоҳии Нишопурӣ ҳарчанд истифодаи калимоти наздикталаффуз зиёд аст, дар сурудаҳои Саъдии Шерозӣ низ ҷо-ҷо ба назар мерасад;

- Фаттоҳии Нишопурӣ чун Саъдии Шерозӣ санъати ташбеҳи равшанро зиёд истифода мебарад;

- Дар эҷодиёти Фаттоҳии Нишопурӣ калимаву таркиботе, ки дар ғазалиёти Саъдии Шерозӣ нуфуз доранд, бамаврид истифода шуда, боиси латофату ҷаззобияти каломи суҳанвар гардидааст. Аммо нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки Фаттоҳӣ дар ҷараёни маъниофарӣ хеш кӯшидааст, ки ба вожаву таъбирҳои мазкур тозагиҳои махсусе ато намояд. Ин шеваи кори вай дар шумори ибтикорҳои вай қарор мегирад, ки каломи суҳанварро аз мазмунҳои тозаву бикр баҳравар ва ҳунари шоириашро маъниофарӣ дигаргуна ҷилвагар созанд.

- Дар ҷараёни истиқбол аз ғазалиёти Саъдӣ Фаттоҳии Нишопурӣ кӯшидааст, ки навиҳое дар интиҳоби вожагони муқоффо эҷод намояд ва аз такрори калимоти мавриди истифодаи устои хеш даст кашида, бештар вожагони дигаргунаеро ба кор гирад, ки ин амр худ аз худ ба тозақориҳои дар мазмунофарӣ боис мешавад.

- Дар баробари ин, тағйирот дар ҳаҷм ва сохтори ғазал низ гувоҳ бар он аст, ки Фаттоҳии Нишопурӣ аз роҳи тақлид ба сурудаҳои Саъдии Шерозӣ пайравӣ намекунад, балки бештар иқдом ба тозақориҳое низ менамояд, ки онҳо дар мазмунофариниҳо, сохтори ғазал, тарҳи қофия ва радиф ба мушоҳида мерасанд. Дар баробари ин, ҳангоми истиқбол дар ғазалҳои ҳамвазни худ бо ғазалиёти Саъдӣ кӯшидааст, ки гоҳе ғазале дорои радиф дар ҷавоби ғазали устои хеш бисарояд. Ба таъбири дигар, дар ғазали Саъдии Шерозӣ, ки ба он Фаттоҳӣ ҷавоб навиштааст, ҳарчанд вожаи ягона ё таркиби радифӣ дида намешавад, вале ин суҳанвари мумтоз талош

кардааст, ки дар ҷавобияи худ вожаеро дар мақоми радиф қарор дода, бо ин равиш як навъ тозагие ба сурудаи хеш бибашад.

КИТОБНОМА

1. Гулшани адаб. (асрҳои XIV-XV). Ҷилди 3. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 496 с.
2. Деххудо, Алиакбар. Лугатнома. Ҷилди 9. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи донишгоҳи Техрон, 1388. – 13657-13658 с.
3. Нишопурӣ, Фаттоҳӣ. Девони ғазалиёт ва рубоӣёт. Таҳияи Маҳдии Муҳаққиқ. – Техрон: Анҷумани устодони забон ва адабиёти форсӣ, 1381. – 261 с.
4. Нишопурӣ, Фаттоҳӣ. Девони ғазалиёт ва рубоӣёт. Таҳияи Маҳдии Муҳаққиқ. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1385. – 231 с.
5. Шерозӣ, Саъдӣ. Мунтахаби Куллиёт. Мураттибон: Ализода И. ва Деҳотӣ А. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956, – 434 с.
6. Шерозӣ, Саъдӣ. Саду як ғазал. Нашри II. Мураттибон: Мӯсоев А. ва Расулиён Қ. – Душанбе: Ирфон, 2008, – 112 с.
7. Шерозӣ, Саъдӣ. Ғазалиёт. Силсилаи Ахтарони адаб. Ҷилди 27. – Душанбе: Адиб, 2014, – 480 с.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Қисми 3. – Душанбе: ЭСТ, 2004

ФАТТОҲИИ НИШОПУРӢ – ШОИРЕ АЗ МАКТАБИ ҒАЗАЛСАРОИИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Дар мақола пайравӣҳои Фаттоҳии Нишопурӣ ба ғазалсароии Саъдии Шерозӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар ибтидо бобати мақоми Саъдии Шерозӣ дар адабиёти форсу тоҷик мухтасар ҳарф зада, сипас доир ба таъсири сухани Шайх Саъдӣ ба шуарои пасин, амсоли Ҳофизу Камол маълумот додааст. Гуфта мешавад, ки Фаттоҳии Нишопурӣ низ аз ҷумлаи шоиронест, ки дар баробари Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ ба Саъдии Шерозӣ низ пайравӣ кардааст. Мисоҳҳои дар мақола муқоисасишуда далели онанд, ки пайравии ғазалиёти Фаттоҳии Нишопурӣ ба Саъдии Шерозӣ танҳо аз лиҳози сохтору шакл набуда, балки пайванди руҳиву равонӣ ва мавзӯву муҳтаво дар байни ғазалиёти ин ду адиб мушоҳида мегардад.

Калидвожаҳо: Фаттоҳии Нишопурӣ, Саъдии Шерозӣ, пайравӣ, ғазал, матлаъ, мақтаъ, мавзӯ, шакл, қофия, радиф, вазн.

ФАТТОҲ НИШОПУРИ – ПОЭТ ИЗ ШКОЛЫ ПОЭЗИИ СААДИ ШЕРОЗИ

В статье рассматривается последование Фаттахом Нишопури за газельной поэзии Саади Ширази. Вначале автор кратко рассказывает о статусе Саади Ширази в персидской и таджикской литературе, а затем дает информацию о влиянии речи шейха Саади на поэтов последующего поколения, такие как Хафиз и Камаль. Говорится, что Фаттах Нишопури - один из поэтов, последовавших за Саади Ширази наряду с Амиром Хусрави

Дехлави, Хасаном Дехлави, Маулоно Джалалуддином Балхи, Хафизом Ширози, Камалем Худжанди. Сопоставленные в статье примеры доказывают, что газели Фаттахи Нишопури следуют Саади Ширази не только по структуре и форме, но и между газелями этих двух можно наблюдать духовную связь, а также тему и содержание писателей.

Ключевые слова: Фаттахи Нишопури, Саади Ширази, следование, газель, текст, восхваление, тема, форма, рифма, рифма, метрика.

FATTOH NISHOPURI – POET FROM THE POETRY SCHOOL SAADI SHEROZI

The article examines Fattah Nishopuri's adherence to the ghazal poetry of Saadi Shirazi. The author first of all briefly talks about the status of Saadi Shirozi in Persian and Tajik literature, and then gives information about the influence of Sheikh Saadi's speech on subsequent generation of poets such as Hafez and Kamal. It is said that Fattahi Nishopuri is one of the poets who followed Saadi Shirozi along with Amir Khusravi Dehlavi, Hassan Dehlavi, Mawlana Jalaluddin Balkhi, Hafiz Shirozi, Kamal Khujandi. The examples compared in the article prove that the ghazals of Fattahi Nishopuri follow Saadi Shirazi not only in structure and form, but there can be observed also a spiritual connection between the ghazals theme and their content.

Key words: Fattahi Nishopuri, Saadi Shirazi, succession, ghazal, text, praise, theme, form, rhyme, weight.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хосияти Шаҳобиддин – докторант (PhD)-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров; Тел: +992 92 877 68 67 (Тоҷикистон, Хучанд).

Сведения об авторе: Хосият Шаҳобиддин – докторант (PhD) Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова; Тел: +992 92 877 68 67 (Таджикистан, г. Худжанд).

About the author: Khosiyat Shahobiddin – Post doctoral student of Khujand State University named after Academician B. Gafurov; Tel: (+992) 92 877 68 67 (Tajikistan, Khujand).

ҒАЗАЛ ВА ЧОЙҒОҲИ ОН ДАР АШЪОРИ РАВШАНИ ҲАМРОҲ

Салим Тағоев

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни

Дар шеъри муосири тоҷик шояд натавон шоиреро ном бурд, ки дар ашъораш ғазал набошад. Ба андешаи саҳеҳи муҳаққиқи шинохташудаи эронӣ Алиасғари Шеърдӯст: «Ғазал қарихаест, ки пурқорбурдтарин ва мутадоитарин қолаби шеъри форсӣ ба шумор меравад. Шоирони Тоҷикистон низ ҳамчун шоирони Эрон ба ғазал тавачҷуҳи хос нишон медиҳанд. Ба гунае, ки камтар шоире метавон ёфт, ки дар мачмуаи ашъораш ғазал ё ғазалхое чой нагирифта бошад» [11, 132].

Равшани Ҳамроҳ низ аз шоирони соҳибсалиқаест, ки дар гуфтани ғазал дар қиёс ба иддае аз ҳамсафони худ тавфиқ ба ӯ ҳамроҳ будааст. Дар китоби тозанаشرри шоир «Шасти Равшан» 349 ғазал гунҷош ёфтааст, ки аз нигоҳи мазмуну муҳтаво, ғоя ва аҳдофи мухталиф зеби рақам шудаанд.

«Ғазал-дар луғат изҳори ишқу муҳаббат қардан аст. Дар истилоҳ, ин калима ду маънӣ дорад: яқум - умуман, сухани ишқиро мефаҳмонад, сарфи назар аз сохт ва қонуниятҳои шаклиаш: дуҷум-ғазал чунин жанри мустақили лириқие мебошад, ки аксаран дар мавзуи ишқ дар ҳаҷми 7-12 байт ва ё аз он кам ё зиёд ва қофияи ягонаи аа, ба, ва - ро дорад» [5, 65].

Дар ғазал мавзуи ишқу ошиқӣ мақоми асосӣ дошта бошад ҳам, шоирон дар он масъалаҳои ахлоқӣ ва дигар мазмунҳои ҳаётиро матраҳ кардаанд. Дар адабиёти муосири тоҷик ғазали иҷтимоӣ мавқеи муҳим касб намуфтааст, ки ин воқеан ба тақозои замони иртибот дорад. Тазаққур бояд дод, ки ҳар байти ғазал дорои мазмуну муҳтавои тоҷу яқлӯхт буда, бо иваз қардани чойи байтҳо ва тасодуфан фуру гузоштани як ё ду байт ба мундариҷаи он ҳалал ворид намегардад. Ин муҳторият танҳо ба жанри ғазал хос буда метавонад. Ин вижагӣ аз қадим то ба ҳол аз сӯи шоирони ғазалсаро риоя гардидааст.

Дар адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ устод Рӯдакӣ нахустин шоири ғазалсаро шинохта шудааст. Баъдан дар тақомули ин жанри оламғири лириқӣ Саноию Аттор, Мавлавия Амир Хусрав, Саъдию Ҳофиз, Камолу Ҷомӣ, Соибу Бедил нақши бориз доштаанд. Ба гувоҳии муҳаққиқон, Шайх Саъдӣ дар адабиёт ҳамчун устоди ғазал эътироф гардида, ки ба ин маънӣ шоири гумноме низ ӯро паймбари ғазал доништааст:

Дар шеър се тан паймбаронанд,

Ҳарчанд ки ло набия баъдӣ.

Авсофу қасидаву ғазалро

Фирдавсию Анварию Саъдӣ [15, 463].

Мундариҷаи ашъори Равшани Ҳамроҳ фароҳ ва серпахлу буда, асосан онро метавон ба тариқи зайл дастабандӣ кард:

- ишқ, муҳаббати ошиқ ва нозу ишваи маъшуқа;
- васфи зодгоҳ ва Ватану ватандорӣ;
- арҷ ниҳодан ба муқаддасоту арзишҳои миллӣ;
- табиат ва ситоиши манзараҳои нотақрори он;
- инъикоси мафҳуми марғу зиндагӣ;
- ғанимат шумурдани лаҳзоти масарратбахши рӯзгор;
- бозтоби чеҳраи волидон ва пайвандони хунӣ;
- таҷассуми масъалаҳои муҳимми ахлоқӣ.

Ғазал дӯстдоштатарин навъи шеъриест, ки шоир бо иштиёқи тамом ба сурудани он дил бастааст. Шоир таассуроти ботинӣ ва розу ниёзи ҳешро дар қолаби ғазал бозгӯӣ карда, талхию ширинӣ, шодию ғам, шебу фароз, умуман кулли хостаҳои аз рӯзгор нигарон ва бардошташро тариқи сухани ноб ба ошиқони каломи бадеъ тақдим мекорад. Ба ин маънӣ фармудааст:

Ғар вучудамро фишорад дард, мегӯям ғазал,
Мекашам сад сина оҳи сард, мегӯям ғазал.
Қисматам дар ин ду рӯзи кӯтаҳи бебозгашт,
Ҳар чӣ доду ҳар чӣ бурду кард, мегӯям ғазал [9, 94].

Ғазалиёти Равшани Ҳамроҳ аз нигоҳи вазн, ғоя мавзуву мундариҷа побанди маҳдудият набуда, дар қолаби баҳрҳои мухталифи суннатӣ ва мавзӯҳои фарогири ҳаёти ҷомеаи инсонӣ эҷод гардидаанд. Метавон таркиби ғазалҳои шоирро дар заминаи китоби «Шасти Равшан» аз ҷиҳати миқдори байтҳо ба тариқи зайл дастабандӣ намуд:

Ғазале, ки аз 4 байт иборат аст: 8 адад
Ғазале, ки аз 5 байт иборат аст: 84 адад
Ғазале, ки аз 6 байт иборат аст: 88 адад
Ғазале, ки аз 7 байт иборат аст: 66 адад
Ғазале, ки аз 8 байт иборат аст: 35 адад
Ғазале, ки аз 9 байт иборат аст: 26 адад
Ғазале, ки аз 10 байт иборат аст: 14 адад
Ғазале, ки аз 11 байт иборат аст: 11 адад
Ғазале, ки аз 12 байт иборат аст: 6-7 адад
Ғазале, ки аз 13 байт иборат аст: 5 адад
Ғазале, ки аз 14 байт иборат аст: 2 адад
Ғазале, ки аз 19 байт иборат аст: 1 адад
Ғазале, ки аз 25 байт иборат аст: 1 адад

Чунин ба назар мерасад, ки ғазалҳои 5 ва 6-байтӣ бештар мебошанд. Дар зимн шоир кӯшидааст, ки бо истеъдоди баланди шоирӣ ва бандубасти бадеъ мазмунҳои ҷаззобу дилнишинро дар ғазалҳои ҳеш матраҳ кунад.

Ғояти таассуф он аст, ки: «Иддае аз мунтақидони адабӣ бар он ақида ҳастанд, ки рӯзгори ғазал гузашта ва ҳоло наметавон дар ин қолаби классик ҳарфи ҷадиде гуфт. Иштибоҳи ин тоифа бад-он аст, ки онҳо хеле

қолабӣ тасаввур мекунанд ва фикр кардаанд, ки ғазал ҳамона баёни эҳсосҳои ночизи як нафар аст» [10, 296]. Ин андешаро бархе аз суханшиносони ватанӣ ва хориҷӣ мақбул дониста, ҳатто Аҳмади Шомлу гуфта, ки: «Ғазал шеъри замони мо нест». Вале вақт довар аст. Замон нишон дод, ки ғазал дар ҳар марҳалаи таърихи адабиёт ҷойгоҳи худро ҳифозат намуда, бо мазмуну муҳтавои барҷаста ва рангин рӯи қоғаз омадааст, ки ба ин қазоват ҳеч тардиде ҷой надорад. Донишманди эронӣ Шафеии Кадканӣ мефармояд, ки: «Ин нукта он аст, ки мо – эрониҳо ба он камтар тавачҷуҳ мекунем. Яъне, ғофилем, ки аз фурмуҳои адабиёти Машриқзамин ду фуруми хос дорад ҷаҳонӣ мешавад, яъне аз марзҳои табиӣи худаш таҷовуз мекунад: яке фуруми ҳойку (Haiku)-и жоғунӣ ва дигаре фуруми ғазал (Chazal)-и форсӣ. Албатта, бо вижагиҳои бумии ҳар қадом» [7, 68]. Бардошт аз ин мулоҳиза ҳамон аст, ки ғазал тағйири табиати худ мекунад, аммо ба ҳеч сурат латофату маъруфияташро аз даст намедиҳад ва умри ҷовидон бо ғазал ҳамроҳ аст.

Мусалламан, ишқ мавзӯи ҷовидонии адабиёти ориёитаборон буда, ҳар шоири ғазалсаро ба ин мазмун ғазалҳои намакину обдор офаридааст. Адабиётшиноси нуктасанҷ Аълоҳон Афсаҳзод вежагиҳои хоси ғазалро номбар карда, афзудааст, ки: «Ғазал аз навҳои шеъри тоҷикӣ, ки бештар мазмунӣ ошкӯна дорад. Дар он бо суханони нарму салис кайфияти ишқу муҳаббат, сифатҳои маъшуқа, хусусан зулфу ҳол, хусну ҷамоли духтарону дилбарон, хулқу ҳӯи маҳбӯба, андешаю эҳсоси ошӣ, гуфтугӯи ӯ бо маъшуқа ё дӯст, ҳичрону висоли дилдодагон ва амсоли инҳо васф карда мешавад» [7, 75].

Зикри ин нукта вочиб аст, ки Равшани Ҷамроҳ дар ҷодаи ғазалсароӣ аз осори классикон, алалхусус Соиби Табрэзӣ ва Сайидои Насафӣ таъсирпазирӣ ва аз шоирони муосир ба ғазалиёти Лоиқ ҳусни тавачҷуҳ зоҳир намудааст.

Равшани Ҷамроҳ низ бо эҳсосоти самимӣ ҳарф аз ишқ мезанад. Ишқи ӯ поку беолоиш ва саршор аз меҳру муҳаббат аст. Шоир аз ғадру найранг ва дунҳимматию дурӯӣ канораҷӯӣ дорад. Меҳоҳад, ки маъшуқа ҳам ба нозу ишваҳои фиребояш дорои ҷунин сифатҳо бошад. Ишқи муниру шӯрангезро ситуда, шуълаи ишқ дар батни шеъри ӯ мудом забона мезанад. Шеъри ошкӯнаи ӯ хушоҳангу дилнишин аст. Ишқияҳои шоир бори маънӣ мекашанд, зеро қасди шоир аз ғароиш ба ишқ он аст, ки «Ишқ дасти мо гирифта мебарад сӯйи фалак, Раҳзании ақлро ҳаргиз ба ин ҳодӣ мағӯ» [4, 76] будааст. Шоир ба суханварони пешин дар ин шева тақлид намекунад, балки аз қайдӯ банди тақлид озод аст. Аз дидори маъшуқаи ҳаёлии худ шод буда, қаҳру нози ӯро ба мадди эътибор намегирад. Хирмани ашъори ӯро васфи дилдодаи меҳрпарвар шукӯҳ бахшидааст. Шоир ишора ба он дорад, ки:

Ғамнома кунам ҳар шаб эҷод зи ишқи ту,
Эй дод зи ишқи ту, фарёд зи ишқи ту.
Кошоная дил охир ғамхона бишуд аз ишқ,
Не хонаи тан монда обод зи ишқи ту [9, 54].

Қаҳрамони ғиноии шоир ба ёди висоли ёри номехрубон ба ҳеч вачҳ намехоҳад, ки лаҳзае ҳам фориг аз нозу адои дилбари худ бошад. Балки бо итминон «Реша дорӣ ҳамчу нахле дар гили андешаам» мегӯяд ва хузури ҳамешагии ўро дар ҳаёлоташ мепарварад. Хандидану гиристан, нозидану хиромидани маҳбубаи нозгулу сангиндили худро ҳаргиз аз қалбаш раҳо намекунад. Ин байт баёнгари ин эҳсосоти отифист:

Чилваю нозу адоят аз дилам берун нашуд,
Зангҳои хандаҳоят аз дилам берун нашуд.
Дард чун кӯхе дарояд, мепарояд ҳамчу коҳ,
Дарди ишқи бедавоят аз дилам берун нашуд [5, 72].

Дар абёти ишқии шоир дараҷаи ҳарорати ишқи поки инсонӣ хеле мучаз ва гиротар рӯи қоғаз омадааст. Ишқи сурудаи ӯ ишқи ҳақиқӣ, ишқи инсонӣ аст. Ӯ дар роҳи ишқ содиқу вафодор буданро талқин намуда, ба сӯзу гудоз аз ишқи самимӣ сухан мегӯяд. Қалби муҳаббатпарвари шоир мудом рӯи ниёз ба кӯи ёр дорад. Возеҳан, ишқ зебой меофарад ва ишқу баҳор ба ҳам тавбаам ҳастанд. Ин ду мафҳумро дар ишқномаи шоири табиатдӯст бо рангу таровати хосса метавон дид. Шоир аз манзараҳои дилфиреби фасли баҳор ҳаловат меёбад. Баҳор фасли гул аст ва ишқ ҳам мисли гул атромезу фараҳбахш ба чилва меояд. Ширинӣ ва лаззати ҳаёти инсон аз ишқ аст. Ишқ аст, ки инсонро ба сӯи асли хеш меҳонад ва ҳамаи нолаҳо аз оташи сӯзони ишқ оғоз мегиранд. Шоири ошиқ ин эҳсосоти гармро дар абёти зер хеле хунармандона ба тасвир кашидааст:

Имрӯз дар саҳни чаман гулҳои хандон масти ишқ,
Барғони чаннатпираҳан дар шохсорон масти ишқ.
Олам ҳама сабз асту тар, шоҳи дарахтон пургӯҳар,
Дар шоҳи гулҳо аз саҳар мурғони хушхон масти ишқ [9, 91].

Тасвири табиат ва шигифтиҳои он дар осори шоир ҷойгоҳи вижа дорад. Фасли баҳор аз назаргоҳи шоир фасли ишқу зебой, фасли рӯидану сабздану шукуфтанҳост. Баҳор назокату таровати хосро дорост, ки дар баҳорияҳои шоир акси марғубу дилкушоеро дарёфтааст. Дар ин маврид, мисол овардани андешаҳои адабиётшинос Р. Амоновро оид ба ин масъала хеле муҳим медонем, ки фармудааст: «Табиат аз замонҳои қадим мавзуи шеър қарор гирифта, васфи он ҳанӯз дар Авесто мушоҳида мешавад. Дар порчаҳои боқимондаи ин осори бостонии халқҳои эроннаҷод вожаҳои сабзу хуррам ва дашту биёбонҳои бекасу кӯй, дарёҳои пурмавҷ ва шохобҳои хурду калони онҳо, кӯҳҳои сарбарфалаккашида, боғу бӯстон ва манзараҳои фаслҳои гуногуни сол, олами наботот ва ҳайвонот тасвир шудааст» [4, 3].

Инсон, ки худ як ҷузъи табиат аст, ҳаёти нотакрори ӯ низ ба ҳодисаҳои табиат вобастагӣ доранд, ки ҳамин вобастагиро маҳз, шоир дарк менамояд. Бо садои борон, шилдирроси об, афтодани барғҳои дарахтон, вазидани шамолу раъду барқи баҳоронро пеш аз ҳама, шоир мебинад ва онро ба риштаи тасвир мекашад.

Яъне, шоир аз давраи шинохти худ то охири нафас ҳамроҳи табиат аст ва аз он илҳом мегирад. Хулосаи калом, табиат инсонро дар оғӯши худ

мепарварад ва ўро ба камол мерасонад. Оре, табиат ягона умеди шоир аст, ки орзуҳои амалӣ месозад. Шоир дар ҳамин ҳамгашти табиат кӯху дарёҳо, талу тепаҳо, рӯдҳои равон тасвириҳои гуногунро ба чилва меорад:

Бӯи баҳор омад, рав, ғунчаро хабар дех,
То бар шукуфтан ояд, бар ғунчаҳо чигар дех [9, 149].

Ё дар ғазали дигар:

Моҳи ҳамал расида, бар кӯху тал расида,
Аз моҳ то ба моҳӣ шӯру мағал расида.
Айшу нишоти мурғон гул кард дар дарахтон,
Чуфти парандагонро моҳи асал расида.
Дарё таронахон шуд, мавчаш таронадон шуд,
Аз чашмаҳо ба дарё завқи ғазал расида [9, 147].

Шоир донандаи хуби луғат аст, аз шоирони дирӯзу имрӯз абёти фаровон аз бар медонад. Мутолиоташ афзун ва аз рӯзгор тачрибаи бисёр андӯхтааст, ки тамоми бардошту қазоватҳояшро бо каломи нобу рухнавоз рӯи сафҳа моҳирона чун хишчини чирадаст барчидааст. Дунёи шеъри ӯ рангину тавачҷухбарангез аст. Зуд ба қалбҳо роҳ мечӯяд ва ҳисси ботинии хонандашро ба худ ҷазб мекунад. Аз нигоҳи сабку услуб ва корбурди вожаҳои дилчаспи забон шеъри ӯ содаву равон, шевою расо ва хушоҳангу шинам ба тасвир омадаанд.

Воқеан, ғазалҳои Равшани Ҳамроҳ дар назокату балоғат ва латофату фасоҳати калом муассиру хонданӣ буда, саршор аз маъниҳои баланду бикр аст. Шеъри шоир обишхур аз накҳати гуҳарбори ашъори шоирони гузашта дорад. Дар ғазали зер, ки мушобеҳ ба ғазалҳои шӯрангези Мавлонои Балхист, шоир бо баҳрагирӣ аз санъатҳои маъмули бадеӣ, махсусан тазод басо шоирона кор гирифтааст, ки мазмуну муҳтавои шеърро хушоянду гӯшнавоз гардондааст:

Пир шудӣ, кӯр шудӣ, хаставу ранчур шудӣ,
Қанд будӣ, талх шудӣ, шахд будӣ, шӯр шудӣ.
Гарм будӣ, сард шудӣ, сабз будӣ, зард шудӣ,
Мард будӣ, гард шудӣ, нағмаи ночӯр шудӣ [9, 152].

Ин таъсирпазирӣ аз шеъри Мавлоно дар ғазали дигари ӯ низ ба мушоҳида мерасад, ки он ғазал ин аст:

Эй ошно, эй ошно, бегонаҳоро маст кун,
Фарзонаҳоро мон ба чо, девонаҳоро маст кун.
Эй офтоб, эй офтоб, аз равзани зиндон битоб,
Зиндони тору кундаву завлонаҳоро маст кун.
Бинмой рӯи дилкашат, бар об афкан оташат,
Аз он шароби беғашат майхонаҳоро маст кун.
Дар интизорат, эй камар, бегоҳ ҳам омад ба сар,
Бо чоми кошӣ то сахар кошоноҳоро маст кун.
Ин зиндагии қолабӣ бар ман намояд ачнабӣ,
Аз ин ҳақиқат даргузар, афсонаҳоро маст кун [9, 156].

Доманаи мавзуи ғазалҳои шоир густарда аст. Ӯ дар ашъори худ ба мавзуҳои панду ахлоқӣ бештар мурочиат кардааст. Тарғиби илму дониш, дӯстиву рафоқат, сабру таҳаммулпазирӣ, саховату қаноатпешагӣ, ростравию ростгӯӣ, некию накӯкорӣ аз ҷумлаи он падидаҳои матлубест, ки дар осори шоир зиёд ба мушоҳида мерасанд. Шоир қаноат варзиданро аз волотарин хислатҳои инсонӣ дониста, қаноатро ними тоату ибодат хондааст. Файзу баракати хонадонро ба таҳаммулу қаноатпешагӣ иртибот медиҳад ва ба ин маънӣ мефармояд:

Ба чашмам гаштани дунё «қаноат-ними тоат»-гуфт,
Ба ҳалқам ризки нопаёдо «қаноат-ними тоат»-гуфт,
Ба сахро пойи урён медавидам аз пайи рӯзӣ,
Ба поям хор дар сахро «қаноат-ними тоат»-гуфт [5, 12].

Шоир дар ғазали дигари худ носипосону ношукронро накӯҳиш намуда, ин аъмоли зишти онҳоро мучиби аз байн рафтани хайру эҳсон, нозу неъмат ва шодию нишот арзиш додааст. Ба андешаи ӯ, ношукрӣ ба хонадони инсон яъсу навмедӣ, ғаму мусибат ва касофату фалокат меорад, ки аз он бояд парҳез кард ва саъй ба он бояд намуд, ки ин тоифаи одамон роҳи дурусту судмандро дар рӯзгор интиҳоб кунанд:

Нозу неъмат меравад барбод аз ин ношукрҳо,
Сад мусибат мешавад эҷод аз ин ношукрҳо.
Рахнаҳо бар қасри некӣ мезананд аз баҳсу наҳс,
Маҳбаси зиштӣ шавад бунёд аз ин ношукрҳо [5, 8].

Набояд инсон дар ин дунёи панҷрӯза саҳву хатое кунад ва аз оқибати норавоӣ он дасти надомат ба сар занад. Ҳама гуна хатару носозгориҳои айём аз дасти инсонии хатокору зишқирдор ба вуқӯъ мепайвандад. Баръакс, инсонии покниҳоду некманиш дар ҳаёли хайру саҳо ба ҳамнавьбони худ бошад ва тухми караму эҳсонро дар сиришташ парвариш диҳад, то ки аз ҳосили он ба дигарон нафъе расад. Ин ормони пазируфтани аз диди шоир дар қолаби каломии мавзун чунин қаламӣ шудааст:

Умри мо силсилаи саҳву хатоясту савоб,
Ҳар хатое, ки кунӣ, боз хато мезояд.
То дари бахт набандӣ, ҳама ҷо даст кушо,
Ҳар ато дар ивазаш боз ато мезояд [5, 111].

Шоир нисбат ба тамаъкорӣ бо кароҳат ҳарф мезанад, зеро ин хислати номақбул аз зишттарин кирдори инсонӣ ба шумор меояд. Тинати тоифаи тамаъкорон сиёҳу ғашолуда аст, ки ба гумони ғолиб, дар вучудаш аз аввал ин аъмоли ношоиста ҷой дошта, ниҳоят ба ҳукми одат даромадааст. Ба андешаи ӯ «соят бо сояш ҳаргиз мабодо сарбасар» нагардад, чунки аз ин қабил ашҳоси манфиатҷӯю дилҳаром (таъбири шоир) дурӣ бояд ҷуст ва нагузошт, ки ҳамнафасу ҳамқадам бо аҳли фаҳм бошанд. Ин байт гувоҳ ба ишораҳои фавқ аст:

Нокасе нонат диҳад, бар хирманат созад тамаъ,
Гар диҳад барги гуле, бар гулшанат созад тамаъ [5, 139].

Дар шеъри Равшани Ҳамроҳ зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ бисёр ба қор рафтааст, ки ин нишонаи оғаҳии қомил доштани гуянда аз ҳикмати гуҳарбори пешиниён аст. Шоир ростгӯию ростқавлиро ситуда, бо баҳрабардорӣ аз мақоли машҳури «Қаҷ бишину рост бигӯ» байти басо хушоянд эҷод кардааст. Дар баробари ин, қачдилону бадсиголонро мазаммат карда, дурустандешиву покният буданро талқин намулдааст:

Дар чашми қачнигоҳон умре қачему аммо

Дар рӯи қачқулоҳон қач шишта рост гуфтем [5, 156].

Шоир саодати аҳли хирадро бо ҳамнишинӣ ва суҳбати ашхоси донишманду соҳибдил тарҷеҳ дода, аз ҳамроҳӣ бо ноқобилону фазлфурӯшон парҳез намуданро афзал донистааст. Ҳақиқатан, суд бардоштан аз суҳбати оқилон ба инсон руҳу тавони тоза мебахшад. Аз боиси он ки «қобили суҳбат набошад суҳбати ноқобилон» ба натиҷае омадааст, ки бо ин афрод дар муомилаву муошират будан самаре ба даст нахоҳад овард. Бехтар он бувад, ки шиори «фазл боронест, қ-он борад ба дашти фозилон»-ро дастури рӯзгори худ шинохт ва ба ин маънӣ мегӯяд:

Фазл агар хоҳӣ, биё, бо мардуми фозил нишин,

Ақл агар хоҳӣ, биё бар қустуҷӯи оқилон [5, 72].

Дӯстию рафоқат дар шеъри шоир ҷойгоҳи маҳсус дорад. Инсон набояд дар шинохти дӯсти ҳамрозу боиззат ба безътиноӣ роҳ диҳад, балки саъй ба он кунад, ки ўро нақу омӯзад ва дар зарурат хулқу хӯяшро имтиҳон намояд, дӯсти қаринро аз дӯсти тасодуфӣ фарқ гузошта тавонад. Шоир дӯстро маҳрами роз, мӯниси қунҷи танҳой, дастгиру мададгори ҳақиқӣ медонад. Перомуни ин мавзӯ, ба истисноӣ абёти ҷудогона, ду ғазали муқаммалӣ ў тахти унвони «Аз тухмати номардон ҳолат ҷӣ шавад, эй дӯст» ва «Бисёр машав мискин, дунё ба умед, эй дӯст» дар сифати дӯст эҷод гардидааст, ки бидуни таъриф, мутолиаи он ба руҳу қони инсон ғизоӣ маънавӣ эҳдо мекунад. Чунончи:

Аз тухмати номардон ҳолат ҷӣ шавад, эй дӯст,

Аз таънаи бедардон ҳолат ҷӣ шавад, эй дӯст?!

Дар рӯи замини саҳт мурдаст ҷароғи баҳт,

Зери фалақи гардон ҳолат ҷӣ шавад, эй дӯст?! [9, 29].

Ва ё:

Бисёр машав мискин, дунё ба умед, эй дӯст,

Бардор сар аз болин, дунё ба умед, эй дӯст!

Баъди ҳама ноқомӣ, баъди ҳама ин талхӣ

Қомат бишавад ширин, дунё ба умед, эй дӯст [5, 29].

Равшани Ҳамроҳ бо илҳом бардоштан аз ғазали машҳури «Як табассум қун»-и Бокӣ Раҳимзода, ки бо абёти зер оғоз меёбад, ғазали дилошӯбу дилнишине нигоштааст, ки аз лиҳози банду баст, мазмуну мундариҷа ва суварӣ ҳаёл басте муассир афтадааст:

Ҳамеша дар вафоят пойдорам, як табассум қун,

Ба аҳди ҳеш доим устуворам, як табассум қун.

Дили шоир талотумгоҳи эҳсос аст, медонӣ,

Агар хохӣ, ки хомӯшаш надорам, як табассум кун [10, 111].

Мисраъҳои дилангези ошиқонаи Равшани Ҷамроҳ низ мушобех ба муҳтавои ғазали Боқӣ Раҳимзода аст, ки дар ин ҷо овардани матни комили онро мувофиқи матлаб донистем:

Маҳ баромад аз гардун, маҳчабин, табассум кун,

Нози ту ба чонам зад, нозанин, табассум кун.

Чун малак сухан дорам, хушнамак сухан дорам,

Як фалак сухан дорам, як замин табассум кун.

Аз нигоҳи пазмонам аз лаби ғазалхонам,

Ё зи дашти армонам гул бичин, табассум кун.

Пас макаш зи ман доман, ҳар чӣ гӯӣ, гӯ бо ман,

Дар гилеми чашмонам, ту нишин, табассум кун.

Дар дилам ҳазор озор, дар сарам дусад бозор,

Зери чархи качрафтор ту маҳин табассум кун [5, 216].

Шоир ғазале дар ситоиши падар офаридааст, ки дар он фазилатҳои нотакрору барҷастаи падари худро бо камоли сидқ ба қалам овардааст. Дасти бенавоёнро гирифтани ва сари ятимонро сила намудан ӯро шоир будааст. Авроқи китоби рӯзгори ӯ бо аркони инсонгароӣю накукорӣ, саховатмандию баландҳиммати рангин аст. Дар ниҳоди пайвандон ва ҳамнавьон парвариш додани ин ҳама хислатҳои писандидаро ба худ мояи фахр доништааст. Падари накуном хостори он аст, ки фарзандон ҳам пайрав аз пайраҳои умри ӯ бошанд. Дар ҳаёт кам воқеъ меафтад, ки сафои ботини инсон бо пайкору аъмолаш яқсон бошад. Вале шхсони дунёдидаву рӯзгордида нишоти рӯзгорро дар ҳамдилию ҳамбастагӣ шуморида, хайрхоҳону ғамхоронро муқаддам аз ашхоси фориғболу зиштният медонанд. Рисолати инсонӣ ҳам иборат аз он аст, ки дар тури ҳаёт бо паёмҳои хушоянди ахлоқӣ вучуди хешро пероста дорад. Ин абёт ба ҳамин маъност:

Бар ҳама хурду калон имдод мекардӣ, падар,

Ту ятиму бекасонро шод мекардӣ, падар.

Дар вучуди тифлакони хеш бо аъмоли нек

Шеваи одамгарӣ бунёд мекардӣ, падар [9, 82].

Дар ғазали дигар шоир аз рехлати падари худ бо ҳасрату андӯх ёд карда, дар радифи бошандагони водии хомӯшон манзил гузидани ягона мадору муттақои хонадон қалби ӯро ба тазйиқ овардааст. Сухани пандомӯзу маслиҳатҳои раҳкушоӣ падарро пазмон шуда, ба ҳеҷ сурат ёду симои меҳрбори ӯро ба гӯшаи фаромӯшӣ намесупорад. Доимо боди сабо бӯи падарро меорад ва аз нақхату шамими он фароғат меёбад, ки ин абёт бозгӯкунандаи холи дардолудаи гӯяндаи он аст:

Дар ғарибӣ раъд пандам медиҳад,

Осмонам мекунад бӯи падар.

Сар ба зонуи тафаккур менихам,

Ҷамчуноне сар ба зонуи падар.

Гардиши афлок меорад ба ёд
Аз талошу аз тақопӯи падар [9, 85].

Гузашта аз ин, дар шеъри шоир ба ғазалҳое мувоҷеҳ мешавем, ки ба масъалаҳои ормонҳои миллӣ ва арзишу суннатҳои мардумӣ ихтисос ёфтаанд, ки ин ҷанбаҳои матраҳгардидаи осори ӯ дар мақолаҳои дигари ин навиштаҷот мавриди таҳлил ва мулоҳизапардозии амиқ қарор дода шудаанд, ки аз муқарраран ёд кардани он хочат ба зарурат доништа нашуд.

Фароянди мантиқӣ аз ин таҳқиқот он аст, ки шоир бо забони шевоӣ раван ва сабку равиши ба худ хос дар эҷоди ғазал хомаронӣ намуда, дар ин роҳ ба ӯ тавфиқ ҳамроҳ гаштааст. Шоир зимни таъсирпазирӣ аз устодони жанри ғазал ба истеъдоди фитрии худ така карда, дар қолаби ин навъи суннатӣ руҳи замони моро мунъақис намудааст.

Таъкиди ин нуқта лозим аст, ки шоир дар ғазалиёти пурбору мазмунноки худ қариб ба ағлаби мавзуоти ҳаёти инсонӣ дахл намуда, андешаҳои мақбулу судманд баён доштааст, ки ба иддае аз он хазинаи пурганҷ дар ин мухтасар ба тариқи иҷмолӣ назар андохта шуд.

КИТОБНОМА

1. Акбарзода, Юсуф. Рисолати шоир ва шеър / Юсуф Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2009. – 376 с.
2. Аҷамӣ, Муҳаммадалӣ. Тафаккур ва ҳис дар шеър / Муҳаммадали Аҷамӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 296 с.
3. Мирзозода, Холик. Лугати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Холик Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
4. Раҳимзода, Б. Аҷаб шаҳри дилорой / Б. Раҳимзода. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
5. Сабурӣ, Муҳриддин. Шеър дар мизони ҳунар / Муҳриддин Сабурӣ. – Душанбе: Балоғат, 2020. – 160 с.
6. Сафар, Абдулло. Марсияи хуршед / Сафар Абдулло. – М., 2001. – 352 с.
7. Ҳамроҳ, Равшан. Ташнаи дидор. Гулчини ғазалиёт / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 78 с.
8. Ҳамроҳ, Равшан. Саду як ғазал / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 104 с.
9. Ҳамроҳ, Равшан. Дарахти оҳ / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: Истикбол, 2013. – 296 с.
10. Ҳамроҳ, Равшан. Аз чароғи хона то шамъи мазор / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 108 с.
11. Ҳамроҳ, Равшан. Падидаҳои ҳунари дар шеъри Гулназар / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 192 с.
12. Ҳамроҳ, Равшан. Ниҳоли сабзи борон / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: 2020. – 308 с.
13. Ҳамроҳ, Равшан. Шасти Равшан / Равшани Ҳамроҳ. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 384 с.

14. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеъри имрӯзаи тоҷик / Алиасфари Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.
15. Чомӣ, А. Чилди ҳафтум: Хотимат-ул-хаёт. Девони солис. Баҳористон / абдуррахмони Чомӣ. – Душанбе: Адиб, 1989. – 544 с.

ҒАЗАЛ ВА ҚОЙҒОҲИ ОН ДАР АШЪОРИ РАВШАНИ ҲАМРОҲ

Ғазал аз маъмултарин анвои шеърӣ буда, дар осори шоирони ҳар давра замон қойгоҳи хосро ишғол кардааст. Муаллиф дар ин мақола доир ба мазмун ва мундариҷаи газалиёти шоири хушбаён Равшани Ҳамроҳ андешаҳои қобили тавачҷуҳ баён доштааст. Инчунин мавзӯҳои офаридаҳои шоирро тақсимбандӣ карда, онро асосан аз тараннуми шиқу зебоӣ, васфи зодгоҳ ва Ватан, арҷгузорӣ ба арзишҳои он, ганимат донишмандони умр ва инъикоси масъалаҳои ахлоқӣ доништааст. Муаллиф бо овардани мисолҳои ҷолиб аз шеъри шоир натиҷа ва хулосаҳои мантиқӣ баровардааст

Калидвожаҳо: Равшани Ҳамроҳ, байт, ғазал, шеър, шоир, адабиёти муосир, шиқ, муҳаббат, қалам, табиат, кӯҳу дарё, панд, муқаддасот, Ватан.

ГАЗЕЛЬ И ЕЕ МЕСТО В ПОЭЗИИ РАШАНА ХАМРОХА

Газель является одним из самых популярных видов поэзии и занимает особое место в творчестве поэтов всех времен. В данной статье автор высказал благоразумные мысли по поводу содержания газелей красноречивого поэта Равшана Хамрох. Он также распределение творение поэта на разделы и считал их воспеванием любви и красоты, прославлением места рождения и Родины, данью оценивал её достоинства, понимание жизни и размышление над нравственными вопросами. Автор сделал логические заключения и выводы из стихотворений поэта, приведя увлекательные примеры.

Ключевые слова: Равшан Хамрох, стих, газель, поэма, поэт, современная литература, любовь, старость, перо, природа, горы и реки, наставление, святость, родина

GHAZAL AND ITS PLACE IN THE POETRY OF RASHANI HAMROH

Ghazal is one of the most popular types of poetry which occupies a special place in his work of poets of all times. In this article, the author mentioned the sensible thoughts about the content of the ghazals of the eloquent poet Ravshani Hamroh. He also divided the poet's work into sections and considered them a chanting of love and beauty, glorification of the place of birth and the Homeland, a tribute to its merits, understanding of life and reflection on moral issues. The author noted that the logical conclusions and conclusions from the poet's poems, giving fascinating examples.

Keywords: Ravshani Hamroh, verse, ghazal, poem, poet, modern literature, love, old age, pen, nature, mountains and rivers, instruction, holiness, homeland

Маълумот дар бораи муаллиф: Тағоев Салим Саидмуминович – омӯзгори кафедраи забон ва адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 121, Тел.: (+992) 935 82 42 87. E-mail: salimtagoev1@gmail.com

Свединия об авторе: Тағоев Салим Саидмуминович – преподаватель кафедры языка и литературы Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121, Тел.: (+992) 935 82 42 87. E-mail: salimtagoev1@gmail.com

About the author: Taghоеv Salim Saidmuminovich - teacher of the Language and Literature Department at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki ave., Tel.: (+992) 935 82 42 87. E-mail: salimtagoev1@gmail.com

ВОҚЕИЯТИ ЗИНДАГӢ ВА ВУСЪАТИ ТАСВИР

Абдулкарим Мустафозода

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Масъалаи бозтоби хунарии воқеаву ҳодисаҳои зиндагӣ дар қолаби бадеӣ, хоса дар осори мансур, аз ҷумлаи масоили муҳим ва баҳсноки адабиётшиносӣ ва нақди адабии муосир мебошад, чунки дар нимаи дуоми садаи бист дар насри тоҷик тамоюли инсоншиносӣ беш аз пеш вусъат мегирад. Нависандагони он солҳо ҷавон (солҳои 60-70) М.Хочаев, Сорбон, С. Турсун, Кӯҳзод, Б. Фирӯз ба тасвиргароии руҳӣ эътибори махсус медиҳанд ва ба воситаи амалиёту рафтор тағйиротеро дар ботини инсонҳои хеш ба мушоҳида мегиранд. Дар эҷодиёти онон таҳлили руҳияи инсон хеле ба тафсил ошкор мешавад ва боиси офаридани характерҳои қавируҳ мегардад. Дар ин фишурда кӯшиш намудем, дар робита ба масъалаи мазкур, дар заминаи баррасии қиссаи «Паронҷакҳо»-и Абдулхамид Самад ибрази назар намоем.

Муҳаққиқи адабиёти муосири тоҷик Ҷ. Бақозода зимни баррасии эҷодиёти нависанда таъкид мекунад, ки Абдулхамид Самад дер боз дар байни аҳли адаб ва хонандагон ҳамчун адиби навоар тозагӯ машхур аст. Вай дар жанрҳои мухталифи наср – эссе, лавҳа, очерк, ҳикояи реалистӣ, лирикӣ, ҳаҷвӣ, ҳикоя – миниатюра, қиссаҳои ҳаҷман хурду бузург – асарҳои ҷолиби хонданӣ ва марҳалавии адабиётро офарида, ба инкишофи насри муосири тоҷик ва даврони Истиқлол, алалхусус жанрҳои ҳикояву қисса – повест сахми босазое гузоштааст[2, 9].

Дар охири солҳои 70-ум Абдулхамид Самад баъди интишори як силсила ҳикояҳо, бо нахустин қиссааш «Баъд аз сари падар» ба майдони эҷодӣ қадами ҷиддитар ниҳод, ки аз тарафи хонандагон ва муҳити илмию адабӣ хеле хуш пазируфта шуд. «Паронҷакҳо» – асари дувуми ин нависандаро чандин насли кишвар дар хотир дорад ва ҳоло ҳам дар долонҳои донишгоҳу рахтҳои хобгоҳ ин қиссаи Абдулхамид Самад мутолиаву баррасӣ мешавад. Он дар бораи ҳаёти донишҷӯён ва дар асоси ормонҳои миллӣ нигошта шудааст.

Ҷунонки ишора шуд, эҷодиёти Абдулхамиди Самад хеле пештар оғоз ёфтааст. Вай аз овони наврасӣ хабару мақола ва айёми донишҷӯӣ лавҳаву ҳикояҳо менавишт ва навиштаҳои дар рӯзномаҳои ҷумҳурӣ нашр мешуданд. Аввалин навиштааш бо номи «Эй гул» солҳои донишҷӯӣ дар моҳномаи «Омӯзгори ҷавон» чоп шудааст. Соли 1970 айёми донишҷӯӣ зери унвони «Ду гусел» ҳикояе навишт, ки баъдан дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» (ҳоло «Ҷумҳурият») чоп шуда, дар озмунҳои дуоҷиб соҳиб гашт. Қиссаву ҳикоятҳои Абдулхамиди Самад баъди соли 1970 дар маҷаллаҳои

«Садои Шарқ», «Помир», ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» ва дигар рӯзномаҳо пайваста чоп мешуданд.

Абдулҳамид Самад замоне ба арсаи адабиёти тоҷик қадам гузошт, ки насри тоҷик давраи қустуҷӯ ва таҳаввули тозаро аз сар мегузаронд. Чаҳорҷӯб ва қолабҳои қаблан шаклгирифта шикаста мешуданд, дидҳо ва сабқҳои тоза ба вучуд меомаданд. Чун дар рӯзноманигорӣ солҳо қувва озмуду хабару лавҳаву очеркҳои бешумораш дар бонуфузтарин рӯзномаи вақт «Тоҷикистони Советӣ» ба таъб расида буд ва ӯ чун ҷавони ҷӯяндаву мушоҳидакор аз асрори ҳаёти шахсию ҷамъиятии одамони касбу кори гуногун ва рӯзгори мардуми маҳалҳои мухталифи ҷумҳурӣ хуб огоҳ гашта буд, бо истифода аз воқеиятҳои муҳити адабии нав бе душворӣ ворида майдони адабиёт гардид. Пайгирона вай дар қустуҷӯ ва муайян кардани роҳи хоси эҷодӣ шуда, онро пайдо кард. Ифодаи фасеҳу муассири ҳолати равонӣ ва афқору амали қаҳрамонон бо сюжети тезу тунд хусусияти фарқкунандаи осораширо ташкил дод.

Устод М. Шукуров дар яке аз навиштаҳояш насри охири солҳои 60 ва ибтидои солҳои 70-умро насри андеша номида буд. Насри андеша, ки бархурдҳои психологию маънавии инсонҳоро меомӯзад, бо романи «Ман гунаҳгорам»-и Ҷалол Иқромӣ оғоз ёфт ва бо «Тобистон»-и Пулод Толис, «Иншо дар мавзӯи озод»-и Ҷумъа Одина, «Палатаи кунҷакӣ»-и Фазлиддин Муҳаммадиев нумӯ ва шукуфой пайдо кард. Повести «Паронҷакҳо»-и Абдулҳамид Самад инкишофдиҳандаи ин равия аст. Абдулҳамид Самад бо асарҳои «Косаи давр», «Аспи бобом», «Баъд аз сари падар» пайрави насри андеша будани худро исбот менамояд.

Яке аз асарҳои, ки чеҳраи А. Самадро ҳамчун суҳанвари нотақроп менамоёнад, қиссаи «Паронҷакҳо» (1983) мебошад. Ин қиссаи А. Самад намунаи хуби насри оид ба ҳаёт ва сарнавишти ҷавонони донишҷӯ мебошад. «Паронҷакҳо» асари ёддошти ҳам ҳаст. Нависанда нимаи аввали солҳои шастуми садаи бистум донишҷӯӣ буд. Баъд аз 15 соли донишҷӯӣ А. Самад ҷуръат намуда, рӯзгори воқеии донишҷӯёнро ба тасвир гирифт.

Ба қавли устод Х. Асозода, қиссаи «Паронҷакҳо» асари ахлоқист. [1, 322]. Вай ахлоқи се наслро дар бар мегирад. Насли бузург (падари модари Наим, бобои Занбӯр, биби Маҳрам), насли миёна (Абдукарим ва ҳамсари ӯ, Абдуҳолиқ ва падари Қайс), насли ҷавон (аз як тараф Наим, Насим, Раҳматшоҳ, Гулсоро, аз тарафи дигар Қайс, Раҳимбек, Назокат, Латофат, ва Пакана). Ахлоқу одоби насли бузург суннатӣ аст, ба бехтарин анъанаҳои миллӣ зиёд таъя намекард. Ахлоқи суннатиро қуҳна ва нозарур мешуморид. Аз ҳамин ҷост, ки дар ҷараёни ташаккули ахлоқи насли мутаваассит, мактаб, донишқада ва китобҳои шӯрай бештар таъсир гузоштаанд. Манзури ин насл бо илму дониш тарбия кардани фарзандон ва мустақилона рушд кардани онҳост. Абдулҳамид Самад дар қисса асосан воқеаҳо ва ҳаёти донишҷӯёни ибтидои солҳои 80-ми қарни 20-умро ба манзараи тасвир мекашад. Дар ин бора дар худди қисса як ишораи хурде мавҷуд аст. Бобои Салим ба Абдукарим муроҷиат мекунад»-Муаллим, баъди ҷанги Гирмон чанд сол

шуд? Ҳа ана сивупанҷ сол боз ман бо ҳамин дандонҳо нон хӯрда зинда мегардам. Лекин сагираҳои дина аз тухм баромада Гаюр соҳиби дандони тилло...» [6, 122].

Бояд гуфт, ки асарҳои пурмухтавои Абдулҳамиди Самад дастоварду бозёфтҳо ва комёбиҳои бузург дар насри адабиёти тоҷик маҳсуб мешаванд ва ҳамаи ин манфиати мардуми шарафманди тоҷик ва берун аз марказ аст, ки аз ҳудодоҳӣ ва хувияти миллии нависанда хабар медиҳад. Дар маҷмӯъ ҳама осори А. Самад ба масъалаҳои ахлоқу маънавиёти ҳаёти инсон бахшида шудаанд. Дар ин асарҳо худпарастӣ, зиштию бадаъмолии одамон на ҳамчун ягона меъёри сохти иҷтимоӣ тасвир шудаанд. Бо вучуди он ки нависанда симои шахсияти муайяни иҷтимоиро меофарад ва зоҳиран бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии ҷомеа алоқае надорад, вале чунин алоқа бо даврони воқеа ва муҳит эҳсос мешавад, зеро барои А. Самад фарди ҷудогона не, балки хислати аслии ва хосу муносибатҳои иҷтимоӣ муҳим мебошад.

Қиссаи Абдулҳамиди Самад «Паронҷакҳо» яке аз беҳтарин асарҳо дар насри муосири тоҷик ба шумор меравад, ки дар он мавзӯи ҳаёти ҷавонон мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Ин асар намунаи барҷастаи тасвири реалистонаи зиндагӣ, заҳмат, таҳсил, ахлоқ маишат ва дигар паҳлуҳои рӯзгори донишҷӯён ва дикар табақоти ҷомеа мебошад. Ҳарчанд ки асари номбурда инъикоси бадеии як соли ҳаёти донишҷӯён- аз имтиҳони дохилшавӣ то имтиҳони хотимавии курси якум ва дар ҳангоми таътили тобистонӣ дар манзараҳои зиндагонии ҷомеа нисбатан васеъ тасвир ёфтааст. Нависанда ба сохтакорӣ, нигориши сунъии воқеият, пардозӣ лавҳаҳои ҳаёт ва симои ашхос, сюжети садамаҳои сохта роҳ намедиҳад.

Соли аввали таҳсили донишҷӯён, ки аз шаҳру деҳоти гуногуни Тоҷикистон ба пойтахт омаданд, ҷавонон ва духтарони ношинос ба ҳам натавонанд ошно, балки улфат, ҳамдилу ҳамдард, зиёда аз ин дӯсту душман шуда, сюжети қиссаи «Паронҷакҳо»-ро ташкил медиҳанд [6, 81-89].

Ҳаёт ва зиндагии пурвоқеаву пурғавғои шаҳр, сокинони Душанбе, ки тафаккур, ҷаҳонбинӣ, руҳияву кайфият ва урфу одати шаҳрӣ доранд, ҷавонон ва духтаронро, ки аз кунҷу канори ҷумҳурӣ ба таҳсили илм омадаанд, ба оғӯши худ мегиранд. Шаҳру кишлоқ ба ҳам мепайванданд ва сифати тоза ба бор меоранд. Гуногунии фикру ақидаҳо, нигоҳҳои мухталиф ба воқеият, мақсаду мақоми рангоранг дар зиндагӣ, ахлоқу одоби шоиста ва зишт дар байни ҷавонон боиси рашку ҳасад, бухлу кина, низоъу нифок, садамаву бархурдҳо мешавад, ки дар қисса гунҷоиш ёфтаанд.

Метавон гуфт, ки «Паронҷакҳо» асари ёддоштӣ. Худи Абдулҳамиди Самад нимаи аввали соҳиби шастуми саддаи бистум донишҷӯи Донишгоҳи омузгорӣ буд. Ҷавони рустой баъди хатми донишгоҳ дар Душанбе зиндагӣ кард ва ҳамчун рӯзноманигору нависанда ба ҳаёти донишҷӯёни наслҳои гуногун иртиботи қавӣ дошт. Зисту зиндагонӣ ва маишати онҳоро хуб медонист. Тахминан баъди понздаҳ соли донишҷӯӣ қиссаи «Паронҷакҳо»-

ро аввал дар маҷалаи «Садои Шарқ», сипас дар нашриёти «Ирфон» (1983) ба таъб расонд.

Мушоҳида дар фикру андешаҳои Абдулҳамиди Самад аз ҳаёт, таҳсил ва маишати ҷавонон дар қиссаи ӯ реалистона, боэътимод, ҳаққонӣ ба тасвир омадаанд. Таҳсили ҷавонон дар шаҳр чараён дошта бошад ҳам, зиндагонии онҳо бо русто алоқаманд буд. Аз ин ҷиҳат қисса баъзе манзараҳои ҳаёти деҳотро низ фаро гирифтааст. Ин аст, ки дар қиссаи нависанда ҳаёт якрангу як маром ва маҳдуд ба танҳқиқ наомада, балки рангорангу муфассал инъикос ёфтааст.

Қисса аз номи таҳиягар, яке аз қаҳрамонони мушоҳидакору хушёр Наим нақл мешавад. Вай рустоизода аст, ки дар мактаб ва мухити деҳа ба воя расида, ба худшиносӣ оғоз менамояд. Падару модари ӯ деҳқонанд ва тафакуру шуури деҳқонӣ доранд, заҳматкаш, боғдору чорводор, заминдӯст, меҳнатдӯст, инсоннавоз, дӯстпарвар тасвир шудаанд. Бачагии Наим дар ҳамин муҳит гузаштааст. Аз падар ғурур аз модар меҳрубонӣ, аз ҳар ду нангу номус омӯхтааст. Ӯ фарзанди нозпарварди хона аст. Ба табиат, парандагон, муҳаббати беандоза дорад. Вақте ки бародараш Абдуҳолиқ, ронандаи таксӣ, ки дар деҳа истиқомат ва дар ноҳия кор мекард, ба хона меҳмон оварда, кабки Наимро аз қафас гирифт ва б вучуди фиғони ӯ дар пеши чашми ӯ кабкро кушт. Наим ба бародараш нафрати бепоён пайдо намуд. Кирдори Абдуҳолиқро падар маҳкум кард:

«... Одам барин муомила кардана ёд бигир. Фарбегира гӯсфанд мебардорад,- мегӯяд. Пулмаст шудай ту. Чор сӯми ҳарома ёфта боло-боло напар. Бо дӯғу пӯписа ягон кор буд намешавад. Одамҳо бо гапи хуш мора ай хонаш мебароранд. Ба ҷои сиёсат «додарам, бачам» бигӯй, навозишаш бикунӣ, бо ду дасти адаб хизматат мекунад. Бача ҳам бошад, ба қадри худаш ғурур дорад. Ту барои кадом як сардори муттаҳаму ҳаромхӯрат кабкаша дар пеши чашмаш куштӣ!

- Сад кабк меорам! – ғурунгост зад Абдуҳолиқ. Гӯсфанд не-ку, як кабк будааст...

-Мард бошӣ, бе пораву хушомад ҳалол зиндагӣ бикун! – маломатомез пичирос зад падарам!» [5, 202].

Абдулҳамиди Самад ҳамин гунна манзараҳои зиндагӣ ва образи характерҳои мухталифро, ки аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ҳар ҷо ҳар ҷои қисса ба риштаи тасвир кашида, доираи ҳаётро фароҳ бигирад ҳам, дар марказӣ асар ӯ асосан зиндагии донишҷӯёро қарор додааст. Образи Наим, Насим, Раҳматшоҳ, Қайс, Раҳимбек, Назокат, Латофат, пакана ва ғайра ҳунармандона офарида шудаанд. Бо тамоми хислатҳои фардии худ ҳар кадоме як типӣ иҷтимоӣ буда, ҳама якҷо таҷассуми бадеии ҷомеаи рангорангии ҷавонон – неруҳои пешбаранда ва паскаши карни бист ба шумор мераванд. Маҳорати нависанда дар ҳамин аст, ки ӯ дар сюжети шахсии ҳар як образ хислатҳои фардию нотакрор, роҳи хоси зиндагонии қаҳрамон, ақида ва фикру андеша, замина ва омилҳои асосии ташаккули ҷаҳонбинӣ ва хислату характери ӯро нишон дода тавонистааст. Масалан,

Наим дигар бачаи шӯх, бадфеълу гарданшах, чангара ва бадқахр нест, чунон ки ӯ дар деҳа дар ҳузури падару модар буд. Маҳз Наим барои кабро куштаниш Абдухолиқро бо бел зада буд. Вай акнун довталаб, сипас донишҷӯи орому ботамкину дурандеш ва ботамиз аст. Сабаби тағйир пазируфтани хӯву хислати ӯ дар он аст, ки амакаш Абдукарим, ки хеле марди оқилу донишманд буд, ӯро пас аз хатми синфи ҳафтум дар чордахсолагияш ба шаҳр ба хонаи худ овард. Абдукарим ва ҳамсари ӯ ҳар ду педагог, омӯзгори мактаби миёнаи ҳамагонӣ буданд, ду нафар фарзанди аз Наим хурдсол доштанд. Онҳо Наимро мисли фарзанди худ дӯст медоштанд ва ба таълиму тарбияи ӯ аҳаммияти зиёд медоданд. Наим дар муҳити оилаи фарҳангӣ, бомаърифат ва меҳрубон, ростгӯ ва ҳалолу покӣза рушд меёфт. Бехтарин рафиқ ва дӯст дар ин хонадон буд. Дар ин ҷо ӯ ба китоб ҳамчун ба манбаи дониш муҳаббат пайдо кард. Абдукарим ва зани ӯ, ки муаллимаи забони англисӣ буд, ба Наим мустақилро омӯхтанд. Мустақилона фикр кардан, ҷузви одоби ӯ гардид. Махсусан муомила ва суҳбати янгаи Наим намунаи аълои одоби педагогӣ мебошад, ки аз бозёфтҳои нависанда маҳсуб мешавад [4, 154].

Эҷодиёти Абдулҳамид Самад бисёрпахлу буда, аз нигоҳи фарогирии воқеиятҳои зиндагии муосирон хусусиятҳои хоси худро дорад. Ӯ хислатҳои хосро, ки дар ҳаёт мушоҳида кардааст, дар образи қаҳрамонҳои инъикос карда, ҳамчунин кӯшиш мекунад, ки онҳоро такмил диҳад.

Дар маҷмуъ ҳама осори А. Самад, аз ҷумла қиссаи «Паронҷакҳо» ба масъалаҳои ахлоқи маънавияти ҳаёти инсон бахшида шудаанд. Дар ин асар худпарастӣ, зиштию бадаъмолии одамон на ҳамчун ягона меъёри соҳти иҷтимоӣ тасвир шудаанд [9, 312]. Бо вучуди он ки нависанда симои шахсияти муайяни иҷтимоиро меофарад ва зоҳиран бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа алоқе надорад, вале чунин алоқа бо даврони воқеа ва муҳит эҳсос мешавад, зеро барои А. Самад фарди ҷудогона не, балки хислати аслӣ ва хоси муносибатҳои иҷтимоӣ муҳим мебошад. Дар инъикос ва тарзи тасвири мавзӯи иҷтимоӣ дар қиёс бо нависандагони муосираш осори бадеии Абдулҳамид Самад ва ҷустуҷӯҳои бадеии ӯ фарқ дошта, муҳтасоти онҳоро арзиши хоси ғоявӣ ва ҳунари муайян менамояд. Диди борику моҳиятҷӯ ва фаросати ҷаҳоншиносӣ ба ӯ имкон фароҳам овардааст, ки бунмояҳои иҷтимоӣ воқеиятҳои зиндагӣ ва амалу кирдори шахсиятҳои осорашро тасвир ва ошкор намуда, ба ин васила мазмуни асосии замони воқеӣ ва аъмоли инсонро ошкор намояд, ки намунаи он қиссаи «Паронҷакҳо» мебошад.

Дар ин равиш осори бадеӣ барои ӯ оинаи зиндагӣ набуда, ҳар чизеро, ки дадаву мушоҳида кардааст, оинавор айнан инъикос накардааст, балки манзараҳои яклухт ва ҷомеи зиндагиро ба мушоҳида гирифта, ба тасвир ва таммуқ сари мушкилоти иҷтимоӣву фалсафӣ ва воқеӣву амиқ чарағи ҳаводиси иҷтимоӣ пардохтааст, ки фаъолиятмандии ҳақиқии эҷодӣ ва андешаи амиқ дар боби вазъи иҷтимоӣ ҷомеа, пастию баландҳои маънавияти шахсиятҳо асоси ҷустуҷӯҳои бадеии ӯро муайян менамоянд.

КИТОБНОМА

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода. – Душанбе: 1999. – С. 382.
2. Бақозода, Ҷ. Абдулҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Эҷод, 2007.
3. Қурбонён, К. Ӯ суҳан меофарад К. Қурбонӣён // Ҷумҳурият. – 2000. – 16-уми март.
4. Манбаи омӯзиш [Матн]: Мактубҳои Соҳиб Табаров ба Абдулҳамид Самадов. (Таҳия ва бо пешгуфтори М. Имомзода, М. Зайниддинзода). – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 72 с.
5. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007.
6. Самад, А. Косаи давр. Повестҳо ва ҳикояҳо / Абдулҳамид Самад. – Душанбе: Адиб, 1987.
7. Самад, А. . Аз беимонии инсонҳо метарсам. (Мусоҳиба бо Р. Махсумзод) // Ҷарҳи гардун, 1999, 10-уми декабр.
8. Самадов, А. Паронҷакҳо. Аспи бобом / А. Самадов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008.
- а. Самад, А. Санги маҳак ва тарозуи ҳунар (Андешаву бардошт ва ёдномаву ёдовардаҳои адабӣ) / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 2013. – 368 с.
9. Шарифзода, Х. Суҳан аз адабиёти миллӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе: Пайванд, 2009.
10. Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1980.
11. Шакурӣ, М.Б. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист (Маҷмуаи мақолаҳо) / Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. – Душанбе: «Пайванд», 2006. – 456 с.

ВОҶЕИЯТИ ЗИНДАГӢ ВА ВУСЪАТИ ТАСВИР

Дар мақола, зимни барасии қиссаи «Паронҷакҳо»-и Абдулҳамид Самад қӯишии шудааст, ки масъалаҳои марбути муносибати инсон бо ҷомеа барасӣ шавад. Зеро қиссаи мазкур аз ин дидгоҳ ҷолибиятҳои хос дорад. Воқеан, ин қиссаи А. Самад намунаи хуби насрӣ оид ба ҳаёт ва сарнавишти ҷавонони донишҷӯ мебошад. «Паронҷакҳо» асари ёддошти ҳам ҳаст. Ҳангоми тасвири воқеаҳо диди борикбину моҳиятҷӯ ва фаросати ҷаҳоншиносии нависанда имкон фароҳам овардааст, ки бунмояҳои иҷтимоии воқеиятҳои зиндагӣ ва амалу кирдори шахсиятҳои осораширо тасвир ва ошкор намуда, ба ин васила мазмуни асосии замони воқеӣ ва аъмоли инсонро ошкор намояд. Маҳорати нависанда дар ҳамин аст, ки ӯ дар сюжети шахсии ҳар як образ хислатҳои фардиро нотакрор, роҳи хоси зиндагонии қаҳрамон, ақида ва фикру андеша, замина ва омилҳои асосии ташаккули ҷаҳонбинӣ ва хислату характери ӯро нишон дода тавонистааст. Қаҳрамонони ӯ ашхоси содаи якранг ё беранг набуда, одамони аз нигоҳи характер мураккаб мебошанд. Нависанда ба рӯзгор ва сарнавишти ҳар қаҳрамони асариаш хунсарду бетараф нест. Ҳар кадоме аз

қаҳрамонҳои ӯ як тип иҷтимоист ва дорои хислату характери ба худ хос мебошанд. Ин ва дигар фазилатҳои адабию ҳунари ва иҷтимоии қисаи мазкур дар мақола муфассал баррасӣ гаштааст.

Калидвожаҳо: наср, воқеияти зиндагӣ, қисса, «Парончакҳо», донишҷӯён, қаҳрамон, Абдулҳамид Самад, насри андеша, тип, деҳот, донишгоҳ, сабки ниғориш.

РЕАЛЬНОСТЬ ЖИЗНИ И ШИРОТА ИЗОБРАЖЕНИЯ

В статье исследуются вопросы, связанные с взаимоотношениями человека и общества в рассказе «Парончакҳо» Абдулхамида Самада, ибо в этом плане данный рассказ имеет особую привлекательность. Собственно, этот рассказ Абдулхамида Самада – хороший образец прозы о жизни и судьбах студенческой молодежи. «Парончакҳо» также является мемуарным произведением. Проницательное видение мира писателя при описании событий позволило описать и раскрыть социальные стороны жизни и поступки героев его произведений, и тем самым раскрывает основное содержание реального времени и человеческих поступков. Мастерство писателя заключается в том, что он сумел показать индивидуальные и неповторимые черты каждого персонажа, неповторимый образ жизни, мысли и идеи героя, предпосылки и основные факторы формирования его мировоззрения и характера. Его герои – не простые и бесцветные люди, а это люди со сложным характером. Писателю безразлична жизнь и судьба каждого героя его произведения. Каждый из его персонажей представляет собой социальный тип и имеет свои особенности. В статье подробно рассматриваются эти и другие литературные, художественные и социальные достоинства указанной повести.

Ключевые слова: проза, жизненная реальность, рассказ, «Парончакҳо», студенты, герой, Абдулхамид Самад, мыслительная проза, тип, село, университет, стиль изложения.

REALITY OF LIFE AND BREADTH OF DESCRIPTION

The article explores issues related to the relationship between man and society based on «Paronchakho» story of Abdulhamid Samad, because this story has a special appeal from this point of view. Actually, the story written by Abdulhamid Samad is a good example of prose about the life and destinies of student youth. «Paronchakho» is also a memoir. The writer's insightful vision of the world, which was used during describing of story events, made it possible to describe and reveal the social aspects of life and the actions of the heroes of his works, thereby revealing the main content of real time and human actions. The writer's skill lies in the fact that he was able to show the individual and unique features of each character, the unique way of life, the thoughts and ideas of the hero, the prerequisites and main factors in the formation of his worldview and character. His heroes are not simple and colorless people, they are people with complex characters. The writer is not indifferent to the life and fate of each hero of his work. Each of his characters

represents a social type and has its own characteristics. This and other literary, artistic and social merits of this story are discussed in detail in the article.

Keywords: *prose, life reality, story, «Paronchakho», students, hero, Abdulhamid Samad, mental prose, type, village, university, style of presentation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мустафозода Абдукарим –унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрӣдин Айнӣ.*

Сведение об авторе: *Мустафозода Абдукарим - соискатель кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садрӣдина Айнӣ.*

About the author: *Mustafozoda Abdulkarim – aspirant of Theory and History of Literature Department of the Tajik Philology Faculty, State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriiddin Ayni.*

АДАМ ОЛЕАРИУС И ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПЕРЕВОДА «ГУЛИСТАНА»

Махмадрасул Карахонов
Таджикский национальный университет

Биографические работы Е. Гроссе – E. Grosse, П. Хаберманн – P. Habermann и Ф. Ратцел – F. Ratzel предлагают обширное описание внешнему жизненному обстоятельству Олеариуса. Здесь мы приводим только те детали, которые встречаются при возникновении перевода Гулистана Олеариусом и которые необходимы для дальнейшего понимания умысла. [12, 13-14].

Адам Олеариус (первоначально Ёлшлегел, 1599-1671) родился в семье портного из Ашерслебена. Он начал свою учёбу в городе Лейпциг с помощью семьи, с которой у него были хорошие взаимоотношения. Здесь он занимался изучением естественных, математических, физических и философских наук, несмотря на то, что собственно говоря, покинул свой родной город с целью, изучения теологии. На основании диспута «De actu et potentia» - «О поступке и власти» в 1627 году он получил степень магистра, вскоре после этого стал вице-директором Никольской школы, позднее членом маленькой княжеской коллегии, принадлежавшей «Universitas Literaria Lipsensis», и ассессором (в современном мире аттестатор – специалист по аттестации) в философском факультете.

Наряду с двумя другими научными трудами и двумя маленькими астрономическими произведениями написал он в это же время стихотворение: «Sieg und Triumfs-Fahne Gustavi Adolphi Magni, so am 6. November 1632 in der Schlacht bei Lützen als ein Held gestanden und mitten am Siege gefallen» (1633). *Знамя победы и триумфа Густави Адольфи Магни, так 6 го Ноября 1632 года пал в бою у Лютцена как герой посередине победы (1633)*. Паул Флеминг, человек, который был учеником и другом Олеариуса так отозвался об этом 900 строчном стихотворении: «Die hohen Siegesfahnen, die Du hast aufgedeckt, dem Helden der Alanen, die rühmen Dich und ihn» [8,17] *«Высокие знамёна победы, которые ты установил героям Алани, прославят тебя и его»*. [наш перевод]

Особого упоминания заслуживает здесь встреча Олеариуса с Опицом. В предисловии своей книги перевод Освальда Белинга «Vucolica – Буколики» Vergils – Вергилий – Oswald Belings *Verdeutschete Waldlieder/ Oder 10. Hirten Gespräche Des allerfürtrefflichsten Lateinisch: Poeten Virg. Marons/ In Deutsche Verse übersetzt/ mit Außlegung der frembden Wörter/ vnd dunckeln Oerter erkläret/ vnd mit schönen Kupfferstücken gezieret/ Worbey Ein absonderlich Hirten Gespräch/ einer Fürstlichen Person zu Ehren gemacht*. Wie auch Die

Grabschrift vnd Ehren Gedächtnis des Sel. Belings. Hamburg ... 1649 [9,171]. «Пастушеские песни» Олеариус сообщает об одном разговоре, которого вел он, молодой поэт с Опицом, «Мастером немецких песен» о поэтическом подрастающем поколении Германии. Опиц жаловался, что «*daß man jetzo in den Händen der Jugend mehr neue als alte Autores finde. Da doch die alten die rechten Brunnen wären/woraus es die neuen meist geschöpffet*», und äußert dabei den Wunsch, „*daß etliche die umb fortsetzung der Deutschen Poeterey\ und fürnemblich der reinen Deutschen Sprachelden Virgilium in Deutsch zuübersetzen*» - Сейчас среди авторов больше молодых, чем старых. Так как старшее поколение является источником, откуда молодое поколение питается, и для продолжения немецкой поэзии и чистого литературного немецкого языка изъявляют желание перевести некоторые пастушеские поэзии (Вергилии) на литературный немецкий язык». [наш перевод] Олеариус продолжает свой рассказ „aus etlichen meinen Deutschen Versen/ die jhm damals vorkamen/ mehr meine Lust vnd Liebe zur selben Kunst/ als die Kunst vnd erlangete Geschicklichkeit ersähe/ hat selber (in dem wir etwas vertraulicher wurden) mir gerathen/ daß ich/ vmb mich zu üben/ des Virgillii Bucolica in Deutsche Verse übersetzen solte . . . Weil mir nun/ neben der Poetischen Lust/ die Eclogen/ die ich in meiner ersten Jugend außwendig lernen müssen/ noch ziemlich bekant/ kunte ich zu solchem Vorschlag mich desto williger finden lassen/ hatte mir auch vorgenommen/ selbe Arbeit mit ehisten ins Werck zu stellen/ wenn nicht das bald darauff erfolgete Krieges wesen/ (so vnser liebes Leipzig vmbgab vnd einnam) vnser Musen hätte schweigen vnd wandern heissen» – «Из ряда моих немецких стихов,/представившихся ему в то время/, я увидел больше своего стремления и любви к тому же искусству/, чем искусство и умение/, которое я приобрел – он сам посоветовал мне (в чем мы стали несколько увереннее) что я / должен практиковать / Вергилии Буколики, должны быть переведены на немецкий язык стихами... Потому что теперь/помимо моей страсти к поэзии/ я был еще хорошо знаком с эклогами/, которые мне пришлось учить наизусть в ранней юности/ я еще охотнее принял такое предложение/ я планировал еще сделать эту же самую работу с другими людьми, / если бы не последовавшая вскоре за этим война / (наш дорогой Лейпциг был взят в плен), нашим музам было бы велено молчать и странствовать.» [наш перевод]

Отъезд от Лейпцига отмечается переломным моментом в жизни Олеариуса. Он отправляется на Север в августе 1633 года. Статья «*Fortsetzung der Deutschen Poeterey\ und fürnemblich der reinen Deutschen Sprache*» - «Продолжение немецкой поэзии, а именно чистого немецкого языка», которого он хотел написать посредством Вергилий-переводов (пастушеские поэзии) будет сдерживать его от политической и научной деятельности на продолжительное время.

В это время Герцог Шлезвига-Гольштайна-Готторпа, Фридрих III распорядился подготовить диппредставительство в Персию. В Готторпе

Олеариуса назначили «секретарём и переводчиком» представительства, и они выехали из Гамбурга 6 ноября 1633 года. Путешествие проходило через Россию, где правил Царь Михаил Фёдорович. В связи с разными трудностями прибыла миссия в Москву только 10 месяцев спустя, в августе 1634 года. Они вынуждены были задержаться там на три месяца, пока им выдали транзитную визу в Персию. Прежде чем получить эту визу им пришлось вернуться назад в Готторп, чтобы принести «Письмо - подтверждение» герцога Фридриха III потому, что этого требовал Царь согласно «достигнутым международным договорам».

В апреле 1635 года снова вернулись в Готторп. Шесть месяцев спустя отправились во второе большое путешествие. Дипломатическая миссия насчитывало теперь 126 человек. Неприятные инциденты и кораблекрушения относились к распорядку дня, пока в конце 1636 года не был достигнут первый персидский город «Шамахия» (Шемаха, в Ширване). И тут нужно было ждать три месяца, чтобы получить приглашения шаха Сафи в город резиденцию (в столице) Исфахан.

Олеариус воспользовался этой возможностью, чтобы с помощью одного муллы местной школы научиться персидскому языку. Здесь он познакомился с произведением Саади. Об этом он рассказывает в предисловии своей книги «*Persianische Rosenthal*» «Персидская долина роз». *„Als ich in der nunmehr weltbekandten Fürstlichen Holsteinischen Gesandtschaft nach Persien in der Meden gelegenen Stadt Schamachie mit einem jhrer Molla oder Pfaffen Namens Mahebali in Kundschaft gerathen ... hat er mir ein Exemplar dieses Buches ... zum Gedächtniß verehret/ ynd darneben gebeten/ daß/ wenn ich der Sprache kündiger würde/ ynd wieder in Teutschland käme/ selbigen verdolmetschen/ ynd ynseren Landsleuten auch bekand machen sollte/ damit wir sehen/ daß sie auch gute Bücher in Persien hätten»* [15,13]. «Когда я находился теперь уже в всемирно знаменитом посольстве княжества Гольштейна в Персии в городе Шамахии (город находился на территории Мидии), подружился с одним муллой (священником) по имени Махевали. Он принёс мне в дар один экземпляр книги «Персидская долина роз» на память и при этом попросил по мере овладения персидским языком и прибытия в Германию, перевести эту книгу и дать понят землякам, что и у нас в Персии имеются хорошие книги.» [наш перевод].

В августе 1637 года миссия дошла до пункта назначения города Исфахан. Но к большому сожалению они не смогли достичь желаемого успеха: неуместные и чересчур своенравные поведения посла Брюгеманна из-за его мелочных ревностей и ссор миссия натерпелась очень много во время путешествия и в городе-резиденции Исфахане. Это все дошло до того, что Шах Сафи пожаловался *«er könnte für den Teutschen nicht mehr sicher schlaffen/ wenn er nichts thätliches wider sie vornehmen solte/ so mussten entweder sie oder er aus der Stadt»* [17,536]. «я не могу больше отвечать за безопасность немцев, если он (Брюгеманн) оскорбит своими действиями ещё кого-нибудь, в противном случае или посольство, или он (Брюгеманн) должны будут

покинут город» [наш перевод]. Олеариус умалчивает при этом о собственных интересах во всём мероприятии, а также и свою неудачу, этот факт можно объяснить тем обстоятельством, что персидское правительство в вопросах торговли шёлком не смогли найти общий язык с немецким послом. Олеариус был переводчиком вовремя переговорах.

Таким образом, вес успех миссии, с которым были связаны экономические, политические и научные интересы заключалась в том, что Шах со своей стороны захотел „*mit einer ansehnlichen kostbaren Legation besuchen und ehren wollen*» [16,248] - «посредством одной высокопоставленной миссией посетить и чествовать князя» [наш перевод].

Немецкое представительство вернулась в Готторф в августе 1639 года. Немного спустя персидская и русская дипломатическая миссия, которые встретились по пути и присоединились друг к другу, прибыли в Готторф. Как сообщает Олеариус: По предписанию Шлезвиг-Гольштейнского Рыцарства послы и сопровождающие их люди были встречены со всеми почестями, полком, состоявшим из 1500 солдат. Они были помещены в два заранее для них подготовленные дома перед княжеской резиденцией. Персидский и за ним русские послы начали готовиться в обратный путь 22 сентября. Они получили ценные подарки от князя. Наконец 28 сентября вместе отправились в обратное путешествие.

Один инцидент сыграл большую роль в писательской жизни Олеариуса: «*Weil ... der Persianische Gesandter seine Völcker zimlich hart gehalten/ und mit ihnen auf der Rückreiß noch harter zuverfahren/ ja etlichen gar den Tod gedreuet/ sind von seinem Comitatz Jhrer 6. Persohnen/ derer Vornehmste sein Secretarius (der auch an seines verstorbenen Pfaffen stat Molla war) ... vom Gesandten heimlich entwichen*» [16,252-3] Персидский посол очень жестоко обращался со своими подданными. По пути назад был ещё жёстче, и некоторым из подданных угрожала смерть. Толпа из 6 человек, прежде всего самый благородный из них его секретарь (который был муллой и замешал умершего священника) ... тайно сбежали от посла. [наш перевод].

Об этом секретаре, который в последствии переходить в очень дружеские отношения с Олеариусом рассказывается в «Описание путешествия Гольштейнского посольства в Московию и Персию»: „*Der Wisir/ Nahmens Hakwirdi/ hat/ nach dem der Sulthan wieder über die See/ mit seinem Sohn ... sich an J. F. D. ergeben/ und umb Unterhalt gebeten/ welcher ihnen auch reichlich ist gewehret worden. Hakwirdi/ ein Mann von 55. Jahren/ und ein nach ihrer art gelehrter und der arabischen Sprache wolkündiger Mann. Als er sahe/ wie es mit der Christlichen Religion bewand/ auff was Fundament sie sich gründete/ und hergegen betrachtete wie der Mahumedische Glaube/ welcher mit so vielen Handgreifflichen Lügen versetzt/ nicht auff den rechten Weg zur Seligkeit führen würde/ hat er S. F. D. unsern gnadigsten Herrn sehnlich gebeten/ ihm die Gnade zu erweisen/ und behülflich zu seyn/ daß er mit seinem Sohn in unser Religion recht unterwiesen und getaufft werden möchte. Solche Bitte dann/ als wohin mehr höchstgemeldte J. F. D. absehen/ mit so vielen auffgewanten Unterhalt am meisten/*

gezielet/ weil sie zu Gottes Lob und der Personen Seelen Wolfahrt gemeinet/ willig statt gefunden: und seynd beyde Personen von den Priestern unser Kirchen; der Vater bey uns zu Schleswig/ und der Sohn an dem ChurFürstl. Hofe zu Drefßden/ in den nothwendigen GlaubensArtickeln vollend unterrichtet worden. Der Vater hat im 61. Jahre seines Alters die Deutsche Sprache zimlich/ des Lutheri KinderCatechismum aber fertig außwendig gelernet und wol verstanden/ welchen er auch neben seinem Sohn bey der Tauffe in hochstansehnlicher Versamblung auff Gottorff/ bey welcher auch J.J.K.K.M.M. zu Dennemarck sampt vielen Fürstlichen Personen sich befunden/ deutlich hersagen/ und auff andere zum Christenthumb gehörige Fragen wol antworten können. Den Vater/ welcher nach der Tauffe Friedrich Christian genandt worden/ habe ich fünff gantzer Jahr bey mir in meinem Hause wohnend gehabt/ da er mir dann mit mehrer nachrichtung von der Perser Zustand/ Religion und Wesen gute Dienste gethan hat. Er ist auch bey mir im Jahr Christi 1650. den 18. Januarij/ da er denn in der erkanten und bekanten Christlichen Religion biß an sein Ende beständig verblieben/ und noch drey Tage vor seinem Abschied das heilige Abendmahl sehnlich begehret/ auch bekommen/ seines Alters im 66. Jahre (gestorben)» [17,764.] «Визирь по имени Хакверди, после того как султан переплыл море, вместе со своим сыном попросил убежище (сдался) Его Королевскому Высочеству и попросил материального обеспечения, которая также была им оказана в изобилии. Хаквирди/ мужчина 55 лет/ и человек по-своему образованный и хорошо владеющий арабским языком. Когда он увидел/как обстоят дела с христианской религией/на каком фундаменте она зиждется/ и посмотрел на то, что магомедийская вера/наполненная стольким явным ложем/ не приведёт к правильному пути к спасению/, он дал С.Ф.Д. наш самый милостивый, я искренне просил Господа показать ему милость и помочь, чтобы он и его сын хотели получить правильное обучение в нашей религии и креститься. Тогда такая просьба/ как предвидел Его Королевское Высочество в более высоких сообщениях/ с таким повышенным содержанием/ наиболее целенаправленная/ потому что она была предназначена для прославления Бога и благополучия человеческих душ/ охотно имела место: и оба были людьми из священников нашей церкви; отец с нами в Шлезвиге, а сын в Курфюрсте. Суд в Дрездене был полностью проинструктирован в необходимых догматах веры. На 61-м году жизни отец уже выучил наизусть немецкий язык/ Детский катехизис Лютера и полностью понял его/ который он также читал вместе со своим сыном во время крещения на весьма respectableм собрании в Готторфе/на котором также J.J.K.K.M.M. были в Дании со многими княжескими особами/ могу ясно это сказать/ и могу ответить на другие вопросы, касающиеся христианства. У меня был отец/ которого после крещения назвали Фридрихом Кристианом/ который жил со мной в моем доме целых пять лет/ потому что он затем сослужил мне добрую службу, предоставив больше информации о персидском состоянии/ религии и природе. Он также со мной в год Христов 1650, 18 января/потому что он оставался в известной христианской религии до конца своей жизни/ и за три дня до своего отъезда жаждал Святого Причастия/тоже принял его/в возрасте 66 лет (умер)».

Можно себе представить, какой большой интерес возбудили новость о возвращении дипломатической миссии из Персии, прибытие персидской и русской миссии в Германию, обряд обращения Хакверди и его сына в христианство и желали от секретаря посольства (Олеариуса) очень подробного отчёта о путешествии. Но разные служебные занятия не позволяли Олеариусу окончательно редактировать заметки, которые он вёл каждый день во время путешествия в Московию и Персию. После возвращения иностранных посольств он должен был подать иск на посла Брюгеманна по поводу нанесённого оскорбления. Он был приговорён к смертной казни через повешения, но герцог «помиловал» его на смерть через отсечения головы. Олеариусу повезло больше всех. Герцог назначил его сначала математиком, а немного позднее и библиотекарем дворца. Тем самым он отверг приглашение Царя России как астроном дворца приехать в Москву. В последующем он был уполномочен во второй раз поехать в Москву, и построит там церковь. К его обязанностям входило, прежде всего, приведение в порядок и управление герцогской библиотекой и так называемой кунсткамер (музей произведений искусства или редкостей).

Только в 1647 году опубликовал Олеариус первое издание своего «Путешествия» под названием «*Offt beehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Rejse/ So durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den Konig in Persien geschehen ... Schleswig ... 1647*», которого он составил в спешке под давлением дворца и своего круга друзей. Произведение имело большой успех. Buchner, Бухнер, Harsdörffer, Харсдёрфер, Rist Рист и многие другие прославляли автора. Олеариусу выдают орден „*der Bemühete in der Frembde*» «старательный на чужбине» и в 1651 году принимают его в „*Fruchtbringende Gesellschaft*» «плодотворное общество» как 543 – члена этого общества.

Уже до 1650 года заканчивает Олеариус свой первый неопубликованный «Перевод - Гулистана» - на латинском языке, рукопись которого он разрешил передать во владение придворной библиотеке.

«Персидская долина роз» вышла из печати в 1654 году. Он был посвящён герцогу Кристиану Людвигу фон Брауншвайгу. В дарственной надписи переводчик рассказывает причину позднего издания «Персидской долины роз». „*Wann ich dann nun gesehen/ daß von E. HochF. Gn. als einem so hohen Potentaten mit so gnädigen Augen meine geringfügige Arbeit angesehen und beliebt wird/ hat michs nicht wenig angefrischet/ dieses so lange unter Handen gelegenes Werck wieder anzugreifen/ und zum Druck zubefordern. Die Ursache aber/ warumb ichs nicht ehe heraus gegeben/ ist/ weil meines gnädigsten Fürsten und Herrn Bibliothec, der ich vor 3. Jahren unwürdig vorgesetzt worden/ wie dann auch dero Antiquarium oder alte der Römer/ Griechen und anderer frembden Völcker Müntze/ sampt der aus Holland bekommener weitberühmten Paludanischen KunstCammer auffzurichten/ und alle 3. in eine neue Ordnung zubringen ich begriffen/ und darmit drey Jahr/ weil ich dazwischen auch etliche Reysen gethan/ zugebracht/ und niemand allhier bey setzung der Persischen Schrifft (so viel ich hierzu gebrauchet) und der Correctur mir hat an die Hand gehen können/ sondern alles selbst thun müssen/ als hat es biß auff diese Zeit müssen verschoben bleiben.*

[15,400].» «Причиной позднего издания книги являются мои обязанности - библиотекаря, которого я недостойно получил три года назад, - собирателя древностей или старых монет греков и римлян, а также и других народов. Мне нужно было поместить все в знаменитый палударский кунсткамер и совершал путешествия вместе с посланниками. Кроме этого не было другого человека, владеющего персидским языком и письменностью и мне, приходилось делать все самому». [наш смысловой перевод]

К служебным обязанностям Олеариуса входило также проектирование большого выполненного в персидском стиле трёхэтажного сооружения. Она составляло основную часть парковой композиции, начатой в 1640 году Фридрихом III. Здесь стоял также конструированный Олеариусом «Большой двойной глобус» за резиденцией в декоративном парке. Олеариус описывает этот глобус следующим образом: «Er „praesentiret von aussen die Geographiam des gantzen Erdkreises/ und von innen den Himmel mit alien bekanten Sternen/ von vergüldeten Silber in schone Figuren verfasstet. Im Globo an der Axi hanget ein runder Tisch/ so mit einer Banck umgeben/ auff welcher 10. Persohnen gemachlich sitzen/ und den Auff= und Niedergang der Asterismorum mit Lust sehen können/ ... Worbey sonderlich difi rare Kunststück zu finden/ dafi die Sonne ... nicht ex centro Mundi, wie in gemein an andern Globis, sondern auB ihren eignen Centro in motu secundo ihren taglichen fortgang und jährlichen revolution mit der Himmels Sonne ebenmassig haben kan. Man kan auch/ wenn man wil/ im Globo sitzend/ das schwere Corpus mit einem Finger gar leicht durch Fortel des Archimedis Schraube/ ohn Ende umbdrehen.» [16,369-370] - «с наружи он представляет собой вес мир и с нутри небо со всеми известными звёздами, составленными из позолотного серебра красивых фигур. В оси глобуса висит круглый стол, обставленный скамьями, на которых спокойно могут сесть 10 человек и могут с удовольствием наблюдать за взлётом и падением звёзд. При этом особенно редко можно обнаружить, что солнце... может совершать своё ежедневное и ежегодное вращение в гармонии с небесным солнцем (не ex centro mundi) – не из центра мира, как это обычно бывает на других планетах, но за пределами своего собственного центра (in motu secundo) – во второй части. Можно также/если хочешь/ сидеть в шаре/ легко поворачивать тяжёлое тело одним пальцем с помощью винта Архимеда/ вращать бесконечно». [наш перевод]

В княжеской кунсткамер (музей произведений искусства или редкостей) находился созданный Олеариусом астрономическое произведение, которое как он рассказывает „von innen und aussen die Asterismos mit ihren Figuren darstellt/ (die Sphaera Copernicana genandt) dessen Diameter 4. Fuß/ an welchen noch mehr Kunst als am grossen Globo zu sehen ist. Dann es stellet gar deutlich vor Augen des Copernici Meinung/ daß nemblich die Sonne/ als Centrum universi mit den Fix=Stern stille stehe/ die Erdkugel sich bewege/ und in 24. Stunden herumb drehe» [16,370-371] «снутри и с наружи изображены звезды с их фигурами, диаметр которых составлял 4 фута и на них больше искусства, чем на самом глобусе. Перед глазами отчётливо появляется система Коперника, в котором именно солнце является центром вселенной с неподвижной звездой и земной шар вращается вокруг оси и за 24 часа разворачивается».

Наряду с этими работами Олеариус занимался завершением второго издания «Описания путешествия Гольштейнского посольства в Персию и Московию», которая было значительно умножено и вышло из печати спустя два года после публикации «Персидской долины роз»: „Vermehrte Newe Beschreibung Der Muscowitischen vnd Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschafft an den Russischen Zaar vnd König in Persien ge - schehen. Worinnen die gelegenheit derer Orter vnd Länder/ durch welche die Reyse gangen/ als Liffland/ Rußland/ Tartarien/ Meden vnd Persien/ sampt dero Einwohner Natur/ Leben/ Sitten/ Hauß=Welt=und Geistlichen Stand mit fleiß auffgezeichnet/ vnd mit vielen meist nach dem Leben gestellten Figuren gezieret/ zu befinden» (Schleßwig 1656). – «Новые дополнительные тиражи «Описания путешествия» происходило в связи с отправкой Гольштейнского посла к русскому царю и королю Персии. В которых было возможность описать их места и страны, через которые проходили путешествия: Лифляндия, Россия, Тартария, Меден и Персии и всех их жителей, их природу, жизни обычаи и традиции, мир и духовное состояние». До ухода автора из жизни произведение издавалось трижды на голландский, французский и английские языки и выпускалась на этих языках многократно.

Также Олеариус публикует второе издание «Персидской долины роз», которая вопреки данным титульного листа только слегка улучшено и умножено несколькими пословицами и замечаниями: „*Persianischer Rosenthal. In welchem viel lustige Historien/ scharffsinnige Reden/ vnd nützliche Politische Regeln vnd Spruchwörter Von einem gelehrten Persianer Sdiidi Saadi in Persianischer Sprache beschrieben. Jetzo aber von Adamo Oleario In hochdeutscher Sprache zum andern mahle mit etlichen Historien/ vielen Notis vnd Figuren vermehret vnd verbessert herausgegeben*» (Schleßwig 1660). «Персидская долина роз, в котором имеются много весёлых историй, остроумных речей и полезных политических правил, и пословиц составлен персидским ученым Шейхом Саади на персидском языке. Но сейчас издаётся Адамом Олеариусом на верхненемецком языке несколькими историями, умножено и издано многочисленными заметками и фигурами» (Шлезвиг 1660). В 1696 году после смерти Олеариуса вышло в свет и третье издание, которая вытекало из первого варианта издания.

В последние годы своей жизни, Олеариус занимался в основном изданием записок (мемуаров) других описателей путешествия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиев, Рустам. Саади и его Гулистан. – Москва. 1958. С. – 400.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2014. – 672 с.
3. Афгонов, А. Ф. Искусственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII в.в.): дис. ...канд. фил. наук / А. Ф. Афгонов. – Душанбе, 2018. – 203 с.
4. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литературы /И. С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.

5. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик /Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
6. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои IV-IX ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 319 с.
7. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллии тоҷик / Х.Шарифов // Сухан аз адабиёти миллий. – Душанбе: Пайванд, 2009. – С.290 - 315.
8. Arberry, Arthur John, Kings and Beggars. London. – 1945. – С. 287.
9. Belings Oswald. Verdeutschte Waldlieder. – Hamburg., 1649. 171с.
10. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. – Strassburg., Eduard Reus & Eduard Cunitz. С. 195.
11. Grosse, Eduard, Adam Olearius, Leben und Schriften. Aschersleben. – 1867. – С. 370.
12. Habermann, Paul, Adam Olearius, der „Vielbemuhete«. Aschersleben. - 1930. – С. 17.
13. Muller, Gunther, Deutsche Dichtung. Wildpark-Potsdam. – 1927. – С. 410.
14. Muller, Gunther, Hofische Kultur der Barockzeit. Muller und Hans Naumann. Halle. – 1929. – С. 420.
15. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, - 1654. – 400с.
16. Olearius, Adam. Kurzer Begriff Einer Holsteinischen Chronik. Schließwig. – 1663. – 432с.
17. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927с.
18. Рypka, Jan. Iranische Literaturgeschichte. Leipzig: VEB OTTO HARASSOWITZ. – 1959. С. 672.

АДАМ ОЛЕАРИУС ВА ПАЙДОИШИ ТАРҶУМАИ «ГУЛИСТОН»

Шайх Саъдӣ ва асарҳои безаволаш «Гулистон» ва «Бӯстон» тамоми Аврупоро мафтунӣ назми форсӣ намудааст. Олимони аврупоӣ анқариб тамоми асарҳои адабони классикии форсу тоҷикро ба забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва англисӣ тарҷума ва якҷанд маротиба бо иловаи таҳрирҳо ба ҷоп расонидаанд. «Гулистон» ва «Бӯстон»-и шайх Саъдӣ дар ин ҷода мавқеи хоси худро доранд. Ба тарҷумонҳои аврупоӣ «Гулистон» ва «Бӯстон», ки ба забони мақсад наздик тарҷума намудаанд чунин шахсон ворид ва аз ҷониби ҳамагон назирӣ шудаанд: Граф Карл Ҳайнрих, Олеариус Адам, Генциус Георгий, Ду Рийе ва Оксенбах Фридрих. Олеариус Адам тарҷумони хуби «Гулистон» ба сарзамини форс якҷанд маротиба сафар карда ва асарҳои беҳамтои худ «Тавсифи сафарҳои форс» ва «Гулистони форсӣ» ро иншо намудааст.

Дар мақола боз оиди урфу одатҳои замони зиндагии Саъдӣ, дину оин ва маданияти форсҳо сухан меравад. Олеариус дар байни тарҷумонҳои номбаршуда на танҳо аз асарҳои иншо шуда, балки аз шундаҳояш ҳам нақл менамояд. Усма ҳамчун маводи ранг намудани мӯй дар сарзамини форс хеле васеъ истифода мешуд ва Олеариус бар аврупоӣён яке аз аввалинҳо шуда дар ин бора нақл мекунад. Олеариус на танҳо дар бораи Усма, балки боз дар бораи

ёқути бадахшонӣ низ дар асарҳои сухан меронад. Ёқут асосан дар шаҳри Бадахшони вилояти Хатлон, ки дар байни баҳри Каспий ва Ҳинд чойгир аст, пайдо карда мешуд.

Калидвожаҳо: «Гулистан», «Бӯстон», сарзамин, форсҳо, асар, назм, авалин, забон, тарҷумон, сафар кардан, урф, одат, дин, адабиёт, хурок, таърихи тарҷума, шлова кардан.

АДАМ ОЛЕАРИУС И ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПЕРЕВОДА ГУЛИСТАНА

Шейх Саади и его бессмертные произведения «Гулистан» и «Бустон» очаровали всю Европу персидской поэзией. Европейские ученые опубликовали почти все произведения персидских и таджикских писателей-классиков на латыни, французском, немецком и английском языках, причем несколько раз с дополнениями и исправлениями. Гулистан и Бустан шейха Саади в этом случае занимают особое положение. Среди европейских переводчиков Гулистана и Бустона, переведивших на целевой язык, всеми были приняты следующие люди: граф Карл Генрих, Олеарий Адам, Гентиус Георгий, Дю Рье и Фридрих Оксенбах. Олеарий Адам, хороший переводчик Гулистана, несколько раз путешествовал по Персии и написал уникальные труды «Описание персидских путешествий» и «Персидская долина роз».

Также в статье говорится о традициях и обычаях периода жизни Саади, персидской религии и культуре. Среди перечисленных переводчиков Олеарий передает не только письменные произведения, но и услышанное. Усма широко использовалась в качестве краски для волос в Персии, и Олеарий был одним из первых европейцев, рассказавших о ней. Олеарий в своих произведениях говорит не только об Усме, но и о бадахшанском рубине. Рубин в основном встречался в городе Бадахшан Хатлонской области, который расположен между Каспийским и Индийским морями.

Ключевые слова: «Гулистан», «Бӯстон», земля, персы, работа, стихотворение, первое, язык, переводчик, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, еда, история перевода, дополнение.

ADAM OLEARIUS AND THE ORIGIN OF GULISTAN'S TRANSLATION

Sheikh Saadi and his immortal works «Gulistan» and «Buston» enchanted the whole of Europe with Persian poetry. European scholars have published almost all the works of Persian and Tajik classical writers in Latin, French, German and English, several times with additions and corrections. «Gulistan» and «Buston» of Sheikh Saadi in this case occupy a special position. All people were accepted the below European translators works of «Gulistan» and «Buston» who translated them into the target language: Count Karl Heinrich, Olearius Adam, Gentius George, Du Rieux and Friedrich Ochsenbach. Olearius Adam, a good translator of Gulistan, traveled around Persia several times and wrote his unique works «Description of Persian Travels» and „Persian Rose Valley».

The article also talks about the traditions and customs of Saadi's period, Persian religion and culture. Among the listed translators, Olearius conveys not only

written works, but also what he heard. Usma was widely used as a hair dye in Persia, and Olearius was one of the first Europeans to talk about it. Olearius in his works speaks not only about Usma, but also about the Badakhshan ruby. Ruby was mainly found in the city of Badakhshan in the Khatlon region, which is located between the Caspian and Indian seas.

Key words: Gulistan, Boston, land, Persians, work, poem, first, language, translator, travel, tradition, custom, religion, literature, food, history of translation, add.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Карахонов Махмадрасул Сарахонович** – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ, фаронсавӣ ва латинӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17 Тел.: (+992) 976196767 **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Сведения об авторе: **Карахонов Махмадрасул Сарахонович** – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, междуниверситетская кафедра немецкого, французского и латинского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17 Тел.: (+992) 976196767 **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

Information about the author: **Karahonov Makhmadrasul Sarahonovich** – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Interuniversity Department of German, French and Latin. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 Tel.: (+992) 976196767. **E-mail:** muhammad1967@mail.ru

**УСТНЫЕ НАРОДНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ СВЯЗАННЫЕ С ОБРЯДОМ
«ГАХВОРАБАНДОН» (УКЛАД В КОЛЫБЕЛЕ) В БАДАХШАНЕ**

**Гулханда Рахматуллоева
Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ**

Относительно традиций и обычаев, связанных с рождением ребенка и его дальнейшего воспитания, утвердившихся среди таджиков Средней Азии, в том числе Таджикистане, до сегодняшнего дня, написано достаточное количество научных работ, завершено немало важных исследований.

Относительно этих народных традиций и обычаев некоторых долин и районов Горного Бадахшана также собран значительный материал, сопровождаемый, соответствующими пояснениями и толкованиями [3, 68-69; 8, 361-373; 15, 78-96]. Однако, необходимо подчеркнуть, что, о народных художественных произведениях этой области и, в целом, таджиков других регионов, тесно связанных с различными обычаями и ритуалами, за исключением некоторых беглых наблюдений и отдельных научных суждений, в особенности монографии таджикского фольклориста Бахрома Шермухаммедова «Таджикская народная детская поэзия» [20, 22-23], какого либо другого серьезного монографического исследования не наблюдается.

Бесспорно, что устные народные произведения жителей каждого региона, долины, района и даже отдельной местности, в особенности детский фольклор, также тесно связанные с различными народными обычаями и традициями, создателями и сказителями которых являются женщины, наряду с многими общими особенностями, заметно отличаются, как по манере исполнения, так и форме, композиции и стилю. Эта особенность была выявлена нами на основе фольклорных материалов, собранных в селениях Рушанского района ГБАО.

Как и в других регионах Таджикистана и различных областях Средней Азии, с таджикским населением, ритуал «Гахворабандон» в Рушане тоже проводится на седьмой день, рождения ребенка. До этого момента ребенок спит в одной постели с матерью. Если в доме уже имеется гахвора (люлька), то она служит новорожденному, в качестве кровати, В обратном случае, покупают новую гахвору или берут, на время, у кого-то из соседей. В прошлом, родители, будучи уверены в том, что такая гахвора принесет новорожденному счастье, ее заимствовали у людей, чьи дети живы и здоровы. В селении нижний Рушан, женщине, у которой рождается первенец, родители дарят гахвору. Вместе с гахворой передаются все сопутствующие ее принадлежности, состоящие из дастбандак (ремни для связывания рук), побандак (ремни для связывания ног) курпачи, кахакдон

(мешочек с соломой), арзанакдон, (мешочек с просом), руймолак (платочек). Гахвору, в большинстве сел Рушана называют «Шинак», и только в долине Хуф называют «Гук».

В Рушане, при выполнении ритуала гахворабандон (укладывания ребенка в люльку) наряду с женщинами-соседками и близкими родственниками, принимают участие женщина, читающая молитвы, которая объясняет девушке или юноше, которым поручается укладывать ребенка в гахвору, порядок выполнения этого обряда. Количество гостей достигало 25 человек, но сегодня этот обряд, согласно закону, проводится в рамках семьи. Примечательно, что в большинстве селений Рушана самым благостным временем совершения обряда гахворабандон считается час заката солнца, в среду. Но, в некоторых селениях, в том числе в Шидзе и Дехе, таким удачным днем считается пятница. Перед тем, как положить ребенка в гахвору, выпекают четыре кульчи (маленькие лепешки). Две лепешки размещают по правую сторону головы ребенка, а две оставшиеся кладут у его ног. Как отмечает М.С. Андереев, укладывание ребенка в гахвору в Хуфе называют «ар шинак вудъд» (буквально ложить ребенка в гахвору) [3, 68-69].

Такое словосочетание используют также и в другом селении Рушана. В процессе укладывания ребенка в гахвору, согласно существующему поверью, в очаге дома (ардъон) разжигают огонь, в пламени которого раздувают дымящиеся травы «буй-вохъ», также «испанд», «сипандар», «буй-амбар» и «дваскбуст» (змеинную кожу). Затем, совершенно здоровые мальчик или девочка (в возрасте 15 лет), имеющие живых родителей, наполнив рот хлебом, произнося про себя специальные молитвы, дважды кладут ребенка в гахвору и, вновь извлекая, как бы говорят его родителям, что ребенок не помещается в эту гахвору. В это время, отец или мать новорожденного ребенка, или кто-то из близких родственников, дают укладывающему в гахвору ребенка, какие-то подарки (деньги, материю, платок, платье) и, тогда мальчик или девочка третий раз укладывает ребенка, со словами: «Бисмиллох–ир-рахмон-ир-рахим», «Пусть будет долгая у него жизнь, и счастье сопутствует ему», завязывает специальными ремнями руки и ноги ребенку. После этого, к гахворе подойдет женщина, читающая молитвы и тиржды повторяет следующие слова молитвы:

«Им шинак кона, туят нав»,
(Пусть эта гахвора состарится,
Ты же станешь новым, здоровым)

Или:

«Им шогак аз ху мо хайде»,
(Пусть этот теленок проживет дольше матери).

В Рушане родители ребенка, по возможности, подносят женщине, читающей молитвы подарки. В Хуфе, первый раз ребенка в гахвору укладывал мальчик 6-10-летнего возраста, которому, обычно, родители дарили барана или ягненка [3, 69]. Десять лет назад мальчику, впервые укладывающему

ребенка в гахвору, мать ребенка дарила «асартапо» (буквально одежду, с головы до ног). Сегодня же, мальчику, укладывающему ребенка в гахвору, чаще дают деньги или материю для одежды. Извлекая ребенка из гахворы, он на какое-то мгновение задерживает его, над гахворой и, произносит слова: «сила и мощь гахворы», которые впоследствии повторяет каждый раз, извлекая младенца из гахворы.

По имеющимся в нашем распоряжении сведениям и источникам, в Самарканде тоже стараются провести мероприятие «Гахворабандон» в благоприятные для этого дни недели. После того, как ребенка укладывают в гахвору, его мать садится рядом с гахворой и кусает краюшек лепешки. Один из играющих во дворе мальчиков, входит в дом и, выхватив изо рта матери кусочек лепешки, убегает. Остальные дети бросаются его догонять. Независимо от того, что они догонят его или нет, через некоторое время все дети собираются возле гахворы и женщины делят между собой тот украденный кусочек лепешки. Многодетная, богатая на внуков и правнуков старуха садится у гахворы и, прочитав молитву, от лица всех присутствующих, желает ребенку долгих лет жизни, здоровья, счастья, полного ума, воспитанности и богатства, после чего, покачав гахвору, поёт несколько куплетов колыбельной песни [3, 22-23].

В селе Тегирмиш (Каратегин) этот обряд тоже совершает такая же женщина и, после того как читает суру из Корана, говорит: «Дисти мин не, дисти Бий Фотима, Бий Зухро, Бий Хадича, Бий Кибриё, ича хов мерай уча хов мерай, дар чои бобоиет хов мерай» (То не мои руки, руки Бий Фотимы, Бий Зухро, Бий Хадичи, Бий Кибриё. Спи тут, спи там, спи, где спали деды твои) [14, 71-72]. В селе Умарак (Дарваз) укладывая ребенка в гахвору в понедельник или четверг, в вечернее время, после захода солнца, пожилая и многодетная женщина говорит: «Худо хови қарори мандобай тура беда» (Пусть господь подарит тебе крепкие сны и покой). Этой женщине дарят материю для платья [14, 70-71].

В Барушане и других соседних селах Рушанского района, после совершения данного обряда, женщины начинают веселиться, с песнями и танцами под удары бубна. Если новорожденный мальчик, то поют такую песню:

Ху мод пуцак, ху модак чон,
Ху мод пуцак, лап нозиён,
Нур мисъанде тайа пухта,
Ху мод-ре са соф-асъ гула,
Нур вьудъан та ар гахвора,
Илоим са ту сад сола.

*Маменькин сыночек, мамина душа,
Маменькин сыночек, радость ты моя.
Твой сегодня праздник, ты накрыл всем стол,
Расти, расти мой мальчик, будешь ты большой.*

*Сегодня тебя в гавхору мы кладем,
На столетии твоём, песни мы споем.*

Если ребенок является девочкой, то поют эту же песню, заменив слово «мальчик» словом «девочка»:

*Ху мод ризъен, ху мод чон,
Ху мод ризъен, нозиён.
Мамина девочка, мамина душа,
Маменькина девочка, радость ты моя...*

На этом ритуал «Гахворабандон» завершается. В дальнейшем, укладывая ребенка в гахвору, мать покачивает её и, обычно, поёт колыбельную «Лала-йак»:

*Ху мод пуцак, ху мод виро,
Э чон, лай, лай, лай,
Му марг-ат мурдан, та тар пиро,
Э чон лай, лай, лай,
Ла-лай пуцак, тарейум кабул.*

*Маменькин сыночек, радость ты моя.
Твой сегодня праздник, ты накрыл всем стол,
Расти, расти мой мальчик, будешь ты большой.
Сегодня тебя в гавхору мы кладем,
На столетии твоём, песни мы споем.*

Если младенец - девочка, мать поёт:

*Ху мод йахак, ху мод ризъен,
Э мод лай, лай, лай, лай,
Май дон нолан та донд-авъен,
Э мод лай, лай, лай, лай,
Ла-лай зъенак, тарейум кабул.*

*Сестричка мамина, мамина дочь,
Спи доченька, спи, спи, на дворе ночь.
Все мои песни и стенанья ради тебя,
Спи доченька, родимая моя.*

В своей колыбельной песне мать мечтает, что девочка её будет ей и сестрой и дочерью и подчеркивает, что все стоны и обращения рождены безграничной любовью к дочурке своей.

Также, в процессе баюканья ребенка, лежащего в гахворе, матери поют образцы лалаиков (колыбельных песен), посредством которых выражая свою нежность и любовь, делятся мечтами и грезами в отношении ребенка:

*Лай-лай бачекум, лай-лай, лай-лай,
Пешат бимурум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, писарум, лай-лай, лай-лай,
Чонум, чигарум, лай-лай, лай-лай,
Лай-лай, лай-лай, лай-лай.*

*Лай-лай дитя моё, лай-лай, лай-лай,
Готова умереть за тебя, лай-лай, лай-лай.
Душа моя, сыночек мой, лай-лай, лай-лай,
Ты жизнь моя, мой росточек, лай-лай, лай-лай.*

В своих колыбельных песнях, в том числе и в песне «Дилум, дилум» («Душа, душа») мать, чтобы быстрее уложить спать ребенка, выговаривает ласкательные слова и все время восхваляет его:

Пас ведь себарга, му пуц,
Дилум, дилум, дилума,
Бахор гулгунча, му пуц,
Дилум, дилум, дилума,
Соф тоза маска, му пуц,
Дилум, дилум, дилума.

*По краюшку арыка трилистник, сыночек мой,
Душа, душа, моя душа.
В весеннюю пору бутон налитый, сыночек мой,
Душа, душа, моя душа.
Все чище и опрятней, мой бальзам, сыночек мой,
Душа, душа, моя душа.*

Желая выразить свою любовь и преданность к родимому дитя, сказительница сравнивает сына с самыми красивыми предметами, существующими в природе, называя его весной, трилистником, бутоном и, тем самым, подчеркивает, что ее сын не имеет никаких изъянов.

Такое же нежное отношение и безграничную любовь матери к ребенку можно наблюдать в лалаиках, посвященных дочери:

Йа му ризьен нозбилул,
Дилум, дилум, дилума,
Хъағпирухм чинўвь ум буй,
Дилум, дилум, дилума,
Ум чон-ре сам аз қабул,
Дилум, дилум, дилума.

*Нежна и прелестна, доченька моя,
Дилум, дилум, дилума.
Ароматом сродни базилику, она,
Дилум, дилум, дилума.
За неё я готова жизнь отдать,
Дилум, дилум, дилума.*

Фольклорист Б. Шермухаммадов, в указанном исследовании, подчеркивает, что манеры в своих колыбельных песнях созывают сны, чтоб они окутали их ребеночка дремотой и он скорее заснул, спокойным сном:

Алла, алла алла, аллае,
Махфиратчонам, аллае,

Чонамба дармонам, алла,
Хобаш биёду барад, алла.

Баю-баю, баю-бай,
Махфиратджон, баю-бай,
Нежная моя, душа, баю-бай.
Пусть придут к ней сны, баю-бай,
Махфиратджон засытай, баю-бай.

Исполнение всех своих грез и желаний, мать связывает с будущим своего ребенка. Мечтает, чтоб младенец ее вырос здоровым, достиг совершеннолетия, чтоб она смогла бы увидеть исполнение своей мечты. Ребенок для матери - ее сердце и душа, жизнь, живительная сила и богатство:

Эти суждения фольклориста подтверждаются текстами колыбельных песен, собранных из уст сказительниц селения Рушон. Во время исполнения колыбельных песен, используемых при проведении обряда гахворабандон и гахвораджунбон (покачивания гахворы) были записаны случаи, когда содержание песен, исполняемых у колыбели ребенка, не соответствовали праздничной атмосфере этого события. Так, если мать или бабушка, находящиеся у колыбели, когда-то лишились своего ребенка, то в их песню, непременно, проникали печальные мотивы, характерные для жанра даргилик. В нижеприведенной песне отражено такое душевное состояние матери, которая укладывает спать своего новорожденного:

Та қад биланд видат намоён,
Лай-лай, лай-лай,
Та модак ғаласъ та авъен хайрон,
Лай-лай, лай-лай,
Та чон нихътуйдат азум та чохът,
Лай-лай, лай-лай,
Ху ғаменат бидъемтат, муят ринохът,
Лай-лай, лай-лай,
Та модака вид ид ум такдир,
Лай-лай, лай-лай.
Баъди хуят му чуч лап пир,
Лай-лай, лай-лай.

Был ты статным и красивым, родимый мой,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай.
До сих пор не знаю я счастья, потерявшая покой,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай.
Покинула душа твоё тело, унесла меня с собой,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай.
Видимо это судьба моя,
Спи, спи, баю-баю, баю-бай...
Ранно посторела из за тебя
Спи, спи, баю-баю, баю-бай...

В песне ярко отражено состояние души матери, после смерти ее родимого дитя. Прошли годы, но она не может забыть высокого стана своего сына, его красоту, смерть которого точит ее сердце и стала причиной ее старости.

Таким образом, можно констатировать, что исполнение песен в процессе выполнения обряда «гахворабандон» и «гахвораджумбон», еще в далекие времена вошло в традицию, которая стала одним из способов выражения матерями своих мыслей, состояния души и грез. На основании процитированных образцов, также можно проследить особенности билингвизма народной поэзии Бадахшана. Так, если важную часть текстов песен составляют традиционные жанры даргилик и лалайик, на шугнанском и рушанском языках, то остальная часть этих песен состоит из таджикских народных рубай.

Безусловно, рождение ребенка в семье, является очень важным событием. В связи с этим событием, люди поздравляют друг друга, делают подарки тому, кто первым принес эту радостную весть, устраивают веселье с песнями и танцами. По прошествии определенного времени, в семье новорожденного, устраивают угощения, по поводу трех дней, недели, сорока дней, после рождения и наречения имени ребенка. Также исполняют песни следующего содержания:

Бача, бача, чони бача,
Худо нигахбони бача.
Ҳар кас хӯрад оши бача.
Дуо кунад чони бача
Шамсу қамару ситора,
Ҳамеша ҳамроҳи бача.

[14, 22]

*Ребенок, ребенок, дорогой,
Пусть жизнь твою сбережет господь,
Все, кто съедят угощение в его честь,
Пусть помолятся в его честь.
Пусть солнце и луна и звезды,
Ребенку всегда и во всем помогут.*

Обычно, мать, укладывая ребенка в гахвору, покачивает ее и напевает песню лалайик:

Лалай пуцик (ризъин), турдум қабу: лат,
Э пуц лай-лай-лай,
Тар богчайяк туят равон,
Э пуц лай-лай-лай,
Ар медоникат туят равон,
Э пуц-лай-лай-лай,
Зариник там ту чавгонат,
Э пуц лай-лай-лай,
Э, бе токийат тут там айрун,
Э, пуц лай-лай-лай.

*Мой сыночек родненький (девочка моя), спи.
Сыночек мой любимый спи, спи.
По цветущему саду ты идешь,
Радость, счастье мне несешь, спи, спи.
К площади ножками ты идешь,
Спи сыночек, мой родимый, спи.
Золотая клюшка в твоих руках,
Спи сыночек, мой родимый, спи.
Ты стоишь растерянный без тубитейки,
Спи сыночек, мой родимый, спи.*

М. С. Андреев опубликовал записанную в долине Хуф песню «Гахвораджумбон», в которой отражено состояние души матери, мечтающей видеть сына здоровым и счастливым, а также ее мысли о своем чадо.

После двадцати или сорока дней со дня рождения ребенка, поутру, в Рушане устраивают его купание и, взяв что-то из его одежды (чтоб никто не видел), набрасывают на куст облепихи. Согласно поверю, это деяние оберегает ребенка от всех болезней. Обряд «Гахворабандон» во всех семьях проводится по одним правилам и заканчивается тем, что устроитель этого мероприятия накрывает в своем доме дастархан на 20 человек, с праздничным пловом.

Таким образом, если обряд гахворабандон ва гахвораджунбон составляет своего рода необходимый период в жизни ребенка, то сопровождаемые это мероприятие молитвы, обращения к богу и различные обрядовые песни превратили его в традиционный семейный обычай.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Алла, чонам, аллаё / Б. Шермухаммадиён, Д. Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.
2. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму - Дарьи). Т. 1 / М. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1953. – 250 с.
3. Андреев, М. С. Таджики долины Хуф. (Верховья Аму - Дарьи). Т. 2. / М. С. Андреев. – Сталинабад: Издат. АН Тадж. ССР, 1958. – 526 с.
4. Зарубин, И. И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги / И. И. Зарубин. – Ташкент. 1927. – С. 361 – 373.
5. Кисляков, Н. А. История Каратегина Дарвоза и Бадахшана / Н.А.Кисляков // Материалы по истории таджиков и Таджикистана. Сталинабад: 1945. – С 71 – 113.
6. Кисляков, Н. А. Семья и брак у таджиков / Н. А. Кисляков. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – 268 с.
7. Сухарева, О. А. Мать и ребёнок у таджиков / О. А. Сухарева. Иран, Л.: Изд – во АН СССР, 1929. – 154 с.
8. Таджики Каратегина и Дарваза / Н. А. Кислякова и А. К. Писарчик. – Душанбе: Дониш, Вып. 3, 1976. – 239 с.

9. Троицкая, А. Л. Рождение и первые годы жизни ребёнка у таджиков долины Зеравшана / А. Л. Троицкая. – Ташкент. Советская этнография 1935.–135 с.

10. Троицкая, А. Л. Некоторые старинные обычаи, обряды и поверья таджиков долины Верхнего Зеравшана / А. Л. Троицкая // Труды института этнографии им. М. Макляя, 1971. – 236 с.

11. Шакармамадов, Н. Жанровые и типологические особенности народной лирики Бадахшана / Н. Шакармамадов. – Душанбе. 1997. – 66 с.

12. Шакармамадов, Н. Рубоёт ва сурудҳои халқии Бадахшон. / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 100 с.

13. Шермухаммадов, Б. Назми халқии бачагонаи тоҷик / Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 94 с.

СУРУДҲОИ ФОЛКЛОРИ МАРБУТ БА РАСМИ «ГАҲВОРАБАНДОН» ДАР БАДАХШОН

Мақола ба таҳлили сурудҳои мардумӣ марбут ба расми гаҳворабандон дар фолклори Бадахшон, дар муқоиса бо фолклори тоҷикони дигар минтақаҳои Осӣи Миёна бахшида шудааст. Муаллиф хусусиятҳои забонӣ ва бадеии сурудҳои фолклории халқҳои Бадахшонро ба таҳлил гирифтааст.

Таҳлили маводи мухталиф ва баррасӣ намудани нақлҳои истеъдодҳои мардумӣ вобаста ба ин масъала нишон дод, ки фолклор дар иҷрои ойини гаҳворабандон яке аз ҷузъҳои асосӣ буда, ба таҳлилу густариши ин анъана мусоидат мекунад. Иҷро намудани намунаҳои осори фолклории марбут ба ойини гаҳворабандон вазифаи истеъдодҳои мардумӣ аз зумраи занҳо мебошад.

Муаллиф нақши занонро дар ҳаёт (аз таваллуд то марг), жанрҳои гуногуни фолклорӣ, аз ҷумла, дуоҳо, асотир ва ривоятҳо, дубайтиҳо, даргиликҳо, рубоӣтеро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки аксаран аз ҷониби занҳо иҷро карда мешаванд.

Калидвожаҳо: урф, одат, барра, гаҳвора, модар, жанрҳо, даргилик, лалайик, рубоии мардумӣ, кудак.

УСТНЫЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ СВЯЗАННЫЕ С ОБРЯДОМ «ГАХВОРАБАНДОН» (УКЛАД В КОЛЫБЕЛЕ) В БАДАХШАНЕ

Статья посвящена анализу народных колыбельных песен в фольклоре Горно Бадахшана в сравнении с фольклором таджиков других регионов Средней Азии. Автором выявлены языковые и художественные особенности колыбельных песен народов Горного Бадахшана.

Анализ различных материалов и рассмотрение рассказов народных дарований касательно данного вопроса показали, что фольклор в проведении обряда гахворабандон является одним из главных составляющих и способствует укреплению и развитию данной традиции. Исполнение образцов фольклорных произведений, связанных с колыбельным обрядом, является задачей народных талантов, в том числе и женщин.

В статье автор в основном, рассуждает о роли женщин в жизни человека (от рождения до смерти) и анализирует различные фольклорные

жанры в том числе молитвы, мифы и сказания, двустихия, даргилики, четверостишия, которые исполняют, главным образом, женщины.

Ключевые слова: традиций, обычай, баран, колыбель, мама, жанры, даргилик, лалайик, народных рубаи, младенец, колибель.

**ORAL FOLK SONGS RELATED TO THE RITUAL OF
«GAHVORABANDON» (SETTLE IN THE CRADLE) IN BADAKSHAN**

The article is devoted to analyzing national cradles songs in the Gorno Badakhshan with comparison to Tajik Folklore and other regions of Central Asia. The author elucidates features of language and literature cradle songs of Gorno Badakhshan people.

Analysis of various materials and consideration of stories of folk talents regarding this issue showed that folklore in the performance of the gahvorabandon ritual is one of the main components and contributes to the strengthening and development of this tradition. Performing samples of folklore works related to the lullaby ritual is the task of folk talents, including women.

In the thesis article the author, mainly, discusses the role of women in the human's life (from the birth until death) and analysis different folklore genres, including prayers, myths and legends, couplet, dargilik, quatrains which were performed, mainly by the women.

Keywords: tradition, ritual, ram, cradle, модар, genres, dargilic, lalaik, folk rubai, baby.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Г. – ходими пешбари шӯъбаи фольклори ба номи Рудакии АМИТ, тел: 938691410. E-mail Gulkhanda7474@mail.ru.

Сведения об авторе: Г. Рахматуллоева – ведущий сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАН. тел: 938691410. E-mail Gulkhanda7474@mail.ru.

Information about the author: Rakhmatulloeva G. A. - Leading employee at the folklore department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST. tel: 938691410. E-mail Gulkhanda7474@mail.ru.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва чадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъя кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
 - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1.–555 с.;
 - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
 1. *Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.*
 2. *Ҳошим, Р. Иншоӣ шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.*
 3. *Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.*

4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков // Советская этнография.* – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунҷа [5, 75];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяти маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.
23. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.
24. Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
26. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **для статей** – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты, журнала, например:
 1. *Айни, С.* Маънои калимаи тоҷик / *С. Айни* // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
 2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
 3. Хусейнзода, Ш. Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.

4. *Кисляков, Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / *Н.А. Кисляков* // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
 13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словесность»;
 14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
 15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
 16. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/ соискателя принимаются к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
 17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
 18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
 19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
 20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
 21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
 22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
 23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
 24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
 25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.
 26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
 27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.
- Адрес:** 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.
- Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755
- Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com
- Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 01.11.2024 г. Разрешено в печать 05.11.2024 г.
Формат 70x100 ¹/₁₆. Гарнитура Литературная.
Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Заказ № 18/24.

Издательство «*Истеъдод*».
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.
Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru